T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA POLİTİKALARI VE ÇILDIR VALİSİ SÜLEYMAN PAŞA'NIN FAALİYETLERİ (1771-1791)

EMİN ÜNSAL

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. CENGİZ FEDAKAR

EDİRNE 2021

Tezin Adı: Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikaları ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri (1771-1791)

Hazırlayan: EMİN ÜNSAL

ÖZET

Kafkasya, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin ilgilendiği bir coğrafya olmuştur. XVIII. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Kafkasya'daki iktidar ve nüfuz mücadelesinin başlıca aktörleri arasında Osmanlı Devleti, Rusya ve İran yer almıştır. Emperyal iddialarla ortaya çıkan Rusya, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı kazanarak daha etkin bir biçimde yayılmacı politikalarını uygulama zemini bulmuştur. 1783 yılında Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarındaki çıkarlarını ve hükümranlık haklarını tehlikeye düşürmüştür. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile olan bağlantılarının Kırım üzerinden sağlanması ve Rusya'nın da Kırım'ı 1783'te ilhak etmesiyle birlikte Çıldır Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırları açısından daha merkezî bir öneme kavuşmuştur. Kafkasya'daki siyasî dengelerin hızla değiştiği bu süreçte, çalışmamıza konu olan Süleyman Paşa, Çıldır Eyaleti'nde valilik görevinde bulunmuştur. Merkezî yönetimle koordineli ve uyumlu bir çalışma yürüten Süleyman Paşa, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumak için Dağıstan ve Azerbaycan hanlarını kendi kurduğu ittifak halkasına dâhil ederek yaklaşan Rus tehlikesi karşısında, etkili ve caydırıcı tedbirler alma gayreti içerisinde olmuştur. Çalışma kapsamında, birincil kaynakların rehberliğinde XVIII. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikalarının nasıl şekillendiği çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu politikaların mimarı olan Süleyman Paşa'nın faaliyetleri merkeze alınarak, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da uyguladığı yönetim ve siyaset stratejileri çalışmamız kapsamında mercek altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Rusya, Kafkasya, Çıldır Eyaleti, Süleyman Paşa.

Thesis Name: Ottoman Empire Caucasian Policies and Activities of Çıldır Governor Suleyman Pasha (1771-1791)

Prepared by: Emin UNSAL

ABSTRACT

Caucasia, has always been an interested geographical feature throughout the history by many civilisations. At the last quarter of XVIIIth century, Ottoman Empire and Iran were the main actors of power and authority in Caucasia. Russia, who came out with imperial ideas, found a better application base for their expansionist policies by winning the 1768-1774 Ottoman-Russian War. The annexation of Crimea laid the benefits and authority rights of Ottoman Empire's east borders on the line. As Ottoman Empire made its contacts with Caucasia via Crimea and the annexation of Crimea by Russia in 1783, Province of Çıldır has been more centrally important in terms of east borders. In this duration, which the political stability changed so swiftly, Suleyman Pasha, who became a subject to our work, has been at the governance Province of Çıldır. He worked effectively and in cooperation with the central ruling, by this way he pushed all the effort for the Ottoman Empire's benefit, taking effective and dissuasive precautions such as allying with Azerbaijan and Dagestan in order to protect against the forthcoming threat of Russia. Within the scope of this work, it's attempted to solve how the Ottomans shaped their Caucasian policy at the end of XVIIIth century, guided by primary sources. By taking Suleyman Pasha to the center, who was the architect of these policies, the management and political strategies followed by Ottoman Empire was brought under the spotlight in our work.

Key Words: Ottoman Empire, Russia, Caucasia, Province of Çıldır, Suleyman Pasha.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

İÇİNDEKİLER ..... **III**

KISALTMALAR ..... **V**

ÖNSÖZ ..... **VI**

GİRİŞ **1**

A. Kafkasya'nın Fizikî Yapısı ve Özellikleri 1

B. Etnik ve Demografik Yapı 5

I. BÖLÜM

KAFKASYA'DA TÜRK-OSMANLI HÂKİMİYETİ, ATABEGLER HÜKÛMETİ VE ÇILDIR BEYLERBEYİLİĞİ'NİN TEŞKİLİ

A. Kafkasya'nın Kısa Bir Tarihçesi ve Bölgedeki Türk Hâkimiyeti 16

1. Selçuklu Hâkimiyeti 19

2. Moğol Akınları Sonrası Kafkasya'nın Durumu 22

B. Kafkasya'da Gürcü-Kıpçak Münasebetleri ve Kıpçak (Çıldır) Atabegler Hükûmeti (1267-1578) 24

1. Gürcü-Kıpçak Münasebetleri (XI.-XIII. Yy.) 24

2. Kıpçak (Çıldır) Atabegler Hükûmeti (1267-1578) 27

C. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile Temasları 32

1. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikasının Şekillenmesi 34

2. Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyet Mücadelesinin İlk Evresi 45

3. XVI. Yüzyılda Rus Yayılmacılığı ve Osmanlı Devleti'nin Don-Volga Kanal Projesi 49

4. Osmanlı-İran Savaşı (1578) Öncesi İran'ın Durumu, Kafkasya'da Fütuhat ve Osmanlı Teşkilatlanması 54

D. Çıldır Beylerbeyiliği (Eyaleti)'nin Teşkili ve Valileri 61

1. Çıldır Beylerbeyiliği (Eyaleti)'nin Kuruluşu ve Sancakları 61

2. XVII-XVIII. Yüzyıllarda Çıldır Beylerbeyileri (Valiler) 65

II. BÖLÜM

ÇILDIR VALİSİ SÜLEYMAN PAŞA VE FAALİYETLERİ

A. Valiliğe Giden Yolda Süleyman Bey 77

1. Livane Beyliği Dönemi ve Solomon (I) Hâdisesi 77

2. Çıldır Valiliği'ne Atanması ve Babıali'nin Politikası 81

B. Rus Emperyalizminin Kafkasya'ya Yönelmesi 84

1. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Dönemi 90

2. Kafkasya'ya Yönelik Rus Harekâtı ve Aspindza Muharebesi 93

C. Valiliği Döneminde Savaşın Seyri ve Faaliyetleri 98

1. Kafkas Cephesindeki İşbirliğini Güçlendirmeye Yönelik Faaliyetler ve İaşe, Lojistik Hazırlıkları ... 98
2. Küçük Kaynarca Antlaşması ve Kafkasya'da Değişen Dengeler ... 109
D. Küçük Kaynarca Antlaşması Sonrasında Nüfuz ve İktidar Mücadelesi ... 115
1. Rusya ve Erekli Han'a Karşı Mücadele ... 115
2. Osmanlı-İran Savaşı (1775-1779) ve Sınır Hattında Süleyman Paşa'nın Tedbirleri ... 122
3. Bölgedeki Güvenliği Arttırmaya Yönelik Faaliyetleri ... 126
E. Şahin Giray Meselesi ve Kırım'ın Rusya'ya İlhakı ... 131

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE RUSYA ARASINDA DEĞİŞEN DENGELER VE SÜLEYMAN PAŞA'NIN MÜCADELESİ

A. Kafkasya'da Rusya'nın Taktik ve Stratejik Hamleleri ... 146
1. Rus İlerleyişi Karşısında Osmanlı Tahkimatı ve Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri ... 153
2. Hanlıklar Arasındaki Yerel Çekişmelere Dair Süleyman Paşa'nın Tutumu ve Kendisine Yapılan Muhalefet ... 164
3. Rusya'nın Gürcistan Hamlesi ve Georgievsk Antlaşması ... 170
B. Çıldır Havalisinin Tahkimi ve Hanlıklarla Münasebetler ... 185
1. Çıldır, Faş, Sohum, Batum ve Soğucak'taki Faaliyetleri ... 185
2. Çıldır Ulemasından Halil Efendi'yi Azerbaycan ve Dağıstan Hanlıklarına Göndermesi ... 195
3. Erekli Han'ın Revan Harekâtı ... 203
4. Açıkbaş (İmereti) Tahtı Meselesi ve Tiflis'e Lezgilerin Saldırısı ... 206
5. II. Katerina'nın Süleyman Paşa'yı Azlettirmeye Yönelik Girişimleri ... 212
C. Son Dönemeç: 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı ... 218
1. Kafkasya Cephesi'nde Savaşın Seyri: Gürcistan ve Tiflis Seraskerliği ... 222
2. Belirsizlikler İçinde Çıldır Eyaleti: Süleyman Paşa'nın Azledilmesine Yönelik Talepler ... 230
3. Süleyman Paşa'nın Vefatı ve Çıldır'da İktidar Mücadelesi ... 236
4. Çözülemeyen Düğüm: Süleyman Paşa'nın Muhallefatı Meselesi ... 240
SONUÇ ... 248
KAYNAKÇA ... 253
EKLER ... 275

KISALTMALAR

a.g.e. **:** Adı geçen eser

a.g.m. **:** Adı geçen makale

a.g.t. **:** Adı geçen tez

bk. **:** Bakınız

BOA **:** Osmanlı Arşivi

C. **:** Cilt

çev. **:** çeviren

der. **:** derleyen

DİA **:** Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

ed. **:** Editör

EI. **:** The Encyclopaedia of Islam

haz. **:** hazırlayan

İ.A. **:** İslâm Ansiklopedisi

nr. **:** Numara

s. **:** Sayfa

TTK **:** Türk Tarih Kurumu

vr. **:** Varak

ÖNSÖZ

Kafkasya, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden itibaren iskân edilen ve değişik mahiyette çıkar çatışmalarına konu olan önemli ve stratejik bir coğrafyadır. Anadolu'da, Karadeniz'in kuzeyinde ve Orta Asya'ya uzanan geniş sahada etkinlik ve nüfuz kazanmayı hedefleyen siyasî oluşumların yolu Kafkasya'da kesişmiştir. Anadolu'yu bütünüyle denetim ve kontrol altına aldıktan sonra hâkimiyetini pekiştirmek için ilerleyen Osmanlı Devleti de bu konuda bir istisna teşkil etmemektedir. Daha sonraki dönemlerde emperyal iddialarla ortaya çıkan Rusya ve İran, Osmanlı Devleti'yle Kafkasya'da mücadele etmiştir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde, söz konusu mücadelenin mahiyet ve kapsamının değişmesi ise Süleyman Paşa'nın Çıldır valiliği yaptığı döneme tesadüf etmektedir.

1578 yılında Kafkasya fetihlerine başlayarak bölgedeki hâkimiyetini güçlendiren Osmanlı Devleti, aynı yıl Çıldır'ı eyalet merkezi olarak teşkilatlandırmıştır. Atabegler hanedanına mensup olan Süleyman Paşa'nın selefleri, önceki dönemde olduğu gibi yine bölgede idareci olarak bırakılmış ve siyasetin nabzını tutmaya devam etmişlerdir. 5 Ocak 1771'de Çıldır valisi olarak atanan Süleyman Paşa dönemine gelindiğinde ise, Rusya artık bölgedeki Osmanlı varlığını tehdit edecek derecede güçlenmiş, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı kazanmasıyla daha da etkili hale gelmişti. 1775-1779 Savaşı'yla Kafkasya'daki Osmanlı çıkarlarını tehdit eden bir diğer siyasî güç ise İran olmuştur. 1783 yılında Kırım'ın ilhakıyla Kafkasya ve bölge özelinde Çıldır Eyaleti yeni gelişmelerin seyri bakımından daha merkezî bir konuma taşınmıştır. Süleyman Paşa bu süreçte Osmanlı yönetimi ve yerel güç odakları ile uyumlu bir biçimde çalışarak 20 yıldan fazla (1771-1791) süren uzun bir valilik yapmıştır.

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanan Rus emperyal yayılması dolayısıyla Süleyman Paşa'nın Çıldır valiliği süreci, yüzyıllarca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Kafkasya'daki siyaset ve güç dengelerinin en hızlı biçimde değiştiği dönemlerden biri olmuştur. Hem Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarındaki hâkimiyeti açısından hem de Kafkasya'nın tarihi bakımından önemli bir kırılma noktası olan bu evrenin daha iyi anlaşılması gerektiği kuşkusuzdur. Bu düşünceden hareketle, bölgedeki değişim ve

dönüşüm sürecini Osmanlı Devleti'nin nasıl yönettiğini ve ne gibi politikalar geliştirdiğini daha iyi kavrayabilmek için yereldeki gelişmeler üzerinden bir okuma yapılması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik politikalarının şekillenmesinde ve uygulanmasında başrolde yer alan Süleyman Paşa ve faaliyetleri üzerinden sürecin açıklığa kavuşturulması planlanmıştır. Akademik çalışmaları besleyen zengin bir menbaa olan Osmanlı arşivlerinde, hem dönemin politikalarını hem de Süleyman Paşa'nın faaliyetlerini ayrıntılı bir biçimde ortaya çıkarabilecek muhtevaya sahip kayıtların olduğu görülmüştür.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, çalışmada ele alınan konuları aydınlatacak arşiv vesikalarını tespit edebilmek için tasnifi yapılmamış dosyalar, perakende evrak ve defter serileri üzerinde uzun soluklu araştırmalar yürütülmüştür. Çağdaş vekayinameler tarihleri, yazma eserler ve yabancı literatüre kadar uzanan geniş bir kaynak yelpazesinin sunduğu veriler ışığında çalışma ele alınmıştır. Konumuzla ilgili ikincil kaynak niteliğinde olan eserlerdeki bilgiler, arşiv vesikalarındaki ve diğer ana kaynak hüviyeti taşıyan eserlerdeki bulgularla mukayese ve tahlil edilerek tezimizde kullanılmıştır. Bu doğrultuda tezimize katkı sağlayan çalışmalardan bazıları özellikle zikredilmelidir. Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1, İstanbul 1979, M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, Ahmet Yüksel, *Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, isimli çalışmalar, tezimize konu edilen hadiselerin teorik çerçevesinin belirlenmesinde yol gösterici niteliğe sahip bilgiler içermektedir. Bu bağlamda çalışmada, kullanılan ölçü birimlerinin, (kile, kantar vs.) günümüz metrik karşılıkları verilirken, Cengiz Kallek, tarafından Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ne yazılan "Kile" ve "Kantar" maddesindeki[1] oranların esas alındığını belirtmemiz gerekmektedir.

Süleyman Paşa'nın Çıldır valiliğindeki faaliyetleri üzerinden Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikalarını mercek altına alan tezimizin ana metni, giriş ve üç

[1] Cengiz Kallek, "Kile", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)**, C. 25, Ankara 2002, s. 568-571; aynı müellif "Kantar", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 317-320.

bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı-Rus nüfuz mücadelesinin önemli merkezlerinden biri olan Kafkasya'nın etnik ve jeopolitik yapısının daha iyi kavranabilmesi için sakinleriyle birlikte tanıtılması hedeflenmiştir. Birinci bölümde, Kafkasya'nın kısa bir tarihçesine, Türklerin bölgede varlık göstermesine, Selçuklu dönemine ve en nihayetinde Osmanlı fetihlerinin ardından Çıldır Eyaleti'nin "Beylerbeyilik" yapılmasına yer verilmiştir. İkinci bölüm, Süleyman Paşa'nın Livane Beyliği görevi, Çıldır Valiliği'ne atanması, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki faaliyetleri, 1775-1779 Osmanlı-İran Savaşı ve en nihayetinde Kafkasya'daki dengeleri bütünüyle değiştiren Rusya tarafından Kırım'ın ilhakına (1783) ayrılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Kırım'ın ilhakıyla birlikte bölgede daha fazla nüfuz ve iktidar kazanan Rusya'nın karşısında Dağıstan ve Azerbaycan hanlarını bir araya getirmeye yönelik faaliyetleri, Tiflis Hanı Erekli Han ile Rusya arasındaki ittifakı kırmayı amaçlayan politikaları, malî sıkıntılardan dolayı yoğun para talebi doğrultusunda hakkında dedikodular çıkararak güçlenen muhaliflerinin arasına Erekli Han ile girdiği çekişmelerin sonucu olarak II. Katerina'nın katılması ve azil tartışmalarının alevlenmesi gibi konular ele alınmıştır. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da yine bölgeyi organize edip sefer hazırlıklarını yönlendirmesi, en nihayetinde görevinin başındayken ölümü, ardından çıkan iktidar mücadelesi ve tartışmalı serveti, üçüncü bölümde üzerinde durulan diğer önemli konular olmuştur.

Kafkasya'daki siyasî iklimin mahiyet ve kapsamını değiştiren dönem gelişmeleri içerisinde, kaynaklar arasında uyumlu bir denge kurulup Süleyman Paşa'yı merkeze alan bir anlatım tarzı benimsenerek kendi içerisinde özgün ve tutarlı bir metnin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Konu, kapsam, kaynaklar ve metnin tesisinde takip edilen yönteme dair açıklamalardan sonra, uzun soluklu bir mesainin mahsulü olan tezimize katkıda bulunan hocalarımı, dostlarımı ve yakınlarımı zikretmem gerekmektedir. Öncelikli olarak tez konusunun belirlenmesinde yardımcı olan ve danışmanlığımı üstlenen kıymetli hocam Doç. Dr. Cengiz FEDAKAR'a teşekkür ederim. Tez izleme komitesinde yer alarak raporları okuyan ve katkılarda bulunan hocam Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK'e ve yazım süreci boyunca çalışmamı yakından takip eden, her daim kapılarını açık tutan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi

Süheyla YENİDÜNYA GÜRGEN'e müteşekkirim. Çalışmayı okuyarak değerli ikaz ve yönlendirmelerde bulunan hocalarım Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer GEZER'e teşekkür ederim. Çalışmada kullanılan Rusça kaynakların tercümesinde yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ'un katkılarını da burada şükranla anmam gerekmektedir. Çalışmayı baştan sona okuyan ve her daim desteğini gördüğüm mesai arkadaşım Arş. Gör. Dr. Feyzullah UYANIK'a, bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim aziz dostum Soner DEMİRAY'a teşekkür ederim. Her zaman yanımda olan ailemin (annem, babam, ablam ve ağabeyim) katkıları ise burada bir teşekkürle ödenemeyecek kadar çoktur. Son olarak bu çalışma süresince kendilerine ayırmam gereken vakitlerden benim için fedakârca feragat eden, değerli eşim Sibel'e ve biricik kızım Defne'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım…

EDİRNE/2021

GİRİŞ

A. Kafkasya'nın Fizikî Yapısı ve Özellikleri

Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadası'ndan Hazar Denizi'nin batısında *Apşeron (Apcheron)* Yarımadası'na kadar uzanan dağlık bölgeye Kafkasya denilmektedir ve çalışmamızın mekân sınırını oluşturmaktadır. Tarihî olayların gelişim seyri, özellikle coğrafyadan etkilendiği için Kafkasya'nın fizikî özelliklerinin tasviri yerinde olacaktır.

Coğrafî isimlerin ortaya çıkış serüveni, yaygın olarak mekân-insan ve kültür bütünleşmesinden doğar ve anlam yüklü maziden dikkate değer izler taşır. Böyle olmakla birlikte, Kafkasya adı söz konusu olduğunda kaynakların bu anlamda doyurucu bilgiler sunamadığı görülmektedir. Esasında bu konuda net bir tanım yapılamaması veya bilgi bulunmaması, bölgenin oldukça hareketli bir yerleşim alanı olması ve doğuyu batıya bağlayan bir koridor işlevi görmesi nedeniyle bir anlamda jeopolitik uzlaşmazlıklar coğrafyası olmasına bağlanabilir. Kafkasya adının ne anlama geldiği, neyi ifade ettiği veya kimler tarafından kullanılmaya başlandığı kesin olarak bilinmemekle beraber bu adla ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerin ilki, bölgenin adının Kafkas adında bir İskit çobanından geldiğini göstermektedir. Bir diğeri ise, ilk olarak Dağıstan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ve halen Dağıstan'ın Samur Nehri vadisinde Kafkas adında bir yerleşim yerinin bulunduğunu ortaya koymaktadır[1]. Yazılı kaynaklarda ise Kafkasya adı ilk olarak M. Ö. 490 yılında Yunan *Aiskhylos*'un "Zincire Vurulmuş Prometheus" isimli eserinde *Kavkasos Dağı* şeklinde ve Herodot tarihinde geçmektedir[2]. Elimizdeki bu bilgiye ilaveten bölgenin 479'da bir Yunan romanında da Kafkas adıyla belirtildiği ve 5. yy.'da, ne Arapların ne de civar halkların bu kelimeyi bilmediği öne sürülmüştür[3]. Romalılar, Kafkasya adını Karadeniz ile Hazar Denizi arasındaki bölge için kullanmışlardır. Türk-İslâm

[1] W. E. D. Allen, **The Caucasian Borderland**, The Geographical Journal, Vol. 99, No. 5/6 (May-Jun., 1942), s. 225; Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1, İstanbul 1979, s. 3.
[2] John F. Baddeley, **The Russian Conquest of The Caucasus**, Longmans, Green and Co, London 1908, s. xxi.
[3] Sergei Insimof, **Kafkas Kılavuzu**, (Nakleden Binbaşı Sadık), Erkan-ı Harbiye Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul 1926, s. 1.

eserlerinde ise *Alburuz (Elbruz) Dağı* olarak bilinen sıradağların adı olarak *Kavkasus (Caucasus)* diye geçen bu coğrafya terimi, daha sonraki batı literatüründe *Caucasus*, *Caucasia* ve *Caucasie* olarak anılmaya başlanmıştır[4]. Kafkas isminin Kasların Dağı anlamına geldiği de ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Kazbek ve Kaspian (Caspian) Denizi adlarının da Kaslarla alâkalı olduğu düşünülmektedir[5].

Kafkasya adıyla nitelenen coğrafî alan, üç eski kıta (Avrupa, Afrika, Asya) arasında bulunan Akdeniz, Ege, Marmara, Boğazlar, Karadeniz ve Azak Denizi gibi devam eden iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun en doğu ucunda bulunmakta ve aynı zamanda Hazar Denizi vasıtası ile de daha çok doğuya bağlanmış durumdadır[6].

Coğrafyacıların taksimatına göre, fizikî olarak Kafkas sıradağları üç kısma ayrılmaktadır. *Birinci kısım (Batı)*: Anapa'dan Kuban Nehri kaynağına dek, Karadeniz sahili boyunca uzanan bölgenin batısıdır ki burası 430 kilometre uzunlukta olup, sırtı Karadeniz sahilinden 10 ilâ 40 kilometre uzak olduğu halde güneybatı etekleri denize kadar uzanarak Abaza memleketini teşkil eder. Kuzeydoğu etekleri ise Kuban vadisine ve Azak Denizi ile Rusya'ya doğru uzanan ovalara inmektedir. Bu kısım güneydoğuya doğru uzandıkça yükseklik artmaktadır ve karşısından ikinci bir sırt uzanarak Elbruz'a kadar ilerler. Bu bölgede birçok boğaz ve geçit var ise de bunların hiçbiri araba ve top geçmesine müsait değildir. *İkinci Kısım (Orta)*: Kuban Nehri kaynağından Barbalu Dağı'na kadar uzanan bölge olup, uzunluğu 300 kilometredir. Elbruz (5.642 m.) ve Kazbek (5.033 m.)[7] dağları yani Kafkas sıradağlarının en yüksek noktaları bu kısımda yer almaktadır. Bu dağların yanı sıra irili ufaklı birçok dağ ve geçit bulunmaktadır. Bu geçitlerden zorlu olanı Daryal Boğazı'dır ve en yüksek yeri 2.427 metre uzunluğundadır. Barbalu Dağı'ndan Hazar Denizi sahiline kadar ulaşan *Üçüncü Kısım (Doğu)*: 430 kilometre uzunluğundadır. Bu dağdan doğuya doğru uzanan ve Lezgi memleketinin içinden geçen Sarı Dağ ve Andi Dağı'na kadar ikinci bir dağ silsilesi bulunmaktadır. Bu dağ silsilesinin uzantıları ve etekleri Dağıstan'a dağlık ve oldukça

---

[4] Fahrettin Kırzıoğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. XV.
[5] Şerafettin Erel, **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 16.
[6] İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 2.
[7] Davut Dursun, "Kafkaslar", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 157.

engebeli bir yer olma hüviyeti kazandırmaktadır. 3.662 metre uzunluğundaki Sarı Dağ'ın içinde bulunduğu bu silsile, güney ve güneydoğuya doğru Bakü'ye kadar gittikçe yüksekliğini kaybederek Hazar sahiline kadar ulaşır[8].

Coğrafi özellikleri açısından, insan yaşamını güçleştirecek engellerle dolu olan Kafkasya, yer altı kaynakları bakımından bu niteliğinin tam aksine oldukça zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Bölge, yüksek kısımlarında sert ve granit, alçak kesimleri ise gümüş, kurşun, demir ve bakır madenleri bakımından yoğun rezervlere sahiptir[9]. Kafkasya'nın zorlu coğrafyasına, çok sayıda akarsu yaşam kaynaklığı yapmakta, bir diğer ifadeyle hayat vermektedir. Kafkasya'da Kuban, Terek, Sulak, Kuma, Faş, Enguri (İngur) ve Rion nehirleri ile bölgenin güney sınırını teşkil eden Aras ve Mtkvari (Kür) nehirleri bu bağlamda önem arz etmektedir. İngur ve Faş, Karadeniz'e; Kuban Nehri Karadeniz'in uzantısı olan Azak Denizi'ne; Terek, Sulak, Kuma, Kür ve Aras nehirleri ise Hazar Denizi'ne dökülmektedir[10]. Bu nehirlerden Kuban Nehri, Elbruz Dağı'ndan doğar ve mecrasının bir kısmı dar bir vadide taşlık bir yatakta ilerler. Genellikle çamurlu, sazlıklı ve bazı yerleri kumlu olarak akar ve çoğu yerde bataklıklar teşkil eder. Kuban Nehri özellikle Çerkeslerle bölgeye ilk defa gelen Ruslar arasında tabî bir hudut teşkil etmiştir. Çerkesler tarafından *Psij* adı verilen Kuban Nehri, Kuzey Kafkasya'nın en önemli nehridir. Kuban ile birlikte Kuzey Kafkasya'nın diğer önemli bir nehri de Terek'dir. Kaynağını Kazbek Dağı'ndan alan Terek Nehri, meşhur Daryal Geçidi'nden geçerek Hazar Denizi'ne dökülür. Bu nehirlerin dışında Samur ve Sulak da Dağıstan'ın en önemli nehirlerindendir[11].

Güney Kafkasya'nın en önemli nehri ise Kür Nehri'dir. Bu nehir kaynağını Çıldır dağlarından alır ve Ardahan, Ahılkelek ve Ahıska'dan geçerek Daryal Geçidi istikametinde birkaç suyolu ile birlikte Aras Nehri ile birleşerek Hazar Denizi'ne ulaşmaktadır[12].

İklim özellikleri açısından Kafkasya'nın, Karadeniz ve Kafkas dağları arasında kalan batı kesimi, yıllık 1.200-1.800 mm. yağmur alan, nemli ve yağışlı

[8] Şemseddin Sami, "Kafkas", **Kamus-ül A'lâm**, C. 5, İstanbul 1896, s. 3542-3544.
[9] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 3544.
[10] M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 14.
[11] Met Çünatüko (İzzet), **Kafkas Tarihi**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1916, s. 20, 21.
[12] Met Çünatüko (İzzet), **a.g.e.**, s. 22.

ılıman iklime, Kafkas dağları ile Hazar Denizi arasında kalan doğu kesimi, yazları sıcak ve kurak, kışları soğuk ve karlı kara iklimine sahiptir. Yıllık 200-400 mm. yağış alan Kür ve Aras havzaları Kafkasya'nın en kurak bölgeleridir[13].

Kafkasya'nın adını aldığı Kafkas sıradağları bölgeyi kuzey ve güney olarak iki kısıma ayırmaktadır. Bugünkü Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın yer aldığı Güney Kafkasya'nın batısı çeşitli bölgelere ayrılan Gürcistan, doğusu ise Azerbaycan ve Ermenistan'ı içine alan *Arran*'dır.

Doğu Gürcistan'ı teşkil eden bölgelerden, merkezi Tiflis olan Kür Nehri vadisi *Kartveli* (Kartli), Kür Nehri'nin kuzeyinde ve Kafkas dağlarının güney eteklerinde yer alan, Yura ve Alazan vadilerini kapsayan ve merkezi *Zagem* (Zegem) olan dağlık bölge *Kakheti* (Kakhet) olarak adlandırılmaktadır. Batı Gürcistan'ı teşkil eden bölgeler ise, batıda Karadeniz'e uzanan ve merkezi *Kutaissi* (Kutais) olan bölge *İmereti* (İmeret, Açıkbaş, Başaçık), İmereti'nin kuzeybatısında Karadeniz üzerinde yer alan ve merkezi Zugdidi olan bölge *Samegrelo* (Megrel/Dadyan), Acara adı verilen ve merkezi *Bathumi* (Batum) olan Çoruh Nehri ağzındaki bölge de *Guria* (Gürel) olarak adlandırılmaktadır. Çoruh Nehri ile Kür Nehri'nin kaynağı arasında yer alan bölge *Samtskhe/Saatabago* (Mesketler ülkesi / Atabekler ülkesi), Kafkas dağları ile İngur ve Bzıp nehirleri arasında Karadeniz boyunca uzanan bölge de *Abhazya* (Abhazistan)'dır[14].

Kuzey Kafkasya'da ise Rusya'ya bağlı Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkes, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya ve Çeçenistan yer almaktadır[15]. Bu bölgelerden özellikle Dağıstan kendi adı ile anılan herhangi bir kavmi temsil etmemektedir. Coğrafî olarak, Koysu çayından başlayarak Hazar Denizi'nin batı kıyısında 200 kilometre kadar bir alan kaplamaktadır. Kuzeyde Kumuklar, güneyde Kuba (Azerbaycan) ve doğuda Hazar Denizi ile sınırlıdır. Romalıların *Albania* adına verdikleri bu bölge eski İslâm eserlerinde; *Cebel-i Kaf, Cebel-i Memleketü'l-Etrâk, Cebel-i Kıbç (Kıbaçların dağı), Cebel-i Alan, Bâbü'l-Ebvâb (kapıların kapısı)* gibi

[13] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 14; David Marshall Lang, **A Modern History of Soviet Georgia**, Reader in Caucasian Studies in the University of London, New York 1962, s. 2.
[14] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 15, 16.
[15] Cengiz Fedakâr, **Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 1.

adlar ile zikredilmektedir. Dağıstan, kelime anlamı itibariyle Türkçe "*dağ*" kelimesine Farsça yer bildiren "*stan*" ekinin getirilmesiyle oluşturulmuştur[16].

Ahmed Cevdet Paşa, Kafkasya coğrafyasını şu şekilde tarif eder: *"Kûh-i Kaf*[17] *da denilen Kafkas Dağı Karadeniz kenarında vâki Anapa Kalesi'nden başlayıp kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan Hazar Denizi sahilinde bulunan Bakü Kalesinde son bulan büyük dağ silsilesinden ibarettir. Kafkas Dağı iki bölüm olup doğu bölümü Çerkezistan'dır. Ortasında en yüksek nokta Elbruz Dağı*[18] *bulunmakta ve Çerkezistan ile Dağıstan arasında bulunmaktadır. Kafkas Dağı'nın kuzey tarafında Çerkes ahalisinin en eski yerlilerinden olan Kabartaylar ve güney tarafında Gürcüler vardır. Bütün Kafkasya dört kıtaya ayrılır ki bunlar, Çerkezistan, Kabartay, Dağıstan ve Gürcistan'dır"*[19].

Coğrafî sınırlarını bölgesel olarak daha da detaylandıracak olursak, Sarıkamış Nehri ile Rusya'nın Ejderhan (Astarhan) eyaleti arası; doğuda Hazar Denizi ile güneyde İran ve Osmanlı Devleti; batıda ise Karadeniz ve Azak Denizi ile çevrilidir[20].

B. Etnik ve Demografik Yapı

Coğrafî ve fizikî özellikler bakımından oldukça çeşitli ve renkli bir görünüm arz eden Kafkasya'nın kozmopolit bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Tarihî kayıtların sunduğu bilgilere göre, bölgenin ilk sakinleri Karadeniz, Hazar Denizi ve Azak Denizi ile Kuban ve Terek nehirlerinin çevresindeki geniş ovalara yerleşmişlerdir. Kafkasya'da nüfus yoğunluğu arttıkça bilhassa Kuban ve Terek'e akan sayısız kolların meydana getirdiği vadilerin içlerine doğru ve nihayetinde de Don Nehri bölgesine kadar nüfus genişlemiştir[21].

---

[16] Mustafa Aydın, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2005, s. 19.
[17] Şemseddin Sami, "Kafkas", **a.g.e.**, s. 3542.
[18] Elbruz Dağı hakkında Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde: "*Tanrı'nın hikmeti Dağıstan'ın güney tarafında olan Elbruz Dağı'ndan gelen bütün akarsular bu Kür Nehri'ne katışır. Yine Elbruz Dağı'ndan kuzey tarafına akan nehirler Hazar Denizi'ne, güney tarafından akan büyük nehirler de tamamen Karadeniz'e katılır. Zira bu Elbruz Dağı kadar büyük bir dağ yeryüzünde yaratılmamıştır!...*" ifadeleriyle aktarmıştır. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 2, 2. Kitap (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 337.
[19] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 272, 273.
[20] Şemseddin Sami, "Kafkas", **a.g.e.**, s. 3544.
[21] İsmail Berkok, **a.g.e**., s. 33.

Kafkasya'nın fizikî yapı olarak tabii bir kale görünümünde olması, insanoğlunun en temel gereksinimlerinden olan korunma ihtiyacını karşılayabilmiştir. Diğer yandan bu hususiyet, Kafkasya'nın askerî bakımdan önemini ortaya koymaktadır. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan ve yüksekliği zirvelerde 4.000 metreye ulaşan Kafkas dağları, bölge sakinleri açısından dış saldırılara karşı korunaklı bir yapıdadır. Bu vasfından dolayı Kafkasya coğrafyası, tarih boyunca çeşitli milletlerin etkinlik gösterdiği bir yaşam alanı olmuş, etnik ve nüfus yapısı bakımından kozmopolit bir görünüm ortaya çıkmıştır.

Kafkasya'nın etnik yapısını incelemeye başlarken, öncelikle bölgedeki sosyo-kültürel gelişimin en önemli paydaşlarından biri olan Çerkeslere öncelik vermek daha doğru olacaktır. Kafkaslar'ın aslî unsurlarından olan Çerkesler, eski Grek ve Latin kaynaklarında "*Kerketia*", "*Kerketie*", "*Kerketaiei*", "*Sindli*", "*Zigoi*" ve "*Zinnkooi*" isimleri ile anılırlar. Çerkeslerin en büyük kolu olan Abazalar (Abhaz) yine bu kaynaklarda "*Abosko*", "*Arrien*", "*Abasgı*", "*Pline*", "*Plinius*", Gürcü kroniklerinde ise "*Abkaz-Abhaz*", "*Aprili*" adlarıyla kaydedilmiştir. Çerkes ismi, Kuzeybatı Kafkasya, Azak ve Karadeniz sahillerinde yaşayan halka muhtelif devirlerde verilen en yaygın isimdir. Çerkesler ise kendilerini tanımlamak için çoğunlukla "*Adige*" kelimesini kullanmışlardır. Kafkas dağlarının kuzey etekleri, Terek ile Kuban nehirlerini içine alan ve Çerkezistan olarak adlandırılan bölge, Çerkeslerin iskân sahasını oluşturmaktadır. Kafkasya'ya ne zaman ve nereden geldikleri tam olarak belli olmayan Çerkeslerin M. Ö. VI. yüzyılda Karadeniz'in bütün doğu sahillerinde bulundukları ileri sürülmektedir[22].

Çerkezistan bölgesi batıda Karadeniz sahili ile sınırlı olup güney tarafı Gürcistan'a bitişiktir. Kuzey tarafı Kuban Nehri ile sınırlıdır ve doğu tarafı Kafkas Dağı'nın en yüksek tepesi olan Elbruz Dağı'na, yani Dağıstan'ın batısına kadar uzanır. Bu bölgenin tahminen yüz bin haneyi geçen ahalisi, *Şapsıh, Batra, Çekib, Ubıh, Beslini, Nakogay* ve *Sebilde* adlı kasaba ve şehirlerde ikamet eden muhtelif kabilelerden ibaret olup başlıca iki taifeye ayrılır. Birisi Çerkes taifesidir ki tamamı bu bölgenin güney tarafında yani Gürcistan tarafında sakin olup Kuban boyuna

[22] Cengiz Fedakâr, **a.g.e.**, s. 12.

yayılmışlardır. Diğeri ise Abaza taifesidir ki bunların da tamamı güney tarafta yani Gürcistan'da sakindirler[23]. Evliya Çelebi de Seyahatnâmesi'nde, Çerkes kabilelerinden olan *Şefake*, *Kabartay*, *Abaza*, *Bozuduk*, *Mamşuh*, *Besni*, *Kutuhay*, *Mamaluk* ve *Birtkaç* isimlerinden bahsedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Çerkes valilerinden biri olan Soğucak Valisi Ferah Ali Paşa'nın kâtibi Mehmed Haşim Efendi ise: *Abaza*, *Abazeh*, *Natugey*, *Natuhaç*, *Şabsığ*, *Kemergüy*, *Bjeduh*, *Batıra*, *Çiğet*, *Ubıh*, *Besleney*, *Sebilde* ve *Kabartay* gibi Çerkes kabilelerinin varlığını bildirmektedir[24]. Bu kabilelerden Kabartay, en kalabalık Çerkes kabilesidir. Büyük ve küçük Zelencuk havzalarından güneydoğuya doğru Vladikafkas'a kadar uzanan Kuma ile Terek nehirlerinin yukarı kısmındaki geniş bölgede ikamet ederler. Daha sonraları Kuban'ın orta ve aşağı havzalarını bırakarak, Nalçik merkez olmak üzere bu çevreye yerleşmişlerdir. Nalçik bölgesine Büyük Kabartay, bunun doğusundaki Mozdok bölgesine de Küçük Kabartay denmektedir[25].

Çerkesler, Osmanlı Devleti ile temaslarından önce XVI. yüzyılda Ruslarla dostane ilişkiler içerisinde bulunmuşlardır. Hatta Rus imparatoru IV. Ivan'ın (1547-1584) ikinci eşi de bir Çerkes prensesidir. Altınordu Devleti'nin bakiyesi olan Kazan ve Astarhan hanlıklarını ele geçiren IV. Ivan, Çerkesler ile olan dostluğundan istifade ederek, Hazar Denizi yolu ile Terek Nehri bölgesine geçmiş ve bu ırmağın aşağı mecrasında müstahkem bir kale inşasına dahi muvaffak olmuştur. Sonraları bu hareketin Çerkezistan'ın istilâsının bir başlangıcı olduğu anlaşıldığında, Çerkeslerle Rusların arası açılmıştır. Ivan'ın halefleri Feodor ve Boris Godunov zamanında, Hvorostin ve Buturlin'in kumanda ettikleri Rus kuvvetlerini Çerkeslerin mağlup ve perişan etmeleriyle Çerkes-Rus münasebetleri barış hâlinden çıkıp, savaş hâlini almış bulunuyordu[26]. Rusların ilerleyen dönemde genişleme politikası ile birlikte Kırım'ı ilhak etmeleriyle de artan tehdit sonrası Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kuran Çerkesler, Osmanlı Devleti'nin bölgeyi tahkim etmek için gönderdiği Soğucak Valisi Ferah Ali Paşa'ya kendi rızalarıyla devlete bağlılık yemini etmişlerdir[27].

---

[23] Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1890, s. 46-48.
[24] Cengiz Fedakâr, **a.g.e.**, s. 13-14; Rıza Karagöz, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1993, s. 7.
[25] Mustafa Aydın, **a.g.e.**, s. 22.
[26] Mirza Bala, "Çerkesler", **M.E.B. İslâm Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul 1977, s. 380-381.
[27] Cengiz Fedakâr, **a.g.e.**, s. 22.

Diğer taraftan Ferah Ali Paşa, Çerkes kabilelerini Ruslara karşı teşkilâtlandırmak ve bölgede bir kale inşasını sağlamak amacıyla onlarla yakın münasebetler kurmuştur. Düzenli olarak bir araya geldiği kabile halklarının, dinî bilgilerden mahrum hatta din mefhumundan habersiz olduklarını fark ettiğinde, üzerinde durduğu en önemli hususlardan birisi, bunlara İslâm dinini öğretmek olmuştur. Bununla beraber izlenecek yollardan diğeri ise kabile halklarıyla bağ kurmak, bu yolla içlerine sızmak ve planını uygulamak olmuştur. Nitekim kendisi de kuvvetli ve doğru sözlü diye bilinen Şabsıh kabilesi beylerinden birinin kızıyla evlenmiştir. Daha sonra da kendi maiyetinde bulunanların her birinin bir kabileden bir kızla evlenmesini sağlamıştır. Kendilerine hediyeler verilen kabile mensuplarından birine verilecek hediye kalmadığında, Ferah Ali Paşa kendi kalpağını ona vermiş, onun eskisini de kendisi almıştır. Ferah Ali Paşa'nın Çerkes kabilelerini Osmanlı Devleti'ne kazandırma girişimleri olumlu sonuçlar vermiş ve ortak düşman Rusya'ya karşı mücadeleye girişilmiştir[28].

Çerkeslerin Osmanlı Devleti ile münasebetlerde bulunan diğer bir kolu da batı Kafkasya'da Karadeniz sahillerinde bulunan Abhazlar (Abazalar)'dır. Abaza memleketi, Kafkas dağlarının ana silsilesinden kıyıya uzanan ve kuzeyde Gagry ile güneyde İngur Nehri arasındaki araziyi ihtiva etmektedir. Siyasî bakımdan üç kısma ayrılan Abaza memleketinin ilk bölgesi, Gagry'den Galidzga'ya kadar; ikinci bölgesi Tzebelda dağlık kesimi; üçüncü bölgesi de Galidzga'dan İngur Nehri'ne kadar uzanan Samurzakan bölgesidir. XVII. yüzyıldan itibaren Abaza kabilelerinin bir kısmı Kuban Nehri'nin güney kollarındaki havaliye yerleşmişlerdir[29].

Abazalar yaşadıkları bölge itibarı ile iki kola ayrılırlar. Abhazlar (kendilerini Apsuva olarak adlandırırlar) Karadeniz kıyısı boyunca, İngur Nehri'nden Adler'in ötesine, Soçi yakınlarına kadar uzanan kıyı şeridinde ve İngur vadisinin iç kesimlerinde ikâmet ederler. Beş oymağa ayrılmışlardır. Bunlar Cigetler, Abzıblar, Ahçipsalar, Zamballar ve Aybğalar'dır. İkinci kol olan Abazalar ise Kuban Nehri'nin kaynaklarına yakın yerlerde otururlar ve Tapanta ve Şkaraya (Aşkar) adında iki gruba

[28] Cengiz Fedakâr, **a.g.e.**, s. 23.
[29] W. Barthold, "Abazalar", **M.E.B. İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1978, s. 6; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 19.

ayrılırlar. Tapanta'daki belli başlı oymaklar: Dudaruk, Lo, Kliç, Kyeç, Biberd ve Cantemir'dir. Şkrayalar yedi oymaktan oluşur. Bunlar da: Mudavey, Kazılbeğ, Şegerey, Tam, Başlıbeğ, Karakay ve Bağ oymaklarıdır. Pşular da Abaza kavimlerinden biridir[30]. Abhazların dili özellikle Adigece (Çerkesçe), Abhazca ve Ubıhça lehçelerini kapsayan Kafkas dillerinin bir parçasıdır. Kafkas dillerinin diğer iki grubundan biri Kartvelce denilen Gürcistan dilleri diğeri de Çeçenistan ve Dağıstan dilleridir[31].

Osmanlı Devleti, Karadeniz'in doğu kesimini fethettikten sonra Abazalar Türk hâkimiyetine girmişler ve bu durumun doğal bir sonucu olarak İslâm nüfusu tedricen de olsa Hristiyanlığın yerini almıştır[32]. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde Osmanlı Devleti'ne itaat etmiş Abaza aşiretlerinin her sene barış yenilemek için haraçlarına karşılık her kabileden kırkar ve ellişer köle ve bakireler, beyaz mumlar, zerdeva ve sansarlar, biner çift tiftik çoraplar, padişah mutfağı için biner top paçavra, astar bezleri ve türlü türlü hediyeler gönderdiği, Trabzon paşalarına bağlılıklarını bildirmek için ahidnâmeler yazıldığı ve bunun Süleyman Han kanunu olduğu yazılmaktadır[33]. Özellikle XVIII. yy.'ın son çeyreğinde bölgeye gönderilen Soğucak Valisi Ferah Ali Paşa, Çerkeslerle birlikte Abazalara da İslâm dinine geçmeleri yönünde faaliyet göstermiştir. Hatta Ferah Ali Paşa Abazalara: *"Müslüman olun, ahiret vardır, cehennem vardır! Sonra siz bana dua edersiniz…"* diyerek Ruslara karşı birlik olmaları çağrısında bulunmuştur[34].

Kafkasya'nın bir diğer önemli sakinleri de Lezgiler'dir. Dağıstan'ın güneydoğusu ile Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yer alan Samur Nehri havzasında yaşayan ve Dağıstan'ın yerli halklarından olan Lezgiler, Hazar Türkleri, Kıpçak Türkleri ve Arap fâtihler tarafından bölgeye yerleştirilen Araplarla karışmışlardır[35]. XII. yy.'dan sonra Türklerin ve Tatarların Dağıstan bölgesine yerleşmelerinin

---

[30] Mustafa Aydın, **a.g.e.**, s. 22.
[31] Alexandre Grigoriantz, **Kafkasya Halkları, Tarihî ve Etnografik Bir Sentez**, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, s. 138.
[32] George Hewitt, **The Abkhazians**, Routledge, New York 2013, s. 208; W. Barthold, **a.g.e.**, s. 7.
[33] Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 2, 1. Kitap (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 100.
[34] Cengiz Fedakâr, **a.g.e.**, s. 22.
[35] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 20.

ardından Lezgilerin bir kısmı Dağıstan dışına çıkmak mecburiyetinde kalmış Şirvan, Gürcistan, Kuban ve Terek boylarına yerleşerek Kafkasya'ya dağılmışlardır. Lezgiler, birçok boy ve kabileye ayrılmaları sebebiyle kendi lisanlarını kolay anlayamadıklarından, aralarındaki iletişimi sağlamak için Arapça ve Türkçe'yi kullanmışlardır. Lezgilerin Tatarların bir kolu, yani bir diğer ifadeyle Turanî bir kavim olduğu iddia edilmiş ise de gerek fizyolojik yapıları ve gerekse lisanları bu iddianın doğru olmadığını destekler niteliktedir. Lezgiler zeki, cesur, çalışkan ve hürriyetlerine son derece düşkün olup, bulundukları yerleri fazlasıyla sahiplenmişlerdir. Böyle olmakla birlikte yağma-çapul hareketlerinden de geri durmamışlar ve idaresine girdikleri milletler, onların askerî kabiliyetlerinden yararlanmışlardır[36].

Kafkasların en eski sakinlerinden biri olan bu halkı tanımlamak için tarih boyunca çeşitli milletler tarafından esasında yine Lezgi adını çağrıştıran isimler kullanılmıştır. Lezgi adı, Batı kaynaklarında "Legea", Arap eserlerinde "Lekz", "Lakz", Persler'de "Lekzan", Gürcüler'de "Lek" (Leki), Rus kaynaklarında ise "Lezgin" olarak geçmektedir.[37].

VII. ve VIII. yüzyıllarda Müslüman Arap savaşçılarının bölgeye ulaşmalarıyla İslâm diniyle tanışan Lezgilerin bir kısmı o dönemde Müslüman olmuş, tüm Lezgilerin İslâmiyet'e katılımı ise ancak XV. yüzyılda Şirvan Şahı Halil'in bölgeyi fethinden sonra gerçekleşmiştir. Lezgiler içerisinde önemli bir Şii azınlık olsa da nüfusunun çoğunluğu Sünni'dir[38]. Bir ara Timur'un işgalinde kalan bölgeyi Osmanlı hâkimiyetine sokan Özdemiroğlu Osman Paşa ile Lezgiler arasında 1578'de bir antlaşma yapılmıştır[39]. Bu antlaşmaya göre: Lezgiler, bundan böyle hutbeyi Osmanlı padişahı adına okuyacaklar, İran seferi vuku bulduğunda Kırım tarafından gelecek olan 30.000 kadar Tatar askerini memleketlerinden geçirecekler, ayrıca kendileri dahi yiyecek ve cephaneleri Osmanlı Devleti tarafından karşılanmak kaydıyla, Osmanlı askerine yardımda bulunarak savaşlara iştirak edecekler, Lezgilerin eski adetleri gereği tayin ettikleri "Şemhal" adı verilen liderlerine müdahale

[36] Şemseddin Sami, "Lezgi", **a.g.e.**, s. 3989, 3990; Met Çünatüko (İzzet), **a.g.e.**, s. 391.
[37] Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, **Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 1.
[38] Gordon Newby, *"*Lezgh, also Lezghin*"*, **A Concise Encyclopedia of Islam**, Oneworld Publications, Oxford 2002, s. 131.
[39] Davut Dursun, "Lezgiler", **DİA**, C. 27, İstanbul 2003, s. 170.

edilmeyecek ve Osmanlı padişahı eğer arzu ederse kendisine tuğ, alem, kılıç ve kaftan gönderebilecekti. Yapılan bu antlaşma uzun yıllar devam etmiş, Dağıstanlılar ve özellikle Lezgiler manevî yönden her zaman Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmışlardır[40].

Kafkasya'da sakin bir diğer etnik topluluk Çeçenlerdir. Bölgenin yerli halklarından olan Çeçenler, kendilerini "Nokhchi" veya "Nokhcho" olarak adlandırmaktadırlar ve bu kelimelere ilk olarak VIII. yy. Arap kaynaklarında rastlanıldığı bilinmektedir. Muhtemelen Kabardeyce "Shashan" kelimesinden alınan "Çeçen" ve "Çeçenya" kelimesi de Rus kaynaklarında ilk olarak XVI. yy.'da geçmektedir[41]. Lezgiler ve Kumuklar Çeçenleri "Misceğam", Gürcüler "Kist" ve Çerkesler de "Şeşen/Çeçen" olarak anmaktadırlar. Çeçenlerin yaşadıkları bölge olan "Çeçenya/Çeçenistan" ise kuzeyden ve batıdan Terek Nehri ve Kaçkalin bölgesi ile çevrili olup, batıda (Kabardey) memleketi ile doğuda da Aktaş Nehri ile (Dağıstan) memleketinden ayrılmaktadır. Terek Nehri'nin kollarından Sunca Nehri Çeçenistan'ı (Büyük-Kuzey) ve (Küçük-Güney) olarak ikiye ayırmaktadır[42].

Çeçenlerin İslâm dinini kabul etmeden önceki dönemleri hakkında kaynaklar çok fazla bilgi sunmasa da uzun bir süre çoktanrılı dinlere bağlı kalmışlardır. Her ne kadar Hristiyanlığı benimsemiş oldukları ileri sürülse de özellikle Gürcü Kralı David ve Kraliçe Tamara'nın bölgede Hristiyanlığı yaymak için gösterdikleri yoğun çabalara rağmen bu dinin Çeçenler arasında ilgi görmediği de bilinmektedir[43]. Çeçenler İslâmiyet'i VIII-IX. yüzyıllarda vuku bulan Arap-Hazar savaşları sırasın da tanımışlar ve çok yavaş olmakla birlikte ilk defa bu dönemde ihtida etmeye başlamışlardır. Çeçenlerin İslâmiyet'i benimsemeleri asırlar boyu devam etmiş, bunda özellikle XIII ve XIV. yüzyıllarda Altınorda Hanlığı'nın büyük katkısı olmuştur. Altınorda Hanlığı'na büyük bir darbe indirerek siyasî varlığını parçalayan Timur'un, İslâm'ın sancağını buraya dikmiş olmasına rağmen sert tutumu, Çeçenler üzerinde olumsuz bir etki bırakmıştır. Timur'un çekilmesinden sonra yine yavaş yavaş Altınorda ve

---

[40] Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 29.
[41] Amjad Jaimoukha, **The Chechens A Handbook**, Caucasus World Peoples of the Caucasus, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2005, s. 13.
[42] Met Çünatüko (İzzet), **a.g.e.**, s. 279, 280; İsmail Berkok, **a.g.e.**, s. 143.
[43] George Anchabadze, **The Vainakhs (The Chechen and Ingush)**, Caucasian House, Tbilisi 2009, s. 23.

Azerbaycan Müslümanlarının etkisiyle başlayan İslâm dininin yayılışı, Çeçenistan'da nihayet XVIII. yüzyılda tamamlanmıştır[44].

Rusya'nın özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve sonrasında gerek Kırım, gerek Kafkasya ve gerekse Osmanlı Devleti üzerinde oluşturmuş olduğu baskı ve Çeçen asıllı Şeyh (İmam) Mansur'un 1785'te Çeçenistan'da başlattığı gazavât, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı yapılacak mücadelelerde ilgisini çekmiştir[45]. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde daha da detaylı aktaracağımız Şeyh Mansur hakkında Ahmed Vâsıf Efendi, Sohum muhafızından Mansur hakkında bilgi istendiğini, onun görevlendirdiği bir kişinin kendisiyle görüşüp aldığı bilgileri bizzat İstanbul'a giderek ilgililere anlattığını kaydeder. Şeyh Mansur, Bâbıalî'ye gönderdiği mektupta Hz. Peygamber tarafından kâfirlere karşı gazâya memur edildiğini belirtmiştir. Vaazlarında da Ruslarla dostluğun, tütün, şarap ve zinanın haram olduğu fikrini Kafkas halklarına aktaran Mansur, bir müddet sonra bütün Kuzey Kafkasya'yı Ruslara karşı ayaklandırmayı başarmıştır[46].

Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki Rus ilerleyişi karşısında her ne kadar Abaza ve Çerkeslerle müşterek hareket ediyor görünse de Çeçenlerle olan münasebetler de dikkat çekici düzeydedir.

Çeçenlerle akraba olan bir diğer Kafkas halkı da İnguşlardır. Kendilerini "Galga" olarak adlandıran İnguşlar için Ruslar "Gorniy Çeçenler" başka bir deyişle (Dağlı Çeçenler) tanımını kullanmışlardır[47]. Çeçenler, Kist ve Tuşlarla birlikte Kuzey Kafkasya'da Nakh (Vainakh-Vaynak) topluluğunu oluşturmaktadır[48]. Bugün kullanılan İnguş ismi, daha önce Kabartaylar tarafından kullanılan sonra da Ruslar tarafından benimsenen ve yerleşen bir isimlendirme olmuştur[49]. İnguşça, dil olarak da

---

[44] Jamuhanov Suleyman Sultanoviç, "Çeçenistan", **DİA**, C. 8, İstanbul 1993, s. 245; Alexandre Grigoriantz, **a.g.e.**, s. 174-175; Aytek Kundukh, **Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)**, haz. Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1987, s. 120.
[45] John F. Baddeley, **a.g.e.**, s. 47-51.
[46] Süleyman Uludağ, "Müridizm", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006, s. 50.
[47] Alexandre Grigoriantz, **a.g.e.**, s. 177; Mahmut Bi, **Kafkas Tarihi**, Cilt 1, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 299.
[48] Amjad Jaimoukha, **a.g.e.**, s. 13.
[49] Ali Arslan, "İnguşlar", **DİA**, C. 22, İstanbul 2000, s. 312.

Vaynak-Dağıstan olarak iki kısma ayrılan Kafkas dil grubunda aralarında farklılık olmasına rağmen Çeçence'ye yakındır[50].

Kafkasya, coğrafî-stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca siyasî-askerî rekabet alanı olmuştur. Bundan dolayı Avrupa Hun Devleti, Doğu Roma, Emevî-Abbasî, Büyük Selçuklu, Altınorda ve Timur devletlerinin etkisi altında kalan Vaynaklar, dağlık bölgelere çekilerek bu kesimlerde yaşamışlar, Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkimiyet kurmasından sonra (1474) bir kısmı tekrar düzlük alanlara doğru göçe başlamışlardır. Osmanlıların sağladığı güven ortamının bir başka ifadeyle Osmanlı barışının bir sonucu olan bu göçün en büyük istikâmeti Tar Ovası ve Kambileye Nehri etrafındaki topraklar olmuştur.

Rusların XVIII. yüzyılda Kafkasya'daki ilerlemelerini müteakip bölgede Vladikafkas şehrini inşa etmeleri (1784), İnguşlar için sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ruslar, İnguş topraklarını ele geçirmeye başlamış ve buralara Slav asıllı Hristiyanları yerleştirmiştir. Şeyh Mansur'un başlattığı gazâ hareketine Çeçenlerle birlikte katılan İnguşlar, Rus hâkimiyetini kabul etmiş ve Ruslar tarafından ayrı bir kavim olarak tanınmışlardır[51].

Etnik menşeleri konusunda farklı görüşler ileri sürülen ve bu başlık altında tanıtılacak olan son Kafkas (Dağıstan) halkı da Kumuklardır. Yaygın kanıya göre, Kumukların Oğuz ve Kıpçak Türkleri'nin karışmasıyla ortaya çıkan bir kol olduğu kabul edilmektedir. "Kumık", "Kumıh", "Kumuh" şekillerinde yazıldığı görülen ismin geçtiği en eski kaynak, bir bey adı olarak kaydedildiği Divânû Lugâti't-Türk'tür[52]. Kumukların lehçesi, Türkçe'nin Kıpçak lehçesidir ve Kırım Türklerinin şivesiyle benzerlik taşımaktadır[53]. Kumuk memleketi, Dağıstan'ın kuzeydoğusunda Terek Nehri'nin denize döküldüğü yerdedir[54]. Sünnî Müslüman olan Kumuklara, Gazi Kumuklar da denilmektedir[55]. Arapların Kafkasya'ya dolayısıyla Dağıstan bölgesine kadar Ebu Müslim komutasında yapmış oldukları fetihlerden (730) sonra İslâmiyet'i

[50] Johanna Nichols, **Ingush-English and English-Ingush Dictionary**, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2004, s.1.
[51] Ali Arslan, **a.g.e.**, s. 312.
[52] Rıza Kurtuluş, "Kumuklar", **DİA**, C. 26, İstanbul 2002, s. 372.
[53] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 310.
[54] Met Çünatüko (İzzet), **a.g.e.**, s. 395.
[55] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 3770.

kabul eden ilk topluluklardan biri oldukları için Kumuklar, gazilik unvanına layık görülmüşlerdir. Araplar onları onurlandırmak için "Gazi" yani "din için mücadele eden" adını vermişlerdir. O zamandan beri Kumuklara hemen hemen tüm Dağıstan'da "Gazi Kumuklar" denilmiştir[56].

VIII. yy.'da Kumukların yaşadıkları bölgenin Hazarların etki alanına girmesiyle birlikte Oğuz ve Kıpçak boylarının kaynaşması sonucunda teşekkül eden Kumukların, yine bu devletin yıkılmasıyla birlikte kurdukları ilk siyasî birlik, feodal bir beylik hüviyetinde olan ve sınırları güneyde Derbend'den kuzeyde Kabartay'a kadar uzanan "Şamhallık" olmuştur[57]. 1578'de Şamhal Çoban'ın ölümü üzerine Kumuk memleketi, Şamhal'ın çocukları arasında *Tarku, Boynak, Gazaniş* ve *Çeriyurt* bölgelerine bölünmüştür. *Şamilkale/Mahaçkale, Timurhanşura/Boynakski, Kızlar, Yakhsay*, ve *Hasavyurt* gibi yerler de Kumukların meskûn bulundukları sahalar olmuştur. Osmanlı belgelerinde "*Kumuk ve Kaytak Hâkimi*"ne "*Ulu Şemhal*" denilmesi, kendilerine "*Nusal*" unvanı verilen Avar hanlarına "*Avar-Şemhal-Çerkes*" gibilere "*Küçük Şemhal*" denilmesindendir[58].

Rusların Kazan ve Astarhan hanlıklarını işgalinden sonra daha güneye Kafkasya'ya inmesiyle Kumuklarla Ruslar karşı karşıya gelmiştir. Kumuklar, 1586 yılından itibaren başlayan Rus saldırılarına ve işgal hareketlerine karşı, diğer Müslüman Kafkas kavimleriyle birlikte XVI.-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'nin de desteğini alarak XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürekli Ruslara karşı koymaya çalışmışlardır[59].

Netice itibarıyla, Kafkasya'nın İstanbul'a uzak kalması ve coğrafî açıdan tabii engellerle dolu olması, merkezî Osmanlı idaresiyle bağlantısını zayıflattığı gibi etnik açıdan da kozmopolit bir görünüm arz etmesi vs. etkenler, bölgedeki iktidar oyunlarına müdahil olan Osmanlı Devleti'ni zorlu bir imtihanla karşı karşıya bırakmıştır. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Kafkasya'daki güç oyunlarında Çıldır Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin üstlendiği rol, çalışmanın sonraki bölümlerinin

[56] Alexandre Grigoriantz, **a.g.e.**, s. 191.
[57] Rıza Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 372.
[58] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 310-311.
[59] Rıza Kurtuluş, **a.g.e.**, s. 372.

konusunu oluşturmuştur. Giriş bölümünde detaylandırılan coğrafî ve etnik yapıya dair hususiyetler, çalışmanın ana kısımlarındaki anlatıya konu olan hadiselere daha net bir görünüm kazandıracağı gibi anlaşılır kılınmasını da sağlayacaktır.

I. BÖLÜM

KAFKASYA'DA TÜRK-OSMANLI HÂKİMİYETİ, ATABEGLER HÜKÛMETİ VE ÇILDIR BEYLERBEYİLİĞİ'NİN TEŞKİLİ

A. Kafkasya'nın Kısa Bir Tarihçesi ve Bölgedeki Türk Hâkimiyeti

Etkileşim alanı oldukça geniş bir alana yayılan Kafkasya, Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunması ve siyasî teşekküllerin bölgeye hâkim olma isteği nedeniyle tarih boyunca birçok farklı milletin ilgisini üzerine çekmiştir. Özellikle Hazar Denizi'nin doğusundan gelen milletlerin bölge üzerindeki etkisi daha fazla görülmüştür. Bu etki Sarmatlar, Alanlar, Gotlar ve İskitler ile başlamıştır[61].

Kafkasya'daki en eski halklardan biri olan Kimmerler, M.Ö. VII. yy.'da İskitler[62]in baskısına dayanamayarak bölgeyi terk etmişlerdir. Heredot'un naklettiğine göre İskitler, Kafkasları doğudan dolaşarak Hazar Denizi'ni izlemişler ve Derbend Geçidi'ni geçerek Kimmerler'in ardından bölgeye yerleşmişlerdir[63]. İskitler'den sonra VI. yy.'a kadar Roma ve ardından Asya'dan gelen Hunlar ve Avarlar Kafkasya'da belirli bir süre hâkimiyet kurmuşlardır[64].

Hazarlar[65], VII. yy.'da Kafkasya'daki siyasî iktidarın yegâne sahibi haline gelmişlerdir[66]. Her ne kadar Hazarlar, bu yüzyılın ortalarına kadar Batı Göktürkler'e

---

[61] Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 11.
[62] Rene Grousset, **The Empire of the Steppes a History of Central Asia**, Rutgers University Press, New Jersey 2002, s. 6; Eserde Kimmerler, İskitler ve Kafkasya hakkında kapsamlı bilgilere yer verilmektedir.
[63] Oswald Szemerenyi, **Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka**, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien 1980, s. 6.
[64] Akdes Nimet Kurat, "Avarlar", Yay. haz. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXVI, S. I, Temmuz 2011, s. 83-84.
[65] Hazar (Hazer), Huzar'ın yumuşatılmış şekli olup büyük bir Türk kabilesidir. Uzun müddet sahillerinde sakin olan ve kendilerine mensubiyetle adlandırılan denize Kaspi Denizi, Bulgar Denizi, Dilem Denizi ve nihayet sözü edilen Hazar kavmine nisbetle "Hazar Denizi" denmiştir. Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 59.
[66] Kevin Alan Brook, **The Jews of Khazaria**, Rovman-Littlefield, London 2018, s. 118.

bağlı kalmış olsalar da Derbend Geçidi'ni aşarak Gürcistan ve Azerbaycan'a akınlar yapıp Tiflis'i kuşatmışlardır[67]. Hazarlar'ın idare merkezileri Dağıstan'da *Belencer* (Anderey), *Semender* (Kızlar) ve Volga bölgesindeki İdil şehirleri olmuştur[68]. Bölgede etkin bir siyasî teşekkül olarak Bizans İmparatorluğu ile de iyi ilişkilerde bulunmuş ve Sasanilere ve Araplara karşı mücadele etmişlerdir. Hatta Bizans İmparatoru II. Justinyan'ın (695-705) Hazarlar'a sığınmasıyla hakanının kız kardeşiyle, V. Konstantin de 731'de Hazar hakanının kızıyla evlenmişlerdir. Ayrıca V. Konstantin'in oğlu IV. Leon, Hazar Leon olarak bilinmektedir[69].

Kendi dönemi için Kafkasya'da büyük bir askerî güç oluşturan Hazarlar, bulundukları coğrafyayı yakından ilgilendiren güç oyunlarının aktörü haline gelmişlerdir. 620'de Bizans İmparatoru Herakleios ile ittifak eden Hazarlar, Sasaniler'e karşı yapılan savaşta Bizans İmparatorluğu'na yardım etmiştir[70]. 626 yılında da Sasaniler'le Avarlar'ın İstanbul'u kuşatmaları üzerine Herakleios, Hazarlar'dan 40.000 kişilik yardım sağlamıştır[71]. Bu süreçten sonra Kafkas coğrafyası İslâm dünyasının ilgi ve etki alanına girmiştir. Böylelikle Kafkasya'nın muktedir sahipleri Hazarlar, politik ve askerî mücadelede Müslümanlarla karşı karşıya kalmışlardır. Hazar hakanı, Emeviler zamanında Müslümanlığı kabul etmişti ancak daha sonra Bizans'ın etkisiyle Hristiyanlık ve Kafkasya'daki Yahudilerin etkisiyle de Musevilik, Hazarlar tarafından yaygın olarak benimsenmiştir[72].

İslâm dünyası ile Hazarlar arasındaki münasebetler Halife Ömer zamanında (634-644) Azerbaycan'ın fethedilmesi ile başlamış, daha sonra ticarî ve siyasî ilişkilere dönüşmüştür. Hazarlara yönelik ilk akınlar 642-646 yılları arasında başlamış, ilk önemli hücum ise 653'te Selmân b. Rebîa kumandasındaki ordu tarafından yapılmıştır[73]. Bu zamanlardan itibaren Hazarlar'ın Kafkasya'da Araplarla olan mücadelesi de artmış, yaklaşık iki yüz yıla yakın devam etmiş ve nihayetinde Araplar

---

[67] Ahmet Taşağıl, "Hazarlar", **DİA**, C. 17, İstanbul 1998, s. 117.
[68] Zeki Velidî Togan, **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 57.
[69] Zeki Velidî Togan, **a.g.e.**, s. 57; Jacques Piatigorsky-Jacques Sapir, **Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar Atlı Bir Kavmin Gizemi**, çev. Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2007, s. 11.
[70] Kevin Alan Brook, **a.g.e.**, s. 118.
[71] Ahmet Taşağıl, **a.g.e.**, s. 117.
[72] Zeki Velidî Togan, **a.g.e.**, s. 58.
[73] Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 56; Ahmet Taşağıl, **a.g.e.**, s. 117; D. M. Dunlop, **Hazar Yahudi Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul 2008, s. 62.

galip gelmişlerdir. 815-816 senelerinde Kureyş kabilesinden ve Hz. Hamza soyundan Şeyh Ebu İshak ve Abbas bin Abdülmuttalib neslinden Şeyh Muhammed, kendi evladı ve akrabalarından iki bin kişilik bir orduyla harekete geçmiştir. Bir müddet Şam ve Mısır taraflarında kaldıktan sonra Çerkes diyarına girmişlerdir. Birçok muharebeden sonra Çerkeslerin beyleri olan Emir Azal katledilerek mülkleri ele geçirilip, ailesi ve çocukları da esir edilmiştir. Daha sonra Dağıstan'daki Kaytak memleketinin emiri olan Gazanfer'i öldürerek ahalisine İslâm'ı kabul ettirmişlerdir. İşte bu Gaziler (Kumuk) diyarını ele geçirerek Dağıstan'ın güney ve kuzeyinde bulunan Hazarlar'ın köy ve kasabalarını yerle bir etmişlerdir. Daha sonra Kırım'a kadar yapılan fetihlerle yani kısaca Dağıstan'dan Kırım'a kadar olan bölgelerin ahalileri ya barışla ya da zorla İslâm dinine davet edilmiştir[74].

İslâmiyet'in Kafkasya'nın özellikle doğu kısmında ve Dağıstan'da yayılması Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik'in kardeşi Mesleme b. Abdülmelik ile Mervân b. Muhammed tarafından yapılan fetihler sonucunda gerçekleştirilmiştir[75]. Emevîler devrinde (661-750) Elcezire valiliği ile Kafkasya'da alınan yeni yerler birleştirilerek yeni bir idare şekli benimsenmiştir. Hişâm b. Abdülmelik devrinde Kuzey ve Güney Kafkasya bölgeleri tamamen fethedildikten ve Arran'ın merkezi Bazza'da ordugâh tesis olunduktan sonra Azerbaycan, Arran, Şirvan, Ermenistan ve Gürcistan'ı da kapsayan büyük bir vilayet teşkil edilmiş ve kuzeyle yapılan ticarî faaliyetler bu bölgeler üzerinden sürdürülmüştür. Abbâsiler (750-1258) zamanında da bu vilayet parçalanıp, ayrı ayrı Azerbaycan, Ermenistan ve Şirvan eyaleti ile Tiflis'te bir Müslüman Gürcistan emareti kurulmuştur[76].

Kafkasya'nın Müslümanların hâkimiyetine girmesinden sonra bölgedeki idarelerini kaybeden Hristiyan prenslikleri Bizans'ın da desteğini alarak yer yer ayaklanmışlardır. Halife Mütevekkil-Alellah'ın emriyle Türk asıllı kumandan Boğa el-Kebîr bunları yenerek yeniden sükûneti sağlamıştır. Ancak IX. yy.'ın sonlarına doğru Abbâsiler'in bölgedeki hâkimiyetleri zayıflamaya başlamış ve Kafkasya'da yer

---

[74] Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 59, 60; M. İ. Artamonov, **Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s. 308.
[75] Davut Dursun, **a.g.e.**, s. 158.
[76] Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 21; Mahmut Bi, **Kafkas Tarihi**, Cilt 2, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 525-538; Bernard Lewis, **Tarihte Araplar**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 123.

yer küçük mahallî devletler kurulmuştur. XI. yy.'ın ilk yarısından itibaren ise Türklerin bölgeye gelmesiyle Kafkasya'nın etnik yapısında büyük değişiklikler olmuştur. Güney Kafkasya Selçuklular tarafından fethedilirken kuzey ise Kıpçak Türkleri'nin eline geçmiştir[77].

1. Selçuklu Hâkimiyeti

Jeopolitik uzlaşmazlıklar alanı olarak tanımladığımız Kafkas coğrafyasındaki güç dengelerinin değişimi ve dönüşümü için Selçuklu Türkleri'nin bölgede etkinlik göstermesi, önemli bir başlangıç noktası olmuştur. Selçuklu tarihini konu alan araştırmaların bulguları, Selçuklular'ın yeni bir siyasî teşekkül olarak tarih sahnesine çıkmalarının ve Kafkasya'ya yönelik ilk hareketlerinin Sultan Tuğrul Bey (1037-1063) döneminde gerçekleştiğini göstermektedir. Her ne kadar Selçukluların öncü kuvvetleri ilk etapta bölgeye yağma hareketlerinde bulunsa da, Sultan Tuğrul Bey, 1047'de göç ve yeni yerleşim yerleri ihtiyacı nedeniyle akın akın Horasan bölgesinden gelen Oğuz kitlesini İbrahim Yınal'ın emri altında Kafkaslar bölgesine gitmeleri için teşvik etmişti. Oğuz Türklerinin Kafkasya'ya yönelişi, aynı zamanda bölgeyi nüfuz ve etkinlik alanında bulunduran Bizans'la Selçukluların yeni çatışmalarını ve mücadelelerini başlatacaktır[78].

Sultan Tuğrul Bey zamanında Selçuklular'ın Kafkasya'ya yönelik ilgisi daha da artmıştır. Sultanın amcası Musa Yabgu'nun oğlu Hasan, Azerbaycan taraflarının fethi için görevlendirilmiştir. Hasan'ın bu görevi sırasında Anadolu'ya geçip bölgedeki Bizans ve Gürcü birliklerinden oluşan kuvvetlere mağlup olarak hayatını kaybetmesi, Selçukluklar'ın, Kafkasya bölgesine daha özel bir anlam yüklemelerine ve ehemmiyet göstermelerine sebebiyet vermiştir. Kafkasya'daki İslâm hâkimiyeti döneminde kurulan Gürcü ve Ermeni prenslikleri Bizans ile birlikte hareket ederek Selçuklular'a karşı mücadele etmiştir[79].

Sultan Tuğrul Bey, hayatını kaybeden Musa Yabgu'nun oğlu Hasan'ın ve mağlup olan Selçuklu ordusunun yenilgisini şanlı bir zafere dönüştürmek için vakit

---

[77] Davut Dursun, **a.g.e.**, s. 158-159.
[78] Osman Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 82.
[79] Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1989, s. 246.

kaybetmeden Azerbaycan bölgesine tayin ettiği İbrahim Yınal'ı yeni bir sefer için görevlendirmiştir. Selçuklu kuvvetlerinin ilerleyişine karşı koyamayacaklarını anlayan bölge halkı, Bizans İmparatoru IX. Konstantin'den (1042-1055) yardım talebinde bulunmuştur. İmparator kendisine tâbi olan Gürcü prensi Liparit'e kendilerine yardıma gelmesi için emir vermiş, Liparit de yaklaşık 20.000 kişilik bir ordu ile Bizans kuvvetlerine katılmıştır. 1049'da cereyan eden savaşta, Bizans kuvvetleri bozguna uğrayarak geri çekilmiş ve Gürcü prensi Liparit de esir edilmiştir[80].

Bizans İmparatorluğu, bu esnada sadece Selçuklu Türkleriyle meşgul olmamıştır. İmparator IX. Konstantin batıda Bizans'ı ciddi şekilde rahatsız eden diğer bir Türk boyu Peçeneklerin akınları nedeniyle doğuda Selçuklulara barış teklifinde bulunarak anlaşmak zorunda kalmıştır. Sultan Tuğrul Bey, Gürcü prensi serbest bırakmış ve İstanbul'a bir heyet göndererek İstanbul'da hutbenin Abbasî halifesi ve kendi adına okunmasını sağlamıştır. Böylelikle Bizans İmparatorluğu, kendisi için doğal bir sınır olarak gördükleri Kafkasya bölgesinin artık güvenli olmadığını kabul etmek zorunda kalmıştır. Türk akınlarının yeniden başlayacağı aşikâr olduğundan, ülkenin doğu hududundaki kale ve istihkâmları tamir ettirerek kuvvetlendirmeye başlamıştır. Artık Kafkasya'daki güç dengesinde söz sahibi olan Selçukluların ortaya çıkmasıyla birlikte Bizans İmparatorluğu'nun hizmetinde bulunan Ermeni ve Gürcülerle bu devlet arasındaki münasebetler de fiilen kesilmiştir[81].

Sultan Alparslan (1063-1072) döneminde de Tuğrul Bey'in genişleme siyaseti takip edilmiştir. 1064'teki ilk seferin hedefi Kafkaslar ve Anadolu olmuştur. Sultan Alparslan, komutasındaki ordu ile Gürcistan seferine çıkmış ve kısa sürede Kangarni, Kartli, Javakhet (Tiflis-Çoruh arası), Ani ve Ahılkelek gibi merkezleri fethederek bu bölgeleri Selçukluların bünyesine dâhil etmiştir. Ancak Alparslan'ın bölgeden ayrılmasından sonra itaatten ayrılan Gürcistan üzerine, 1067'de bir sefer daha düzenlenmiş ve bölge tekrar Selçuklu hâkimiyetine alınmıştır[82].

---

[80] Erdoğan Merçil, **Büyük Selçuklu Devleti**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s. 36, 37; Faruk Sümer, "Tuğrul Bey" , **DİA**, C. 41, İstanbul 2012, s. 345; Zeki Velidî Togan, **a.g.e.**, s. 191.

[81] Yaşar Bedirhan, **Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya 1999, s. 75, 76.

[82] Osman Turan, **a.g.e.**, s. 111-113; Mehmet Altay Köymen, **a.g.e.**, s. 255-260.

Sultan Alparslan'ın ölümüyle beraber onun Kafkasya siyasetini takip eden oğlu Melikşah (1073-1092) da Hazar Denizi'nin batı ve güneybatı sahillerindeki güvenliği kuvvetlendirmek amacıyla tıpkı Anadolu'da olduğu gibi Gürcistan'dan itibaren Dağıstan'a kadar uzanan bölgeye birçok Türk kabilesini iskân ettirmiştir. Ayrıca bölgeye seferler düzenleyerek yeni yerler fethetmiştir[83].

Sultan Melikşah 1076'daki Kafkas seferinde Duvin ile Gence'yi alarak Sav Tegin'i buraya vali olarak tayin etmiştir. Sav Tegin, Gürcülerle yaptığı savaşlarda mağlup olunca Melikşah 1078'de Aras Nehri üzerinden Gürcistan bölgesine girerek Samtskhe'yi (Ahıska bölgesi-Mesketia) yağmalamış ve Sav Tegin'e yardımcı kuvvetler bırakıp geri dönmüştür. Ancak tekrar mağlup olan Sav Tegin'in yerine Sultan Melikşah, bu defa Emir Ahmed'i bölgeye sevk etmiştir. 1080 ve 1081 yıllarında yapılan seferlerde Emir Ahmed Kars, Erzurum, Oltu, Şavşat, Acara, Kartli, Ardanuç ve Trabzon'a kadar olan bölgeleri ele geçirerek bölgeyi Selçuklu hâkimiyetine katmıştır. Gürcü Kralı II. Giorgi İsfahan'a giderek Melikşah'a bağlılığını bildirmiştir. Sultan Melikşah 1086'da Kafkasya'ya yeni bir sefer düzenlemiş ve bölgedeki Selçuklu nüfuzunu genişletmiştir. Gence bölgesi doğrudan merkeze bağlanmış ve Azerbaycan genel valisi olarak Kutbiddin İsmâil b. Alpsungur Yâkutî, Arran ve Kafkasya'nın idaresiyle görevlendirilmiştir[84].

Kafkasya'da Selçuklu egemenliğinin zayıfladığı dönemde, Selçuklular'ın bir şubesi olup Şirvanşahlar adıyla bilinen Şirvan sultanları ortaya çıkmıştır. Şirvanşahlar, Ermenistan'ın bazı yerleri ile birlikte Güney Dağıstan'a hükmetmişlerdir. Orta Dağıstan ve kuzeybatısındaki memleketler ise Avar ve Çeçen hâkimiyetinde kalmıştır. Bu Avar ve Çeçenler, Şirvanşahlar'a itaat etmemişler ancak İslâmiyet dolayısıyla muharebelerde daima birlikte hareket etmişlerdir. XII. yüzyıla kadar Gürcü hükümdarlar da bazen Şirvanşahlar'a bazen de Selçuklular'a bağlılıklarını bildirmişlerdir[85].

---

[83] Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 61; A. Sevim-C. E. Bosworth, **The Seljuqs and the Khwarazm Shahs, History of Civilizations of Central Asia**, Volume IV, Paris 1998, s. 157.
[84] Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", **DİA**, C. 29, İstanbul 2004, s. 56; Antony Eastmond, **Royal Imagery in Medieval Georgia**, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1966, s. 45, 47; Osman Turan, **a.g.e.**, s. 155-156.
[85] Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 62.

XII. yüzyılın başlarında Kafkasya'daki Selçuklu egemenliğinin zayıfladığı dönemlerde ise Gürcü Kralı IV. David, Şirvanşahlar ile evlilik yoluyla akrabalık kurarak Kıpçakları Selçuklular'a karşı mücadelede kendi yanına çekmiştir. IV. David'in Kıpçak prensesi ile evlenmesi ve ardından 40.000 Kıpçak'ın aileleriyle beraber Gürcistan'a göç ettirilip yerleştirilmesi, Selçuklular ve diğer komşu devletlerle mücadelede kendisine önemli bir güç kazandırmıştır[86]. Diğer taraftan yine bu yüzyılın ortaları Kafkasya'daki mücadelelerin giderek arttığı bir dönem olmuştur. Selçuklular, Gürcü Krallığı, Harizmşahlar ve İldenizliler (Atabegler) bu mücadelenin aktörleri olmuşlardır.

Irak Selçuklu Sultanı Mesud zamanında Arran valiliğine tayin edilen Şemseddin İldeniz, Sultan Mesud'un ölümünden sonra çıkan taht kavgalarında desteklediği Arslanşah'ı tahta çıkarmaya muvaffak olmuştur. Arslanşah da minnettar olduğu İldeniz'e *atabeg-i a'zam* (1137) unvanını vermiştir. Bu suretle Azerbaycan'ın büyük bir kısmı ile Arran bölgelerini içine alan geniş bir sahada İldenizliler veya Azerbaycan Atabegleri ortaya çıkmıştır. Atabeg İldeniz'in ölümünden sonra sırasıyla Cihan Pehlivan (1175), Kızıl Arslan (1186), Kutluğ İnanç (1191), Nusreddîn Ebu Bekr (1195), Özbek (1210) ve Kızıl Arslan (1225) atabeg unvanlarını kullanmışlardır[87]. Nihaî tahlilde, Sultan Tuğrul döneminde belirlenen fetih ve iskân politikalarını kendisinden sonraki sultanların da bir anlamda tevarüs etmesiyle birlikte Kafkasya'nın Türk yurdu oluşunun ilk aşaması gerçekleşmiştir.

2. Moğol Akınları Sonrası Kafkasya'nın Durumu

Cengiz Han Moğolları XIII. yüzyılda Doğu'nun yeni siyasî gücü haline getirmiştir. Moğollar, tarih sahnesine çıkıp siyasî-askerî etkinliklerini arttırmalarıyla birlikte üç yıl gibi kısa bir sürede (1219-1221) Orta Asya'yı ve ardından Kafkasya'yı etkisi altına alan akınları başlatmışlardır. Harizmşah Muhammed'i takip etmek üzere

---

[86] Sara Aşurbeyli, "Şirvanşahlar", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010, s. 211.

[87] Kafkasya'ya Selçuklular'dan bir miras olarak kalan bu atabeglik müessesesi çalışmamızın sonraki kısımlarında Çıldır Atabegleri bölümünde, daha kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır. Coşkun Alptekin, "Atabeg", **DİA**, C. 4, İstanbul 1991, s. 38, 39; Ömer Subaşı, XIII. Yüzyılda Güney Kafkasya'da Selçuklu İzleri: "Atabeglik Müessesesi ve Atabegler", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches**, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/Special Issue on Caucasia, s. 515; Mehmed Emin Resulzade, **Kafkasya Türkleri**, Yay. haz. Yavuz Akpınar-İrfan Murat Yıldırım-Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 11-12.

Cengiz Han tarafından 1220'de gönderilen Cebe ve Subutay'ın Moğol askerleri, hemen hemen bütün kuzey İran'ı kılıçtan geçirmişler ve sonra Kafkasya'ya çıkarak birçok şehri fethetmişlerdir. Buradan hareketle Gürcistan askerî kuvvetlerini mağlup etmişler ve büyük bir ganimet elde ederek Şirvan Boğazı yoluyla Kuzey Kafkasya'ya Alan ve Kıpçak topraklarına çıkmışlardır. Kıpçak ve Alanları yaptıkları ittifaktan ayırarak önce Alanlara daha sonra Kıpçaklara karşı zafer kazan Moğollar, Kırım'a ulaşarak Sudak şehrini ele geçirmişlerdir[88].

Moğollar bu başarılı akınlarının ardından Deşt-i Kıpçak bozkırlarının tamamının işgal edilmesini istemiş ve 1229 ve 1235 yıllarında iki sefer düzenlemeyi düşünmüşlerse de bu bölge ancak 1236'da ele geçirilebilmiştir. Bu seferleri düzenleyen Cuci'nin oğlu Batu daha sonra 1238'de Ryazan ve Vladimir gibi bir takım Rus prensliklerini işgal etmiş hatta Novgorod'a da ilerlediyse de mevsim şartlarından dolayı geri çekilmiştir. 1240'da Kiev'in işgal edilmesiyle de Batu Han liderliğindeki Moğolların Avrupa seferleri başlamıştır[89]. Bu seferler zamanında Deşt-i Kıpçak ve çevresi dâhilinde sınırları oldukça geniş Altınorda İmparatorluğu teşkil edilmiştir.

Altınorda'nın 1237-1240 seferleriyle bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Rusya'yı teşkil eden Novgorod dâhil bütün knezlikler Altınorda'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu bağlılığın bir icabı olarak da knezlerin Orda'ya gidip birer "yarlık" almaları gerekmiştir. Ayrıca Rus ahalisinden ve şehirlerinden vergi ve hatta gerektiğinde asker dahi alınmıştır[90].

Rus knezlikleri, XIII. ve XIV. yüzyıllar boyunca zaman zaman birleşerek Altınorda'ya karşı mücadele etmişlerdir. Rusların yaşantısına çok fazla

---

[88] John Andrew Boyle, "The Mongol Invasion of Eastern Persia 1220-1223", Ars Orientalis Vol. I, Michigan 1954, s. 616; A. Y. Yakubovskiy, **Altın Ordu ve İnhitatı**, Maarif Basımevi, İstanbul 1955, s. 34-35; İbrahim Kafesoğlu, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, s. 253-257.

[89] Kefeli İbrahim bin Ali Efendi, **Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinindir**, Yayım Yeri ve Yılı Yok, s. 51-52; Mirza Haydar Duğlat, **Tarih-i Reşidî**, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s. 60; V. Minorsky, "Caucasica III: The Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Vol. 14, No. 2, 1952, s. 224-227; A. Y. Yakubovskiy, **a.g.e.**, s. 41-43; Harold Lamb, **Moğolların Efendisi Cengiz Han**, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2006, s. 167.

[90] George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 85; Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 77; Martin Dimnik, "The Rus' Principalities (1125-1246)", **History of Russia, Volume I**, ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, 2006, s. 123.

karışmamalarına rağmen Altınorda, Rusya üzerindeki etkisini neredeyse 150 yıl kadar (1240-1380) sürdürmüştür. Moskova Knezi Dmitri, Kulikovo Muharebesi'nde (1380) Toktamış Han'ı mağlup etmiş ve Altınorda'nın Ruslar karşısındaki yenilmezliği zarar görerek hâkimiyetleri büyük çapta zayıflamıştır[91].

Bu yüzyılın son çeyreğinde Orta Asya'da birliğini kurup İran, Afganistan, Hindistan gibi yerleri ele geçirerek gözünü Kafkasya ve Anadolu'ya dikmiş olan Timur ortaya çıkmıştır. Timur, Kafkasya'daki Demirkapı Geçidi'ni 1395'te alarak kendisiyle iyi geçinen Altınorda Hanı Toktamış'a vermiş ancak bir müddet sonra Toktamış kendisine isyan etmiştir. Bunun üzerine Tebriz ve Şirvan taraflarında seferde olan Timur, sefer sonrasında Gürcistan hâkimleriyle muharebe edip muzaffer olduktan sonra Toktamış'ı mağlup etmiş ve iyice zayıflayan Altınorda'nın dağılmasına sebep olmuştur[92].

Aslında bir bakıma Altınorda, Rusların daha evvel birlikte hareket ederek birlik kurmalarına ve gerek Kafkasya ve gerekse Avrupa coğrafyasına doğru genişlemesine engel olmuştur. Rusların Altınorda ve yıkılışından sonra kurulan hanlıklardan kurtulması XVI. yüzyılın ortalarını bulmuştur. 1552'de Kazan'ı, 1556 yılında ise Astarhan'ı alarak genişleyen Ruslar, ileride Kafkasya için büyük bir tehdit oluşturacaklardır[93].

B. Kafkasya'da Gürcü-Kıpçak Münasebetleri ve Kıpçak (Çıldır) Atabegler Hükûmeti (1267-1578)

1. Gürcü-Kıpçak Münasebetleri (XI.-XIII. Yy.)

XI. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Selçukluların Kafkasya'ya akınlarının başlamasıyla birlikte bölgenin dengeleri değişmiş, Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın seferleriyle Kafkasya'nın bir bölümü Selçuklu yönetimine girmişti. Selçuklu

---

[91] Nicholas V. Riasanovsky-Mark D. Steinberg, **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, çev. Figen Dereli, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2014, 67, 68; Robert O. Crummey, **The Formation of Muscovy 1034-1613**, Routledge Taylor-Francis Group, London and New York 2013, s. 54-57; Jeremiah Curtin, **The Mongols in Russia**, Little Brown and Company, Boston 1908, s. 381-391.

[92] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 279; George Vernadsky, **a.g.e.**, s. 102, 103; J. J. Saunders, **The History of the Mongol Conquests**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971, s. 166, 167.

[93] Voltaire, **The History of Peter the Great Emperor of Russia**, çev. Tobias Smollett, Auckland 2013, s. 20; Nicholas V. Riasanovsky-Mark D. Steinberg, **a.g.e.**, 68; George Vernadsky, **a.g.e.**, s. 134-136.

idaresinin zayıflaması ve Gürcülerin bir siyasî birlik (IV. David) olarak ortaya çıkmaları ile birlikte kuzeyden gelen Kıpçak-Kumanların yardımıyla Selçuklu idaresine son veren Gürcüler, Moğol akınlarına kadar Kafkasya'da altın çağını yaşamıştır. Kuzeyden gelen Kıpçak-Kumanların bölgeye yayılması ve zaman zaman farklı idarelere girmeleriyle bu dönemde Kafkasya'nın etnik anlamda daha da Türkleştiğini vurgulamanın yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Meseleyi biraz daha genişletip açıklayacak olursak, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı fethettiği XVI. yüzyılın son çeyreğinden evvel, Kafkasya'daki Kıpçak Atabegler hükûmetinden ve Gürcülerle olan münasebetlerine değinmemiz, ilerleyen kısımlarda ele alacağımız Çıldır idarecilerinin kökeni konusunda bize bir fikir verecektir.

XI. yüzyılın sonlarında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın ölümünden sonra Bizans'ın yardım ve teşvikiyle toparlanan Gürcistan Krallığı, Sultan Melikşah'ın büyük başbuğu Danişmendli Emir Ahmed'in, 1080'de yukarı Posof'ta mağlup edilmesi ile birlikte Kutais çevresinde küçülmüş ve daimî haraç veren küçük bir krallık durumuna sokulmuştur. Gürcü kralı II. Giorgi (1072-1089) gibi, onun oğlu IV. David (1089-1125) de, 1118 yılına kadar Selçuklulara tâbi olmuş ve haraç vermiştir[94].

1109'dan beri müttefik Rus Knezlikleri'nin Kıpçak-Kumanları yenerek, artık taarruza geçmeleri ve Doneç-Don boylarını vurup yağmalayarak dönmeleri, Kıpçak-Kumaların[95] Kuban-Terek boylarına kaymalarına sebep oluyordu[96]. Kıpçak başbuğu Şaruhan'ın oğlu Atrak (Otrok) kızını David ile evlendirmişti. Gürcü Kralı David'in Kıpçaklarla kavgalı bulunan ve onlara Kafkas geçitlerinden yol vermeyen Alanları dize getirmesiyle birlikte Kıpçaklarla Kral David arasında yakın münasebetler de kurulmuş oluyordu[97]. Bunun içindir ki Atrak, daha önce de bahsettiğimiz gibi 1118'de damadı David'in daveti üzerine Gürcistan'a gitmiştir. Atrak'ın maiyyetinde (aileleriyle birlikte 300.000'i aşan) kalabalık bir Kıpçak kitlesi olduğu da bilinmektedir. Gürcü Kralı David de bu maiyyetten 40.000 kişilik daimi atlı bir ordu

[94] Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-I (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 10, Ankara 2008, s. 12.
[95] Kıpçak kavim adının ilk geçtiği yer, İl İtmiş Bilge Kağan'ın (747-759) mezarının bir parçası olduğu tahmin edilen Şine-Usu yazıtındaki "Türük Kıbçak elig yıl olurmış" ibaresidir. Kumanlar ve Kıpçaklar, VIII. Yüzyılda Göktürk Devleti'nin batı bölgelerinde yaşayan Türk boylarındandır. A. Azmi Bilgin - Necmettin Hacıeminoğlu, "Kıpçaklar (Kıpçak Türkçesi)", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002, s. 421.
[96] Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.,** s. 40.
[97] Mualla Uydu Yücel, "Kıpçaklar", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002, s. 421.

teşkil etmiştir. Gürcüler bu kuvvetlere dayanarak, Selçuklular'ın hücumlarına karşı koymuşlar ve hatta bu atlılar ile Şirvan, İran ve Ermenistan'a başarılı seferler düzenlemiştir[98]. Gürcülerin Selçuklular'a olan bu bağlılıkları, Selçuklular'ın zayıflaması ve IV. David'in ortaya çıkmasıyla son bulmuş, Gürcü monarşisi kısa zamanda Kafkasya'ya hükmetmiş ve etkisini Hazar Denizi'nden Karadeniz'e kadar hissettirmiştir[99].

Gürcü kralı David 1121'de Did-Gorni Savaşı'nda Selçuklu kuvvetlerini, Kıpçakların desteğiyle mağlup etmiş ve Tiflis, ertesi yıl 1122'de IV. David'e teslim olmuştur. Fakat David, kendi oğullarına bir sığınak ve silah deposu olmasın diye, bu müstahkem şehri yağmaladıktan sonra yakarak, şahsına has mülk edinmiştir. Böylece, 400 yıldır aralıksız İslâm ve 1068'ten beri Selçuklu-Türk şehri olan Tiflis, Kıpçaklar sayesinde ilk defa Apkaz-Kartel Bagratlıları eline geçmiş, 1125'te de başkent yapılmış ve yeniden bir Hristiyan şehri olmaya başlamıştır. Ele geçirilen Tiflis'te Müslüman-Türklük, etkisini fazlasıyla hissettirdiğinden, IV. David'in sülalesinden Bagratlı kral ve kraliçeler, burada Arapça yazılı İslâmî paralar da kestirmişler ve kullanmaya mecbur kalmışlardır[100].

1125'te Kiyef Knezi Vladimir Monomach'ın ölümü sebebiyle de, Gürcistan'a giden Atrak tekrar kendi yurduna dönmüş ancak bölgeye onunla beraber giden Kıpçakların ise büyük bir kısmı geri gitmemiş, orada kalmış ve Kral David tarafından çevre ovalara (Yukarı-Kür ve Çoruh boylarına) yerleştirilmişlerdir. Doğu Anadolu'da, Çıldır Gölü çevresindeki Kıpçaklar işte bunların halefleridir[101].

Selçuklular'a bağlı Azerbaycan hâkimi Emir Ebubekir, 1195'de büyük bir orduyla Tiflis üzerine sefere hazırlanmış, bunu duyan Gürcistan Kraliçesi Tamara, kendi askerlerini yetersiz görerek, Dağıstan'daki Kıpçaklar hükümdarının kardeşi (Ortodoks) Sevinç Vsevolod'un büyük bir ordu ile yardıma gelmesini sağlamıştır.

---

[98] Akdes Nimet Kurat, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992, s. 83-84.
[99] David Marshall Lang, **a.g.e.**, s. 28, 29.
[100] Fahrettin Kırzıoğlu, **Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar (M. Ö. VIII.-M. S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükûmeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sa. 121, Ankara 1992, s. 117, 118.
[101] Mualla Uydu Yücel, **a.g.e.**, s. 421; Zeki Velidî Togan, **a.g.e.**, s. 258.

Kıpçak askerler aileleriyle birlikte toplanarak yaklaşık 220.000 kişilik bir kalabalıkla Orta Kür, Ktzia, Alget ve Kurd-Vaçar bölgesine yerleşmişlerdir. 1118'de IV. David zamanında gelen Kıpçaklara "*Eski Kıpçak*", 1195'te gelenlere de "*Yeni Kıpçak*" denilmiştir. Hatta 1593 yılı Osmanlı tahriri Gence Vilâyeti Defteri'nde, *Kumanluy-i Kadim* ve *Kumanluy-i Cedîd* adlarının kullanıldığı görülmektedir[102].

1220'deki Cebe ve Subutay öncülüğünde Kafkasya'ya yapılan Moğol akınları sırasında mağlup olan Gürcüler, 1231'de Moğolların Gürcistan'a girmelerine engel olamamışlardır[103]. Moğollar 1235'te Gürcistan'ı tekrar işgal ettiklerinde Kraliçe Tamara, Moğollarla başa çıkamayacağını anlayınca haraç ödeyerek onlara tâbi olmayı kabul etmiş ve 1243'te ise resmen tanımıştır. Gürcistan kraliçesi Rusudan'ın ölümünden sonra da Moğollar Kafkasya'yı sekiz eyalete bölmüşlerdir. Büyük Moğol hanı Mengü Han'ın tahta çıkışından (1251) sonra onun görevlendirdiği David adlı iki kral Gürcistan'ı idare etmişlerdir[104].

2. Kıpçak (Çıldır) Atabegler Hükûmeti (1267-1578)

Çıldır (Kıpçak) Atabekleri sülalesinin kökeni, 1118'de gelen eski Kıpçaklar kolundan Yukarı Kür ve Çoruh boylarına yerleşmiş olanlardan gelmektedir. Bu ailenin eski ataları, Kıpçak/Kuman soylularından olup, Ulgar Dağı eteklerinden gelip, Aşağı Posof'ta birleşen çayların kavşağındaki Çak (Çat) Kalesi'nde oturmaktadırlar. Bu sebeple Gürcüce kütüklerde "Cak'el" (Çak'lı) olarak anılmaktaydılar. Kraliçe Tamara 1207'de Kars'ı Selçukluların elinden teslim aldığında, burada oldukça yararlılığı görülen ve Ahıskalı diye de tanınan Kıpçak beyi Çakeli Ivane'ye bölgeyi *Atabek* unvanıyla birlikte koruma vazifesini vermiştir[105].

Atabeg kelimesi, Türkçe kökenli *"ata"* ve *"beg"* (bey) kelimelerinden meydana gelmektedir. Selçuklulardan önce, Karahanlılar ve Gazneliler gibi Müslüman

---

[102] Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-I (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 10, Ankara 2008, s. 16.
[103] John Andrew Boyle, **a.g.e.,** s. 616.
[104] Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996, s. 313; Bagratlı soyundan gelen bu iki David'ler, kraliçe Rusudan'ın oğlu Narin David ve Giorgi-Lacha (Görgi-Laşa) oğlu Ulu David'dir. Bunlar belge ve anlaşmalarda Tanrının isteğiyle hükümdarlık yaptıklarını belirtiyorlar ve Hulagü'ye hizmet ederek kendilerini köle olarak gösteriyorlar. M. Brosset, **Histoire De La Georgie**, Imprimerie De L'academie Imperiale Des Sciences, S. Petersbourg 1849, s. 543.
[105] Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-II (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 11-12, Ankara 2008, s. 44.

Türk devletlerinde de böyle bir müessesenin varlığı bilinmektedir. Oğuz geleneklerine bağlı büyük bir Türk boyu olan Selçukluların atabegliği İslâmiyet'ten önce kurulan Türk devletlerinden aldıkları, eski bir gelenek veya müesseseyi biraz değiştirmek suretiyle devam ettirdikleri düşünülebilir. Buna rağmen çeşitli Kafkas kavimleri arasındaki Türklerin aile hayatlarında karşımıza çıkan atalık, Selçuklular'daki atabeglik ile az da olsa benzerlik göstermektedir. Kafkaslar'daki bazı Türk aileler küçük yaştaki çocuklarını terbiye ve eğitim için başka ailelerin yanına vermişler ve çocuğun eğitimi ile uğraşan bu ailenin reisine atalık demişlerdir. Kırım hanları şehzadelerine de bu usulün uygulanmış olması, Selçuklulardaki atabeylik müessesesinin atalık ile ilgili olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir[106]. Son zamanlarda Ahıska'daki Kıpçakların tarihini ele alan bir çalışmadaki tespitler, atabeklik müessesinin Türklere ait olduğuna tartışmasız bir biçimde kesinlik kazandırmaktadır[107].

Bunun dışında atabeglik müessesesi ve atabey (lala) unvanı, Türk devletleri ile sıkı münasebetlerde bulunan Ortaçağ şark Hristiyan devletleri üzerinde de tesirsiz kalmamıştır. Gürcü krallığı teşkilâtında da görülen bu müessese, Gürcü kralları tarafından, Selçuklu teşkilâtı taklit edilerek kurulmuştur. Ahıska'yı da içine alan yukarı Gürcistan'a halâ *Sa-Atabago* denildiği ve buranın zamanında atabegler tarafından doğrudan idare edildiği bilinmektedir. Ayrıca Gürcü kraliçe Tamara 1212'de dört büyük memurun yanı sıra bunlara beşinci olarak bir de askerî-idarî mahiyette bir vazife olmakla beraber atabegliği de ilave etmiştir. Bir teşrifat risalesine göre kraldan sonra kraliçe, patrik, başvekil ve atabeg gelmekteydi. Bu vazife ve unvanın XVI. yüzyılda da devam ettiğini 1545'te İmereti kralı III. Bagrat'ın bir fermanından öğrenilmektedir[108].

1221 Moğol akınları sırasında yapılan Gag-Ovası Savaşı'nda da, 90.000 kişilik Gürcistan ordusunda, kendi birliği içerisinde ölen *Ahıska-Posof-Ardahan Kıpçak Beyi* Korkore oğlu Beka (Böke), Gürcistan Kraliçesi Tamara döneminde kumandan olan

---

[106] Şükrü Karatepe, **Osmanlı Siyasî Kurumları**, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 63; Coşkun Alptekin, **a.g.e.,** s. 38.

[107] Azad Dedoğlu, **Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Konya 2018, s. 166-178.

[108] M. Fuad Köprülü, "Ata", **M.E.B. İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1978, s. 716, 717; Ömer Subaşı, **a.g.e.,** s. 513; David Marshall Lang, **a.g.e.**, s. 28; M. Sadık Bilge, **a.g.e.,** s. 27.

dedesinin adını taşımaktadır. Selçukluların mağlup olduğu 1243 Kösedağ Savaşı'nda da Moğol ordusunda yararlılık gösteren Çaklı Korkore'nin küçük oğlu Sargis, Baycu Noyan'ın takdirini kazanmıştır. Moğol İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hulagü, yaptığı savaşlarda yararlılığını gördüğü Sargis'e itimat etmiştir. Sargis, babasının yerine Ahıska-Ardahan kumandanı olup, 6.000 atlı asker ve özellikle orduya 1.500 adamını göndermiştir[109]. Sargis ise her ne kadar Gürcü ordusu içerisinde Moğollara yardım etse de kendisini yabancı hissetmiştir. Her iki David tarafından idare edilen Gürcistan'da, Rusudan'ın oğlu Narin David'e sadık kalmış ancak Görgi-Laşa oğlu Ulu David'e pek itibar etmemiştir. Hatta Narin David'in çevresi, Hulagü'nün Kıpçak Beyi Sargis'e olan bu ilgisi karşısında, Hulagü'nün Sargis'e krallık dahi verebileceği yönünde uyarılarda bulunmuştur[110].

1265 yılında Hulagü'nün ölümü üzerine yerine geçen oğlu ve halefi Abaka Han ile Altınorda Hanı Berke Han, Kür Nehri boyunda karşı karşıya gelmişlerdir. Nehrin her iki tarafındaki kuvvetler bir müddet savaş nizamında beklemişlerdir[111]. Bu arada Abaka Han namına Gürcistan kuvvetlerinin kumandanlığını da Sargis yapmıştır. Ertesi yıl Abaka Han'a karşı ayaklanan kardeşi Teküder (Ahmet) kuvvetleriyle Kür boylarında başarılı savaşlar veren Sargis'e, Abaka Han tarafından 1267'de atalarının mülkü ikta edilerek Ahıska valiliği verildi. Abaka Han, Ahıska Sipahsaları ve Cebecibaşı Çaklı Sargis'i, Samtshe (Azgur-Ahıska-Posof-Ardahan kesimi) hâkimi yapmaktan başka oğlu Beka'ya da Taşkapı'dan (Azgur/Borcum bölgesi) Karnu-Kalak'a (Erzurum) değin Oltu-Torum-Yusufeli'nin büyük kesimini, Göle, Ardahan, Kurtkale bölgesinin çoğunu da temlik etmiştir. Böylece Eski Kıpçaklar kendi beyleri idaresinde, İlhanlılar'a tabi ve Bagratlılardan ayrı bir hükûmet kurmuşlardır. Ancak,

---

[109] Fahrettin Kırzıoğlu, **Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar (M. Ö. VIII.-M. S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükûmeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sa. 121, Ankara 1992, s. 148, 149; M. Brosset, **a.g.e.**, s. 558.

[110] M. Brosset, **a.g.e.**, s. 565.

[111] Enver Konukçu, "Berke Han", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 506; Fahrettin Kırzıoğlu, **Kars Tarihi**, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 444.

Azgur'daki Ortodoks-Katolikosluğu kendi sınırları dâhilinde olduğundan, din adamları ve aydınların yazı dili, Kartel-Kilise dili olarak devam etmiştir[112].

Sargis'in oğlu Beka, 1291'de bağlı oldukları İlhanlı hükümdarı Geyhatu'nun Batı Anadolu seferine katılmış ve yararlılık göstermiştir. 1308'de ölümüyle birlikte atabegler ülkesi üç oğlunun idaresinde kalmıştır. Büyüğü II. Sargis (1308-1334), Atabek unvanıyla Ahıska'da oturmuş ve metbu sayılmıştır. Ortanca oğlu Korkore, Çoruh boylarında ve küçüğü Şalva da, Göle-Ardahan-Cavahet'e hâkim olup ağabeylerine bağlanmışlardır. II. Sargis'e halef olan kardeşi I. Korkore (1334-1364), İlhanlılar içinde çıkan Oyratlı-Celayirli karmaşasından istifade eden Gürcü kralı V. Giorgi'ye 1337- 1346 yılları arasında dokuz yıl resmen tabi duruma düştüyse de onun ölümüyle yine doğrudan İlhanlılar ve Celayirlilere bağlı kalmıştır. Korkore oğlu Atabek II. Beka (1364-1391) döneminde ise Timur'un ortaya çıkışıyla birlikte, 1386'da Kars'ı Karakoyunlular'dan aldığı ve Gürcü kralı V. Bagrat'la beraber II. Beka'nın da Timur'a itaat etmek mecburiyetinde kaldıkları görülmektedir[113].

Timur'un ölümünden sonra XV. yüzyılda Karakoyunlu Devleti'ni ihya eden Kara Yusuf, 1408'de Tebriz'i alarak tekrar başkent edinmiştir. Ardından 1412'de Şirvanşah ve Şeki valisi ile Gürcü kralı I. Konstantin (1407-1412), Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a karşı ittifak etmişler ancak mağlup olup itaat etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Ahıska'daki Müslümanların, çevrelerindeki Hristiyan (Ortodoks) ahaliden şikâyetleri üzerine Kara Yusuf, 1414 ilkbaharında ordusuyla gelip burayı almış ve daha önce de Timur'a itaatten kaçan Atabek Ivane'yi (1391-1444) yeniden itaat ettirmiştir. Son Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah (1438-1467), ilk seferini itaatten ayrılan Gürcü krallığına yapmış ve Tiflis'i ele geçirmiştir. Daha sonra Ahıska'ya geçen Cihan Şah, Atabek Ivane'yi mağlup ederek öldürtmüştür. Atabek Ivane'den sonra yerine oğlu Akbuğa (1444-1451), atabegliğin idarecisi olmuş ve

---

[112] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 150; Samtshe sipahsaları (kumandanı) Çaklı Sargis ve oğlu Beka bölgede artık otorite haline gelmişlerdir. Beka, kuvvetli, uzun boylu, kumral, yakışıklıydı. Abaka Han'a hizmet etmişler ve Gürcü Kralı Dimitri'ye bağlı kalmışlardır. M. Brosset, **a.g.e.**, s. 590.

[113] David Morgan, **Medieval Persia 1040-1797**, Routledge, Oxon 2016, s. 82; Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-II (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 11-12, Ankara 2008, s. 45; Abdulkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996, s. 45.

Karakoyunlulara sadakatle bağlanmıştır. O ölünce de amcası II. Korkore (1451-1466) Atabeg olmuştur[114].

XV. yüzyılda Kafkasya ve Çıldır Atabegler Hükûmeti'yle doğrudan etkileşim içerisinde bulunan bir diğer Türk devleti de Akkoyunlular olmuştur. Akkoyunlular'ın bilinen en ünlü hükümdarlarından Uzun Hasan (1453-1478), Karakoyunlar'a tabi oldukları dönemde Atabegler bölgesine seferler tertip etmiştir. Uzun Hasan bu seferleri, kardeşleri Cihangir ve Üveys beylerin muhalefetlerini ortadan kaldırdıktan sonra başarı ile bitirmiştir. 1458'de Erzincan üzerinden 10.000 akıncı ile çıktığı seferde Nikhakh (Tortum) Kalesi'ni yağmalatmış ve Atabeg II. Korkore'yi haraca bağlayarak kendisine tabi kılmıştır. Daha sonra oradan hareketle Gürcü ordusunu mağlup edip Tiflis'i yağmalamıştır[115].

Eski gücünü kaybeden Gürcü (Kartli) kralı Bagratlı VIII. Giorgi'ye karşı, onun Karakoyunlulara haraç verdiğini ve 1458'de Uzun Hasan'a karşı çıkamadığını gören Kutais, Suvanet, Megrel, Abhaz ve Gürel hâkimleri ittifak etmişler, bu ittifaka daha sonra Atabeg II. Korkore de dâhil olmuş ve Gürcü kralını mağlup etmişlerdir. VIII. Giorgi, ittifaka dâhil olması sebebiyle II. Korkore'den yıllık vergi istemiş, II. Korkore de Akkoyunlu Uzun Hasan'dan yardım istemiştir. 1463'te Uzun Hasan'ın göndermiş olduğu orduya kılavuzluk eden II. Korkore, Gürcü kralını mağlup edip tüm ülkesini yağmalatmış ve Tiflis'in metbuluk iddialarına son vermiştir. Hatta esir alınan Gürcü Kralı II. Korkore tarafından kaleye hapsedilmiştir. Böylece Çıldır Atabek Hükûmeti, 1347'lerden beri Gürcü krallığına manen bağlı ve yardımcı iken, bu bağdan Akkoyunlular yardımı ile kurtulmuştur[116].

Bu tarihten sonraki gelişmeler ve Atabeg Hükûmeti idarecileri, doğrudan ya da dolaylı olarak Osmanlı Devleti'nin ilgi alanı içerisinde olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi fethettiği ve Çıldır Eyaleti'ni kurduğu 1578 yılında kadar

---

[114] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 181, 182; Fahrettin Kırzıoğlu, **Kars Tarihi**, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 485; Faruk Sümer, "Karakoyunlular", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 435, 436.

[115] Faruk Sümer, "Akkoyunlular", **DİA**, C. 2, İstanbul 1989, s. 272.

[116] Fahrettin Kırzıoğlu, **Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar (M. Ö. VIII.-M. S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükûmeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sa. 121, Ankara 1992, s. 154, 155; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 190, 191; M. Brosset, **a.g.e.**, s. 688.

Atabegler Hükûmeti idareceleri listesi aşağıda gösterilmiştir. Osmanlı Devleti, bölgeyi iyi bilmeleri ve nüfuzlu olmaları nedeniyle idarecilerini (beylerbeyi/vali/sancakbeyi) genellikle bu aileden seçmiştir.

Tablo I: Kıpçak (Çıldır) Atabegler Hükûmeti (1267-1578) İdarecileri[117]

Sargis I (Çaklı) – (1267-1285)	Ivane Bahadur – (1466-1475)
Beka I – (1285-1308)	Minuçehr I – (1475-1487)
Sargis II – (1308-1334)	Korkore III – (1487-1500)
Korkore I – (1334-1364)	Bahadur Keyhüsrev (1500-1502)
Beka II – (1364-1391)	Mirza Çabuk (1502-1516)
Ivane – (1391-1444)	Korkore IV – (1516-1535)
Akbuğa – (1444-1451)	Keyhüsrev II – (1545-1573)
Korkore II – (1451-1466)	Korkore V – (1573-1578)

Yaklaşık 310 yıl boyunca bölgenin idaresini ellerinde bulunduran Atabegler, önce Moğol hâkimiyeti altına girmiş, Ahıska, Ardahan, Artvin kesimlerini yarı bağımsız bir şekilde idare ederek zamanla İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerine bağlı kalmışlardır. Çıldır Atabekler hükûmeti ve Kafkasya'da yaşanan gelişmelere binaen XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, artık yavaş yavaş Doğu ve Kafkasya'ya yönelen Osmanlı Devleti, bölgede fetih hareketlerine girişmiş ve idareyi ele almaya başlamıştır.

C. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ile Temasları

Osmanlı fetihleri Kafkasya'ya yönelmeden önce, bölgedeki güç oyunlarının tarihî kronolojisi bundan önceki kısımların konusunu oluşturmuştur. Bu başlık altında ise Kafkasya'daki Osmanlı fetihlerinin ana hatları ve tarihî-siyasî arka planı sunulacaktır. Böylelikle, çalışmanın ilerleyen kısımlarını oluşturan Süleyman Paşa'nın valiliği döneminde vuku bulan güç ve iktidar savaşları arasındaki bağlantılar daha net bir görünüm kazanmış olacaktır.

[117] Gök Tanrı dininde iken Ortodoks olup Gürcileşen Kıpçak Türk beyleri olup Oğuz (Türkmen) değillerdir. Hristiyan oldukları halde "atabey" unvanıyla hükümran prenslik hanedanı kurdular. Ahıska, Ahılkelek, Çıldır, Göle, Şavşat, Artvin, Oltu, Yusufeli, Narman, İspir, Tortum, Ardanuç ve Ardahan yöresine hükmettiler. Osmanlı hâkimiyetine girmeleriyle ihtidaları tamamlanıp tekrar Türkleştiler ve ailenin tamamı Osmanlı hizmetine girip Gürci dilini unutmuştur. Ayrıntılı için bk. Fahrettin Kırzıoğlu, **Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar (M. Ö. VIII.-M. S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükûmeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden)…**

Osmanlı Devleti'nin tarih boyunca uzlaşmazlıklar coğrafyası görünümü sunan Kafkasya ile ilgilenmesine paralel olarak yeni siyasî dengeler ve güç odaklarını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda, XV-XIX. yüzyıllar arasında Kafkasya'yı etkinlik ve nüfuz alanına dâhil etmek isteyen büyük güçleri Osmanlı Devleti, İran ve Rusya'nın oluşturduğu görülmektedir. Bu üç büyük güç arasındaki çekişmeler odağında olan Kafkasya, XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı-İran, XVIII-XIX. yüzyıllarda ise giderek ağırlığını hissettiren bir Osmanlı-Rus mücadelesine sahne olmuştur. Osmanlı Devleti'nin en fazla ilgilendiği, mücadele ve müdafaa ettiği yerlerden biri olan Kafkasya'da Osmanlı hâkimiyeti üç devreye ayrılmaktadır.

İlk devreyi II. Mehmed'in Karadeniz sahillerinde Osmanlı hâkimiyetinin güçlendirilmesi adına 1454-1479 yılları arasındaki faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu girişimleri tevarüs eden II. Bayezid, izlediği fetih politikalarıyla Osmanlıların Kafkasya'ya olan ilgisini daha ileri bir aşamaya taşımıştır[118]. II. Mehmed zamanında Osmanlı Devleti, aslında ilk olarak Gürcistan'da mevcut Megrel bölgesindeki küçük prenslikleri kaldırmayı amaç edinmişti. Ancak Doğu Anadolu'da o tarihlerde oldukça kuvvetli bir devlet kuran Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın sıhriyet dolayısıyla Trabzon Rum İmparatorluğu'nu himaye etmesi ve İmparator David'in Papa'ya başvurup yardım istemesi, II. Mehmed'in bu imparatorluk hakkındaki düşüncesini tahrik etmiştir. Osmanlı Devleti, Akkoyunlu Uzun Hasan ve Trabzon Rum İmparatorluğu meselesinden sonra Kafkasya için stratejik açıdan son derece önemli olan Kırım'ın ilhakını sağlamış ve Kırım hanının kendisine 50.000 kişilik bir kuvvetle yardım etmesini temin etmiştir[119].

İkinci devreyi, Yavuz Sultan Selim'in 1511'de Anadolu'da çıkan Şah Kulu ayaklanmasındaki İran rolünü gözardı etmemesiyle başlayan ve 1514'te çıktığı İran seferi ile 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'na kadar aralıklarla devam eden ve her iki taraf için de fazlasıyla yıpratıcı olan savaşları kapsayan Osmanlı-İran

[118] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 31.
[119] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 53; Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 24; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt 2, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 99-100.

mücadelesi meydana getirmektedir[120]. Ayrıca II. Selim zamanında Ruslarla yapılan mücadele ve Astarhan seferi ve 1578 İran seferleri sonucunda kurulan Çıldır Beylerbeyliği'nin tesisi de bu devreye tesadüf etmektedir.

Son olarak üçüncü devreyi de tarafların 1700'de imzaladıkları İstanbul Antlaşması'ndan itibaren bu yüzyılda etkisini iyiden iyiye hissettiren ve Kafkasya'yı ele geçirmek isteyen Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 1829'da imzalanan ve Kafkasya'daki Osmanlı egemenliğine son veren Edirne Antlaşması'na kadar yaklaşık 129 yıl süren mücadele teşkil etmektedir. Yine XVIII. yüzyılda aralıklarla yapılan İran savaşları da bu döneme dâhil edilebilir.

1. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Politikasının Şekillenmesi

II. Mehmed'in gerek Osmanlı gerekse dünya siyasetine yön veren hadisesi olan İstanbul'u fethiyle birlikte Türkler, yeni bir safhaya girmiştir. II. Mehmed'in uygulamaya koyduğu Karadeniz siyasetiyle, yeni başkentin ve boğazların güvenliğinin temin edilmesi, İstanbul'un yeniden inşası, imarı ve iaşesi için Karadeniz bölgesinin kaynakları üzerinde siyasî ve iktisadî denetim kurulması hedefleniyordu. Bu hedefler aynı zamanda, II. Mehmed'in Kafkasya'ya yönelik ilgisinin artmasını da bir mecburiyet haline getirmiştir.

II. Mehmed, Haziran 1453'te Trabzon Rum İmparatorluğu ve Batı Gürcistan'daki devletlere her yıl hediyeleri ile İstanbul'a gelerek sadâkatlerini arz etmelerini ve tayin olunan haracı ödemelerine dair emirnameler göndermiştir. Bu duruma itaat eden Megrel Dadyanı Liparit 1453'te Osmanlı hâkimiyetine girmiştir[121]. 1457 yılı içerisinde II. Mehmed'in, Trabzon Rum İmparatorluğu dâhil tüm Karadeniz'i Osmanlı Devleti'ne tabi kılma siyasetini öğrenen imparator VI. Ioannes Komnenos, icabında kendisine yardımcı olmak ümidiyle kızı Katerina'yı (Despina) Akkoyunlu Uzun Hasan'a vermiştir[122]. Komnenos, aynı yıl İstanbul'a Uzun Hasan ile birlikte

---

[120] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 31; Yılmaz Karadeniz, **İran Tarihi (1700-1925)**, Selenge Yayınları, İstanbul 2012, s. 47; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1574)**, C. 2, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 396.

[121] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 33. İstanbul'un fethinden sonra 1453'te her ne kadar İmereti (Açıkbaş) ve Megrel, Osmanlı hâkimiyetine girmiş olsalar da Akkoyunlu Uzun Hasan'ın da aralarında bulunduğu Trabzon Rum İmparatoru David ile ittifak etmişler ve bu ittifak dahilinde 60 bin adam vermeyi taahhüt etmişlerdir. Franz Babinger, **II. Mehmed ve Zamanı**, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2003, s. 173.

[122] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 52.

elçiler göndererek II. Mehmed'den hakaret içeren taleplerde bulunmuştur. Elçiler; *"Altmış seneden fazla bir müddetten beri her sene için vermeye borçlu olduğun atlara mahsus bin eyer örtüsü, bin gaşiye (at eyerinin altına örtülen sırmalı veya şeritli örtü) ve bin sarığı istiyoruz. Bu eşyanın her sene verilmesini, büyük baban, efendimizin büyük babasına vadetmişti"*. II. Mehmed bu taleplerde bulunan elçilere, *"Haydi siz rahatça gidiniz, ben gelecek sene gelip, efendinizin benden istediği şeyleri beraberimde getireceğim ve borcumu ödeyeceğim."* diyerek onları göndermiştir[123]. Bu durumun yanı sıra Trabzon Rum imparatorunun Uzun Hasan ile evli olan yeğeni Despina da kocasını Osmanlı Devleti aleyhine Komnenosları himaye etmek adına kışkırtmıştır. Nihayetinde Megrel Dadyanı Liparit, Gürcü Kralı VIII. Giorgi (1453-1469), Kıpçak Atabeki II. Korkora (1451-1466) ve Trabzon Rum İmparatoru David'in yapmış oldukları dörtlü ittifaka 1460'da Uzun Hasan da katılmıştır. Uzun Hasan, elçilerinin boş dönmesi üzerine, bu ittifaktan evvel 1459'da, Kelkit çayının sağında bulunan Koyunhisar'ı ani bir baskınla Osmanlı uçbeyinden alarak ülkesine katmıştır. Uzun Hasan'ın bu tecavüzünü ve yapılan ittifakların daha ileri gitmesine fırsat vermek istemeyen II. Mehmed, başta Anadolu'nun Karadeniz kıyıları olmak üzere sefer hazırlıklarına başlamıştır[124].

II. Mehmed öncelikle Hızır Bey'i donanmayla Trabzon'a gönderip bir keşif harekâtı yaptırmıştır. Ardından karadan hareketle Kastamonu ve Sinop fethedilmiş ve Amasra'daki Cenevizliler de buradan kovularak bu bölgeler Osmanlı ülkesine katılmıştır. Buradan Trabzon'un fethi hareketine başlanmış, Gelibolu Sancakbeyi Kasım Bey komutasındaki donanma da İstanbul'dan katılarak bu fetih hareketine destek vermiştir[125]. Osmanlı kara ordusu Trabzon'a ulaştığında, kuşatma bir aydan beri sürmekteydi. İmparator David, Akkoyunlu Uzun Hasan ve Avrupa'dan yardım gelmeyeceğini anlayınca, kendisine yakışır bir yaşam koşulu sağlanması şartıyla, bazı kaynaklara göre altı, bazılarına göre dört hafta süren kuşatmanın ardından şehri II. Mehmed'e teslim etmiştir (Ağustos- Eylül 1461). Şehre giren II. Mehmed, birkaç gün

[123] Dukas, **Bizans Tarihi**, çev. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956, s. 209; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 53.
[124] Fahrettin Kırzıoğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 26-27; Franz Babinger, **a.g.e.**, s. 172.
[125] Heath W. Lowry-Feridun Emecen, "Trabzon", **DİA**, C. 41, İstanbul 2012, s. 297.

burada kalmış ve idaresini de Gelibolu Sancakbeyi Kasım'a bırakmıştır[126]. Böylece Osmanlı Devleti, 1461 yılı sona ermeden Karadeniz Ereğlisi'nden Ermenistan sınırına kadar, Karadeniz sahillerinde önemli ve zengin birer şehir olan Amasra, Sinop ve Trabzon ile birlikte tüm Karadeniz sahillerinin hâkimi haline gelmiştir[127].

Trabzon'un fethinin ardından doğudaki sınır güvenliğinde bir tehdit unsuru olan Uzun Hasan üzerine sefer açan II. Mehmed, çok sayıda top ve tüfek bulunduran büyük bir ordu ile harekete geçmiştir. Uzun Hasan'ın öncü birlikleri Osmanlı kuvvetleri karşısında üstünlük sağlamış olsalar da asıl savaş 11 Ağustos 1473'te cereyan etmiş ve Uzun Hasan ağır bir bozguna uğratılmıştır[128]. Böylece II. Mehmed, Doğu Anadolu'daki büyük bir rakibini bertaraf ederek Karadeniz'in kuzeyi, Kırım ve Kuzey Kafkasya'yı fetih hareketine girişmiştir.

Kırım Hanlığı, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Altınorda Devleti'nin içine düştüğü taht kavgaları sonrasında parçalanması neticesinde siyasî bir teşekkül olarak ortaya çıkmıştır. Hanlığın gerçek kurucusu Hacı Giray olup adını taşıyan en eski para H. 845 (1441-42) tarihini taşımaktadır. Hacı Giray Han'dan itibaren Kırım Hanlığı'na tâbi yerler Kırım Yarımadası, Taman, Kıpçak ve Kabartay bölgelerinden ibarettir. Bu dört bölge, hanlığın sonuna kadar bu özelliklerini korumuşlardır. Kırım Hanlığı'nın nüfuz alanını genişletmek isteyen Hacı Giray, Altınorda hanına karşı Moskova Knezliği ile dostluk tesis ederek durumunu kuvvetlendirmiş, ardından İstanbul'un fethiyle Boğazlar'a hâkim olan Osmanlı Devleti'yle de irtibat kurup birlikte hareket ederek Cenevizliler'e karşı ittifak yapmıştır. 1454'te Osmanlı-Kırım müşterek kuvvetleri ilk defa Kefe'yi muhasara etmiş, Cenevizliler de Osmanlı Devleti'ne ve

---

[126] Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 116-117; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 55; Franz Babinger, **a.g.e.**, s. 179-180; Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 112; Charles Diehl, **Bizans İmparatorluğunun Tarihi**, İlgi Yayınları, İstanbul 2006, s. 157.

[127] Heath W. Lowry, **Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, Boğaziçi Üniveristesi Yayınları 3. Basım, İstanbul 2005, s. 12-17; Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 246.

[128] Faruk Sümer, "Uzun Hasan", **DİA**, C. 42, İstanbul 2012, s. 263; Stanford Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, V. I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808**, Cambridge University Press 1976, s. 66; Enver Konukçu, **Kara ve Akkoyunluların Yurdunda**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s. 8.

Kırım hanına yıllık vergi vermeye razı olmuşlardır. Hacı Giray'ın 1466'daki ölümünün ardından da Kırım Hanlığı'nda taht kavgaları başlamıştır[129].

Hacı Giray Han vefat ettikten sonra yerine oğlu Mengli Giray Kırım hanı olmuş ve üç ay kadar idareyi ele aldıktan sonra amcazadeleriyle girmiş olduğu muharebelerde mağlup olmuş ve Cenevizlilerin elinde olan Menkub Kalesi'ne sığınmıştır[130]. Kardeşlerinden bazılarını öldürüp bazılarını da Rusya'ya kaçmaya mecbur eden Nur Devlet Han takriben iki buçuk sene kadar Kırım hanlığı yapmış ancak Kırım'ın nüfuzlu beylerinden Eminek'in yardımlarıyla Mengli Giray Han, 1474'e kadar ikinci defa Kırım hanı olmuştur. Ancak, Cenevizliler tarafından Osmanlı Devleti'yle anlaştığı iddiasıyla mevkiinden uzaklaştırılan Eminek, bölge kabile ve beylerini etrafında toplayarak ayaklanmış ve Mengli Giray'ı da kaçmaya mecbur etmiştir. Cenevizliler de kendilerine sığınan Mengli Giray'a karşı Nur Devlet Han'la anlaşarak onu hapsetmişlerdir. Bununla birlikte Nur Devlet Han ile de arası açılan Eminek, Cenevizliler'e karşı II. Mehmed'e müracaat etmiş, bu durumu fırsat bilen II. Mehmed de Gedik Ahmed Paşa'yı kuvvetli bir donanmayla Kırım'a göndermiştir[131].

Gedik Ahmed Paşa kumandasındaki 300 gemiden oluşan deniz ve yaklaşık 40.000 kişiden müteşekkil kara birliklerini taşıyan Osmanlı donanması, Haziran 1475'te Kefe, ardından Sudak ve Azak'ı zapt etmiş ve Menkub'u kuşatmıştır. Güçlü top atışlarının kesintisiz dört gün dört gece sürdüğü Kefe kuşatmasında, halk huzursuz olmuş ve canlarının bağışlanması kaydıyla teslim olmayı talep etmiştir. Kefe, 1475'te Osmanlı idaresine alınarak Rumeli Eyaleti'ne bağlanmıştır. Böylelikle, Kırım Yarımadası'nın güney kıyıları ile Azak ve civarındaki toprakları içine alan Kefe Sancağı kurulmuştur. Kefe sancakbeyliğine de Trabzon sancakbeyi Kasım Bey tayin edilmiştir[132]. Cenevizliler tarafından hapse atılmış olan Kırım Hanı Mengli Giray,

---

[129] Halil İnalcık, "Kırım Hanlığı", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002, s. 450-451; Halil İnalcık, **Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 16-17.

[130] Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1890, s. 13; Cengiz Fedakâr, **a.g.e.**, s. 2.

[131] Halil İnalcık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi", **Belleten**, C. VIII, S. 30, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1944, s. 201-208; Alan Fisher, **Kırım Tatarları**, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 21-22.

[132] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 37; Donald Ostrowski, "The Growth of Muscovy (1462-1533)", **History of Russia, Volume I**, ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press 2006, s. 235.

Gedik Ahmed Paşa tarafından esaretten kurtarılmıştır. Daha sonra onun Osmanlı tâbiliğinde Kırım hanı olması İstanbul tarafından tanınmıştır[133]. Osmanlı Devleti'nin Mengli Giray'ı han olarak tanımasını müteakip 1476'da Altınorda hükümdarı Seyyid Ahmed Han'ın Kırım'a hücumu üzerine Mengli Giray yine Menkub Kalesi'ne kaçmış ve yerine Seyyid Ahmed Han tarafından Canibeg Giray han tayin edildiyse de Nur Devlet Han Osmanlı Devleti himayesinde tekrar Kırım'a hâkim olmuştur[134]. Mengli Giray da hapsedilerek İstanbul'a getirilmiştir. Ancak yine Kırım'ın nüfuzlu beylerinden Eminek, Kırım Hanı Nur Devlet Han ile yaşadığı sıkıntılar nedeniyle II. Mehmed'den Mengli Giray'ın Kırım hanı olarak gönderilmesini istemiştir. Bu talebi II. Mehmed'in 1478'de onaylamasıyla birlikte Mengli Giray, İstanbul'dan görevlendirilen ilk han sıfatı ile Kırım'a gönderilmiştir. Mengli Giray'ın bu üçüncü saltanatı esnasında (1478-1514) Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nda otorite birliğini sağlamıştır ve son Altınorda hanlarının Kırım'ı birleştirme teşebbüslerine, ardından Moskova'nın genişleme siyasetine karşı hanlığın siyasî varlığını garanti altına almıştır[135].

Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle birlikte Kırım Hanlığı, tâbi ve müttefik bir hükûmet haline gelmiştir. Kırım hanları da İstanbul'dan idare edilen merkeze bağlı Azak ve Kefe sancakbeylerini de kontrol edeceklerdir. Ayrıca Kırım hanları kendilerine bağlı Kuban Çerkesleri ile Kabartay beylerini gerektiğinde cezalandırabilecekti. Terek ve Dağıstan bölgesi de hanlığa tabi bulunduğundan, Osmanlı Devleti'nin bölgede yapacağı keşifler sonucunda yapılabilecek kalelerin işe yarayıp yaramayacağını bildirmek ve Dağıstan idarecilerinin İstanbul'a iletecekleri istekler de Kırım hanı vasıtasıyla yapılmış olacaktır[136].

Osmanlı Devleti Kırım'la ilgili münasebetlerinde yasal ve hukukî çerçeveyi oluşturduktan sonra, Kafkasya siyaseti kapsamında, Akkoyunlu Uzun Hasan'la mücadele ve yerel hanedanlardan Atabeklerle doğrudan temas kurma politikası izlemiştir. Akkoyunlu Uzun Hasan'ın 1463'te Kafkasya taraflarına göndermiş olduğu

---

[133] Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 276, 277; Hedda Reindl Kiel, "Gedik Ahmed Paşa", **DİA**, C. 13, İstanbul 1996, s. 543.
[134] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 131; Stanford Shaw, **a.g.e.**, s. 68.
[135] Halil İnalcık, "Kırım Hanlığı", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002, s. 451.
[136] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 59.

orduya kılavuzluk eden Çıldır Atabeki II. Korkore, Gürcü kralını mağlup edip, Akkoyunlulara tâbi olmuştu. 1466'da II. Korkore'nin yerine Atabek olan küçük yaştaki oğlu Bahadur (1466-1475), Trabzon'daki Osmanlı idarecilerinin telkiniyle, Akkoyunlu merkezi Diyarbakır'a haracını ödemede ihmal göstermiştir. Aynı yıl ordusuyla gelen Uzun Hasan, Atabekler'in hâkim olduğu Samakar Kalesi'ni alıp, Tav-Eli (Tao) bölgesini dağıtarak pek çok esirle geri dönmüştür. Yine Uzun Hasan'ın cizyelerini ödemedeki gecikme nedeniyle 1477'de bölgeye yaptığı son seferde Gürcü kralı ve İmereti meliki yerlerinde bırakılmış, Atabek Bahadur'un halefi I. Minuçehr (1475-1487) azledilerek yerine III. Korkore Ahıska'ya tayin edilerek yıllık 16.000 duka altın karşılığında haraca bağlanmıştır[137]. Ancak III. Korkore'nin idaresiyle Atabekler ailesi arasında birlik ve düzen bozulmuş Atabekler yurdu da beş beyliğe bölünmüştür. Bu beylikler: 1. Merkezi Ahıska olan Samtskhe, 2. Merkezi Çıldır Akçakale olan Çavakhet, 3. Şavşad ve Maçhakel, 4. Merkezi Ardanuç olan Kalarçet ve 5. Merkezi Oltu olan Tav-Eli olmuştur. 1478'de Uzun Hasan'ın ölümüyle de I. Minuçehr tekrar Atabekler yurdunun başına geçmiştir[138].

Doğu'da Karaman ve Akkoyunlu Uzun Hasan'ı 1473 Otlukbeli Savaşı'nda mağlup edip Kafkasya'ya doğru fetih hareketlerini genişleten II. Mehmed, saltanatının son dönemlerine doğru Amasya sancakbeyi olan oğlu Şehzade Bayezid'i, İran'dan gelen tüccarın mallarının yağmalanması üzerine sefere göndermiş ve bu kuvvetler 1479'da Torul ve çevresiyle beraber Gümüşhane'yi Osmanlı topraklarına katmıştır. Aynı yıl Şavşadistan olarak bilinen bugünkü Borçka, Muratlı, Şavşad'ın batısı ve Acara'nın güneyinde Çıldır Atabekleri tarafından yönetilen Mahaçel, kendi istekleriyle Osmanlı Devleti'ne katılmıştır[139].

II. Mehmed'in 1481'de vefat etmesiyle, Osmanlı Devleti için hem içeride hem de dışarıda sıkıntıya sebebiyet veren ve taht üzerinde hak iddia eden kardeşi Cem Sultan'ı bertaraf ederek devletin başına geçen II. Bayezid döneminde, siyasî olarak

---

[137] Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-II (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 11-12, Ankara 2008, s. 44; Faruk Sümer, **a.g.e.**, s. 263.

[138] Fahrettin Kırzıoğlu, **Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar (M. Ö. VIII.-M. S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükûmeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sa. 121, Ankara 1992, s. 156, 157.

[139] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 37; Şerafettin Turan, "Bayezid II", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 234.

dikkat çeken olaylardan biri de Rusya ile ilk defa münasebet kurulmasıdır. Kırım Hanı Mengli Giray aracılığı ile yapılan görüşmelerden sonra Moskova Knezi III. Ivan 1492'de II. Bayezid'e bir mektup yazarak Azak ve Kefe paşalarının Rus tüccarına zorluk çıkarmalarından yakınmış ve ticaret serbestliği sağlamak istemiştir. Mektuba alınan cevaptan II. Bayezid'in, Moskova kneziyle münasebet tesisine karşı gelmeyeceği anlaşılmış ve III. Ivan 1497'de Michail Pleşçeyev adlı birini İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Hatta kendisine verilen talimatnamede, gerek Kefe'de bulunan II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed'in ve gerekse padişahın huzurunda diz çökerek değil, eğilerek selam vermesi tembihlenmiştir. Pleşçeyev'in kendisine verilen talimatnameye uyması İstanbul'da hayretle karşılanmış ve Rusların çok kaba ve kültürsüz oldukları izlenimini uyandırmıştır. II. Bayezid tarafından III. Ivan'a gönderilen cevapta, ilk Rus elçisinin kaba hâl ve hareketlerine değinilmiş ve Kefe ve Azak'taki Rus tüccarına iyi muamele edileceği temas edilmiştir. Ruslarla olan bu diplomatik münasebetlerin başlamasından sonra Azak ve Kefe'deki Rus ticarî faaliyetleri artmış ancak Moskova knezinin doğrudan doğruya İstanbul ile olan teması uygun görülmeyerek bu iş için Kefe valisi II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mehmed uygun görülmüştür[140].

Doğu'da ise yaşanan gelişmeler XVI. yy.'dan itibaren Osmanlı Devleti'ni epey meşgul edecek mahiyette ve İran ile uzun sürecek olan savaşların başlangıcını teşkil etmiştir. II. Bayezid'in damadı olan Akkoyunlu Gödek Ahmed'in, altı ay kadar Tebriz'de sultan olmuşken, 1498'de öldürülmesine ses çıkarmayan II. Bayezid, Şah İsmail'in Akkoyunlu devletini yıkıp yerine tahta kurulmasına ve Anadolu'yu içten fethetmeye girişmesine karşı da esaslı bir tedbir alamamıştır[141]. Bu dönemde Anadolu'da patlak veren ve dinî-siyasî bir hüviyete bürünen Şah Kulu ayaklanması, önem arz eden hadiselerinden bir diğeri olmuştur. Şah Kulu Antalya ve havalisinden başlayarak Şah İsmail adına çalışmış ve aynı zamanda faaliyetlerini de adamları

[140] Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 118, 119; Yücel Öztürk, "Bayezid II", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002, s. 183; Mustafa Cezar, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s. 667-668; Omeljan Pritsak, "1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 69; A. P. Novolseltsev, "XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 75-76.

[141] Fahrettin Kırzıoğlu, **Kars Tarihi**, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 507.

vasıtası ile Rumeli'ye kadar taşımayı amaçlamıştır. Osmanlı Devleti, kendisini çok iyi gizleyen Şah Kulu ve adamlarının faaliyetlerinden başlangıçta haberdar olmadığı gibi, hatta II. Bayezid ona her yıl altı-yedi bin akçe dahi göndermiştir[142]. Şah Kulu, faaliyetlerindeki maksadını açığa çıkarmak için münasip bir zaman ararken, II. Bayezid'in devlet işlerini vezirlere bırakması ve şehzadelerin saltanata geçmek için hırsları, ona cesaret vermiş ancak Antalya sancakbeyi Şehzade Korkud, Şah Kulu'nun maksadını anlayarak cemiyetini dağıtmış ve onu kaçmaya mecbur etmiştir[143].

Şah Kulu'nun Anadolu'da kendisine taraftar toplayarak isyanı genişletmesiyle durumun vahametinin farkına varan II. Bayezid, 1511'de Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmed Paşa'yı isyancılar üzerine gönderdiyse de Ahmed Paşa mağlup olmuş ve kazığa vurulmuştur. İsyanın önü alınamamış, Şah Kulu Karaman, Kütahya, Burdur ve Isparta havalisini harabeye çevirmiş ve civarın birkaç sancakbeyi ve beylerbeyini katletmiştir[144]. Buradan hareketle Bursa üzerine yürüyen Şah Kulu, üzerine gönderilen Subaşı Hasan Ağa'yı da mağlup ve katletmiş, Bursa'da heyecan artmış ve II. Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud da Manisa Kalesi'ne kapanmıştır. Bursa kadısının kuvvet gönderilmezse durumun çok vahim olacağını İstanbul'a bildirmesi üzerine Hadım Ali Paşa'ya isyanı bastırma görevi verilmiştir. Yeniçeri kuvvetleriyle üzerine gelinmekte olduğunu haber alan Şah Kulu çekilmeye mecbur olmuştur. Kayseri ve Sivas taraflarına kadar çekilen Şah Kulu, Ali Paşa'yı katletmiş ve yeniçerileri de çekilmeye zorlamıştır. Arnavut Yakup Paşa komutasında gönderilen yeni bir Osmanlı ordusu dağlara kaçan isyancıları yakalayamamış, isyancılar bir müddet sonra İran'a geçmişlerdir. Ancak İran'a geçerken bir kervana yaptıkları saldırı sebebiyle, Şah İsmail tarafından cezalandırılmışlardır[145].

Şah İsmail'in Anadolu üzerindeki dinî-siyasî faaliyetleri ve Şah Kulu ayaklanması, XVI. yy.'dan itibaren Osmanlı Devleti ve İran arasında yapılacak savaşların, Doğu Anadolu ve Kafkasya üzerindeki hâkimiyet mücadelesi sebeplerinden birini teşkil etmiştir.

---

[142] **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman (F. Giese Neşri)**, haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 132.
[143] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 254-255.
[144] Nicolae Jorga, **a.g.e.**, s. 217.
[145] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 255-256.

II. Bayezid döneminde Doğu bölgesine yapılan fetihlerin başında ise oğlu Trabzon Sancakbeyi Şehzade Selim olmuştur. Yaklaşık 25 yıl boyunca Trabzon sancakbeyliği görevinde bulunan Şehzade Selim, burada iken sınır boylarındaki gelişmeleri, Gürcü krallığının faaliyetlerini ve Osmanlı Devleti için büyük bir siyasî-dinî mesele oluşturacak olan Şah İsmail'in faaliyetlerini de yakinen takip etmiştir. Hatta Şehzade Selim, 1501 yılında sınır hattındaki kalelerin tamir edilip sahillerin emniyetinin sağlanmasının gerekliliğini belirten bir raporu İstanbul'a göndermiştir[146]. Şehzade Selim ayrıca Doğu'da Şah İsmail'in katliamından yoğun olarak kaçan Sünnî halkı, 1501-1502 yıllarında aldığı Trabzon, Rize ve Artvin yörelerine yerleştirmiştir[147].

1508 yılında da Gürcistan akınlarına başlayan Şehzade Selim, Canet (Laz ili) ve Acara bölgelerini Osmanlı topraklarına katmıştır. Ahıska Atabeki Mirza Çabuk (1502-1516) ile de temasa geçen Şehzade Selim, onun Osmanlı hâkimiyetini tanımasını sağladığı gibi 1508'de Kutais üzerine yaptığı seferde Atabek Mirza Çabuk'un kılavuzluğunda Gürcistan'ı yağma ve tahrip etmiştir. Bu seferler sırasında Gürel ve Açıkbaş (İmeret), Osmanlı Devleti'ne tâbi olup haraca bağlanmışlar ve yıllık haraç ve hediyelerini 1535 yılına kadar Trabzon Sancağı'na, daha sonra da Erzurum Eyaleti'ne ödemişlerdir[148].

II. Bayezid'in yaşının ilerlemesi ve otoritesinin zayıflamasıyla birlikte taht için en güçlü aday Amasya'da bulunan Şehzade Ahmed olmuştur. Ancak bu durumu fark eden Şehzade Selim taht mücadelesinde rakiplerine üstün gelip onları ortadan kaldırdıktan sonra Osmanlı Devleti'nin sınırlarını genişletme politikasıyla daha yoğun bir şekilde meşgul olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtikten sonraki hedefi ise Osmanlı Devleti için ciddi bir dinî ve siyasî tehdit unsuru olan Şah İsmail olacaktır[149].

XVI. yy.'dan itibaren Akkoyunlu toprakları üzerinde egemenlik kuran İran, bir taraftan Horasan bölgesindeki Özbekler ile rekabet halindeyken diğer taraftan

---

[146] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 238; Feridun Emecen, "Selim I", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 407.
[147] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 508.
[148] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 38.
[149] Nicolae Jorga, **a.g.e.**, s. 265, 266; Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 408, 409; Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 408, 409; J. Von Hammer, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 462-465.

Osmanlı Devleti ile çatışma halinde olmuştur[150]. Bu durumdan istifade etmek isteyen Yavuz Sultan Selim, önce Şah İsmail'e bir mektup yazarak hesaplaşmaya hazır olmasını bildirmiş, Şah İsmail tarafından gönderilen elçiyi öldürtmüş, daha sonra Özbeklere bir elçi göndererek müşterek düşmanları İran'a karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Sultan Selim mektubunda: *"... Şark bölgesi ahalisi bu Şii zulmünden bıkmıştır. Yolunu şaşırmış taife her türlü zulümden kaçınmadı, her yeri fesada boğuyor ve Müslümanların canı, malı ve namusu güvenlikte değildir. Öyle ki, Yahudilere Buhdı'n-Nusr bile böyle zulüm yapmamıştır. İnşallah hazretlerinin ordusu bu fesadın önünü alacaktır…"*. Özbekler ise Yavuz Sultan Selim'in mektubuna şu cevabı vermiştir: *"Her ne kadar bizim gafletimizden o dinsizlerin bazı zulümleri oldu. Fakat bilindiği gibi bunlar etrafa vahşiler gibi saldırır. Necb-i Sani olarak lakaplanan bu cani seksen bin süvariyle İran'dan Turan illerine yönelmiş, Amu-Derya'yı geçtikten sonra burada birçok kişiyi katletmişler ve bahtsız Kandehâr ve Kâbil hükümdarı (Babür) onun boyunduruğuna girmiş ve Kubbetü'l-İslâm Semerkand'a kadar ulaşmışlardır. Sonra Allah'ın yardımıyla onları yok ettik ve birkaç deve ile Tebriz'e kaçtılar…"*. Fakat bu mektuplaşmaya rağmen Özbeklerle fiili bir yardımlaşmaya giremeden iki ordu Çaldıran'da karşı karşıya gelmişlerdir[151].

Osmanlı ordusunda Kapıkulu süvarisiyle ordu merkezinde yer alan Yavuz Sultan Selim'in maiyetinde Vezir-i azam Hersekzade Ahmed Paşa ile ikinci vezir Dukakinoğlu Ahmed Paşa ve üçüncü vezir Mustafa Paşa bulunmuştur. Sağ cenahı Anadolu Beylerbeyi Hadım Sinan Paşa ve sol cenahı Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa kumanda etmiştir. Bu arada Çıldır Atabegi Mirza Çabuk, Pasin ordugâhına gönderdiği Nizam adlı elçisi vasıtasıyla Osmanlı ordusuna 2.000 koyun, yağ, bal ve erzak iletmiştir. Yavuz Sultan Selim de elçiyi Mirza Çabuk'a teşekkür etmek ve tekrar erzak yardımında bulunmasını istemek üzere geri göndermiştir[152]. Ağustos 1514'te iki

---

[150] Adel Allouche, **Osmanlı-Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul 2001, s. 75-76.

[151] Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 28; **Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman (F. Giese Neşri)**, haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 136; Nişancı Mehmed Paşa, **Siyer-i Enbiya-i İzam ve Ahval-i Hulefa-i Kiram**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1873, s. 184; Ali Emirî Efendi, **Osmanlı Doğu Vilâyetleri**, Yay. haz. Abdulkadir Yuvalı-Ahmet Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008, s. 88.

[152] Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-II (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 11-12, Ankara 2008, s. 47.

ordunun Çaldıran'da karşı karşıya gelmesiyle savaş başlamıştır. Yavuz Sultan Selim, İranlıların henüz fazla aşina olmadıkları hafif toplar sayesinde Şah İsmail'e üstün gelmiştir. Savaş meydanında kolundan yaralanarak atından düşen Şah İsmail, bir Osmanlı süvarisinin hücumu üzerine Şah'ın maiyetinden Mirza Sultan Ali, *"Şah benim"* diyerek esir düşmüş, bir başka maiyeti Hızır da Şah'a atını vererek onun kaçmasını temin etmiştir[153].

Eylül 1514'te Tebriz'e giren Yavuz Sultan Selim, burada çok kısa bir süre kaldıktan sonra sefer dönüşünde Nahçıvan ve Revan'ı yağmalamıştır. Gürcü kralı da Osmanlı Devleti'ni metbû tanımıştır[154]. Mirza Çabuk, Tebriz'den gelen ve yiyecek kıtlığı çeken orduya güçlükle ve geç tedarik ettiği 8.000 koyunu Ekim 1514'te yetiştirmiş ve İspir'in kale anahtarını yollayarak Yavuz Sultan Selim'den gecikmedeki suçunun bağışlanmasını dilemiştir. Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i tamamen ortadan kaldırmak için o sene kışı Azerbaycan ve Karabağ'da geçirip ertesi sene tekrar harekete geçmek istemiştir. Ancak bazı vezirlerin ve askerin önemli bir kısmının dönmek istemeleri yüzünden bu düşüncesini gerçekleştirememiştir[155].

Çaldıran Savaşı'ndan sonra İran, Osmanlı Devleti'nin geri çekilmesiyle birlikte Doğu Anadolu hariç yitirdikleri toprakları savaşsız geri almıştır. Zaten bu savaşın amacı toprak almak değil, İran ile Osmanlılar arasındaki güç mücadelesinin bir sonuca vardırılması olmuştur. Savaşın sonunda Doğu Anadolu'daki aşiret ve beylikler Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını bildirmişlerdir. Yine bu savaşla beraber İran'ın, Mısır'daki müttefikleri olan Memlûkler ile bağlantısı kesilmiş, bu durum da Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferini kolaylaştırmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti, İpek Yolu'nun Van-Tebriz hattının denetimini de ele geçirmiştir.

Suriye ve Mısır Memlûkleri üzerine doğu seferlerine devam eden Yavuz Sultan Selim, Osmanlı Devleti'nin güney sınırlarını Kahire'den Mekke'ye kadar genişlettikten sonra Şah İsmail meselesinin kesin çözümü için sefere çıkmak istemiş ancak Avrupa'nın Papa önderliğinde artan yeni bir Haçlı seferiyle ilgili hazırlıklarını

---

[153] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 265-268; Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 411.
[154] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 39.
[155] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 269; Hicabi Kırlangıç, **İdrîs-i Bidlîsî Selim Şâh-nâme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Fars Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 161.

dikkatle izlemiştir. Yavuz Sultan Selim, Eylül 1520'de vefat etmiş ve ölümü oğlu Süleyman'ın Manisa'dan İstanbul'a kadar gelişine kadar gizli tutulmuştur[156].

2. Kafkasya'da Osmanlı Hâkimiyet Mücadelesinin İlk Evresi

II. Mehmed ve Bayezid dönemlerinde ana hatları belirlenen Kafkasya politikası, Yavuz Sultan Selim döneminde daha etkili ve hızlı bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Yavuz Sultan Selim'den sonra Osmanlı tahtına geçen oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın takip ettiği siyasete bakıldığında, babası kadar kendisinin de Şah İsmail ve Şii İran tehdidini ortadan kaldırmayı amaçladığı görülmektedir. Şah İsmail 1523'te göndermiş olduğu belgede, Kanuni'yi Osmanlı tahtına oturmuş olmasından dolayı kutlarken, Sultan Selim'in ölümünden dolayı da başsağlığı dileklerini iletmiştir. Kanuni de Kasım 1523'te göndermiş olduğu cevabî mektubunda, Şah İsmail'e soğuk bir üslupla teşekkür ederken, adeta İran'ı kastettiğini hissettirecek şekilde, Selim'den *"sefih ve isyancıların davranışlarını bastıran biri"* olarak bahsetmiştir. Mayıs 1524'te Şah İsmail ölmüş yerine oğlu Tahmasb (1524-1576) geçmiştir. Ancak devletin Avrupa'daki varlığının ve gücünün yeniden hissettirilmesi gerekliliğine öncelik veren Kanuni, her ne kadar Anadolu'da çıkan isyanlarla uğraşmış olsa da saltanatının ilk on yılında sefer tercihlerini öncelikle Batı'ya karşı yapmak zorunda kalmıştır[157].

Kanuni döneminin ilk yıllarında Kafkasya'nın durumuna genel olarak baktığımızda, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetini kabul eden Gürcistan (Kartli-Kaheti) ve Şamahı bölgesi İran'ın denetimine girmiş, ancak Gürel, Megrel ve İmeret (Açıkbaş) gibi batı bölgeleri Osmanlı idaresinde kalmaya devam etmişti. Abhazya, Karadeniz sahilinde bulunan bir Çerkes bölgesi, Dağıstan, Kabartay ve Kuban memleketleri, Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kırım Hanlığı'na hukuken bağlı bulunuyor ve Osmanlı hâkimiyeti ve halifeliğini metbu tanıyorlardı.

Batı'ya yaptığı seferlerden sonra Irakeyn Seferi'ne çıkan Kanuni'nin bölgeye hareket etmesindeki başlıca sebeplerden biri, Yavuz Sultan Selim zamanında tanıdığı Osmanlı hâkimiyetinden ayrılarak Şah Tahmasb'a sığınan Bitlis beyi, diğeri ise

---

[156] Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 411-414; Şefaettin Severcan, "Keşfî'nin Selim-nâme'si", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 3, Kayseri 1989, s. 424.

[157] Remzi Kılıç, **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, Iq Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 130-131; Adel Allouche, **a.g.e.**, s. 144-145; Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 535.

Azerbaycan hâkimi Ulama Han'ın, Şah Tahmasb'a yüz çevirip Kanuni'ye tabiiyetini arz etmesi hadisesi olmuştur. Kanuni ayrıca sefere çıkmadan önce, Batı Türkistan'daki Semerkant, Buhara, Belh ve diğer bölgelerdeki Sünnî Türk hükümdarlarıyla, onlara tâbi bütün emirlerin kimler olduklarını ve ne kadar kuvvete sahip bulunduğunu tetkik ettirip hepsi hakkında bilgi almıştır. Bu hanlar; Şeybanî ailesine mensup, Semerkant Hanı Ebu Said, Buhara Hanı Ubeydullah, Türkistan Hanı Abdullah, Dutbiye hâkimi Abdüllatif ve Karkol hâkimi Abdülaziz idiler[158].

Ekim 1533'te veziri İbrahim Paşa'yı Tebriz'e sefere gönderen Kanuni, bir süre İstanbul'da bekleyip daha sonra sefere katılmıştır. Sefere çıktığı güzergâh boyunca Özbek elçileri, Şirvan Şahı II. Halil Han ve Nahçıvan Sancağı itaatlerini sunmuşlardır. Ulama Han da 30.000 asker, develer ve ziyâdesiyle yetecek kadar yiyecekle sefere destek vermiştir. Temmuz 1534'te Kanuni'nin Tebriz'e girmesiyle Şah Tahmasb İsfahan'a kadar çekilmiş, herhangi bir mukavemetle karşılaşmayan Kanuni, İstanbul'a dönmüş ve büyük şenliklerle karşılanmıştır. Ancak bu askerî harekât Kanuni'ye İran'ın umduğu kadar kolay bir şekilde bertaraf edilemeyeceğini de göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin tek kazancı, bu seferde Bağdat'ın ele geçirilmesi ve bu arada Basra hâkiminin Osmanlı'ya itaat etmesi olmuştur. Ordunun İstanbul'a dönüşünü müteakip Tebriz dâhil, Kafkasya'da Osmanlı Devleti'ne itaat eden yerler tekrar İran kontrolüne geçmiştir[159].

XVI. yy'ın başlarından itibaren ve Kanuni döneminde, özellikle Atabekler yurdu başta olmak üzere Gürcistan, Azerbaycan ve hatta Dağıstan bölgelerinin kontrolü sık sık el değiştirmiştir. Bunun sebebi ise Osmanlı Devleti'nin yapılan seferlerden sonra bölgede tam olarak sağlayamadığı otoriteyi, seferler sonunda ordunun çekilmesiyle İran'a bırakması olmuştur. Ayrıca yukarıda saydığımız bölgelerin idarecilerinin yapılan baskılar sebebiyle, bazen Osmanlı Devleti'ne bazen de İran'a meyletmesinden de bahsedilebilir.

---

[158] Yaşar Yücel-Ali Sevim, **Osmanlı Klâsik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 176-177; Feridun Emecen, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", **Genel Türk Tarihi**, C. 6, ed. Hasan Celâl Güzel-Ali Birinci, Ankara 2002, s. 27-28.

[159] Renzo Sertoli Salis, **Muhteşem Süleyman**, çev. Şerafettin Turan, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları Sayı: 143, Ankara 1963, s. 134-139; M. Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I.", **M.E.B. İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1979, s. 116-117; Andre Clot, **Muhteşem Süleyman Osmanlı'nın Altın Çağı**, çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 85-88.

Osmanlı Devleti'ne tâbi olan İmereti (Açıkbaş) meliki II. Bagrat'ın 1535'te Atabekler yurduna saldırmasıyla, Atabek IV. Korkore, yenilerek tutsak alınıp Açıkbaş'a götürülmüş ve orada öldürülmüştür. İşgal edilen Atabek ülkesinde İran'ın yardımından umudunu kesen çocuk yaştaki II. Keyhüsrev, Osmanlı Devleti'ne sığınarak bölgenin idaresine hâkim olma umuduyla İstanbul'a gitmiştir. Ancak 10 yıllık bir aradan sonra Kanuni'nin göndermiş olduğu ordu II. Bagrat tarafından yenilgiye uğratılmış, bu yenilgi üzerine tekrar İstanbul'a gelen Atabek II. Keyhüsrev, Kanuni'den yeniden yardım talebinde bulunuştur. II. Keyhüsrev'in iktidarı ele geçirmesiyle bölgenin Osmanlı hâkimiyetine gireceğini bilen Kanuni, bunun üzerine Erzurum Beylerbeyi Ali Paşa'nın kumanda ettiği bir orduyu yeniden bölgeye göndermiştir. Narman, Oltu, Penek ve Artvin gibi yerlerin tamamı alınıp Erzurum'a bağlandıktan sonra Ardanuç ve Ardahan'ın kuzeyi II. Keyhüsrev'e verilerek haraca bağlanmıştır[160].

İran'ın Kafkasya politikası da Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da meşgul olduğu dönemlerde Şah Tahmasb, Şah İsmail zamanında İran'a bağlanan Şirvan bölgesini yine eski hâkimlerinin idaresine bırakmış ve Şirvanşah II. Halil Şah, Şah Tahmasb'ın kızı ile evlenmiştir. Ancak onun 1535'te ölümünün ardından Şirvan bölgesi itaatten çıkmaya başlamıştır. Şah Tahmasb 1538'de bölgeyi bütünüyle idaresi altına aldıktan sonra kardeşi Elkas Mirza'ya buranın idaresini vermiştir. Ancak Elkas Mirza, şahlık iddiası ile Tahmasb'a muhalefetinden dolayı kardeşine karşı giriştiği mücadelesinde muvaffak olamamış ve 1547'de, önce Kefe'ye kaçıp oradan İstanbul'a geçerek Osmanlı Devleti'ne iltica etmiştir[161]. Elkas Mirza, İran'a sefer yapılması halinde ordunun ve halkın kendisine destek vereceğini söyleyerek Kanuni'yi yeni bir İran seferine ikna etmiş ve Kanuni 1548'de İran üzerine yürümüştür. Ulama Han'ı Van'a; Elkas Mirza'yı da Merend'e yollayan Kanuni, Tebriz'e hareket etmiştir. Bu arada Şah Tahmasb da Kars'a saldırıp zaiyat vermiş, Hınıs, Muş, Erciş, Ahlat ve Adilcevaz'ı yağmalatmıştır. Osmanlı ordusunun karşı harekâtı üzerine Şah Tahmasb Karabağ'a çekilmiş, bu yağma ve tahribatın öcünü almak için Elkas Mirza, Irak-ı Acem'e yollanmıştır. Ancak, Isfahan'a kadar uzanan

[160] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 47.
[161] Tufan Gündüz, "Tahmasb", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010, s. 414; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 359; Remzi Kılıç, **a.g.e.**, s. 249-251.

Elkas Mirza mağlup edilerek yakalanmış, Alamut Kalesi'ne hapsedilmiş ve bir müddet sonra öldürülmüştür[162].

Kanuni döneminde de, Yavuz Sultan Selim döneminde olduğu gibi İran'ın Kafkasya ve çevresiyle olan mücadelesi, daha çok Osmanlı Devleti'yle bir meydan savaşı yapmaktan ziyâde ele geçirilen yerlerin tekrar kontrolünü sağlamak amacı güdüyordu. Bu sebeple Kanuni, Ağustos 1553'te çıktığı Nahçıvan seferinde Şah Tahmasb'ı bir meydan savaşı yapması için zorlayan mektuplar yazmasına rağmen, daha önceki seferlerde olduğu gibi Şah, bu cesareti gösterememiş ve Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri harap ve talan etmek suretiyle, orduyu yıpratmayı yeğlemiştir. Ancak Kanuni bu seferinde İran meselesinin kesin çözümü niyetinde olup, İran'ın Doğu Anadolu ve Kafkasya topraklarındaki dinî ve siyasî faaliyetlerini sona erdirmek gayesi gütmüştür[163]. Nahçıvan, Revan ve Karabağ tarafları zapt ve tahrip edilmiş, Kanuni'nin Erzurum'da bulunduğu bir sırada Şah Tahmasb'ın elçisi gelerek mütareke talebinde bulunmuştur[164]. Eylül 1554'te ordusuyla Amasya'ya dönen Kanuni burada yedi ay kadar kalmıştır. Kanuni'nin kışı geçirdikten sonra kuvvetli bir orduyla Azerbaycan'a saldıracağının anlaşılması üzerine Şah Tahmasb barış için elçi ve mektuplar göndermiştir. Böylece Kanuni, Şah Tahmasb'a Anadolu'da dinî propaganda yapmadığı müddetçe barışın korunacağı ve hudut komutanlarının ihtilafa sebep olabilecek her türlü davranıştan uzak duracağını bildirmesiyle 29 Mayıs 1555'te Amasya Antlaşması'nı imzalanmıştır[165]. Kafkasya'da sınırların belirlendiği anlaşmaya göre; Kartli-Kaheti'nin (Gürcistan) Gori-Tiflis kesimleri ile Ahıska ve Borçalı tarafları İran'da, İmeret (Açıkbaş), Dadyan (Megrel), Gürel ve Atabek yurdunun Ardahan-Ardanuç-Oltu ve Tortum kesimleri Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Atabekler artık bundan sonra 1578'de Ahıska'nın fethine kadar İran'a tâbi olmuşlardır[166].

---

[162] Tufan Gündüz, **a.g.e.**, s. 414; Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 64; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt 3, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 112.

[163] Rhoads Murphey, "Süleymân's Eastern Policy", **Süleyman The Second and His Time**, ed. Halil İnalcık-Cemal Kafadar, The Isis Press, İstanbul 1993, s. 232.

[164] Lütfi Paşa, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1341, s. 400.

[165] Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 4; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 360-361; Stanford Shaw, **a.g.e.**, s. 109; Suraiya Faroqhi, **The Ottoman Empire and the World Around It**, I. B. Tauris, London 2004, s. 185.

[166] Fahrettin Kırzıoğlu, **Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 245.

Böylece aralıklarla yaklaşık 40 yıl devam eden ve her ne kadar dinî sebepler ağır basmış olsa da Kafkasya'da nüfuzu mücadelesi olan Osmanlı-İran savaşları, 1555 Amasya Antlaşması'yla son bulmuş ve her iki devlet çok uzun sürmeyecek olan bir sulh dönemine girmişlerdir. Hatta bu sulh, Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid'in babasına isyan edip İran'a sığınması ile ilişkileri gerginleştirdiyse de şehzadenin iadesiyle devam ettirilmiştir. Bu politika Kanuni'den sonra tahta geçen II. Selim ve III. Murat'ın ilk dönemlerinde de sürdürülmüştür[167].

3. XVI. Yüzyılda Rus Yayılmacılığı ve Osmanlı Devleti'nin Don-Volga Kanal Projesi

Osmanlı Devleti'nin XVI. yüzyılın başlarından itibaren Yavuz Sultan Selim ile İran'a karşı başlayan Kafkasya'daki nüfuz mücadelesi, Kanuni döneminde de devam etmiş, bu süreç Osmanlı Devleti'ni Kafkasya'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanan coğrafyada uzun ve yıpratıcı savaşlara sürüklemiştir. İki devlet arasında başlangıçta Doğu Anadolu daha sonra ise Gürcistan ve Azerbaycan bölgesinde devam eden bu savaşlarda, Osmanlı Devleti kışları sert ve uzun geçen bu dağlık bölgelerde büyük orduları beslemek, erzak ve mühimmatı ikmâl etmek için aşılması hemen hemen imkânsız güçlüklerle karşılaşmıştır. Bununla beraber Azerbaycan'da yerleşmek, Osmanlı Devleti için daima en önde gelen bir siyasî gaye olmuştur. İşte bu sebeplerle, Don-Volga kanalının açılmasıyla Osmanlı Devleti'ne, İran'a karşı bu açıdan büyük bir avantaj sağlayacağı düşünülmüştür. Kanalın açılması için diğer bir sebep ise o güne kadar fazla önemsenmeyen ancak artık kuzeyde varlığını iyiden iyiye hissettirmeye başlayan Moskova Knezliği (Rusya) olmuştur[168].

Altınorda Hanlığı'nın yıkılması ile birlikte Kırım, Kazan, Astarhan, Moskova Knezliği ve bunların batısında ise Litvanya gibi birbirine rakip siyasî devletler ortaya çıkmıştır. Bunlardan XV. yy. sonlarına kadar Kırım'ı ve Karadeniz sahillerini tehdit eden kuvvetler, Litvanya-Lehistan müttefiki Altınorda hanları olmuştur. Onların saldırılarına karşı Osmanlı Devleti, başlangıçta zayıf olan Kırım Hanlığı ve Moskova Knezliği'ni desteklemiştir.

---

[167] Tufan Gündüz, **a.g.e.**, s. 414.
[168] Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569), **Belleten**, C. 12, S. 46, Ankara 1948, s. 350-351.

Osmanlı Devleti'nin 1532'de Kırım hanı olarak atadığı Sahib Giray, Kazan Hanlığı'nı Osmanlı Devleti'nin yardımı ile Moskova Knezliği'ne karşı elinde tutmayı amaçlamış hatta Sahib Giray han olduğunda, Moskova'ya başarısız da olsa bir sefer dahi tertip etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti, Kırım'ın kuvvetlenmesini fazlasıyla tehlikeli olarak görmüş ve Sahib Giray'ı Moskova'ya karşı yeterince desteklememiştir[169]. Bu dönemde henüz üç yaşındayken Moskova Knezliği'nin başına geçen ve 1547'de Çar unvanını alan IV. Ivan (Korkunç), gerek Kırım gerekse Kafkasya üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmek için fırsat kollamıştır. Hatta IV. Ivan, eşi öldükten sonra Kabartaylı bir prensesle evlenerek bu yolla Kafkasya'ya ilk defa nüfuz etme girişiminde bulunmuştur[170]. Ayrıca Çerkesler ve Kazaklarla da ittifak eden Moskova'nın öncelikli amacı Kazan ve Astarhan olmuştur.

Mart 1552'de yaklaşık 39.000 kişilik ordu ile Kazan'a saldıran IV. Ivan, Ekim 1552'de buraya hâkim olmuştur. Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgaliyle, Rusya tarihinde yeni bir devir başlamıştır. Kazan, uzun zaman Rusların Volga boyunca Hazar Denizi istikametinde ilerlemelerine ve Aşağı Ural sahasında yayılmalarına en büyük engel teşkil eden hanlık olmuştur. Kazan Hanlığı'nın ilhakı aynı zamanda Moskova Knezliği'nin sınırlarının Kafkasya'ya kadar genişlemesine imkân vermiştir. Kafkas coğrafyasındaki güç oyunlarına böylelikle dâhil olan Ruslar, Sibir ve Türkistan istikametine doğru etkinliklerini arttırma fırsatı edinmişlerdir. Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından zaptı Osmanlı Devleti üzerinde fazla bir etki yaratmadıysa da, 1556'da da Astarhan Hanlığı'nın Rusya tarafından ele geçirilmesi, Rusların Kafkasya boyunca Terek Nehri ve Azak Kalesi'ne kadar yakın bir sahaya egemen olmalarını sağlamıştır[171]. Diğer taraftan Kazan ve Astarhan'ın Rusların eline geçmesiyle birlikte

---

[169] Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 175-176; Alex Marshall, **The Russian General Staff and Asia, 1800-1917**, Routledge, Abingdon 2006, s. 4.

[170] Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples on the Muscovite Frontiers", **History of Russia Volume I, From Early Rus' To 1689**, Cambridge 2006, s. 325; İlber Ortaylı, "Süleymân and Ivan: Two Autocrats of Eastern Europe", **Süleyman The Second and His Time**, ed. Halil İnalcık-Cemal Kafadar, The Isis Press, İstanbul 1993, s. 203.

[171] Stuart Ramsay Tompkins, **Russia Through the Ages From the Scythians to the Soviest**, Prentice Hall, Inc., New York 1940, s. 122-123; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 5; Theodore R. Weeks, "Managing Empire: Tsarist Nationalities Policy", **History of Russia, Volume II**, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, 2006, s. 28.

Kafkasya'nın kuzeyine ve Hazar Denizi kıyılarına kadar genişlemeleri, Moskova Knezliği'nin çok uluslu bir devlet olma sürecini de başlatmıştır[172].

Rusların, özellikle Çar IV. Ivan'ın bundan sonraki hedefi Altınorda'nın mirasını tamamıyla ele geçirmek ve Karadeniz'e çıkabilmek için Kırım olmuştur. Ancak IV. Ivan, Osmanlı Devleti'nin Kırım üzerindeki hâkimiyetinden çekindiği için bölgedeki Kazak ve Çerkeslerle ittifak etme yolunu seçmiştir. Bu sebeple inşa edilen Kazak-Çerkes ittifakının kendisini ilk kez açık bir şekilde gösterdiği olay, Kırım hanı Devlet Giray'ın 1557'de çıktığı Rus seferi sırasında olmuştur. Devlet Giray Tula'ya kadar ilerlediği bir sırada Kazaklar, Özi Nehri ağzında bulunan Kerman'a; Çerkesler de Taman Yarımadası'ndaki Temrük ve Taman kalelerine karşı saldırıya geçerek Kırım'ı doğudan ve batıdan sıkıştırarak oldukça tehlikeli bir duruma düşürmüşlerdir. 1559 yılında ise Ruslar, Kazak ve Çerkeslerle birlikte Osmanlı Devleti'nin en kuzey noktasında bulunan Azak Kalesi'ni kuşatmışlardır. Bu hadise Rusların, Karadeniz'in kuzeyinde Osmanlı Devleti'ne karşı yaptığı ilk hareket olması bakımından ayrıca önemlidir. Ruslar her ne kadar Kırım'a karşı Kazaklar ve Çerkeslerle birlikte hareket etseler de, diğer taraftan Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmekten çekindiği için, 1560'da bu teşebbüsleri bir elçi ile Osmanlı Devleti'ne haber vermiştir. Çar IV. Ivan, olası bir Osmanlı tepkisini önlemek ve sorumluluktan kurtulmak amacıyla *"... sonra bunu bizden bilmeyesin"* diyerek Kazak ve Çerkeslerin kendisinden bağımsız hareket ettiğini iletmiştir[173].

Bu dönemde Osmanlı askerî gücünün Avrupa'ya yönlendirilmiş olması, diğer yandan Rusya'nın Kazan ve Astarhan'ı alarak Kafkasya'nın kuzeyinde etkinliğini arttırması ve Kırım ile ilgilenmeye başlaması, Osmanlı Devleti'ni daha tedbirli davranmaya mecbur bırakmıştır. Kanuni döneminde yapılması düşünülen ancak

---

[172] Sergei Bogatyrev, "Ivan IV (1533-1584)", **History of Russia, Volume I**, Ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, 2006, s. 255-256; Matthew P. Romaniello, "Military Servitors in the Middle Volga Region", **Peopling the Russian Periphery**, ed. Nicholas B. Breyfogle, Abby Schrader and Willard Sunderland, Routledge, New York 2000, s. 61; Nadir Devlet, "Tsarist and Soviet Russia's Approach to Turkish History", Eurasian Studies, Vol. 2, No. 4, Winter 1995/96, s. 92-93; IV. Ivan, Çar olduktan sonra Kazan ve Astarhan'ı ele geçirerek Moskova Knezliği'ni Çarlık Rusyası'na dönüştürmeyi başarmıştır.

[173] Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569), **Belleten**, C. 12, S. 46, Ankara 1948, s. 363; Sinan Yüksel, **Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 4-5.

hayata geçirilemeyen Don-Volga Projesi, oğlu II. Selim döneminde bir zaruriyet teşkil etmiştir. Harezm Hanı Hacı Mehmet Han'ın Osmanlı Devleti'ne 1567'de göndermiş olduğu elçi, Astarhan'ı alan Rusların hacılara ve tüccara yol vermeyip güçlük çıkardığını bildirmiştir. II. Selim de, diğer bir taraftan Kuzey Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslümanlar nazarında halife sıfatına haiz olduğu için harekete geçmeye mecbur olmuştur[174]. Çar IV. Ivan ise bir taraftan Osmanlı tehdidine karşı İran ile diplomatik ilişki kurarak elçisi Ivan Novosiltsev'i 1568 kışında Şah I. Tahmasb'a göndermiştir. Ancak İran'ın, Osmanlı Devleti ile barış döneminde bulunması sebebiyle bir sonuç alamamıştır[175].

Astarhan üzerine sefer tertibi ve Don-Volga kanalının açılması fikri, Osmanlı divanında itirazlara sebep olsa da, Sokollu Mehmed Paşa'nın çabalarıyla II. Selim ikna olmuştur. İlk olarak Kefe sancakbeyi olarak görevlendirilen ve bölge hakkında etraflı bilgisi bulunan Kasım Bey, bölgeyi tetkik ettirerek kanalın nereye açılacağı konusunda bir rapor hazırlamıştır. Sefer için ise Azak Kalesi mühimmat merkezi seçilmiştir. Bu rapor üzerine kanal açılmasında çalışacak geri hizmet personeli ve Rusların muhtemel taarruzlarına karşı asker tedarikine başlanmıştır. Bu hazırlıklar, Kırım Hanı Devlet Giray Han'a bildirildiyse de, Devlet Giray Astarhan'ın zapt edilse bile tekrar Rusların eline düşeceğini ve boşuna kan dökülüp masraf edilmemesini tavsiye etmiştir. Devlet Giray, Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olmasıyla kendisinin pek fazla hükmünün kalmayacağı endişesine de kapılmıştır. Ancak Devlet Giray, yine de emir üzerine kanalın inşasında kullanılmak üzere amele ve 30.000 Nogay askeri göndermiştir[176].

1569 Ağustos ayında iki nehri birleştirmek için başlanan kazıyla beraber yaklaşık üçte biri bitirilen proje, Kırım Hanı Devlet Giray'ın bölgenin idaresinin Osmanlı Devleti'ne geçeceği endişesi, bölgeye sevk edilen askerler arasında yayılan kışın çok sert geçeceği şayiası gibi sebeplerle tamamlanamamıştır[177].

Don-Volga kanalının açılması teşebbüsü her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da buradaki asıl amaç, aşağı Volga havzasının Osmanlı hâkimiyetine

---

[174] Halil İnalcık, **a.g.e.**, s. 368.
[175] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 54.
[176] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 35-36.
[177] Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l-Bihar**, haz. Orhan Şaik Gökyay, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973, s. 125-126; Michael Khodarkovsky, **a.g.e.**, s. 326-327.

alınmasıdır. Osmanlı Devleti'nin sefer planı ise, ilk olarak Don-Volga arasında bir kanal açmak, gemileri Volga'ya geçirmek ve Volga yoluyla orduyu ve özellikle mühimmatı Astarhan üzerine sevk etmek ve oradan da Hazar Denizi'ne çıkmak olmuştur. Ayrıca Astarhan'ı zaptetmek suretiyle bu yoldan İran seferleri için faydalanmak düşüncesi de mühim bir rol oynamıştır. Çünkü o zaman devlet için en büyük meselelerden biri, Gürcistan, Azerbaycan ve Şirvan üzerinde İran ile olan rekabettir. Bu sebeplerle, kendisine gönderilen emir üzerine Kırım Hanı Devlet Giray ile görüşen Kefe Sancakbeyi Kasım Bey, Astarhan'ın fethi için neler yapılması gerektiğini ve nelere ihtiyaç duyulduğunu bir defter halinde İstanbul'a bildirmiştir[178].

II. Selim'den almış olduğu emirle ve Volga Tatarlarının kanal işini bırakıp, sefere çıkılması teşvikiyle Astarhan üzerine yürüyen Kasım Paşa, topların bölgeye taşınamaması ve kışın yaklaşması nedeniyle hafif bir muhasara tertibi almıştır. İlkbahar geldiğinde Astarhan Kalesi üzerine gidileceği fikri, ordu arasında hoşnutsuzluğa sebebiyet vermiştir. Askerler iaşenin yetmeyeceği, Astarhanlıların kendilerini doyuramayacağı ve erzağın çoğunun Azak'ta bırakılması gibi sebeplerden dolayı geri çekilmeye başlamıştır. Kasım Bey de muhasarayı kaldırarak Azak tarafına çekilmiş, bir kısım hafriyat levazımı da yerinde bırakılmıştır. Seferin başarısızlıkla sonuçlanması İstanbul'da üzüntüyle karşılanmış, II. Selim bu teşebbüsten Sokollu Mehmed Paşa'yı mesul tutmuştur. Ayrıca Kırım Hanı Devlet Giray'ın isteksizliği de bu duruma sebep olarak gösterilebilir[179].

Osmanlı Devleti'nin ikinci kez bir sefer düzenlemesini bekleyen Ruslar, her ne kadar yapılan ilk seferde başarı sağlamış olsalar da aynı tarihlerde Avrupa ile de savaş halinde olmalarından dolayı, Osmanlılarla doğrudan mücadeleye girmemek için barış teklifinde bulunmuşlardır[180]. Çar IV. Ivan, Rusya'nın geleceği için, Osmanlılar ile şimdilik iyi geçinmek gerektiğinin bilincinde olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti için Rus meselesi, şimdilik Kırım Hanlığı'na bırakılmıştır. Bu sebeple az miktarda askerle desteklediği Devlet Giray 1572'de Moskova üzerine sefer düzenlemiş ama bir

[178] Halil İnalcık, **a.g.e.**, s. 374.
[179] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 36-37.
[180] John L. H. Keep, **Soldiers of the Tsar Army and Society in Russia 1462-1874**, Clarendon Press, Oxford 1985, s. 17-18.

netice alamamıştır[181]. Rusya topraklarını genişleten IV. Ivan, 1581'de Sibir Hanlığı'nı işgale başlamış ve bir müddet sonra ele geçirmiştir. Sibirya'nın tamamen zaptı ise 1593-1604 yılları arasında tamamlanmıştır. Sibirya toprakları Ruslar tarafından ele geçirildikten sonra Rus Çarının unvanına *"bütün Sibirya topraklarının hükümdarı"* ibaresi eklenmiştir[182]. Çar IV. Ivan, 1578 Osmanlı-İran savaşlarında Osmanlı ordularının Kırım-Kafkasya yolunu kullanmasını engellemek ve rakip hanları himaye etmek suretiyle Kırım'ı tehdit ederek artık düşmanlığını açıkça göstermekten çekinmediğini ilan etmiştir.

4. Osmanlı-İran Savaşı (1578) Öncesi İran'ın Durumu, Kafkasya'da Fütuhat ve Osmanlı Teşkilatlanması

Osmanlı Devleti'nin Kanuni Sultan Süleyman devrinde İran ile olan mücadelesini kısmen sonlandıran 1555 Amasya Antlaşması'nın şartları, II. Selim döneminde de aynı şekilde korunmuştur. Sekiz yıl süren saltanatı boyunca hiçbir sefere çıkmayan ilk Osmanlı hükümdarı olan II. Selim'in Aralık 1574'teki vefatıyla birlikte Osmanlı tahtına III. Murad (1574-1595) geçmiştir[183].

Sultan III. Murad'ın tahta geçişini tebrik etmek ve Osmanlı-İran arasındaki sulhün devamını sağlamak için Şah Tahmasb, elçisi Tokmak (Muhammedî) Han'ı yanında 250 kişiyi geçen bir maiyyetle ve yüklü hediyelerle İstanbul'a göndermiştir. Elçinin İstanbul'da bulunduğu vakit, 1524'den beri 52 yıl boyunca İran'ı yöneten Şah Tahmasb 1576'da zehirlenerek öldürülmüş ve bununla birlikte İran'da karışıklık baş göstermiştir[184]. Şah Tahmasb'ın ölümüyle sonuçlanan olaylar silsilesi, oğullarından Haydar Mirza'yı veliaht tayin etmek istemesiyle başlamıştır. Haydar Mirza'nın Gürcü olan annesi, oğlunu bir an evvel hükümdar yapmak için Şah Tahmasb'ı zehirletmiştir. İran tahtının yeni sahibi olarak Haydar Mirza'nın Şah ilan edilmesi, hanedan ailesi içerisindeki Çerkes kanadı harekete geçirmiştir. İran tahtının Gürcülerin nüfuzu altına gireceğini takdir eden ve validesi Çerkes olan Tahmasb'ın

---

[181] Halil İnalcık, **a.g.e.**, s. 385-390.
[182] İlyas Kemaloğlu, "Sibir Hanlığı", **DİA**, C. Ek-2, İstanbul 2016, s. 511-512.
[183] Feridun Emecen, "Selim II", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 417; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574-1623)**, C. 3, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 276-277.
[184] Nicolae Jorga, **a.g.e.**, s. 205; Bekir Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 5-7.

kızı Perihan, dayısı Çerkes Şemhal Han'a müracaat ederek, saltanatı Gürcülerin nüfuzundan kurtarmasını bildirmiştir. Şemhal Han da almış olduğu tedbirle, Perihan'ın kardeşi olup 25 seneden beri Alamut Kalesi'nde hapis bulunan Şah İsmail'i (II.) kurtarıp, onu hükümdar etmeye muvaffak olmuştur[185].

II. Şah İsmail'in (1576-1577) bir yıl üç ay süren saltanatı sırasındaki davranışları, İran için kanlı olduğu kadar, Osmanlı barışını bozması ve savaşa sebebiyet vermesi bakımından da kayda değer olmuştur. Altı kardeşini, kardeşinin oğullarını ve 17 devlet adamını idam ettirmesi, yalnızca gözleri iyi görmeyen kardeşi Mehmed Hüdabende ve onun iki oğlu dışında hiçbir şehzade bırakmaması, ayrıca Şiilere yüz çevirip Sünnilere itibar göstermesi gibi keskin dönüşler, onun iktidarını tartışmalı bir hale getiren gelişmeleri tetiklemiştir. II. Şah İsmail'in İran tahtına geçmesiyle Osmanlı Devleti dikkatini İran ve doğu sınırlarına toplamıştır. Daha Şah Tahmasb'ın ölümünü müteakip, Lahsa, Basra, Bağdad, Şehrizor, Diyarbakır, Erzurum ve Van gibi bütün İran sınırlarındaki beylerbeyilerine İstanbul'dan gönderilen hükümlerde, İranlıların barışa riayetleri devam ederse, bu taraftan da hiçbir davranış göstermemesi sıkıca tembih edilmiştir[186].

Ancak II. Şah İsmail'in Osmanlı sınırındaki bozguncu faaliyetleri, bir Osmanlı kervanını yağmalatması, bu olayın incelenmesi üzerine gönderilen Van paşasının adamlarını tevkif ettirmesi ve yine Anadolu'daki Şii zümreye propaganda yaparak onları Erdebil Tekkesi'ne bağlamaya çalışması, Osmanlı Devleti'nin askerî gücünü İran'a yeniden yönlendirme kararında etkili olmuştur. Ayrıca İran'ın Şah Tahmasb ölmeden önce Osmanlı Devleti'ne karşı Avrupa ile ittifak arayışı içinde olması da İran seferinin açılmasında müessir bir etken olarak öne sürülebilir[187]. Mart 1577'de Kırım Hanı Mehmed Giray'dan gelen bir mektupta da, Dağıstan ve Şirvan taraflarında meydana gelen olaylar anlatılmış ve bu durum Osmanlı Devleti'nin dikkatini bu bölgelere çekmiştir. Kumuk beylerinden Ahmed Bey'in Dağıstan

---

[185] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 55-56.
[186] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 257-258; P. M. Sykes, **History of Persia**, Macmillan and Co., London 1915, s. 254.
[187] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 259; Osmanlı Devleti'nin 1571'de Avrupalı müttefiklere mağlup olduğu İnebahtı bozgunundan sonra, Papa V. Pius, Şah Tahmasb'a haber göndererek Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını ve kaybettiği toprakları tekrar alması konusunda teşvikte bulunmuştur. Kaveh Farrokh, **Iran at War**, Osprey Publishing, Oxford 2011, s. 28-29.

bölgesinde tahta geçmek için Osmanlı'nın yardımına ihtiyaç duyduğu ve bunun için Şirvan halkından bir heyetin İstanbul'a gelmesi, Gürcistan ve Şirvan'ın fethine karar verilmesine sebep teşkil etmiştir[188].

İşte tüm bu sebeplerin bulunduğu bir ortamda, Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bir arzda, İran Şahı Tahmasb'ın oğlu II. Şah İsmail'in öldüğünü, yerine gözleri iyi görmeyen Muhammed Hüdabende adındaki kardeşinin şah olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin bu fırsatı kaçırmayıp istifade etmesi gerektiğini bildirmiştir. Sultan III. Murad da hiç vakit kaybetmeden bir serdar atanmasını ve sefer tedariğinin yapılmasını emretmiştir[189]. İstanbul'da İran'a sefer başlatılması yönünde adımlar atılırken, o dönemde siyasî bakımdan etkinlik ve nüfuzu azalan tecrübeli devlet adamı Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa ise harbe taraftar olmadığını açıkça belirtse de sonucu değiştirememiştir. İran seferinin başlaması için çalışmalar sürdüren bir diğer hizip ise, seferde şöhret kazanmak isteyenlerden oluşmaktaydı. Özellikle bu hususta birbirine düşman olan Lala Mustafa Paşa ile Koca Sinan Paşa, İran'a karşı açılacak seferde serdar olmak istemişlerdir. Her ikisini de tatmin etmek için Erzurum havalisi serdarlığı Lala Mustafa Paşa'ya, Bağdad tarafı serdarlığı da Sinan Paşa'ya verilmiştir. Ancak aynı seferde bilhassa arası açık olan bu iki serdarın seraskerliği mahzurlu göründüğünden padişahın iradesiyle Sokollu Mehmed Paşa, her iki paşayla da görüştükten sonra Lala Mustafa Paşa bütün İran seferi seraskeri tayin edilmiş ve Gürcistan ve Şirvan'ın fethine memur olmuştur[190].

Ordunun başında serdar tayin edilen Lala Mustafa Paşa, Mart 1578'de Üsküdar'dan hareketle, yeniçerileri Bolu, Çorum, Sivas yoluyla Erzurum'a sevk etmiş, kendisi de maiyyetiyle birlikte Eskişehir, Afyon, Konya, Kayseri ve Sivas üzerinden Erzurum'a yönelmiştir[191]. Lala Mustafa Paşa ayrıca Özdemiroğlu Osman Paşa'ya da Şirvan ve Dağıstan beylerbeyiliğini teklif etmiş ve sefere çağırmıştır. Nisan 1578'de bu teklifi kabul eden Özdemiroğlu Osman Paşa, herhangi bir resmî unvanı olmaksızın

---

[188] Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 26-27.
[189] Peçevi İbrahim Efendi, **Peçevi Tarihi**, C. 2, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 32; J. Von Hammer, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. II, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 193; Rudi Matthee, "The Ottoman-Safavid War of 986-998/1578-90: Motives and Causes", **International Journal of Turkish Studies**, V. 20, Nos. 1&2, 2014, s. 12-13.
[190] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 57-58.
[191] Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e.**, s. 33-34.

1.000 kadar maiyyetiyle Erzurum civarında orduya katılmıştır[192]. Lala Mustafa Paşa, Erzurum Beylerbeyi Behram Paşa'dan, Çıldır Atabeglerini Osmanlı tarafına çekmeye gayret etmesi ve Akçakale'yi Osmanlı Devleti'ne teslim ederlerse mukabilinde, Oltu Kalesi'nin Atabeg Keyhüsrev (II.) akrabasına mülkiyet üzere verileceğini dahi vadetmiştir. Aynı tarihlerde İran'dan gelen casuslar Şah Hüdabende'nin Tebriz'den bir elçi hazırlayıp Van'a göndermek üzere olduğunu bildirince, Van Beylerbeyine emir verilerek elçi gelecek olursa elçinin Van'da tutularak getirdiği mektupların İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir[193].

Temmuz 1578'de, Sultan III. Murad'ın cülusu nedeniyle İstanbul'a elçi olarak gönderilen Tokmak Han, yaklaşık 30.000 kişilik bir ordu ile Çıldır üzerine saldırmıştır. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, ona tehdit dolu bir mektup göndererek Ardahan üzerine hareket etmiştir. 9 Ağustos 1578'da Çıldır'da yapılan savaşta Tokmak Han mağlup edilmiştir[194].

Çıldır'da elde edilen bu zafer, Lala Mustafa Paşa idaresindeki Osmanlı ordusuna Gürcistan kapılarını açmıştır. Atabegler idaresinde olan bölgelere ise daha önceden itaate davet hususunda mektuplar gönderilmişti. Atabeg II. Keyhüsrev'in dul eşi olan Altunkale hâkimi Dedis İmedi, Çıldır muharebesinden bir gün önce Lala Mustafa Paşa'ya gönderdiği elçilerle oğlu Minuçehr'i (II.) rehin olarak vermeyi, Osmanlı Devleti için vergi vermeyi ve kendisiyle diğer oğlu Korkore (V.) için aman talep etmiştir. Dedis İmedi'nin bu teşebbüsünden, oğlu Minuçehr için zaman kazanıp savaşta galip gelecek tarafa hizmet etmeyi tasarladığı anlaşılmaktadır. Savaşın kazanılmasını müteakip yanında 5.000-6.000 adamıyla Lala Mustafa Paşa'nın huzuruna gelen Minuçehr, Osmanlı itaatini kabul etmiştir. Kendisine Azgur, kardeşi Korkore (V)'ye de Oltu Sancağı verilmiştir. Minuçehr, Çıldır zaferinden sonra, seferleri devam edecek orduda, Lala Mustafa Paşa'ya kılavuzluk etmiştir[195].

---

[192] Kemal Çiçek, "Özdemiroğlu Osman Paşa", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 471.
[193] Reyhan Şahin Allahverdi, **Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 91.
[194] Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e.**, s. 35; J. Von Hammer, **a.g.e.**, s. 195; Rudi Matthee, **a.g.m.**, s. 18; Yunus Zeyrek, **Târîh-i Osman Paşa Özdemiroğlu Osman Paşanın Kafkasya Fetihleri (H. 986-988/M. 1578-1590) ve Tebriz'in Fethi (H. 993/M. 1585)**, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001, s. 8.
[195] Bekir Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 57.

Lala Mustafa Paşa daha sonra Gürcü kralı David'in kaçması üzerine Tiflis'i ele geçirmiş ve Tiflis şehri eyalet haline getirilerek beylerbeyliği Ferhad Paşa oğlu Mehmed Paşa'ya verilmiştir. Şirvan tarafına geçen Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, Eylül 1578'de Koyun Geçidi Muharebesi'nde Tebriz valisi Türkmen Emir Han komutasındaki İran ordusunu mağlup etmiş ve Eylül-Ekim ayları içerisinde Şamahı, Kabala, Bakü, Şaburan, Salyâne ve Derbend'i fethetmiştir. Böylece yapılan fetihlerle, Ekim 1578'de bölgede yapılan idarî düzenlemeyle Şirvan Eyaleti ve Sohum Eyaleti tesis edilmiştir. Serdar Lala Mustafa Paşa kış bastırmadan geri dönmüş ve idareyi Özdemiroğlu Osman Paşa'ya bırakmıştır[196].

Lala Mustafa Paşa'nın Erzurum'a dönmesiyle birlikte 1582 yazında İran ordusu Şirvan'ı işgal ederek Özdemiroğlu Osman Paşa'yı zor durumda bırakmıştır. Kırım Hanı II. Mehmed Giray'ın kardeşi Adil Giray kumandasıyla gönderilen Kırım kuvvetleri sayesinde İran ordusu dağıtılmıştır. Ancak dağılan İran ordusunu takip eden Adil Giray, epey ganimet elde edip döndüğü sırada İran kuvvetleri tarafından baskına uğrayarak esir düşmüştür. Özdemiroğlu Osman Paşa da, burada elindeki kuvvetlerle tutunamayacağını anlayarak Derbend'e çekilmiştir. Diğer taraftan Derbend taraflarında da otoritesini güçlendirmek adına Lezgilerle mücadele halinde bulunan Özdemiroğlu Osman Paşa, onları bir anlaşma yaparak Osmanlı Devleti tarafına çekmeyi başarmıştır. Yapılan anlaşma gereğince Lezgiler, bundan böyle hutbeyi Osmanlı hanedanı adına okuyacak ve İran seferi yapılırsa Kırım taraflarından gelecek 30.000 kadar Tatar askerini memleketlerinden geçireceklerdi. Bunun yanında kendileri dahi, yiyecek ve cephaneleri Osmanlı Devleti tarafından verilmek üzere Osmanlı askerinin yanında savaşa iştirak edeceklerdi ve eski adetleri gereğince, tayin ettikleri Şemhallere hiç kimse müdahale etmeyecekti. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yaptığı bu anlaşmadan sonra yardıma gelen Kırım Hanı II. Mehmed Giray beraberindeki yaklaşık 30.000 kişilik Kırım ordusu ve Özdemiroğlu Osman Paşa'yla beraber Dağıstan ülkesinden geçip Şamahı'ya girmişlerdir. Fakat kışı burada geçirmek

[196] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 59; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 62; Özdemiroğlu Osman Paşa, başkenti Demirkapı (Derbend) olmak üzere, vezirlik ve serdarlıkla Şirvan Eyaleti'nin başına geçti. Buyruğu altına bin yeniçeri ve Sol ulufeciler bölüğü ağaları ile öteki kapıkulu askerinden yeteri kadarı, altmışı aşkın top, darbezen ve iki yüz sandık cephane, nöbetlik bırakılan askerin altı aylık ödenekleri verildi. Ayrıca, yeniden üç bin kapıkulu yazılıp taşraya çıkarılan ocaklardan ve timar sahiplerinden de on bin koruyucu asker bırakıldı. Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e.**, s. 43-44.

istemeyen Kırım hanı, oğlu Gazi Giray'ı bırakıp geri döndüğü için Özdemiroğlu Osman Paşa'nın vaziyeti yine güçleşmiştir. Kırım hanı davet edildiği halde tekrar yardıma gelmemiş, bunun üzerine Rumeli'den tedarik edilen kuvvetler Kefe yoluyla ve Cafer Paşa'nın seraskerliğiyle Derbend'e götürülmüştür[197].

Özdemiroğlu Osman Paşa ve Cafer Paşa komutasındaki 20.000 kişilik Osmanlı ordusu ile İran'ın Gence valisi İmam Kulu Han komutasındaki 50.000 kişilik İran ordusu, Mayıs 1583'te Şirvan'da karşı karşıya gelmiş ve Meşaleler Savaşı adı verilen savaşta İran ordusu bozguna uğramıştır. Özdemiroğlu Osman Paşa, 1578'de tek eyalet olarak teşkilatlandırılan Şirvan'ın yeniden fethedilmesinden sonra stratejik zorunluluk olarak üç eyalete ayrılması hususunu İstanbul'a arz etmiştir. III. Murad tarafından kabul edilen düzenlemeyle Şirvan bölgesinde, merkezi Ereş olan Ereş Eyaleti, merkezi Derbend (Demirkapı) olan Derbend Eyaleti ve merkezi Şamahı olan Şamahı Eyaleti kurulmuştur[198].

Erzurum'a çekilen Lala Mustafa Paşa, bölgede meydana gelen bazı başarısızlıklar üzerine görevden alınarak yerine Sinan Paşa getirilmiştir. Sinan Paşa, Tiflis'de gelişen olayları bir düzene koysa da fazla bir varlık gösterememiş ve İran şahı Hüdabende'nin barış teklifinde bulunduğu yönünde yanlış bilgi vermesi nedeniyle görevden alınmıştır. 1583'te Atabeg bölgesinde asayişin yeniden bozulmasıyla, yeni serdar olarak gönderilen Rumeli beylerbeyi Ferhad Paşa bölgeye intikal etmiş ve düzeni tekrar sağlamıştır. Ferhat Paşa bunun yanı sıra Revan, Kars ve Ardahan kalelerini de tahkim ettirmiştir[199]. Ferhat Paşa, Ahıska'da da bir kale inşa etmek istemiş ancak askerin muhalefeti ile karşılaştığı için Erzurum'a dönmek zorunda

---

[197] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.,** s. 59-60; Halil İnalcık, **a.g.e.,** s. 391-392; Cemal Gökçe, **a.g.e.,** s. 29; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 279-280; Mahmud İsmailov, **Azerbaycan Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 214-215.

[198] M. Sadık Bilge, **a.g.e.,** s. 64-65; Nicolae Jorga, **a.g.e.**, s. 212; Mustafa Aydın, "Şeki", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 490; Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e.,** s. 74-75; Osman Paşa kâh sağ tarafa kâh sol tarafa yetişip askerin maneviyatını arttırmaya gayret ediyordu. İran'ın susuzluk yüzünden zor durumda kaldığı bir sırada, Silahdar Başı Ali Ağa, Osman Paşa'dan izin alıp yanındaki sipahilerle Cafer Paşa kolunu takviye etti. Ancak akşam vakti eriştiğinden kesin darbeyi indirmek mümkün olmadı. Yine de o gece savaşa ara verilmeyip, meşaleler yakılarak yatsı vaktine kadar muharebe devam ettiğinden, bu savaşa "Meşaleler Savaşı" denmiştir. Reyhan Şahin Allahverdi, **a.g.e.,** s. 201-205.

[199] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.,** s. 60-61.

kalmıştır. Fakat bir müddet sonra İstanbul'a çağrılarak, yerine Mart 1585'te Vezir-i azam Özdemiroğlu Osman Paşa İran serdarı olarak görevlendirilmiştir[200].

Özdemiroğlu Osman Paşa maiyyetindeki 100.000'i aşkın ordu ile Tebriz'e sefer düzenlemiş ve Eylül 1585'te şehri teslim almıştır. Ancak Tebriz'i alışını müteakip hastalanan Özdemiroğlu Osman Paşa, Ekim 1585'te vefat etmiştir. Tebriz'in düşmesiyle birlikte İran kuvvetleri şehri geri almak için tekrar harekete geçse de Kefe beylerbeyi Cafer Paşa'nın müdafaasıyla karşılaşmışlardır. Sultan III. Murad, Ferhad Paşa'yı ikinci kez İran serdarı olarak bölgeye göndermiş, Ferhad Paşa da Tebriz'deki İran kuvvetlerini bozmuş, Gence ve Karabağ'ı fethetmiştir[201].

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki fetih hareketleri başarılı sonuç verirken, İran adına durumun vahameti giderek belirgin bir hal almıştır. İran'ın Özbeklerle aynı döneme denk gelen harpleri, İran şahı Hüdabende'nin daha hayattayken oğlu Abbas adına tahttan feragat etmesi ve Şah Abbas'ın muharebelere son vermek istemesiyle İran, Osmanlı Devleti'ne Ferhat Paşa aracılığıyla barış teklifinde bulunmuştur[202].

Osmanlı Devleti ile İran arasındaki on iki yıllık muharebeyi bitiren 21 Mart 1590 tarihli Ferhat Paşa Antlaşması'yla İran Tebriz, Karabağ, Gence, Kars, Tiflis, Şehrizor, Luristan ve Nihavend taraflarındaki Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altındaki bölgelere herhangi bir saldırı gelmediği takdirde sulhun korunacağını beyan etmiştir. Bunların dışında ilk üç İslâm halifesi Ebu Bekir, Ömer ve Osman ile Hz. Muhammed'in zevcesi Ayşe ve İran Sünnilerine nefret telkin edilmeyeceği hususunu İran şahı Abbas kabul etmiştir[203].

Osmanlı Devleti İran ile yaptığı on iki yıllık savaşın ardından, Kafkasya'nın güneyine nüfuz etmiş olan İran'ı çıkarmayı başarmıştır. Böylelikle Kafkasya'daki etkinliğini arttıran Osmanlı Devleti, bölgenin idaresi ve muhafazası için Çıldır Beylerbeyliği'nin kurulması ve asayişin tesisi-teminini sağlamak için Çıldır valilerine yeni bir misyon yüklemeye başlamıştır.

---

[200] J. Von Hammer, **a.g.e.**, s. 205-206.
[201] Fahrettin Kırzıoğlu, **a.g.e.**, s. 356; Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e.**, s. 90.
[202] Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 412-413.
[203] Bekir Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 202-203; Peçevi İbrahim Efendi, **a.g.e.**, s. 111-112.

D. Çıldır Beylerbeyiliği (Eyaleti)'nin Teşkili ve Valileri

1. Çıldır Beylerbeyiliği (Eyaleti)'nin Kuruluşu ve Sancakları

Osmanlı taşra teşkilatında, en büyük idarî birim *"Beylerbeyilik"* olarak adlandırılmaktaydı. Bu terimin eş anlamlısı olan *"Eyalet"*in ise XVI. yüzyılda yaygınlık kazanmaya başladığı kaydedilmektedir[204]. Devam eden satırlar, XVI. yüzyıl öncesini ve sonrasını kapsadığından başlıkta *"Beylerbeyilik"* vurgusunun yapılmasını zorunlu kılmış ve anlatım düzeni ve bütünlüğü açısından da *"eyalet"* tabiri kullanılmıştır. Bilindiği üzere yeni fethedilen bir bölgeyi Osmanlı Devleti ile bütünleştirme süreci, Çıldır ve çevresinin merkezî idareye bağlanmasına kadar pek çok kez tecrübe edilmişti. Devletin diğer bölgeler için uyguladığı politikaların temelde, Çıldır özelinde de belirgin farklılıklar taşımadığı görülmektedir. İran seferleri esnasında, önceki kısımda bahsedildiği üzere yerel güç odakları olan Atabegler, Osmanlı Devleti'ne itaat ve bağlılıklarını sunmuşlardı. Bu bağlamda, Osmanlı yönetimine dâhil olan en önemli yerel figür, İslâm dinini kabul edip Mustafa ismini alan Atabeg Minuçehr'dir.

Çıldır zaferinden (1578) hemen sonra kurulan Çıldır, Tümük ve Hırtos sancaklarıyla birleştirilerek eyaletin sınırları belirlenmeye başlandığı gibi, Atabeg Korkore'ye ise Oltu sancağına karşılık kendi yurdundan dört sancak tahsis edildi. Bu düzenlemelerle Atabeg Mustafa (Minuçehr) Paşa, kardeşi Korkore ile ortaklaşa tasarruf etmek üzere 900.000 akçelik haslarla yurtluk, ocaklık ve mülkiyet şekline getirilen Çıldır Eyaleti'nin ilk beylerbeyi olmuştur[205].

Çıldır Eyaleti ilk teşkil edildiği dönemde Arpalı, İmirhev, Pertekrek, Ardanuç, Çeçerek, Aspinze ve Ude sancaklarından oluşmaktaydı. Daha sonra eyalete 1582'de Livane sancağı da ilave edilmiştir. Bölge, sınırda İran ile olan mücadelelerin merkezi denebilecek bir konumda olması nedeniyle sık sık askerî harekâtlara sahne olmuş, eyalet toprakları Osmanlı Devleti'nin yaptığı yeni fetihlerle genişlediği gibi

---

[204] Halil İnancik, "Eyalet", **DİA**, C. 11, İstanbul 1995, s. 549.
[205] Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", **DİA**, C. 8, İstanbul 1993, s. 300; Ümit Kılıç, "Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 5, S. 17, Ankara, Bahar 2008, s. 116.

bazı dönemlerde de sancak sayılarının değişkenlik göstermesiyle küçülmüştür[206]. Eyaletin merkezi ise Çıldır'dır. Her ne kadar XVII. yy.'da İran ile yapılan savaşlarda Çıldır'ın tahrip olması nedeniyle eyalet idarecileri Ahıska'yı merkez olarak kullanmış olsalar da eyaletin adı Çıldır Eyaleti olarak kalmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin, XVIII. yy. boyunca, eyaletin idarî düzenlemeleri için tuttuğu kayıtlarda ve bölge valilerine gönderdiği hükümlerde *"Çıldır Eyaleti"* ve *"Çıldır Beylerbeyi'ne hüküm ki…"* ifadeleri yer almaktadır. Bu sebeple eyalete başlı başına sadece Ahıska Beyliği/Beylerbeyiliği tabirini kullanmanın yanlış olacağı kanaatindeyiz.

Devlet idaresinde yol göstermek üzere kaleme aldığı risalelerle ün salmış Osmanlı müellifi Koçi Bey'in, 1631'de Sultan IV. Murad'a sunduğu risalesinde Çıldır Eyaleti'ni 13 sancak olarak tanıtmaktadır. Risalede; *"Yılda 900 yük, 25.000 akçe hassı vardır. Eyalet on üç sancaktır: Oltı, Hartuş, Ardahan-ı Bezrek (Büzürk), Haçrek (Göle), Hostho (Posof), Mahcil (Macahel), Acara, Pumbek. Ocaklık olan sancakları: Pertekrek, Levane (Livane), Nısf-ı Livane, Şavşad ve Çıldır sancağıdır. Bu sancakların zeamet ve tımar erbabı 1380 kılıçtır. Senelik ürünleri 92 yük, seksen altı bin akçedir"* denilmektedir. Koçi Bey'in sancakları belirttiği en sondaki sancak olan Çıldır Sancağı, "Paşa Sancağı" olup eyaletin merkezidir[207].

Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme ve Kâtip Çelebi'nin Cihannüma adlı eserlerinde de Çıldır Eyaleti 13 sancak olarak kaydedilmiştir. Bunlardan Seyahatnâme'de; *"Eyâlet-i Çıldır on üç sancakdır… Livâ-yı Oltı ve Hırtiz ve Ardanıç ve Hacrek ve Ardahan ve Posthû ve Mahçil ve Açarpenk ve Ahıçka, paşa tahtıdır ve dört sancağı dahi yurtluk ve ocaklık ve mülkiyet üzere tasarruf ederler ve sancağı Pürtekrek ve Livâne ve Nısf-ı Livâne ve Şavşad…"* şeklinde kayıtlıdır. Kâtip Çelebi'nin eseri Cihannüma'da ise; *"Çıldır cenklerde harab olmağla Ahıska'ya ilhak idüb müstakil bir eyâlet etmişler. Hudud-ı şarkı Kars, cenubu Çıldır ve garbı Cebel-i Gürcistan, şimali Tiflis. Ve sancakları bunlardır: Acara, Ardanuc, Ardahan-ı Büzürk Ardahan-ı Küçük, Sevka/Soka(?) tabi Oltu, Petkerek ocaklıkdır. Penek, Posthov,*

---

[206] Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 300; Fahrettin Kırzıoğlu, **Kars Tarihi**, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 525.

[207] Feridun Ababay, **Çıldır Tarihi**, Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1987; s. 102; Zuhuri Danışman, **Koçi Bey Risalesi**, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 122; Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", **DİA**, C. 26, Ankara 2002, s. 143.

Tavusker, Çıldır, Haçrek, Hartos, Şavşad ocaklıkdır. Göle, Livâne ocaklıkdır. Mahcil, Nısf-ı Livâne ocaklıkdır. Mamervan, Ahılkelek, Teralet(?).... Ahısha hala taht-ı vilâyetdir." şeklinde bilgiler vardır[208].

Çıldır Eyaleti'nde ağırlıklı olarak yer adlarındaki farklılıklara rağmen sancak sayısı 13 olarak ifade edilmişse de, daha önce de belirttiğimiz gibi yapılan fetihlerle eyaletin sınırları genişlemiş ve buna paralel olarak sancak sayısında da bir artış meydana gelmiştir. XVIII. yy.'ın başında eyalete bağlı sancak sayısı 22 iken, 1717-1730 tarihinde bu sayı 20'ye düşmüş, 1740 tarihli tevcihatta önemli bir azalma olmuş ve 15 sancak kaydedilmiştir. Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın valilik yaptığı dönemde (1771-1791) ise eyalette 21 sancak bulunmaktadır.

Tablo II: Çıldır Eyaleti Sancakları[209]

1682-1702	1717-1730	1740	1755-1800
Acara (Ocaklık)	Acara (Ocaklık)	Acara-i Ulyâ (Ocaklık)	Acara-i Süflâ (Ocaklık)
Acara-i Süflâ (Ocaklık)	Acara-i Süflâ (Ocaklık)	Ahılkelek (Ocaklık)	Acara-i Ulyâ (Ocaklık)
Acara-i Ulyâ	Acara-i Ulyâ (Ocaklık)	Altunkal'a (Ocaklık)	Ahılkelek
Ahalkelek	Altun-kal'a	Ardahan-ı Büzürk	Altunkal'a
Altunkal'a (Ocaklık)	Ardahan-ı Büzürg	Astıha (Ocaklık)	Ardahan-ı Büzürk
Ardahan-ı Büzürk	Ardanuç	Çıldır	Ardanuc
Ardanuç (Ocaklık)	Aspinza (Ocaklık)	Emir Hoy (Ocaklık)	Çıldır
Astere (Ocaklık)	Hecerek / Göle	Hartus (Ocaklık)	Astize (Ocaklık)
Astıha (Ocaklık)	Çıldır	Mahcil (Ocaklık)	Hacerek / Göle
Çıldır	Emirhoy	Mamervan (Ocaklık)	Hartos
Emirhoy (Ocaklık)	Hartus	Nısf-ı Livâne ve Pertekrek (Ocaklık)	Hınıs ve Tekman
Hacerek / Göle	Macahil	Oltu (Ocaklık)	Keskim
Hartus (Ocaklık)	Mamervân	Pertekrek (Ocaklık)	Macahel (Ocaklık)
Keskim	Nısf-ı Livâne (Ocaklık)	Poshov (Ocaklık)	Malazgird
Mahcil (Ocaklık)	Nısf-ı Livâne ve Pertek (Ocaklık)	Şavşad (Ocaklık)	Nısf-ı Livâne ve Pertekrek

[208] Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S.1, s. 79.
[209] Mehmet İnbaşı, **a.g.m.**, s. 81-82.

Nısf-ı Livane (Ocaklık)	Oltu	-	Oltu
Nısf-ı Livâne ve Pertek (Ocaklık)	Penek	-	Ostha
Oltu (Ocaklık)	Pertekrek	-	Penek (Malikâne)
Pertekrek (Ocaklık)	Posthov	-	Pertekrek
Penek	Şavşad	-	Poshov
Posthov (Ocaklık)	-	-	Şavşad
Şavşad (Ocaklık)	-	-	-
22 Sancak	**20 Sancak**	**15 Sancak**	**21 Sancak**

Bu tablodan farklı olarak Çıldır Eyaleti'ne bağlı sancaklar ve malikâneler ile bunların kimlerin uhdelerinde bulunduğu hakkında tarihsiz bir defter bize farklı bilgiler sunmaktadır. Sancakların kimlerin veya hangi ailelerin üzerinde olduğu bu defterde tafsilatlı biçimde gösterilmektedir. *Nısf-ı Livane-Pertek* ve *Acara-i Ulyâ* Süleyman Bey'in uhdesinde görünmektedir. Çıldır Valiliği'ne gelmeden önce Süleyman Paşa'nın Çıldır Eyaleti'ndeki geniş bir alanda idarecilik tecrübesi edindiğini ve bölgeyi yakından tanıdığını tevsik etmesi bakımından bu kayıt dikkate değerdir. İleride detaylandırılacağı üzere Çıldır Eyaleti'nde valilik iddiasında bulunan Tayfur Paşa'nın da Poshov ve Ahılkelek'i yönetiyor olması, Süleyman Paşa'nın karşısında neden güçlü bir rakip olarak ortaya çıktığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir[210].

Tablo III: Çıldır Eyaleti Sancakları ve İdarecileri[211]

Eyalet-i Çıldır	
Sancak	**İdareci**
Nısf-ı Livane ve Pertek	**Süleyman Bey ve aher kimesnelerin üzerinde**
Oltu	İshak Paşa üzerinde
Ardanuç	Malikâne
Şavşad	Mehmed veled-i Habib üzerinde
Pertekrek	Yusuf-ı Sânî Bey üzerinde,
Ardahan-ı Büzürk	Ebubekir Bey üzerinde
Macahel	Ata ve Mehmed ve Es'ad ve Ahmed ve Abdurrahman Bey üzerinde
Penek	Malikâne
Acara-i Ulyâ	**Süleyman Bey üzerinde**
Acara-i Süflâ	Salih Bey üzerinde

[210] BOA, **Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.d.)**, nr. 10343.
[211] BOA, **TS.MA.d.**, nr. 10343.

Emirhoy	Mustafa Bey üzerinde
Astize	Ahmet Bey üzerinde
Poshov	Mehmed Tayfur Bey üzerinde
Hırtos	Durak Ahmed Bey üzerinde
Altunkale	Mehmed Hayri Bey üzerinde
Astıha	Abdi Bey üzerinde
Çıldır	Durak Hasan Bey üzerinde
Ahılkelek	Tayfur Bey üzerinde
Keskim	Hâlî (boş)
Hacerek	Abdullah Bey üzerinde
Acara	Hâlî (boş)
Mamervan	Salih Bey üzerinde

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda genel itibariyle ocaklık şeklinde tasarruf olunan Çıldır Eyaleti'nde bu durumun en önemli sebebi, Atabeg idarecilerinin tasarrufunda bulunması olmuştur. Osmanlı Devleti bu dönemde, Rusların Karadeniz'e olan ilgisini bildiklerinden, bir yandan Açıkbaş (İmereti), Gürel ve Megrel gibi Gürcü prenslikleri vasıtasıyla Rusların Karadeniz'e inmelerinin önüne geçmeye çalışmış, diğer yandan ocaklık suretiyle idare edilen Çıldır Eyaleti'ni de Gürcü prensliklerini kontrol altında tutmak için kullanmıştır[212].

2. XVII-XVIII. Yüzyıllarda Çıldır Beylerbeyileri (Valiler)

Osmanlı Devleti'nin klâsik dönem taşra hiyerarşisindeki en üzt düzey idarî görevli *"beylerbeyi"* olarak adlandırılmakla birlikte, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren bu idarî terimin yerine *"vali"* sıfatının daha yaygın kullanıldığı görülmektedir[213]. Osmanlı kurumsal yapısındaki dönüşümden kaynaklanan bu ikilem, XVII.-XVIII. yüzyıllardaki belgelerde de devam ettiği ve Çıldır Eyaleti özeline de bir istisna teşkil etmediği için çalışmada anlam bütünlüğünün sağlanması amacıyla *"Beylerbeyi"* yerine, *"Vali"* terimi tercih edilmiştir.

Çıldır'ın ilk idarecisi olan Atabeg Minuçehr (Mustafa) Paşa'dan sonra XVII. ve XVIII. yüzyıllarda eyalet, genel itibariyle Atabeg hanedan üyeleri tarafından yönetilmiştir. Çok yaygın olmamakla birlikte bu hanedan dışındaki nüfuzlu kimselerin

[212] Ömer Kucak, **Çıldır Sancağı (1830-1877)**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 17; Ocaklık: Osmanlı öncesi dönemde kaynaklarda daha çok toprak tasarrufu ve toprağın hizmet karşılığındaki kullanım hakkının belli bir aileye irsen bırakılmış olması bağlamında zikredilir. Orhan Kılıç, "Ocaklık", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 317.

[213] Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", **DİA**, C. 6, İstanbul 1992, s. 69.

de valilik yaptığı görülmektedir. İlk dönem valilerinin göreve getirildiklerine dair ayrıntıları Osmanlı dönemi biyografi kaynaklarından ve literatürdeki bilgilerden takip edebilmekteyiz. Kaynaklardan teyit edebildiğimiz kadarıyla söz konusu dönem içerisinde atabek hanedan üyesi olup valilik yapanlardan, öncelikle Sefer Paşa'dan bahsedilmelidir. İslâm dinine geçmeden önceki adı Beka (III) olan ve ilk Çıldır Valisi Minuçehr (Mustafa)'in kardeşi olarak Azgur Sancakbeyi tayin edilen Sefer Paşa, Atabeg Keyhüsrev II (1545-1573)'nin dört oğlundan biridir. Sultan IV. Murad (1623-1640) döneminde Çıldır valisi olan Sefer Paşa'ya daha sonra Kars muhafızlığı görevi de verilmiştir[214]. XVII. yy.'da İran'ın Şii baskısının devam ettiği dönemde, sınır bölgesinde İran yerine Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarını sunan aşiretlerin Adana'ya gönderilmek üzere Erzurum'a güvenli bir şekilde nakillerinin sağlanması, İstanbul'dan gönderilen hükümle Sefer Paşa'dan istenmiştir[215]. Sefer Paşa'nın (1625-1635) ardından oğulları Arslan Mehmed Paşa[216] ve Yusuf Paşa (I) da Çıldır valiliği görevlerinde bulunmuşlardır[217].

Sicill-i Osmanî'de Sefer Paşa'nın oğlu olarak gösterilen ancak Yusuf Paşa'nın oğlu olan Arslan Mehmed Paşa, 1659-1679 yılları arasında Çıldır valiliği görevinde bulunmuştur. Arslan Mehmed Paşa'nın oğullarından Yusuf Paşa (II) (1679-1690) ve Selim Paşa (1690-1698)'lar da Çıldır valiliği yapmışlardır[218].

---

[214] BOA, **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 86 (1046/1636-1637), s. 18.
[215] BOA, **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 86 (1046/1636-1637), s. 44.
[216] Arslan Mehmed Paşa, Sicill-i Osmani'de her ne kadar Sefer Paşa'nın oğlu olarak gösterilmiş ise de, bânisi olduğu külliyenin 1077 (H.) tarihli vakfiyesinde Yusuf Paşa'nın oğlu olduğu zikredilmektedir. Ümit Kılıç, **a.g.m.**, s. 117; Bugün, Erzurum'un Oltu ilçesinde yaptırmış olduğu külliyenin yalnız camisi faal durumda olan ve Çıldır Atabeglerinden olan Arslan Mehmed Paşa, 1680 yılında idam edilmiştir. Ancak idamı ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur. Abdülkadir Özcan'ın yayına hazırladığı Zübde-i Vekaiyât adlı eserde Arslan Mehmed Paşa'nın idamı ile ilgili şu bilgiler mevcuttur: *"Ahısha Beylerbeyisi Arslan Paşa celb-i mâl içün memleket-i Gürcistan'a ihtilâl virüp fitne vü fesâda ba'is ü bâdî olmağla, Erzurum Vâlîsi İbrahim Paşa'ya hitâben vârid olan Hatt-ı humâyûn mûcebince katl olunup, ser-i maktû'u Rikâb-ı humâyûna gelüp, pîş-gâh-ı Bâb-ı Humâyûn'da galtîde-i hâk-i mezellet oldu, fi'l-yevmi'l-'âşir min şehri ramazân sene minhû"*, Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 116; Abdüsselâm Uluçam, "Arslan Paşa Külliyesi", **DİA**, C. 3, İstanbul 1991, s. 402.
[217] Mustafa Âdil Özder, **Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları**, Erzurum 1971, s. 81-87; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 5, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1485; Fahrettin Kırzıoğlu, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-II (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 11-12, Ankara 2008, s. 48;
[218] Mustafa Âdil Özder, **a.g.e.**, s. 87-90; Mehmet İnbaşı, **a.g.m.**, s. 83.

XVIII. yüzyılda Çıldır Eyaleti, Osmanlı Devleti'nin sınır bölgesinde olması hasebiyle İran ile olan savaşlarda merkez üssü olmuştur. Aynı zamanda Gürcistan prenslikleri arasındaki ihtilaflardan dolayı Çıldır Eyaleti, bölgeye istikrarlı bir görünüm kazandırılması noktasında stratejik önem arz etmiştir. Bölgedeki nüfuz ve etkinlik mücadelesinde Osmanlı merkezî yönetimi, Çıldır valisi İshak Paşa[219] (I)'dan sadakatle görevini yerine getirmesini beklemiştir. Bu beklenti doğrultusunda Çıldır Eyaleti'nin yönetimi, her ne kadar Arslan Mehmed Paşa'nın diğer bir oğlu Salih'in muhalefetiyle karşılaşılmış olsa da 1698'de Ocaklık statüsünde İshak Paşa (I)'ya emanet edilmiştir[220]. İshak Paşa (I)'ya gönderilen 1701 yılına ait bir hükümde; Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağlı Açıkbaş'ta (İmereti) Gürcü beylerinin yaşadıkları ihtilaflar nedeniyle kendisinden bölgede asayişin temini ve Açıkbaş'ın eski prensi olan Gorgi'nin beyliğe getirilmesi istenmiştir[221].

İshak Paşa (I) Çıldır valiliği yaptığı dönemde belirli bir süre azledildiyse de daha sonra tekrar Çıldır valiliğine atanmıştır[222]. 5 Temmuz 1724'de kendisine vezirlik

---

[219] Çıldır Valisi İshak Paşa (I) ile torunlarından Hasan Paşa'nın oğlu Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa (II) şeklinde gösterilecektir.

[220] 1698 tarihli bir tevcihat kaydında 11 Cemaziyelahir 1110 (15 Aralık 1698) tarihinde İshak Paşa'nın uhdesine Çıldır Eyaleti'nin verildiği kaydedilmektedir. BOA, **İE.TCT.**, nr. 14/1603; **AE.SMST.II.**, nr. 2/146.

[221] Mehmet İnbaşı, **a.g.m.**, s. 83, 84; Gürcistan taraflarında bozulan asayişin yeniden tesisi ve Osmanlı Devleti'nin bölgeye sevk edeceği ordu için İshak Paşa'ya da emirler gönderilmiştir. Emirde; *"Gürcistan taraflarında olan Dadyan ve Gürel ve Abaza eşkıyalarının ekseri câdde-i itâ'atden inhirâf üzere olup, birkaç seneden berü cizyelerin dahi irsâl itmediklerinden mâ'adâ, ol hâvâlîde ba'z-ı mahallerde ta'addîleri nümâyân olmağın, şakî-i mesfûrlara gûş-mâl virilmek lâzım olmağın, bundan akdem…, ve Çıldır tarafından dahi Çıldır Beylerbeyisi İshak Paşa mükemmel kapusu halkı ve Çıldır eyaletinin zu'amâ ve erbâb-ı tîmârı ve alay beyleri ve Ahısha'da olan Kapu-kulları üzerine bir çavuş baş ve buğ olmak üzere üçyüz nefer ile ve Eznuz ve Hartus kal'aları Gönüllü neferâtı ile ağaları ve Ardanuç kal'asının Hisâr erleri ve 'azebân ağaları ve eyâlet-i Çıldır'da vâki' cümle tüfeng-endâz olmak üzere eğer süvârî ve eğer piyâde 'askeri tâ'ifesi ve ber-vech-i yurtluk ve ocaklık Şavşad ve Oltu ve Pertegrek ve Ardahan-ı Büzürg ve Mahcil ve Penek ve Postmer ve Hartus ve Acara-i süflâ ve Emîrcûy ve İşbeze ve Altun-kal'a ve Ahısha ve Çıldır ve Ahalkelek sancakları beyleri ve Kars Beylerbeyisi Mustafa Paşa dahi…"* denilmektedir. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, **Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan…, s. 768, 769.

[222] Rusların, Karadeniz ve Kafkasya'da ağırlığını hissettirdiği ve Azak Kalesi'ni ele geçirdiğikten sonra ilk düzenli Rus donanmasını oluşturdukları dönemde Azak, 1711'de Baltacı Mehmed Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetlerinin kazandığı Prut Savaşı'ndan sonra buradaki Rus donanması imha edilmiş ve 1713 Edirne Antlaşması'yla kale tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak Çıldır Valisi İshak Paşa, savaş döneminde Azak Kalesi'ne asker sevkiyatı için kendisine gelen bir emir olmamasına rağmen böyle bir sevkiyat olacakmış da sözde bunu kendisi engellemiş gibi sahte bir buyruldu düzenlemiştir. Bu buyrulduyla civar sancaklardan para tahsil etmiştir. İshak Paşa'nın kethüdası ise, söz konusu bölgenin farklı bir coğrafyada ve sınırda olması hasebiyle muhafazasının mümkün olamayacağını yönünde devlet adamlarını ikna etmiş ve bu vazifenin Çıldır askeri üzerinden alınmasını sağlamıştır. Kendisini şikâyete gidenleri gasp yoluyla mal ve eşyalarına da el koyan İshak Paşa, III. Ahmed tarafından İstanbul'a huzuruna getirtilmiş ancak tüm bunlara rağmen valilikten

payesi de verilmiştir. 1698-1722[223], 1725-1732 ve 1744-1748[224] yılları arasında Çıldır valiliği görevinde bulunan İshak Paşa (I), son dönemlerinde ahaliye yaptığı zulüm öne sürülerek azledilip rütbesi alındığı gibi, Sinop'a sürülmesi de gündeme gelmiş, ancak suçları affolunmuş ve Kars Kalesi'ne 100.000 kile (2.566 ton) un ve 100.000 kile (2.309 ton) arpa ve ayrıca 50.000 kuruş da hazineye göndermesi karşılığında tekrar Çıldır valiliğine tayin edilmiştir[225]. Valilik süresinin bazı dönemlerinde oğlu Yusuf Paşa (III) da valilik görevinde bulunmuştur. Ağustos/Eylül 1748'de yaşamını yitiren İshak Paşa (I), yüz yaşını aşan, gayretli ve uyanık bir zât olarak kaynaklarda tasvir edilmektedir. İshak Paşa (I)'nın oğlu Hacı Ahmed Paşa (El-hac), onun oğlu Hasan Paşa, İshak Paşa'nın diğer oğlu Yusuf Paşa[226] (III) ve onun da oğlu İbrahim Paşa (Silâhtar-ı Şehriyârî) olarak belirtilmiştir[227].

Süleyman Paşa'dan önce XVIII. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Çıldır'da valilik yapan idareciler aşağıda Tablo IV'de gösterilmiştir.

azledilmeyerek görevinde kalmıştır. Ancak bir süre sonra hakkındaki rüşvet iddiaları artmış ve 3 yıl süreyle azledilip, tekrar görevine dönmüştür. BOA, **C.DH.**, nr. 104/5196.

[223] 16 Muharrem 1135'de (27 Ekim 1722) Çıldır Eyaleti Ocaklık olarak İshak Paşa'ya ihsan buyrulmuş ancak Erzurum valisi İbrahim Paşa maiyyetinde olması emredilmiştir. BOA, **İE.TCT.**, nr. 24/2574 (16 Muharrem 1135).

[224] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 4, Matbaa-i Amire, 1308, s. 663; Mehmet İnbaşı, **a.g.m.**, s. 84.

[225] BOA, **C.DH.**, nr. 204/10171; 1 Kile (İstanbul) 25,6589 kg. buğday ile un ve 23,093 kg. arpa olarak hesaplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kile", **DİA**, C. 25, Ankara 2002, s. 568-571. Erhan Afyoncu, "Silâhdar İbrâhim Paşa", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, s. 193, 194.

[226] 26 Şevval 1146 (1 Nisan 1734) tarihli bir buyrulduda, Çıldır Eyaleti'ne ibka olunan Vezir Yusuf Paşa'nın Gence'ye giderek Gence Valisi Ali Paşa ile ittifak ve ittihad etmesi emredilmiştir. 9 Ekim 1735'te İshak Paşa (I) tarafından gönderilen belgede; İran, Abaza ve Gürcistan seferlerinde yararlılığı görülen Yusuf Paşa'nın görevine yeniden atanmadaki duyduğu memnuniyet belirtilmiştir. BOA, **C.AS.**, nr. 1068/47012; **C.DH.**, nr. 95/4707 (21 Cemaziyelevvel 1148).

[227] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 1, Matbaa-i Amire, 1308, s. 326, 327.

Tablo IV: XVIII. yy. İkinci Yarısında (1756-1792) Çıldır Valileri[228]

Çıldır Valileri	Açıklama	Tarih-Hicrî/Miladi
Vezir El-hac Ahmed Paşa	Eyalet-i mezbure serhadat mevacibine havale olunub uhdesinde kalan mal-ı miriye salyanecilere eda eylemek şartıyla hala mutasarrıfı vezir-i mükerrem saadetli El-hac Ahmed Paşa hazretlerine ba hatt-ı hümayun ibka	8 Şevval 1169[229]/6 Temmuz 1756
Vezir El-hac Ahmed Paşa	Eyalet-i mezbure hala mutasarrıfı vezir-i mükerrem El-hac Ahmed Paşa hazretlerine ba hatt-ı hümayun ibka kılınmışdır	5 Şevval 1170/23 Haziran 1757
Vezir El-hac Ahmed Paşa	Eyalet-i mezbure hala mutasarrıfı vezir-i mükerrem El-hac Ahmed Paşa hazretlerine bervech-i yurtluk ve ocaklık ba hatt-ı hümayun ibka [230]	4 Şevval 1171/11 Haziran 1758
Vezir El-hac Ahmed Paşa	Eyalet-i mezbure hala mutasarrıfı vezir-i mükerrem El-hac Ahmed Paşa hazretlerine bervech-i yurtluk ve ocaklık ba hatt-ı hümayun ibka	6 Şevval 1172/2 Haziran 1759
Vezir İbrahim Paşa	Eyalet-i mezbure tahsil-i nizam-ı memleket ve cem'ü telif-i fukara-i raiyyet ve Gürcistan'ın ahvalini ve kabail-i hüsn-ü nizama ifra-ı suret-i ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla sabıkan Kars valisi vezir-i mükerrem İbrahim Paşa hazretlerine ba hattı hümayun tevcih	9 Cemaziyelevvel 1172/8 Ocak 1759*
Vezir İbrahim Paşa	Eyalet-i mezbure hala mutasarrıfı vezir-i mükerrem İbrahim Paşa hazretlerine ba hatt-ı hümayun ibka kılınmışdır	(gurre-i) 1 Şevval 1173/17 Mayıs 1760
Hasan Paşa	Eyalet-i mezbure hala Oltu Sancağı mutasarrıfı olan sabıkan Çıldır Valisi müteveffa vezir Ahmed Paşa'nın ammizadesi Hasan dame ikbalehuya ba hatt-ı hümayın	18 Cemaziyelahir 1174/25 Ocak 1761

[228] Çıldır valilerinin göreve getirildiği tarihlere dair dökümün yapıldığı tablo, Mehmet İnbaşı tarafından hazırlanan bir çalışmada (Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S.1, s. 91-93) verilmiştir. Mehmet İnbaşı'nın hazırladığı tabloda, yer isimleri ve tayin tarihlerinde bazı farklılıklar mevcut olduğu gibi bazı tayinlere dair bilgiler de atlanmıştır. Bu meyanda tashih ve ilave edilmesi gereken bilgiler şu şekildedir: 9 Cemaziyelevvel 1173/29 Aralık 1759 (İnbaşı, **a.g.m.**, s. 91) olarak verilen tarih, 9 Cemaziyelevvel 1172/8 Ocak 1759, Süleyman Paşa'nın on birinci defa Çıldır valiliğine tayin edildiği tarih, 5 Şevval 1192/27 Ekim 1778 iken (İnbaşı, **a.g.m.**, s. 92)'de 20 Ekim 1778 olarak gösterilmiştir. Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır valiliğine tayin tarihi olarak 23 Zilhicce 1206/11 Ağustos 1792 tarihi verilmiş olmakla birlikte (İnbaşı, **a.g.m.**, s. 93), söz konusu 23 Zilhicce 1206 tarihinin miladi karşılığı 12 Ağustos 1792 olmalıdır. Silahtar İbrahim Bey ve Seyyid Numan Paşa'nın tayinleri münasebetiyle zikredilen *"Gönye"* Sancağı'nın ismi *"Kevine ?"* (İnbaşı, **a.g.m.**, s. 91-92) şeklinde yazılmıştır. 22 Zilkade 1186/14 Şubat 1773, 7 Şevval 1197/5 Eylül 1783, 11 Şevval 1204/24 Haziran 1790, tarihlerinde Süleyman Paşa'nın tayinlerine dair bilgiler, söz konusu çalışmada bulunmamaktadır.

[229] BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1604, s. 2. Çıldır Eyaleti, vezir-i müşarünileyh kullarına ibka (23 Şevval 1169/21 Temmuz 1756) olarak geçmektedir.

[230] BOA, **A.NŞT.d.**, nr. 1389, s. 2 (Zilkade 1171/Temmuz-Ağustos 1758).

* Vezir El-hac Ahmed Paşa ve Vezir İbrahim Paşa'nın atanma tarihleri belgede bu şekilde verilmiştir. Ancak Vezir İbrahim Paşa, El-hac Ahmed Paşa'nın azl edilmesinden sonra Çıldır valisi olduğu için yılın 1760 olması gerekir.

	tevcih olunmuştur, Oltu Sancağı ahara verilmiştir[231]	
Hasan Paşa	Eyalet-i mezbure rütbe-i valâ-i vezaret ile tevcih, bervech-i yurtluk ve ocaklık hala mutasarrıfı vezir-i mükerrem Hasan Paşa hazretlerine ba hatt-ı hümayun tevcih olunmuştur	2 Rebiülevvel 1175/1 Ekim 1761
Hasan Paşa	Eyalet-i mezbure mutasarrıfı vezir-i mükerrem saadetli Hasan Paşa hazretlerine bervech-i yurtluk ve ocaklık ba hatt-ı hümayun ibka[232]	5 Şevval 1175/29 Nisan 1762
Hasan Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh Hasan Paşa hazretlerine bervech-i yurtluk ve ocaklık ba hatt-ı hümayun ibka	10 Şevval 1176/24 Nisan 1763
Hasan Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh Hasan Paşa hazretlerine bervech-i yurtluk ve ocaklık ba hatt-ı hümayun ibka[233]	6 Şevval 1177/8 Nisan 1764
Hasan Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh Hasan Paşa hazretlerine bervech-i yurtluk ve ocaklık ba hatt-ı hümayun ibka kılınmışdır[234]	4 Şevval 1178/27 Mart 1765
Hasan Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh Hasan Paşa hazretlerine yetmişdokuz Şevvalinden itibar olunmak üzere bervech-i yurtluk ve ocaklık ba hatt-ı hümayun ibka ve mukarrer kılınmışdır	14 Ramazan 1179/24 Şubat 1766
Silahtar İbrahim Bey	Bundan akdemce Gürcistan'a verilen nizamın istikrarına ve kusurlarının itmam ve tekmiline kemal-i ihtimam ve dikkat eylemek şartıyla eyalet-i mezbur rütbe-i vezaret ile sabıkan Silahdar-ı şehriyar-i İbrahim Bey'e bervech-i yurtluk ve ocaklık ba hatt-ı hümayun tevcih olunmuşdur. Faş Kalesi muhafazası şartıyla Gönye Sancağı ilhaken	9 Şevval 1180/10 Mart 1767
Vezir Seyyid Numan Paşa	Sabıkan Erzurum valisi vezir-i mükerrem Seyyid Numan Paşa hazretlerine ba hatt-ı hümayun tevcih Faş Kalesi muhafazası şartıyla Gönye Sancağı ilhaken	4 Cemaziyelahir 1181/28 Ekim 1767
Vezir Seyyid Numan Paşa	Faş Kalesi muhafazası şartıyla ve Gönye Sancağı ilhakıyla eyalet-i mezbur vezir-i müşarünileyh hazretlerine ba hatt-ı hümayun tevcih olunmuşdur. Gönye Sancağı ahara verilmiştir	19 Ramazan 1182/27 Ocak 1769
Vezir Seyyid Numan Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyhe ibka kılınmışdır	14 Şevval 1183/10 Şubat 1770
Vezir Mehmed Paşa	Sabıkan Beyşehri mutasarrıfı vezir-i mükerrem saadetli Mehmed Paşa hazretlerine tevcih[235]	(gurre-i) 1 Rebiülevvel 1184/25 Haziran 1770
Süleyman Paşa	Sabıkan Livane Beyi Süleyman Paşa'ya Rumeli Beylerbeyiliği payesi ile tevcih	18 Ramazan 1184/5 Ocak 1771

[231] BOA, **A.NŞT.d.**, nr. 1390, s. 3 (18 Cemaziyelahir 1174/25 Ocak 1761). Çıldır Valisi müteveffa Ahmed Paşa'nın (El-hac) ammizadesi Hasan Paşa kullarına 18 Cemaziyelahir 1174 tarihinde tevcih buyrulmuş.
[232] BOA, **İE.TCT.**, nr. 25/2698-1.
[233] BOA, **İE.TCT.**, nr. 25/2699-1.
[234] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 425/38 (1 Cemaziyelahir 1193/16 Haziran 1779).
[235] Vezir Mehmed Paşa'ya rütbe-i vezaret tevcih edilmiştir. BOA, **C.DH.**, nr. 8/394 (Evahir-i Zilhicce 1183/Nisan 1770).

Süleyman Paşa	Vezir-i müşarünileyh hazretlerine ibka	12 Zilkade 1185/16 Şubat 1772
Süleyman Paşa	Trabzon eyaleti dahi vezir-i müşarünileyhe ilhaken tevcih	19 Muharrem 1186/22 Nisan 1772
Süleyman Paşa	Trabzon ahara verildi	19 Ramazan 1186/14 Aralık 1772
Süleyman Paşa	Vezir-i Müşarunileyh hazretlerine ibka	22 Zilkade 1186/14 Şubat 1773
Süleyman Paşa	Vezir-i müşarünileyh hazretlerine ibka	9 Zilkade 1187/22 Ocak 1774
Süleyman Paşa	Vezir-i müşarünileyh hazretlerine ibka[236]	8 Receb 1188/14 Eylül 1774
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i mükerrem saadetli Süleyman Paşa hazretlerinin üzerinde olmağla kemakân ibka ve mukarrer kılınmışdır	6 Şevval 1189/30 Kasım 1775
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh hazretlerine kemakân ibka kılınmışdır	7 Şevval 1190/19 Kasım 1776
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh hazretlerine kemakân ibka kılınmışdır	7 Şevval 1191/8 Kasım 1777
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh Süleyman Paşa hazretlerine kemakân ibka ve mukarrer kılınmışdır[237]	5 Şevval 1192/27 Ekim 1778
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure müşarünileyhe kemakân ibka	10 Şevval 1193/21 Ekim 1779
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure müşarünileyhe kemakân ibka kılınmışdır	4 Şevval 1194/3 Ekim 1780
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh hazretlerine ba hatt-ı hümayun-ı şevket-makrun ibka kılınmışdır	4 Şevval 1195/23 Eylül 1781
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyhe ba hatt-ı hümayun kemakân ibka	4 Şevval 1196/12 Eylül 1782
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyh Süleyman Paşa hazretlerine ba hatt-ı hümayun kemakân ibka	7 Şevval 1197/5 Eylül 1783
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyhe kemakân ibka	5 Şevval 1198/22 Ağustos 1784
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyhe ba hatt-ı hümayun kemakân ibka	3 Şevval 1199/9 Ağustos 1785
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyhe ibka[238]	4 Şevval 1200/31 Temmuz 1786
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyhe ibka[239]	4 Şevval 1201/20 Temmuz 1787
Süleyman Paşa	İbka	3 Şevval 1202/7 Temmuz 1788
Süleyman Paşa	İbka[240]	12 Şevval 1203/6 Temmuz 1789
Süleyman Paşa	İbka[241]	2 Cemaziyelevvel 1204/18 Ocak 1790
Süleyman Paşa	Eyalet-i mezbure vezir-i müşarünileyhe ibka[242]	11 Şevval 1204/24 Haziran 1790
İshak Paşa	Eyalet-i mezbure sabıkan Oltu mutasarrıfı[243] mir-i mirandan Hasan Paşazade İshak Paşa'ya tevcih	5 Şaban 1205/9 Nisan 1791
İshak Paşa	Rütbe-i vezaretle tevcih[244]	5 Şaban 1205/9 Nisan 1791

[236] BOA, **AE.SMST.III.**, nr. 368/29245.
[237] BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1601, s. 7 (**Ahıskalı Süleyman Paşa** olarak geçmektedir. Ruus defterinde belirtilen tarih 27 Ekim 1778/5 Eylül 1783).
[238] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 363/25320-2.
[239] BOA, **C.DH.**, nr. 347/17324 (Evahir-i Şevval 1201/Temmuz-Ağustos 1787).
[240] BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1589, s. 18; **A.NŞT.d.**, nr. 1418, s. 2 (12 Şevval 1203/6 Temmuz 1789); **AE.SABH.I.**, nr. 18/1586.
[241] BOA, **A.{AMD.**, nr. 29/73 (5 Cemaziyelevvel 1204/21 Ocak 1790).
[242] BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1589, s. 18; **A.NŞT.d.**, nr. 1451.12, s. 2 (11 Şevval 1204/24 Haziran 1790).
[243] BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1589, s. 18; **A.RSK.d.**, nr. 1601, s. 32-33.
[244] BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1698D, s. 2 (5 Şaban 1205/9 Nisan 1791).

İshak Paşa	Vezir-i müşarünileyhe ibka[245]	3 Şevval 1206/25 Mayıs 1792
Mehmed Şerif Paşa	Çıldır Eyaleti sabıkan Çıldır valisi olan vezir-i müteveffa Süleyman Paşazade Mehmed Şerif Bey'e rütbe-i vala-i vezaret ile tevcih[246]	23 Zilhicce 1206/12 Ağustos 1792

Babası İshak Paşa (I)'nın ölümünden sonra Çıldır Eyaleti yurtluk ve ocaklık olarak Vezir El-hac Ahmed Paşa (1748-1759)'ya tahsis edilmiştir[247]. Çıldır valiliğinden önce Kars muhafazasındayken İran'da hüküm süren Nadir Şah, 1745'teki Dağıstan seferiyle Şeki'yi almıştır. Aynı yıl Yeğen Mehmed Paşa'nın komutasındaki Osmanlı askerleri Kars Savaşı'nda mağlup olduğu gibi, Yeğen Mehmed Paşa da öldürülmüş ve dağılan ordunun tüm zahiresi ve cephanesi İranlıların eline geçmiştir. Yeğen Mehmed Paşa'nın yerine serasker olarak atanan El-hac Ahmed Paşa, bazı başarılar elde ettikten sonra İran ile sulh müzakerelerinde bulunmuş ancak bir netice alınamamıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, elçi olarak Mustafa Nazif Efendi'yi göndermiş ve 1746'da İran heyeti ile yapılan müzakereler sonunda Osmanlı-İran Antlaşması imzalanmıştır[248].

28 Ekim 1754 tarihinde kendisine Çıldır Eyaleti'nin yanı sıra bir müddet, bölgedeki asayiş ve düzenin bozulması nedeniyle, kalesi muhafazası şartıyla Van Eyaleti de tevcih edilmiştir[249]. Ancak Dağıstan bölgesindeki Lezgiler, Osmanlı Devleti'nin İran ile sulhe riayet ettiği bir dönemde İran eşkıyası ile birleşerek Çıldır bölgesinde yağma ve tahribat hareketine girişmişlerdir. Lezgiler'in aynı hareketi, İran toprakları üzerine de yapması nedeniyle Osmanlı Devleti, İran ile sulhün bozulmaması ve bu tür hareketlerin önlenmesi için El-hac Ahmed Paşa'dan sonra Çıldır valiliği yapacak olan Erzurum valisi Vezir İbrahim Paşa'ya hüküm göndermiştir[250].

Batı Gürcistan'da İmereti, Megrel ve Gürel'in yıllık vergilerini tahsil edip İstanbul'a göndermek için Çıldır valisi El-hac Ahmed Paşa görevlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin, İmereti'de köle ticaretini yapmayı yasaklayan ve 300 kese olan yıllık haracını eksik veren, daha sonra da Rusların teşvikiyle hiç haraç vermeyen

[245] BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1589, s. 18.
[246] BOA, **A.DVNS.NŞT.d.**, nr. 16, s. 147.
[247] BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1601, s. 2, 3; **A.NŞT.d.**, nr. 1389, s. 2 (Zilkade 1171/Temmuz-Ağustos 1758).
[248] BOA, **AE.SMHD.I.**, nr. 193/15131; Yılmaz Karadeniz, **a.g.e.**, s. 172-173.
[249] BOA, **C.DH.**, nr. 306/15258.
[250] BOA, **C.DH.**, nr. 310/15500; **C.DH.**, nr. 311/15517.

Solomon (I) isyan etmiştir. Üzerine gönderilen ilk birlikleri mağlup eden Solomon, 1758'de El-hac Ahmed Paşa'ya mağlup olmuş, Ahıska'ya gelerek haraç ödemeyi kabul etmiş ve antlaşma yapmıştır. El-hac Ahmed Paşa'nın kethüdası komutasında 3.000 kişilik bir birlik eşliğinde İmereti'ye gönderilen Solomon, yolda halkına haber göndererek El-hac Ahmed Paşa'nın kendisine kötü davrandığını ve intikam alınmasını istemiştir. Osmanlı birliğine gece baskını düzenleyip, askerleri kılıçtan geçiren İmeretililer, kethüdayı da katletmişlerdir. Bu olayların üzerine El-hac Ahmed Paşa'nın Gürcistan melikleriyle geçinememesi ve idaredeki zaafiyeti[251], halkın nefretini kazanması ve fesada kıyam eylemesi bahaneleri sebep gösterilerek 1760'ta azledilmiştir. Azledildikten sonra Anadolu'ya çıkmaması emrine uymayıp firar ettiğinden o sene içinde idam olunmuştur[252].

El-hac Ahmed Paşa'dan sonra Çıldır valisi olarak Kars ve Erzurum eski valisi İbrahim Paşa, Gürcistan'da bozulan düzen ve asayişin yeniden tesisi ve bölge halkıyla olan münasebetlerinde ihtimam ve dikkat etmek şartıyla atanmıştır[253]. Çıldır valiliği süresi çok da uzun sürmeyen Vezir İbrahim Paşa, Solomon (I)'un kardeşi Mamia ile olan muhalefetinde göstermiş olduğu askerî başarısızlık sebebiyle azl edilmiş ve yerine Hasan Paşa Çıldır valisi olarak görevlendirilmiştir[254].

El-hac Ahmed Paşa'nın amcazadesi[255]olan ve kendisine sonradan Oltu Sancağı idaresi de verilen Hasan Paşa[256], 1761'de vezaret rütbesi almıştır. Bölgedeki hareketlilik nedeniyle olup biten durumu İstanbul'a bildirmek için gönderdiği 30 Haziran 1762 tarihli takrirde, Lezgilerin Açıkbaş (İmereti) bölgesinde yağma ve çapul hareketleriyle meşgul olduklarını ve yeterli miktarda süvari ve piyadeye sahip olduklarını, bu durumdan Solomon (I) ve yanında bulunan muteber Tavad[257]ların

---

[251] El-hac Ahmed Paşa idam edildikten sonra, Gürcistan bölgesindeki meliklerin yeniden Osmanlı Devleti'ne itaatinin sağlanması ve Gürcistan halkına karşı dostane ve hoş muamele edilmesi için Faş Kalesi Muhafızı Abaza Mehmed Paşa'ya hükümler gönderilmiştir. BOA, **C.HR.**, nr. 16/769; **C.DH.**, nr. 312/15551.

[252] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 128; Mustafa Âdil Özder, **a.g.e.**, s. 91.

[253] BOA, **A.DVNS.NŞT.d.**, nr. 16, s. 147.

[254] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 128.

[255] Literatürde yaygın olarak El-hac Ahmed Paşa'nın oğlu olduğu belirtilen Hasan Paşa için, belgelerde "ammizâdesi" diye bahsetmektedir. Bu tâbir amca çocuğu olarak kullanıldığı gibi kardeş çocukları için de kullanılmaktadır. BOA, **A.NŞT.d.**, nr. 1390, s. 3.

[256] BOA, **İE.TCT.**, nr. 25/2699-1; **İE.TCT.**, nr. 25/2698-1.

[257] Tavad, zengin ve nüfuz sahibi Gürcü toprak beylerini niteleyen bir terimdir. Fehmi Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Gökkubbe, İstanbul 2010, s. 631.

rahatsızlığından bahsetmekteydi. Bunların dışında Acara bölgesinde hoşnutsuzluk ve itaatsizlik baş gösterdiğini, bazı hanzâdelerin arasında ihtilaf olduğunu bildiriyordu. Osmanlı Devleti tarafından bölgeye gönderilen ocak mensubu İsmail Çavuş'un burada olayların daha da büyümemesi için bölge hanzâdelerinin tedibi için uğraştığını ve Batum'a gelen eşkıyanın cezalandırılması için de durumun Gönye Mutasarrıfı Mehmed Paşa'ya iletilmesi gerektiğini belirtiyordu[258].

Gürcistan'da bozulan nizam sebebiyle açılan sefere serasker tayin olunan Hasan Paşa'ya, bu görevi münasebetiyle hediye olarak tamamı samur kürk bedeli olarak 700 kuruş ihsan buyrulmuştur. Ancak 1765 sonlarına doğru bu seraskerlik görevinden azlolunmuştur[259]. 1766'da azlolunduktan sonra tekrar seraskerliğe getirilen ve Gürcistan seferine memur edilen Hasan Paşa, kendisiyle birlikte sefere iştirak eden Canik Muhassılı Ali Bey ile bölgede bir-iki kaleyi ele geçirdikten sonra Açıkbaş (İmereti) bölgesini zabtetmiş, Solomon (I) ise firar etmiştir[260].

Çıldır valiliği görevinden sonra 1767'de Köstendil ve Selânik valisi olan Hasan Paşa, 1769 yılında da Özi ve Hotin[261] muhafızlıklarında bulunmuş ve aynı yıl vefat etmiştir[262]. Hasan Paşa'nın oğullarından İshak Paşa (II) ve Sabit Mehmed Paşa da Çıldır valiliği görevinde bulunmuşlardır. Hatta, İshak Paşa'nın bu valilik görevinde daha sonra bahsedeceğimiz üzere Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Şerif Paşa'nın muhalefetiyle karşılaşacaktır[263].

Hasan Paşa'dan sonra Çıldır valiliğine 1767'de, daha önce olduğu gibi Gürcistan'a verilen nizamın istikrarına ihtimam ve dikkat etmek şartıyla, yurtluk ve ocaklık olarak vezaretle Silahtar İbrahim Bey getirilmiştir[264]. Yusuf Paşa (III)'nın oğlu

---

[258] BOA, **HAT.**, nr. 7/226 (8 Zilhicce 1175/30 Haziran 1762).
[259] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 913/32 (8 Zilkade 1187/21 Ocak 1774); Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, **Çeşmî-zâde Tarihi**, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 2-3.
[260] BOA, **HAT.**, nr. 8/278 (26 Şevval 1179/7 Nisan 1766); Faik Reşit Unat, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi", **Tarih Vesikaları**, C. 3, Sayı 14, İstanbul 1944, s. 142.
[261] Hotin Kalesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Fedakar, "Hotin Kalesi'nin Sükûtu (1768-1774 Osmanlı-Rus Harpleri'nde)", **Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan**, ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.
[262] Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 2, Yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 632-633.
[263] Seydi Vakkas Toprak, "Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği", **Belleten**, Cilt: LXXXIII, S. 296, Ankara-Nisan 2019, s. 157.
[264] BOA, **C.DH.**, nr. 290/14451; **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 166, s. 4, Silahtar İbrahim Paşa da Çıldır Eyaleti'ne atandığında vezaret rütbesi almıştır. Hatta vezaret edevatı ve eşyası mukabilinde kendisine

olan ve kendisine ayrıca Faş Kalesi muhafazası ve Gönye Sancağı idaresi de verilen Silahtar İbrahim Bey'in (Paşa), valilik süresi yedi ay kadar devam etmiş ve buradan 28 Ekim 1767 tarihinde Erzurum valiliğine atanmıştır[265].

Silahtar İbrahim Paşa'nın Erzurum'a tayini ile beraber, Çıldır valiliğine Erzurum eski valisi Seyyid Numan Paşa (1767-1770) getirilmiştir[266]. Paşa'ya valiliğinin yanı sıra uhdesine Faş Kalesi muhafazası şartı ve Gönye Sancağı da iki yılı aşkın bir süre ilhaken verilmiştir. Daha sonra anlatacağımız üzere 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı dönemde Çıldır valiliği görevinden bulunan Seyyid Numan Paşa, her ne kadar Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiş gibi görünse de Ruslarla iş birliği içinde bulunan ve Gürcistan'ı zapt etmek isteyen Solomon (I) ve Tiflis Hanı Erekli Han ile de mücadele etmiştir[267].

Çıldır Eyaleti'nde uzun süreli valilik görevinde bulunmayan ve Süleyman Paşa'dan önceki son vali, Beyşehir eski mutasarrıfı Mehmed Paşa olmuştur. 25 Haziran 1770-4 Ocak 1771 tarihleri arasında valilik görevini sürdüren Vezir Mehmed Paşa yaklaşık altı ay kadar Çıldır valiliği yapmıştır[268].

Çıldır valiliği sırası artık kendisine gelen Süleyman Paşa, Kafkaslarda tansiyonun giderek yükseldiği bir dönem içerisinde görevine başlamıştır. Her ne kadar XVI. ve XVII. yüzyıllardaki gibi olmasa da İran'ın Osmanlı Devleti üzerinde

---

9.449 kuruş 55 akçe değerinde senet gönderilmiştir. **TS.MA.d.**, nr. 2411/0101 (29 Şevval 1180/30 Mart 1767).

[265] Silahtar İbrahim Bey (Paşa), 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kırım'ın muhafazası için serasker olarak görevlendirilmiş, Kırım'da bulunduğu sırada 16 Şaban 1183 (15 Aralık 1769) tarihinde kendisine Anadolu Valiliği de verilmiştir. Kırım muhafazında iken Temmuz 1771'de Kefe'de Ruslara esir düşen Silahtar İbrahim Paşa Petersburg'a gönderilmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile İbrahim Paşa Osmanlı topraklarına dönmek üzere Petersburg'dan ayrılmıştır. İstanbul'a döndükten sonra 1775'te Mora Valiliği'ne tayin edilen İbrahim Paşa, ardından Hanya ve Selanik valilikleri görevinde bulunmuştur. 10 Mart 1778'te Selanik Valiliği'nden azledildikten sonra adına tevcihat kayıtlarında rastlanılmamıştır. Muhtemelen bu tarihlerde vefat etmiştir. Erhan Afyoncu, "Silâhdar İbrâhim Paşa", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009, s. 193, 194.

[266] Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, **a.g.e.**, s. 60.

[267] BOA, **C.HR.**, nr. 152/7583; **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 166, s. 58, 59, 68, 73, 150; Seyyid Numan Paşa, Çıldır valiliğinden sonra Karaman ve Sivas'ta da idarecilik görevinde bulunmuştur. **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 171, (Evahir-i Muharrem 1187/Nisan 1773) s. 220. Kartli Kralı II. Teymuraz'ın oğlu olan Kaheti Kralı Erekli Han, babasının 1762'deki ölümünden sonra Kartli tahtına çıkmış ve Kartli-Kaheti (Gürcistan)'yi tek kralık haline getirmiştir. David Marshall Lang, **a.g.e.**, s. 35; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 128.

[268] BOA, **A.DVNS.NŞT.d.**, nr. 16, s. 147.

uygulamak istediği geleneksel baskı politikası Nadir Şah'la beraber yeniden belirginleşmeye başlamıştı. Diğer yandan Kafkasya'daki Osmanlı düzeni için Rusya etkin bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Bölgedeki nüfuz ve iktidar mücadelesi Rusya'nın katılımıyla birlikte daha da şiddetlenmiş ve Kafkasya'daki Osmanlı çıkarlarının korunmasında, Azerbaycan hanlıklarıyla olan münasebetlerde ve Rusya taraftarı Tiflis Hanı Erekli Han ile olan mücadelede Çıldır Valisi Süleyman Paşa aktif bir rol üstlenmiştir. Kafkasya'daki Osmanlı varlığı açısından bir kırılma noktası teşkil eden bu süreçte Süleyman Paşa'nın faaliyetleri, ikinci ve üçüncü bölümün muhtevasını oluşturacaktır.

II. BÖLÜM

ÇILDIR VALİSİ SÜLEYMAN PAŞA VE FAALİYETLERİ

A. Valiliğe Giden Yolda Süleyman Bey

1. Livane Beyliği Dönemi ve Solomon (I) Hâdisesi

Soyunun İshak Paşa (I) olduğunu bildiğimiz Süleyman Paşa'nın ailesinin mensuplarına dair ayrıntılı bilgilere ulaşabilmekteyiz. Ancak, Süleyman Paşa'nın babasının kim olduğu net bir biçimde tespit edilememektedir. Bazı çalışmalarda[269] Süleyman Paşa'nın babasının 1767'de Çıldır valiliği yapan İbrahim Paşa (Silâhtar) veya Divan Efendisi Mehmed Bey'in oğlu Ahmed Bey olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır. Ancak birincil kaynaklarla doğrulanamayan bu bilgilere daha ihtiyatlı yaklaşılması gerekmektedir. Bununla birlikte Süleyman Bey'in kardeşlerinden birinin, Süleyman Bey'in Çıldır valiliği yaptığı dönemde Livane (Artvin) Beyi olan Mehmed Bey olduğunu bilmekteyiz[270]. Süleyman Bey'in daha sonra Çıldır valiliği yapacak olan oğlu Şerif Mehmed Bey'in yanısıra Hasan, Ali ve Yusuf adlarında oğullarının da olduğu aktarılmıştır[271].

Süleyman Paşa'nın gençlik dönemi, eğitimi ve devlet kademesindeki en üst düzey görevi olan Çıldır valiliğine kadar olan kariyerinin ilk aşamasına dair ayrıntılı bilgiler, dönem kaynaklarında veya literatürde fazla yer almamaktadır. Bununla birlikte elimizdeki sınırlı veriler, Süleyman Paşa'nın valilik görevinden önce, uzun bir süre Livane beyliğinde tecrübe edinerek valiliğe yükseldiğini göstermektedir. Livane ile birlikte Acara-i Ulyâ Sancağı idaresi de kendisi üzerinde bulunmaktadır[272]. Bu tecrübenin yanı sıra Süleyman Bey'in hanedandan yani Atabegler soyundan gelmesi ve İshak Paşa (I)'nın torunu olması, Çıldır valiliğine giden yolda kendisine bir avantaj sağladığı da muhakkaktır. Livane beyliğindeki faaliyetlerinden birini konu alan arşiv

---

[269] Mustafa Âdil Özder, **Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları**, Erzurum 1971, s. 107-111; Fadime Tosik Dinç, **Ahıska Türkleri (1800-1921)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Elazığ 2015, s. 68.

[270] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 84/5829. Belgede, Çıldır Eyaleti dâhilinde Pertekrek'in yurtluk ve ocaklık olarak Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın biraderzâdesi ve Livane Beylerinden Mehmed Bey'in oğlu Mustafa'ya tevcih edildiği belirtilmektedir (21 Zilhicce 1190/31 Ocak 1777).

[271] Mustafa Âdil Özder, **Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları**, Erzurum 1971, s. 109.

[272] BOA, **TS.MA.d.**, nr. 10343.

vesikasında, kendisinden *"Ahıska ahalisinden"*, *"Ahıskalı"* Süleyman Paşa olarak bahsedilmektedir[273].

Süleyman Bey, Livane beyliği döneminde, Çıldır Valisi Numan Paşa ile uyum içerisinde çalışmıştır. Numan Paşa Çıldır'a vali olarak atandığında, Gürcistan'da meydana gelen olaylar nedeniyle bölgede nizam ve intizamı sağlamakla sorumlu tutulmuştu. Numan Paşa 1767 yılı içerisinde Çıldır'a vardığında, Mehmed ve Dursun isimli iki eşkıya birleşerek Hırtos, Çıldır, Ahılkelek ve Ahıska kalelerini ele geçirmeye çalışmışlardır. Numan Paşa, ilk olarak kapı halkıyla birlikte Ahıska Kalesi'nin savunmasını yapmıştır. Ancak eşkıya, yeniçeri başağasını, serdengeçti ağalarından Hacı Mehmed'i ve ulemadan Va'ız Emir'i katletmişlerdir. Numan Paşa, eşkıyanın mevcudunun yaklaşık 800 kişiden ibaret olduğunu haber alınca, kapı halkına ilaveten Livane Beyi Süleyman Bey'den ve Ahıska ahalisinden bir mikdar asker toplayıp eşkıyanın üzerine göndermiştir. İki gün süren muharebe sonunda, eşkıya grubu dağıtılmış ve Kanbur Mehmed adında birinin karyesine çekilmeye mecbur bırakılmıştır. Numan Paşa ve Süleyman Bey'in birlikleri eşkıyanın peşini bırakmamışlar, iki gün daha süren muharebe neticesinde onları Acara tarafına çekilmeye mecbur bırakmışlardır[274]. Nihayetinde, halktan eşkıyalık hareketlerine katılmamalarına yönelik bir taahhüdname alınmıştır[275].

Süleyman Bey'in Livane'deki görevine dair en ayrıntılı faaliyeti, bölgede İmereti (Açıkbaş) hâkimi Solomon (I) ile El-hac Ahmed Paşa arasındaki amansız mücadeleyi konu alan arşiv kayıtlarında tesadüf edilmektedir. Önceki başlıkta kısmen temas edildiği üzere, Solomon'un Rusların teşvikiyle Osmanlı Devleti'ne vergi vermeyerek başlattığı başkaldırı, babası da dâhil olmak üzere tüm aile fertlerini yitirdiği ağır bir mağlubiyetle sonuçlanacaktır. 1762-1768 yılları arası İmereti

---

[273] BOA, **HAT.**, nr. 1107/44643; **A.RSK.d.**, nr. 1601, s. 7. Ruus kayıtlarında 5 Şevval 1192-7 Şevval 1197 (27 Ekim 1778-5 Eylül 1783) tarihleri arasındaki atama kayıtları gösterilmiştir. Livane Beyliği yaptığı döneme dair (1237-1821/1822) tarihli bir Ahıska İ'lâmı'nda *"... rizâcü ve diyânet ile me'lûf ve fukara-perver ve hakkaniyet ile mevsuf ve fukaranın merzîsi..."* şeklinde kendisinden bahsedilmektedir. Mustafa Âdil Özder, **a.g.e.**, s. 108; Sicill-i Osmanî'de Süleyman Paşa hakkında *"İshak Paşa (I) ailesinden olup 1185'te (1771) vezir rütbesiyle Çıldır valisi oldu 1205'te (1791) o hizmette vefat eyledi. Doğru, tedbirliydi. Oğlu Şerif Mehmed Paşa'dır"* şeklinde bahsetmektedir. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 3, Matbaa-i Amire, 1311, s. 88.

[274] Çeşmî-zâde Mustafa Reşîd, **Çeşmî-zâde Tarihi**, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993, s. 87-88.

[275] BOA, **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 954.

bölgesinde Solomon'un sebebiyet verdiği karışıklıkta Livane Beyi Süleyman'ın onunla görüştükten sonra, etkin bir figür haline gelmesiyle olaylar yeni bir boyut kazanmıştır[276].

Yukarıdaki gelişmelerle paralel olarak Süleyman Bey'in bölgede yıldızının parlaması, Çıldır Valisi Numan Paşa'nın desteğini kazanmasını sağlamıştır. Bu sayede Süleyman Bey, Çıldır valisinin iltimasıyla kendisi gibi daha önce Çıldır valiliği yapan Hasan Paşa'nın kontrolündeki bölgeleri yurtluk ve ocaklık olarak hisselerine dâhil etmeyi başarmıştır. Aynı zamanda, himayesini kazandığı vali Numan Paşa'nın kaleminden dökülen övgü dolu satırlar, *"...gerek hidemât- ı pâdişâhîde ve gerek vüzerâ- yı izâm hidmetlerinde sadâkat ve istikâmeti nümâyân ve her vechile yarar ve işgüzâr ve şâyeste- i merhamet ve sezâvâr- ı inâyet olduğu ecilden rütbe- i mîr- i mîrânî ihsân buyurulması…"* Süleyman Bey'in mirmiranlık yani beylerbeyilik rütbesine yükselmesinde etkili olmuştur (21 Mayıs 1768)[277].

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nı önceleyen gelişmeler içerisinde Osmanlı Devleti, Kafkasya'da çözüme kavuşturulması gereken karmaşanın baş aktörü olan Solomon (I) için Çıldır Valisi Numan Paşa, Kethüda Mehmed Ağa ve Livane Beyi Süleyman'ın da bulunduğu bir heyeti 600-700 askerle, Batı Gürcistan'da olan Osmanlı kalelerini teftiş bahanesiyle bölgeye göndermişti. Heyet, 20 Temmuz 1768'de Bağdatcık Kalesi'ne vardığında, Solomon da kendisine bağlı tavadlarla birlikte Osmanlı heyetiyle uygun bir müzakere zemini yakalayabilmek için kaleye yarım saat mesafedeki engebeli bir mevkiye gelmişti. Solomon heyet ile bir görüşme talep etmiş ancak heyetten kale teftişi için gelindiği ve başka bir mesele için memur olunmadığı cevabını almıştır. Solomon'un ısrarlı talepleri üzerine de Livane Beyi Süleyman ile yüz yüze görüşmesi sağlanmış ve sorunlarını arz etme fırsatı kendisine verilmiştir[278].

Livane Beyi Süleyman ile görüşen Solomon (I), kendisinin Devlet-i Aliyye'ye bağlı olduğunu ve hıyanet içinde olmadığını, daha evvel yaşanan olayların kendisi ile doğrudan bir bağının bulunmadığını dile getirmiştir. Süleyman Bey de Solomon'un

---

[276] Ensar Köse, "Osmanlı Devleti ve Solomon I: İmeret'te Hâkimiyet Mücadelesi (1752-1768)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 60, İstanbul 2014/2, s. 60-63.
[277] 4 Muharrem 1182/21 Mayıs 1768 tarihli atama ve tayinler hakkında daha fazla ayrıntı için bk. BOA, **A.DVNS.NŞT.d.**, nr. 16, s. 150.
[278] BOA, **HAT.**, nr. 1107/44643.

verdiği bilgilere ikna olduğunu belirten raporu, Kethüda Mehmed Ağa ve Çıldır Valisi Numan Paşa aracılığıyla İstanbul'a göndermiştir. Süleyman Bey'in böyle bir aracılık rolü üstlenmesinde, Çıldır Valisi Numan Paşa'nın da Solomon'u desteklemesinin payı göz ardı edilmemelidir. Numan Paşa, Açıkbaş (İmereti) bölgesinde istikrarın Solomon'a tacının iadesiyle mümkün olacağını ve bu sayede altı yıldır uzayıp giden seferler dolayısıyla devletin yapmış olduğu harcamaların biteceğini öngörüyordu. Çıldır Valisi Numan Paşa'nın bu yöndeki kanaati, Süleyman Bey'in tek başına inisiyatif almaktan ziyâde valilikle koordineli ve uyumlu bir şekilde hareket ettiğini göstermesi bakımından kayda değerdir[279].

Aslında her ne kadar Livane Beyi Süleyman Bey, bu heyet içerisinde yer alarak Solomon (I)'un Devlet-i Aliyye tarafından affolunması hususunda aracılık ederek İmereti tahtına yeniden çıkarılması için uğraşmış olsa da, onunla daha evvel yaptığı görüşmelerde de aynı talepleri iletmişti. Gürcistan'ın nüfuzlu beylerinden olan Abaşidze (Abaşze) ailesinden ve 36 sene Açıkbaş hâkimi olan Giorgi'nin torunu Keyhüsrev'in takririnde, Solomon ile Süleyman Bey arasında bu uzlaşma zemininin oluşması için oldukça çetin pazarlıkların döndüğü görülmektedir.

Keyhüsrev'in takriri, Süleyman Bey'in bu yöndeki girişimlerini tevsik etmesi bakımından önemlidir. Keyhüsrev, devlet tarafından kendi tasarrufuna verilen Suvir (Sur) Kalesi'ni, Solomon (I)'un zabtından dolayı aralarındaki uzlaşmazlığı bir kenara bırakıp Solomon'un Livane Beyi Süleyman ile olan münasebetlerini ve hatta ittifakını Devlet-i Aliyye'ye iletmiştir. Babıâli'nin o zamana kadar itibar ettiği Keyhüsrev'in aktardıklarına göre, Livane Beyi Süleyman'ın Gürcistan'a adamlar göndererek Solomon'u affettirmek için uğraştığı ve Açıkbaş hâkimi olarak yeniden başa geçirmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır[280].

Süleyman Bey'in desteği, Solomon (I)'un İmereti hâkimi olarak ahali tarafından kabul görmesini sağlamıştır. Bu gelişmelerden cesaret alan Solomon, yaklaşık bir buçuk sene kadar devam eden Suvir Kalesi'ndeki kuşatmayı şiddetlendirip Keyhüsrev'den teslimini talep ettiğinde *"... bana bu kale Devlet-i Aliyye tarafından*

[279] Ensar Köse, **a.g.m.**, s. 60-63.
[280] BOA, **HAT.**, nr. 1107/44643.

emanettir sen ne sened ile benden kaleyi talep edersin …" cevabını almıştır. Bu güçlü direnişle karşılaşan Solomon, Keyhüsrev karşısında daha etkili olabilmek için gizlice Süleyman Bey ile irtibata geçip ona kızını vermeyi vaad etmiştir. Böylelikle Suvir Kalesi üzerindeki nüfuz mücadelesinde yeniden etkin bir figür haline gelen Süleyman Bey, Solomon'un 400 kese akçe ile 100 esiri kendisine vereceğini düşünerek Çıldır Valisi Numan Paşa'yı yanıltmıştır. Keyhüsrev'in iddialarına göre, Çıldır Valisi Numan Paşa'yı bu şekilde yanıltan Süleyman Bey, Suvir Kalesi'nin Solomon'a verildiğini bildiren buyruldunun çıkmasını sağlamıştır. Hadiselerin gelişimini detaylandıran Keyhüsrev, Süleyman Bey'e vaadedilen 400 kese akçe ve 100 esiri Solomon'un vermediğini ve kendisinin son derece zahmetli bir yolculuğun ardından İstanbul'a vaziyeti arzetmek üzere ulaştığını yazmaktadır[281].

Böylece, Kafkasya'da cereyan eden hadiselerle ve daha da önemlisi Osmanlı Devleti için oldukça önem arz eden 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başladığı dönemde, Çıldır valiliği gibi bölgenin asayiş ve nizamından sorumlu olma görevi, Ahıskalı Süleyman Bey'e verilmiştir. Çıldır valiliği, Livane (Artvin) beyi olan Süleyman Bey'e, Sultan III. Mustafa döneminde, vezaretle ve Rumeli Beylerbeyliği payesiyle 5 Ocak 1771'de tevcih olunmuştur[282].

2. Çıldır Valiliği'ne Atanması ve Babıali'nin Politikası

Bölgeyi, bölge halkını ve Kafkasya'da hüküm süren idarecileri yakından tanıyan ve aralıksız 20 yıldan fazla Çıldır Eyaleti'nde valilik yapacak olan Süleyman Paşa, Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğu sınır hattındaki güvenlik ve çıkarlarını savunan en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Bahsettiğimiz dönem itibariyle söz konusu hattı daha da genişletecek olursak, Rusya sınırına en yakın mevziden itibaren Anapa ve Soğucak kaleleri muhafızı Ferah Ali Paşa, Faş Muhafızı Keleş Ahmed Paşa, Çıldır Valisi Süleyman Paşa, Trabzon Valisi Canikli Ali Paşa, Erzurum Valisi Demir Paşa,

---

[281] BOA, **HAT.**, nr. 1107/44643; Sultan III. Mustafa, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi Tiflis Hanı Erekli Han ve İmereti hâkimi Solomon (I)'un Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmak için Rusya ile ittifak etmeleri nedeniyle 25 Eylül 1768'de İmereti tahtını tekrar Solomon'a emanet etmiştir. M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 129.

[282] BOA, **A.DVNS.NŞT.d.**, nr. 16, s. 147.

Dağıstan hanları ve Kuzey Kafkasya ahalisi olan Abaza-Çerkes ve Tatarlar, Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğu güvenliğinin temel taşları olmuşlardır[283].

Süleyman Paşa, Beyşehir eski Mutasarrıfı Mehmed Paşa'dan Çıldır valiliği görevini devralmış ve Rumeli Beylerbeyi payesine sahip bir vezir konumuna yükseldiği için hilat giymiştir. Süleyman Paşa görevine başlayana kadar yerine bir mütesellimin vekâlet ettiği ve selefi Mehmed Paşa'nın da Karaman valiliğine gönderildiği anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa'nın valilik görevindeki ilk icraatlarından biri, Osmanlı bürokrasisinde bir ritüel haline gelmiş olan eski validen kalma hesapların görülmesi olmuştur. Yaklaşık 6 ay süreyle Çıldır valiliği görevini üstlenen Mehmed Paşa'nın görevi esnasında, yaklaşık 2.000 Lezgi'nin tenkili dolayısıyla 100.000 kuruş para harcandığını ve yüklü miktarda zahire sevk edildiğini Babıali'ye bildirmişti. İstanbul'da yapılan değerlendirmelerde, Mehmed Paşa'nın üç buçuk ay gibi kısa bir sürede yaptığı harcamaları, askerlerin sancaklı yani sancakbeyinin maiyyetinde yardım için gelen askerlerden olduğu için gerçeklikten uzak bir harcama kalemi olarak değerlendirilmiştir[284]. Ancak Çıldır'ın İstanbul'a uzaklığı göz önüne alındığında, Süleyman Paşa'nın halefinden devraldığı hesap kayıtlarının ne ölçüde gerçekliği yansıttığı konusunu net bir şekilde açıklığa kavuşturacak kapsamlı dökümanlar bulunmamakta olup şimdilik bilinenler bunlarla sınırlı kalmaktadır. Süleyman Paşa, valilik görevine başladığı esnada ilgilendiği konulardan bir diğeri, daha önce Çıldır'da da valilik yapan ve Selanik valisi iken vefat eden amcası Hasan Paşa'nın muhallefatıyla ilgilenmek olmuştur. Amcası Hasan Paşa'dan kalan malların iki oğlu İshak (II) ve Sabit Mehmed'e teslim edildiği bilgisi kendisine verilmiştir[285].

Mühimme kayıtlarından anlaşıldığına göre, 1771 yılı Ağustos ayında Süleyman Paşa'dan, Gürcistan Başbuğu olarak tayin edilen Erzurum Valisi Hafız Mustafa Paşa ile koordineli olarak hareket etmesi ya da diğer bir tabirle ona riayet etmesi, sınırlardaki güvenliğin sağlanması ve bölge ahalisinin refahının korunması

---

[283] Cengiz Fedakâr, **Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 3; Bahsedilen dönem içerisinde (1768-1774) ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin bu savunma hattını oluşturan idareciler değişse de aralarında en uzun süre valilik yapan isim Çıldır Valisi Süleyman Paşa olmuştur.

[284] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 656/40 (23 Şevval 1184/9 Şubat 1771); **C.DH.**, nr. 24/1163 (18 Receb 1184/7 Kasım 1770).

[285] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 656/41 (29 Zilhicce 1184/15 Nisan 1771).

istenmiştir. Bu sayede Gürcistan'daki karmaşanın son bulması hedeflenmiştir[286]. Osmanlı merkezî hükûmetinin bu yönde bir idarî tasarruf geliştirmesinde, hâlihazırda devam eden 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan kaynaklanan ve bölgeyi bütünüyle etkisi altında alan tehditler nedeniyle ortaya çıkan hassas durum büyük oranda etkili olmuştur.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın tüm şiddetiyle devam ettiği dönem içerisinde, Süleyman Paşa'ya bir diğer önemli görev olarak Çıldır valiliğinin yanı sıra 22 Nisan 1772'de Trabzon valiliğinin de verildiği görülmektedir[287]. Merkezî Osmanlı hükûmetinin bu yöndeki idarî tasarrufu, Trabzon'un Çıldır ve havalisi ile olan irtibatı, savaş esnasında lojistik desteğin sağlanmasında aksaklıkların yaşanmasını önlemeye yönelik bir tedbir olarak yorumlanabilir. Süleyman Paşa'nın Trabzon'a atanan diğer valiler gibi idarecilik süresi beklenilenden daha kısa 7-8 ay kadar sürmüş olsa da Çıldır ve Trabzon'un tek valinin uhdesinde birleştirilmiş olması, bölgedeki merkeziyetçi yapıyı kuvvetlendirdiği gibi iki vali arasındaki görüş farklılıklarından kaynaklanabilecek aksaklıkları da önleyeci bir nitelik taşımaktaydı[288].

1772 yılındaki sefer döneminde Trabzon valiliği uhdesine devredilerek bölgede önemli bir figür haline getirilen Süleyman Paşa'nın Trabzon valiliği, aynı yılın Aralık ayında son bulmuştur. Elimizdeki atama kayıtları, Süleyman Paşa'nın 1772 yılından sonra bir daha Trabzon valiliği görevine getirilmediğini göstermektedir. Kendisinden sonra Trabzon valiliğine, Adana Valisi ve Niğde Muhafızı Selman Paşa-zade Seyyid Ahmed Paşa getirilmiştir. Babıali'nin Trabzon valiliğine yönelik bu tasarrufu, devam eden Osmanlı-Rus savaşı dolayısıyla ortaya çıkan olağanüstü durumla sınırlı kalmış olması, Süleyman Paşa'nın bölgedeki konumunu güçlendirmeye yönelik kanaatimizi destekleyici mahiyet taşımaktadır[289].

---

[286] BOA, **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 171, s. 38 (11 Cemaziyelevvel 1185/22 Ağustos 1771); Aynı tarihte Erzurum Valisi Hafız Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde, Kars, Erzurum, Çıldır ve Gürcistan havalisinde asayişin sağlanması, dış tehditlerden korunması ve buralara muhafız tayin edilmesi emredilmiştir. **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 171, s. 44.

[287] BOA, **AE.SMST.III.**, nr. 368/29245; **A.DVNS.NŞT.d.**, nr. 16, s. 147, Tahvil (Nişan) Kalemi kayıtlarında Süleyman Paşa'nın 18 Ramazan 1184-11 Şevval 1204 (5 Ocak 1771-24 Haziran 1790) tarihleri arasındaki atamaları gösterilmiştir.

[288] Trabzon'da idarecilik yapan diğer valiler için bk. Şâkir Şevket, **Trabzon Tarihi**, haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul 2013, s. 128-189.

[289] BOA, **A.DVNS.NŞT.d.**, nr. 16, s. 173.

Süleyman Paşa'nın Çıldır valiliğinde bulunduğu süre ile ilgili literatürdeki bilgiler 19 yıl olarak belirtilmiş olsa da[290] arşiv kayıtları bize bu sürenin yirmi yıl iki ay olduğunu göstermektedir. Kesintisiz devam eden bu süreçte (5 Ocak 1771-1 Mart 1791) Süleyman Paşa'nın, yirmi bir kez Çıldır Eyaleti valiliğinde yerinde bırakılmak suretiyle görev süresi yenilenmiştir[291]. Paşa'nın ölümüne kadar devam eden bu görev süresi boyunca, üç kez taht değişikliği yaşanmıştır. Osmanlı hükümdarlarının değişimine paralel olarak merkez ve taşra bürokrasisindeki kadrolar değişirken, Süleyman Paşa'nın konumunu sürekli koruyarak Çıldır valiliği görevini sürdürmüş olması dikkat çekicidir. Özellikle valiliğin son dönemlerinde kendisi ve yönetimiyle alâkalı Osmanlı Devleti içerisindeki idarecilerin ve Rus imparatoriçesi II. Katerina'nın şikâyetlerinin Babıali'ye iletilmiş olması göz önüne alındığında, Süleyman Paşa'nın Çıldır valiliği görevine devam ettirilmesi, kuzeydoğu sınır hattındaki istikrarın sürekliliği ve devletin Azerbaycan hanlıklarıyla olan münasebetlerinde, Süleyman Paşa'nın etkin bir rol oynadığı yönünde değerlendirme olarak ileri sürülebilir.

B. Rus Emperyalizminin Kafkasya'ya Yönelmesi

XVI. yüzyılda Kazan ve Astarhan hanlıklarını (1552-1556) işgal ettikten sonra etki alanını genişleten Rus gücü[292], aynı zamanda Osmanlı tarihinin seyri ve Kafkasya'daki hâkimiyeti açısından da önemli bir kırılma noktasını teşkil etmiştir. Kafkasya'daki Osmanlı varlığı karşısında Rusya'nın etkin bir tehdit unsuru haline gelmesi ise Romanov hânedanı zamanında gerçekleşmiştir[293].

Bu dönemde Rusya'nın Osmanlı sathındaki ilk etkinliği 1637 yılında gerçekleşen Azak Kalesi kuşatmasıdır[294]. Rus himayesindeki Don Kazakları'nın bu

---

[290] Mesela Süleyman Paşa'nın 19 yıl valilik yaptığını öne süren bir çalışma için bk. Mehmet İnbaşı, **a.g.m.**, s. 90.

[291] BOA, **AE.SMST.III.**, nr. 368/29245; **A.RSK.d.**, nr. 1601, s. 7 (5 Şevval 1192-7 Şevval 1197/27 Ekim 1778-5 Eylül 1783); **AE.SABH.I.**, nr. 363/25320-2; **A.NŞT.d.**, nr. 1418, s. 2 (12 Şevval 1203/6 Temmuz 1789); **A.NŞT.d.** 1451.12, s. 2 (11 Şevval 1204/24 Haziran 1790).

[292] Geoffrey Hosking, **Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 201 vd.

[293] Romanov hanedanı dönemi Rusya tarihi hakkında genel bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 213-238.

[294] Kazaklar, tarih boyunca Azak Kalesi'ni kuşatma hayali ve idealini taşımışlardır. Kazakların Azak Kalesi'ni muhasara etmek üzere ilk girişimleri 1559 yılında başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da 1637 yılına gelindiğinde kaleyi ele geçirmeyi başarmışlardır. 1641 yılı içerisinde Kaptan-ı derya Siyavuş Paşa'nın da bulunduğu Osmanlı kuvvetleri, Özi muhafızı Deli Hüseyin Paşa idaresinde kaleyi üç ay kadar kuşattılarsa da sonuca ulaşamadan kuşatmayı kaldırdılar. 1642'de ise Azak seferiyle

hamlesi aynı zamanda Karadeniz'deki Rus hedefleri açısından da stratejik bir hamle olması bakımından önem taşımaktadır. Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı, bu dönemde Azak'ı muhafaza edebilecek bir durumda değildi. Batı'da Litvanya-Lehistan ile 1634'te barış antlaşması imzalayan Osmanlı Devleti, İran ile devam eden büyük bir savaşı devam ettirmekteydi. Bu savaşlarda İran ordusu, Gürcistan'da üstünlük sağladığı gibi Doğu Anadolu'dan Osmanlı topraklarına girmeyi de başardı. İran ile mücadele devam ederken Kırım Hanı İnayet Giray, Osmanlı Devleti'nin yanında İran seferlerine katılmadığı gibi Osmanlı hâkimiyetindeki Kefe üzerine giderek Kefe paşasını etkisiz hâle getirdi. Böylelikle Azak hem Osmanlı hem de Kırım hanının askerî desteğinden mahrum kalmış oldu. Bunun üzerine IV. Murad, Azak ve çevresindeki Kazak tehdidini önleyebilmek için Moskova ile diplomatik teşebbüste bulundu. Böylelikle Rusya, Kazakların muhasarası altında olan Azak Kalesi konusundaki çözüm arayışlarında siyasî bir aktör haline gelmiş oldu[295].

Romanov hânedanı döneminde Rusya'nın Avrupa'da en kuvvetli devlet konumuna yükselmesi, 1667 yılında Lehistan Harbi'ni sonlandıran Androsova Barışı sonucunda sağlanmıştır[296]. Bu barışın üzerinden beş yıl gibi kısa bir süre geçtikten sonra Rus Çarı artık Osmanlı hükümdarını tehdit eden bir mektubu kaleme alacak cürete ulaşmıştır (1672). Rus Çarı I. Aleksey, IV. Mehmed'e hitaben yazdığı bu mektupta, Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a karşı düzenleyeceği seferden vazgeçmesini tavsiye ediyordu. Aksi takdirde Rus Çarı, Hristiyan bir hükümdar olması hasebiyle diğer bütün Hristiyan devletlerle anlaşıp Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçeceğini, Don Kazaklarını Karadeniz'e çıkaracağını, Kalmuk, Nogay ve Tatarları da

görevlendirilen Sultanzade Mehmed Paşa ve Kırım Hanı IV. Mehmed Giray Azak önlerine geldiklerinde Kazaklar işin ciddiyetini anlayıp kaleyi ateşe vererek kaçmışlardır. Mustafa L. Bilge, "Azak", **DİA**, C. 4, İstanbul 1991, s. 300-301; Brian J. Boeck, "Containment vs. Colonization Muscovite Approaches to Settling the Steppe", **Peopling The Russian Periphery**, (ed. Nicholas B. Breyfogle, vd.), New York 2007, s. 44-45; Brian Davies, "Muscovy at War and Peace", **History of Russia**, Vol. I, ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, 2006, s. 495-496.

[295] Sinan Yüksel, "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 49, C. 30, Ankara 2011, s. 211-215; Michael Khodarkovsky, "Non-Russian Subjects", **History of Russia Vol. I, From Early Rus' To 1689**, Cambridge 2006, s. 522-525.

[296] Малов А. В., **Русско-польская война 1654-1667**, Mockba 2006, s. 43-45; Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s. 231-233; Michael Khodarkovsky, **a.g.e.**, s. 532.

bu oluşuma dâhil edeceğini söylemekle kalmıyor, aynı zamanda İran Şahını da bu ittifaka katacağını tehditkâr bir üslupla bildiriyordu[297].

Diplomaside keskinleşen bu tehdit dili ve özgüven, muharebe sahasında Rus birliklerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. 1677 yılının Temmuz ayında karşılaşan Osmanlı-Rus orduları, aynı zamanda tarihte ilk defa muharebe yapacaklardır. Çehrin Seferi'nde karşılaşan iki ordunun galip tarafı Osmanlı Devleti olmuştur. Bir müddet sonra Ruslar tekrar toparlanmış ve Özi Nehri'ni geçerek Osmanlı topraklarına saldırmıştır. Ancak Osmanlı ordusunun hareketini öğrenen Rus Çarı III. Fyodor, Kırım Hanı Murad Giray aracılığıyla barış istemek zorunda kalmıştır. 1679'da Kırım'ın merkezi Bahçesaray'da başlayan görüşmeler ancak 1681 yılında sonuçlanabilmiştir. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Bahçesaray Antlaşması, tarihte yapılan ilk Osmanlı-Rus Antlaşması olması bakımından önem arzetmektedir[298].

Bu ilk Türk-Rus antlaşması, iki devlet arasında yirmi sene geçerli kabul edilmiştir. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır olarak Özi Nehri belirlenmiştir. Rusya'nın Kırım hanlarına ödediği yıllık verginin aksatılmadan gönderilmesi, daha önceki üç yıllık verginin toptan ödenmesi, buna karşılık Kırımlıların da Rusya tarafına akın yapmamaları kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda antlaşma uyarınca Özi ile Aksu arasında, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı kale inşa etmeyeceklerdi. Kiev Rusya'da kalacak, resmî yazışmalarda Çarın unvanları tam olarak yazılacaktı. Böylelikle Rus Çarı Osmanlı hükümdarıyla eşit seviyede resmen kabul edilmiş oluyordu. Bahçesaray Antlaşması bu durumu tevsik ve tasdik etmesi bakımından önemlidir. Anlaşma hükümlerine göre çerçevesi çizilen bir diğer husus,

---

[297] Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s. 236; Kırım Hanı Murad Giray, Rusya'nın Karadeniz yönündeki ilerleyişinden tüm Kırımlılar gibi kaygı duyuyordu. Rus Çarı mektubunu yazarken Murad Giray ve Kırımlıların tavrını pek dikkate almamış görünmektedir. Kırım Tatarlarının 1677 Çehrin Seferi'nde takındıkları politik ve askerî tutum hakkında bk. Halil İnalcık, **Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)**, İstanbul 2017, s. 237.

[298] **Osmanlı- Rus Antlaşmaları 1700–1834 (A. DVNS. DVE. d, 83/1 Numaralı Rûsiyye'nin Ahidnâmesi Defteri)**, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayın No: 4, İstanbul 2019, s. 8; Brian Davies, **a.g.m.**, s. 511-513; Abdülkadir Özcan, "Çehrin Seferi", **DİA**, C. 8, İstanbul 1993, s. 249-251.

Osmanlı Devleti ve Kırım hanının, Rusya'nın düşmanlarına yardımda bulunmayacakları olmuştur[299].

1681 Bahçesaray Antlaşması, bir diğer açıdan Avrupa'daki Rus imajının tahkim edilmesi bakımından da önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Aradan beş yıl gibi kısa bir süre geçtikten sonra (1686) Rusya, Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı kurulan mukaddes ittifaka dâhil olmuş ve artık Avrupa siyaset sahnesindeki yerini almıştır[300].

Romanov hânedanı döneminde Rusya'nın Avrupa'da söz sahibi olmaya başlaması Çar I. Petro dönemine denk gelmektedir. Çağdaşı Osmanlı kroniklerinde deli veya büyük sıfatlarıyla bahsedilen I. Petro, Rusya'yı imparatorluk seviyesine yükseltmiş ve Rus emperyalizminin hedefi olan topraklar üzerinde daha kuvvetli bir tesir oluşturabilmeyi başarmıştır. I. Petro, Osmanlı Devleti topraklarıyla bilhassa Karadeniz ve çevresiyle daha yakından ilgilenmiş, bu sebeple Karadeniz'in güneyinde etkinlik kazanabilmek için Azak Kalesi'ni hedef haline getirmiştir[301]. Bu kuvvetli tesirin öncü etkisi, bizzat I. Petro tarafından kumanda edilen 1695 Azak Seferi ile hissedilmiştir. Temmuz 1696'ya gelindiğinde, Karadeniz'deki Osmanlı egemenliğini kırmak isteyen I. Petro, Azak Kalesi'ni zaptetmeyi başarmıştır[302].

I. Petro'nun yönetiminde yükselen Rus gücüyle Osmanlı Devleti'nin ikinci karşılaşması, 1711 Prut Savaşı münasebetiyle olmuştur. Bu savaşın öncesinde, Eflak ve Boğdan voyvodalarını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtan Rus Çarı I. Petro, Poltova Savaşı'nda İsveç Kralı XII. Şarl'ı mağlup edince, XII. Şarl Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. İsveç Kralı'nı takip eden Rus askerlerinin Osmanlı topraklarına akınlar düzenlemesi ve Bender'de mülteci olarak bulunan Şarl'ın İstanbul'a gönderdiği

---

[299] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 433; Abdülkadir Özcan, **a.g.e.**, s. 250; Ahmed Cavid, **Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavid Bey'in Müntehabatı)**, haz. Adnan Baycar, İstanbul 2004, s. 148.

[300] Paul Bushkovitch, "Peter the Great and the Northern War", **History of Russia Vol. II, Imperial Russia, 1689-1917**, ed. Dominic Lieven, Cambridge 2006, s. 490.

[301] Barbara Jelavich, **Russia and the Formation of Romanian National State 1821-1878**, Cambridge 1984, s. 1.

[302] M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 93-94; Lindsey Hughes, "Russian Culture in the Eighteenth Century", **History of Russia Vol. II, Imperial Russia, 1689-1917**, ed. Dominic Lieven, Cambridge 2006, s. 69; Mustafa L. Bilge, **a.g.e.**, s. 300-301.

mektuplarla, Rusya aleyhine yaptığı kışkırtmanın etkisiyle III. Ahmed 1710 yılında Rusya'ya karşı savaş ilan etmiştir[303].

Bu esnada Rus yayılmacı hedeflerinden kaygılanan bir diğer unsur da Osmanlı Devleti'nin vassalı olan Kırım Hanlığı'dır. Kırım Hanı II. Devlet Giray, Prut Savaşı'ndan önce Moskova üzerine saldırmış ve çok sayıda esir almıştır. Bu başarısının üzerine bölgede önemli bir askerî güç haline gelen II. Devlet Giray Han, Osmanlı hükümdarı III. Ahmed'in daveti üzerine İstanbul'a gelmiştir[304]. Yapılan görüşmelerde II. Devlet Giray, III. Ahmed'i Rusya'ya açılacak savaş hususunda acele ve ciddi kararlar almaya ikna etmiştir. Akabinde savaş sahasında daha aktif bir rol üstlenmenin gereği olarak II. Devlet Giray, Prut'ta bulunan Osmanlı kuvvetlerinin yardımına gitmiştir. Osmanlı birliklerinin muharebe sahasında elini kuvvetlendiren bu yardımla birlikte, Rus kuvvetlerini bizzat kumanda eden I. Petro, Prut Nehri kenarında Baltacı Mehmed Paşa ve Kırım Hanı II. Devlet Giray tarafından ablukaya alınmıştır. Osmanlı ordusu karşısında yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalsa da savaşı sonlandırmak üzere imzalanan Prut Antlaşması (21 Temmuz 1711), I. Petro'nun ordusunu böyle bir felaketten kurtarmıştır[305]. Antlaşmanın bazı maddelerine göre, Azak Kalesi Osmanlı Devleti'ne iade edilecek ve Ruslar Lehistan'ın iç işlerine karışmayacaklardı[306].

1711 Prut mağlubiyetinden sonra I. Petro, Osmanlı Devleti ile olan münasebetlerinde daha ılımlı bir politika seyretmek zorunda kalmıştır. Özellikle Azak Kalesi'nin Osmanlı Devleti'ne iadesi ve buradaki donanmanın lağvedilmesi, Rusların Karadeniz'e çıkmalarına engel teşkil etmiştir. Daha sonra İran'ın içinde bulunduğu durumu fırsat bilen I. Petro, Rus yayılmacı emellerini şark istikametine

---

[303] Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, Cilt 4, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 250-257.

[304] II. Devlet Giray hakkında biyografik malûmat için bk. Maryna Kravets, "Devlet Giray II", **The Supplement to the Modern Encyclopedia of Russian, Soviet and Eurasian History**, ed. Bruce F. Adams, Vol. 8, s. 21-23.

[305] Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1890, s. 44-45; Prut Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Akdes Nimet Kurat, **Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711),** C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951, s. 162 vd; Robert K. Massie, **Büyük Petro**, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 672-678; Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 168-175; Münir Aktepe, "Prut Seferi ile İlgili Ba'zı Belgeler", **Tarih Dergisi**, S. 34, İstanbul 1984, s. 23-25.

[306] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 84-85.

yönlendirmiştir. I. Petro'nun bu düşüncesi, Kafkasya'daki Rus etkisinin başlangıcı açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil ettiği aşikârdır. İran ile yapılan savaşlar sonucunda Kafkasya içlerine kadar ilerleyen Rusya, bölgeyi yakından tanıma ve doğrudan temasa geçme imkânı elde etmiştir. Rusya'nın bu sahadaki askerî başarılarını tescilleyen 1723 Petersburg Antlaşması uyarınca İran, Derbend, Bakü, Gilân Eyaleti, Mazanderân ve Esterâbâd'ı Rusya'ya terk etmiştir[307].

Bölgede Rusların güçlenişini dikkatle izleyen Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki çıkarlarını korumak için gerekli önlemleri almıştır. Bu kapsamda Ekim 1722'de Erzurum Valisi Silâhdar İbrahim Paşa harekete geçirilerek Osmanlı birlikleri Tiflis'e yönlendirilmiştir. Aynı zamanda Karadeniz sahillerinde emniyet tedbirlerinin alınması için keşif çalışmalarını yapmak üzere mühendis ve memurlar görevlendirilmiştir. Bu kapsamda bazı kıyılarda kale yapımı gerekli görüldüğünden özellikle Faş Kalesi yeniden inşa edilerek Tiflis ve Dağıstan'a giden yol açılmıştır. Bu sayede donanma ile Faş'a ulaştırılan mühimmatın Tiflis ve Dağıstan'a kolaylıkla sevk edilmesi hedeflenmiştir[308]. Tüm ayrıntıları planlanan ve muharebe sahasında da uygulamaya konulan askerî harekât neticesinde, Osmanlı Devleti bölgede önemli kazanımlar elde ettiği 1724 İstanbul Antlaşması'nı Rusya ile imzalamıştır. Aynı zamanda Rusya ile imzalanan ilk dostluk antlaşması olan bu antlaşma kapsamında, İran'ın Kafkasya'daki topraklarının bölüşülmesi konusunda Rusya ile mutabakata varılmıştır[309].

1724 İstanbul Antlaşması, kısa vadede Kafkasya'daki Osmanlı-Rus çatışmasını önleyecek bir mahiyet arz etmekteydi. Diğer taraftan Çar I. Petro'nun

---

[307] Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas…**, s. 70-71; Raif İvecan, **Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (1724-1746)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 25-26; Akdes Nimet Kurat, **a.g.e.**, s. 262; N. A. Sotavov, "The Circum-Caspian Areas within The Eurasian International Relationships at the time of Peter The Great and Nadir-Shah Afshar", **Iran and the Caucasus**, Vol. 5, New York 2007, s. 93-94; Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", **Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches**, Kafkasya Özel Sayısı, C. II, 2017, s. 125-126.

[308] Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas…**, s. 71; Faş Kalesi, esasında 1579 yılında yapılmıştı. Ancak bu dönemde Rus tehdidine karşı daha güçlü bir istihkâm merkezi olarak kullanılması için Faş Kalesi tahkim edilmiştir. Bu konuda ayrıntı için bk. Mahir Aydın, "Faş Kalesi", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, ed. Halil İnalcık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry, C. 6, İstanbul 1986, s. 67-138.

[309] Kafkasya'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında paylaşılan topraklar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 193-194.

1725'te ölümüyle birlikte[310] Rusya'nın iç işlerine daha fazla yoğunlaşmak zorunda kalması neticesinde İran'la yapılan 1732 Reşt ve 1735 Gence antlaşmalarıyla Rusya Kafkasya'daki İran topraklarını iade etmek durumunda kalmıştır. Geçici süreyle gerçekleşen bu geri çekiliş, Kuzey Kafkasya'da 1759 Mozdok ve 1763'te Kızlar şehirlerinin Rusya tarafından kurulması, Rus yayılmacı emellerinin güneyde yeniden görünür kılınmasını sağlamıştır. Rusya'nın bu hamlesi, Kafkasya'daki ilk Osmanlı-Rus savaşı olan 1768-1774 Savaşı'nı tetikleyen unsurlardan biri olmuştur[311].

1. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı Dönemi

1762 yılında Rus tahtına geçen II. Katerina, Rusya'nın Büyük Petro döneminde altyapısı oluşturulan ancak gerçekleştirilemeyen yayılmacı siyasetin uygulamaya konulması için yeniden harekete geçmiştir[312]. Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getiren savaş öncesi gelişmelere bakıldığında, olayların merkezinde Kafkasya olmadığı, Lehistan'daki gelişmelerin büyük ölçüde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın Lehistan'a asker sokmasıyla birlikte elde ettiği kazanımların yanısıra Kırım Hanlığı ve Osmanlı toprakları aleyhinde genişlemesi, savaşı meşrulaştıran gerekçeler arasındadır. Savaşın başlaması için her ne kadar haklı sebepler ortaya çıkmış olsa da muharebe sahasında Osmanlı Devleti'ni kesin başarıya götürecek hazırlıkların yapıldığından söz etmek oldukça güçtür. Avrupa siyasî denklemine bakıldığında ise Rusya'nın bu denli yükselişinin tüm Avrupa devletlerinin aleyhinde olmasına rağmen, her biri kendi iç meselelerine veya aralarındaki çıkar çatışmalarına odaklanmış durumda olup Rusya ile açıkça çatışmaktan kaçınmaktaydılar. Genel tablo böyle olmakla birlikte İstanbul'daki Fransız elçisi, Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı harbe kışkırtmaktan geri durmuyordu. Esas ağırlık merkezi Balkanlar olan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Kafkasya'daki siyasî manevralar açısından da dikkate değer değişim-dönüşüm süreçlerini tetikleyen bir gelişme olmuştur[313].

---

[310] Robert K. Massie, **a.g.e.**, s. 1002.
[311] Cengiz Fedakâr, **Kafkasya'da İmparatorluklar…**, s. 35.
[312] Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 331-333.
[313] Ahmed Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 59-60; Andrew Kahn and Kelsey Rubin-Detlev, **Catherine the Great: Selected Letters**, Oxford University Press, Oxford 2018, s. 428; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu**

Lehistan meselesi dolayısıyla siyasî tansiyon yükseldiğinde, sefer hazırlıkları için İstanbul'daki üst düzey devlet adamları harekete geçti. Sultan III. Mustafa'nın huzurunda düzenlenen toplantıda, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarını ihlâl eden uygulamalara dair değerlendirmeler yapıldı. Bu dönemde Rusya ile yapılacak bir savaştan çekinen Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, 7 Ağustos 1768'de görevinden alınarak yerine Sadrazam Hamza Paşa getirildi. Belirlenen yol haritası doğrultusunda Sadrazam Hamza Paşa ilk iş olarak Rusya ile savaş kararı alınan meclise katıldı ve daha sonra İstanbul'daki Rus elçisi Alexio Obreskov'u davet ederek Osmanlı Devleti'nin rahatsızlık duyduğu konuları bildirdi. Rusya'nın geçmişte yapılan antlaşmalara sadık kalmasını ve Lehistan'dan en kısa sürede çekilmesini istedi. Hamza Paşa'nın taleplerine net bir cevap vermeyen Rus elçisinin, rahatsızlıkları ortadan kaldırmaktan ziyâde oyalayıcı bir tavır takındığının değerlendirilmesi üzerine elçilik heyeti tutuklanarak Yedikule zindanlarında hapsedildi[314].

Sadrazam Hamza Paşa vakit kaybetmeden III. Mustafa'yı bilgilendirdi ve 3 Ekim 1768 tarihinde Rusya'ya karşı bahar aylarında seferin başlatılması kararlaştırıldı. Bu karardan sonra Sadrazam Hamza Paşa hastalığı sebebiyle görevden alınarak yerine Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa getirildi. İstanbul'daki gelişmeleri yakından izleyen İngiltere, yakın gelecekte patlak verecek olan savaşı önlemek üzere arabulucuk teklifinde bulunmuşsa da[315] III. Mustafa diplomasi yoluyla sorunların çözülemeyeceği kanaatinde olduğundan bu teklif kabul görmedi. Fransa ise Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı kışkırtmaya devam etmekteydi. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı öncesi bu genel tabloya bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin ayrıntılı bir sefer planı yaparak muharebeyi başlattığını söyleyebilmek güçtür[316].

Tarihi (1669-1774), C. 5, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 646-647; Yakovaki Efendi, **Katerina Tarihi**, haz. Mehmet Mercan, Nobel Kitap, Ankara 2010, s. 93.

[314] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 80-81; Mücteba İlgürel, "Hamza Paşa, Silâhdar", **DİA**, C. 15, İstanbul 1997, s. 515; Ahmed Resmî Efendi, **Hulâsatü'l İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)**, haz. Osman Köksal, Ankara 2011, s. 59, 60; Sotavov, N. A., **Severnyi Kavkaz-North Caucasus in the Russian-Iranian and Russian-Turkish Relations in the 18th Century**, Vostochnaia Literatura Publishing, Moscow 1991, s. 156.

[315] İngiltere'nin arabuluculuk konusundaki ısrarı savaş başladıktan bir müddet sonra da devam etmiştir. BOA, **C.HR.**, nr. 123/6147 (25 Şaban 1182/4 Ocak 1769).

[316] Cengiz Fedakâr, **Bender Kalesi (1768-1774)**, Kitabevi, İstanbul 2019, s. 23; Ahmed Resmî Efendi, **Hulâsatü'l İ'tibâr…**, s. 52; Kemal Beydilli, "Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızade", **DİA**, C. 28, Ankara 2003, s. 465; Brian L. Davies, **The Russo-Turkish War, 1768-1774 Catherine II and the Ottoman Empire**, Bloomsbury, London 2016, s. 13; Sotavov, **a.g.e.**, s. 155.

Alexio Obreskov ve maiyetindeki heyetin Yedikule zindanlarına kapatılması, esasında Osmanlı Devleti'nin niyetini aşikâr hale getirmişti. İstanbul'daki gelişmeler, Rusya açısından da savaşı meşrulaştırdığı için diplomasi kanalı kapanmış ve muharebe kaçınılmaz hale gelmiştir. Savaşı tetikleyen unsur olan Lehistan meselesi, muharebe başladığında Prusya, Avusturya ve Rusya'nın kıskacına alındı. General Aleksandr Suvorov'un kumandasındaki Rus ordusu, Mayıs ve Kasım ayları (1771) arasında elde ettikleri iki önemli başarıyla Leh birlikleri karşında askerî üstünlük kazandı ve Lehistan defteri kapanmış oldu[317]. Lehistan'daki başarılarıyla şöhret kazanan Suvorov, bundan sonraki aşamada Osmanlı ordusunun karşısına çıktı[318].

Osmanlı tarafında Kırım Hanı Kırım Giray, Şubat 1769'da Ruslara karşı başarılı akınlar düzenledi. Sadrazam Yağlıkçızade Mehmed Emin Paşa 1 Mayıs 1769'da ve Sadrazam Moldovancı Ali Paşa ise 12 Ağustos 1769'da Hotin'de Rus ordusu karşısında üstünlük sağlamayı başardı. Ancak bu esnada Kırım Giray'ın ölümü, muharebelerdeki dengenin Rusya lehine dönmesine sağladı ve Kırım, Rus istilasına açık hale geldi. Yeniçerilerin organizasyonundaki başarısızlıkları ve emir komuta zincirinin işlevsiz hale gelmesi gibi hususiyetler, Eflak ve Boğdan'a Rusların girmesini sağladı. Daha önceden iki başarılı sefer düzenlenen Hotin Kalesi 28 Eylül 1769'da Rusların eline geçti[319]. Diğer yandan Osmanlı Devleti'ni içeriden de yıldırmayı tasarlayan Ruslar, Mora'daki Rumların ayaklanma çıkarmasını sağladılar. Her ne kadar Muhsinzâde Mehmed Paşa Rumların isyanını bastırmayı başarsa da Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin Rusya karşısındaki mağlubiyetleri artarak devam etti. Savaşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmesiyle neticelenen gelişmelerde, Larga Nehri boyunda ve Kartal Ovası muharebelerinde Osmanlı Devleti'yle Kırım Hanlığı birliklerinden oluşan ordunun ağır bozguna uğraması önemli bir dönüm

---

[317] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 356-363; Hacer Topaktaş, **Dersaadet'te Son Leh Elçisi: Francıszek Piotr Potocki'nin Elçiligi Ekseninde Osmanlı-Leh Diplomatik İlişkileri ve Uluslararası Boyutu (1788-1793)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012, s. 55-61.

[318] Sotavov, **a.g.e.**, s. 157.

[319] Cengiz Fedakâr, **a.g.e.**, s. 34-35; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 376-382; **(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)**, (haz. Muharrem Saffet Çalışkan), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 50-55.

noktası teşkil etti. Meydan muharebelerinde kurulan üstünlük Rus birliklerinin İsmail, Akkerman ve Bender kalelerini ele geçirmesini sağladı[320].

Çariçe II. Katerina deniz yoluyla Osmanlı donanmasını sıkıştırmayı da ihmal etmedi. Temmuz 1770'de Çeşme'de ablukaya alınan Osmanlı donanması, Baltık Denizi'nden Akdeniz'e açılan ve Aleksey Grigoryeviç Orlov komutasındaki Rus donanması tarafından mağlup edildi[321]. Rusların Akdeniz'deki bu başarısı, beş yıl daha Osmanlı sularında kalmalarına ve Çeşme'nin Kasım 1772 ve Haziran 1774'te iki kez Rus bombardımanına sebebiyet verdi[322]. Diğer yandan Osmanlı birlikleri, Özi, Yergöğü, Silistre ve Varna'da 1771-1773 yılları arasında bazı zaferler kazansa da Rusların başarılarını gölgeleyecek boyutta değildi. Savaşın sonlarına doğru, Rumyantsev'in kumandasındaki Rus birlikleri Şumnu'ya yaklaştıkları esnada III. Mustafa vefat etmiş ve Osmanlı yönetimi I. Abdülhamid'e geçmişti. Yeni Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın kumandasındaki Osmanlı birlikleri, Kozluca'da Rumyantsev karşısında ağır bir yenilgi daha aldı ve artık Rus orduları Şumnu'ya erişmiş oldu[323]. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı kapsamında Balkanlarda yaşanan bu son gelişmeler, esasında muharebe sahasında Rusya'nın üstünlüğünü tartışmasız hale getirmekteydi. Savaşın çalışma konumuzla doğrudan bağlantılı olan Kafkasya Cephesi'ndeki gelişmeleri ve daha sonra Süleyman Paşa'nın üstlendiği rolü ise bundan sonraki başlıklarda ele almak yerinde olacaktır.

2. Kafkasya'ya Yönelik Rus Harekâtı ve Aspindza Muharebesi

Kuzey Kafkasya'daki cephenin açılması, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin tüm askerî kaynak ve kuvvetlerini Balkanlar'da toplamasını önlemeye yönelik stratejisinin

---

[320] Mora İsyanı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Fedakâr, "Mora İsyanı", **Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan'a Armağan**, haz. Hayrunnisa Alan-Ömer İşbilir-Zeynep Aycibin-Muhammet Ali Kılıç, Kronik, İstanbul 2018, s. 587-604; Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 160-164; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 385-389.

[321] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 158; Osman Köse, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri, **Türkler Ansiklopedisi**, C. I, Ankara 2001, s. 543.

[322] Oğuz Aydemir-Ali Rıza İşipek, **1770 Çeşme Deniz Savaşı**, Denizler Kitabevi, İstanbul 2006, s. 17; Major Frank S. Russell, **Russian Wars with Turkey**, Henry S. King-Co., London 1877, s. 28; Cengiz Fedakâr, "Limni Müdafaası (1770), **History Studies**, Volume 11, Issue 5, October 2019, s. 1563.

[323] Rumyantsev'in 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı faaliyetleri için bk. George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul 2015, s. 212; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802)**, C. 6, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011 s. 7.

bir parçasıydı. Kuzey Kafkasya'daki Rus ordusunun komutasını General Gottlieb Heinrich von Todtleben, Kuban mevkisinin komutanlığını ise General I. F. Medem üstlenmiştir. Rusya, esasında savaş başlamadan çok önce Kabartay soyluları arasındaki uzlaşmazlıkları yakından takip etmiş ve bölgedeki askerî faaliyetleri neticesinde bu gerilimleri daha da arttırmıştır. Bu atmosferi Rusya lehine kullanmak üzere görevlendirilen General Medem, Astarhan'ın garnizon piyadelerinden oluşan bir alay, iki filo, iki Gürcü hafif süvari filosu, 1.000 Don Kazak'ı, 497 Volga Kazak'ı ve 150 de Terek Kazak'ından oluşan askerî birliğin komutasını üstlenerek bu sürece yön vermiştir[324]. Azımsanmayacak ölçüde bir büyüklüğe sahip olan bu orduyla General Medem, Mozdok ve Kızlar'ın savunmasına özel bir önem verdi. Aynı zamanda, İnguş ve Çeçen gönüllülerden de ordusuna katılım sağlayarak bölgedeki elini güçlendirmekteydi. General Medem'in bölgedeki askerî faaliyetlerine bir bütün olarak bakıldığında, Kafkasya'daki kabileleri de Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmayı hedeflediği anlaşılmaktadır[325].

Rusya'nın gerekli hazırlıkları tamamlayıp alt yapıyı kurmasının ardından Kafkasya cephesindeki muharebelerin gelişim seyri bölgeyi geniş ölçüde kuşatarak devam etmiştir. Ruslar, bölgedeki askerî varlıklarını tahkim ederlerken aynı zamanda daha önce de değinildiği üzere Osmanlı Devleti'nin İmereti (Açıkbaş) tahtını yeniden verdiği Solomon (I) ve Tiflis Hanı Erekli Han ile de anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bölgedeki nüfuz ve iktidar sahipleri ile bağlantıların kurulduğu esnada, Kabartayların Mozdok Kalesi'ne saldıracakları haberini alan General Medem, Ubaşı Han'ın komutasında 20.000 Kalmuk'un da aralarında bulunduğu ordu ile Kabartayların bu girişimini önlemek üzere Mayıs 1769'da başarıyla neticelenen bir askerî harekât düzenledi. Bundan bir ay sonra Nazran yakınlarındaki muharebelerde her iki taraf da ağır kayıplar verdiler. Nazran'daki kayıplar neticesinde daha fazla ilerleyemeyeceğini anlayan General Medem, ordusunu Mozdok Kalesi'ne çekmek zorunda kaldı[326].

---

[324] Sotavov, **a.g.e.**, s. 157.
[325] Brian L. Davies, **a.g.e.**, s. 132.
[326] Petrov A. N., **Voina Rossii s Turtsiei i Pol'skimi Konfederatami 1769-1774**, Vol. 1, St. Petersburg 1866, s. 324; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 132; Muhittin Kavık, "XVIII. Yüzyılda Kazak-Kalmuk Mücadeleleri", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 3, Ocak 2020, s. 82.

General Todtleben ise, bölgeyi yakından tanıyan Kutais Metropoliti Maksim Abaşidze ve Prens Mouravov'un rehberliğinde Mozdok'tan yola çıkarak Gürcistan'a ulaştı. Bu harekât esnasında Orta Kafkasya'da, Kuban ve Terek nehirlerini ayıran arazide ve Daryal Geçidi üzerinde yaşayan Osetlerin Rusya'ya bağlı olmaları, General Todtleben'in Kafkas Dağlarının güneyine geçişini kolaylaştırdı. Bu aşamadan sonra General Todtleben, Tiflis Hanı Erekli Han ve Solomon (I)'un birleşik-bağımsız bir Gürcistan kurma projelerini bildiği için ilk etapta onlara yardım ediyormuş gibi bir izlenim oluşturdu[327].

Osmanlı Devleti, Tiflis Hanı Erekli Han'ın uyguladığı siyaset karşısında birtakım önlemler almayı ihmal etmedi. Vezir Mustafa Paşa'yı Erzurum Eyaleti'ne görevlendirerek Kars ve Ahıska'nın muhafazası için ihtiyaç duyulan asker ve zahire nakliyle de sorumlu tutuldu. Çıldır Eyaleti'nde bulunan kalelerin tamiri ve ocaklık masraflarının memuriyetleri için hazineler verildi. İstanbul'dan gönderilen emirle Diyarbakır ve havalisinden bölgeye asker ve mühimmat takviyesi istendi. Bununla beraber durumu İstanbul'a bildiren Şark Seraskeri Ali Paşa, yaşanan bu hareketlilik neticesinde İran hâkimi Zend Kerim Han'ın Tiflis'in kendi hükmünden çıktığını ve duruma müdahil olmayacağı bilgisini de iletti. Yine Dağıstan bölgesinden gelen Lezgilerin de Tiflis'i tazyike başlamaları, Dağıstan hanlarından Usumi ve Şemhal hanların olası bir Rus taarruzuna karşı duracakları ve Hazar Denizi boyunca Ruslara karşı Osmanlı Devleti'nin yanında yer alacaklarını bildirmeleri, Tiflis Hanı Erekli Han'ı endişeye sevk etmişti[328].

Bölgedeki hazırlıklarını tamamlayıp 1769-1770 kış aylarında harekete geçirilen Rus ordusu, Tiflis Hanı Erekli Han ve Solomon (I)'un kuvvetleriyle birleşerek[329] Mart 1770'te Çıldır Eyaleti'ne saldırdı. Bir ay sonra Azgur Kalesi

---

[327] William Edward David Allen-Paul Muratoff, **Caucasian Battlefields (A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921)**, Cambridge University Press, New York 2010, s. 18; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 133; Donald Rayfield, **Edge of Empires a History of Georgia**, Reaktion Books, London 2012, s. 243.

[328] BOA, **HAT.**, nr. 5/170 (8 Şaban 1183/7 Aralık 1769).

[329] İstanbul'a ulaşan bilgilere göre, Rus birliklerinin toplam mevcudu 30.000 kişiden ibaretti. BOA, **C.AS.**, nr. 743/31239 (Evasıt-ı Safer 1184/Haziran 1770); Açıkbaş (İmereti) hâkimi Solomon (I), Rus ordusunun Kafkasya'ya gelmesinden önce Osmanlı Devleti aleyhinde çapul hareketlerine girişen bazı Lezgi eşkıya ile birlikte Çıldır Eyaleti'ne saldırmıştır. **C.ZB.**, nr. 40/1951 (7 Ramazan 1183/4 Ocak 1770).

kuşatıldı ve Osmanlı askerlerinin kaleyi boşaltmaları sağlandı. İstediğini elde eden General Todtleben askerlerini geri çektiğinde Erekli Han burada yalnız kaldı. Böylelikle Rusların, Gürcülerin bölgedeki çıkarlarıyla ilgilenmekten ziyâde kendi yayılmacı amaçları doğrultusunda onları kullandığı aşikâr hale gelmiş oldu[330]. General Todtleben'in birliklerini çekmesi, Gürcü askerleri arasında büyük bir korku ve paniğin yayılmasına neden oldu. Bu durumu dikkatle izleyen Osmanlı birlikleri Gürcüler üzerine yürüse de Erekli Han, zorlu bir mücadele vererek Osmanlı askerlerini püskürtmeyi başardı. Ertesi gün, esas hedefi Ahıska olan Erekli Han Aspindza'ya yöneldi. Erekli, Aspindza'ya vardığında, Ahılkelek üzerinden buraya gelmiş olan Osmanlı askerleriyle karşılaştı ve hızlı bir manevra yaparak üstünlük sağladı. Bir sonraki karşılaşmada ise Erekli Han, sayıları 4.000 kadar olan Osmanlı-Lezgi birliklerinin müşterek harekâtını yarmayı başardı. Osmanlılar savaş alanında yaklaşık 3.000 askeri kaybettiler[331].

Aspindza Muharebesi ile ilgili yerli ve yabancı literatürdeki bilgiler, bu savaşta Osmanlı tarafının mağlub olduğunu tekrarlamaktadır. Ancak Çıldır Valisi Numan Paşa'ya Haziran 1770'de muharebelerdeki başarılarını tebrik ve teşvik etmek üzere gönderilen bir hüküme yansıyan bilgiler, yukarıda literatüre dayalı olarak verilen bilgilerle bütünüyle çelişmektedir. Numan Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, Rus ordusunun Tiflis Hanı Erekli Han ile müştereken yürüttüğü harekât kapsamında 30.000 asker toplanmıştı. Azgur'a ulaşmak üzere inşa edilen köprüyü geçen düşman birlikleri, Gürcü Kalesi denilen mahale geldiklerinde, Azgur Kalesi'ni tahkim etmek üzere gerekli lojistik destek sağlanmıştı. Düşman birlikleri Azgur'u aştıktan sonra Ahıska üzerine saldırmayı planlamaktaydı. Bu kapsamda Azgur Kalesi kuşatılmış ve üç gün devam eden bir muhasara yaşanmıştı. Kalenin savunulması esnasında 30-40 kişi katledilmiş ve top-humbara atışları yapılarak Osmanlı askerleri yıldırılmaya çalışılmıştır. Bu saldırıdan kaleyi kurtarmak üzere, o dönemde Livane Beyi olan Süleyman Bey'den, civar sancakbeylerinden, yerel unsurlardan, Lezgilerden oluşan takviye birlikler Azgur'a gelmişlerdir. Burada Numan

[330] Brian L. Davies, **a.g.e.**, s. 134.
[331] Nikolas K. Gvosdev, **Imperial Policies and Perspectives towards Georgia, 1760-1819**, Macmillan Press, London 2000, s. 35-39; Donald Rayfield, **a.g.e.**, s. 243; Nikoloz Berdzenişvili-Simon Canaşia, **Gürcüstan Tarihi**, Sorun Yayınları, İstanbul 2000, s. 283-284.

Paşa'nın ifadesiyle *"merdâne ve gayûrâne"* şekilde düşmana mukabele eden Osmanlı askerleri, beş saat aralıksız olarak Azgur'u savunmuşlardı. Bu savunma karşısında tutunamayan Erekli Han'ın birlikleri, kaçmaya başlamışlardır. Arşiv vesikasından anlaşıldığına göre, korku ve panikle geri çekilen Erekli Han'ın askerleri, arkalarında iaşelerini ve lojistik malzemelerini Osmanlı birliklerine bıraktıkmışlar ancak sayıları 400 ilâ 500'ü bulan Osmanlı askerini de esir almışlardır[332]. Bu bozgunla birlikte Azgur'da tutunamayacağını anlayan Erekli Han, daha sonra Aspindza'yı zaptetmek için burada mevzilenmiş ve birliklerinin güvenliğini sağlamak amacıyla Kura Nehri üzerindeki köprünün karşısında, arkalarında dağ kalacak şekilde konumlanmıştır. Bu esnada hızlı davranıp Erekli Han'ı takip eden Osmanlı birliklerinin komuta kademesindeki bazı askerler suda boğularak şehit olmuşlardır. Ancak bu kayıplar Osmanlı birliklerini durduramamıştır. Ahılkelek ve Hırtos tarafından muharebe sahasına intikal eden takviye birlikler, Erekli Han'ın yaklaşık 150 askerini daha etkisiz hale getirmeyi başarmış ve Erekli Han ancak bir iki saat daha bu hücuma direnebilmiştir. Bununla birlikte daha önce Erekli Han tarafından yağma edilen Azgur ve civarındaki savunma hattında bulunan Osmanlı askerleri iaşe sıkıntısına düşmüşlerdir. Ancak gelecek olan takviye birliklerle kendi üzerine gelineceğini bilen Erekli Han Tiflis'e çekilmiştir[333].

Sultan III. Mustafa, Çıldır Valisi Numan Paşa'yı Erekli Han'a karşı göstermiş olduğu gayret ve başarısından dolayı tebrik etmiştir. Numan Paşa'ya *"... bu babda vaki olan gayret ve hamiyetin karin-i tahsin ve rehin-i aferin olmuşdur berhudar*

---

[332] 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kırım cephesi serdarlığı ve daha evvel Çıldır valiliği yapmış olan İbrahim Paşa'nın Defter Eminliği'ni yapan Necati Efendi'nin eserinde, savaşta Osmanlı esirlerinden de bahsetmiştir. *"...Çıldır Valisi Numan Paşa, kethüdâsı[nı] askere başbuğ edüp Gürcü üzerine irsal edüp, Gürcü boğazında Erçel ve Solomon nam hanlar ile muharebe içün kethüdâ ve bey, ol mahalde vâki olan köprüden öte yakaya asker geçirüp, berü yakada kendü üzerine Gürcü ve Moskov taburları gelüp, başbuğ kethüdâ bey fîrâr ve kâfir askeri köprüyü zabt ve asker-i İslâm karşu yakada ceng ederek şehîd ve esir olanları Gürcü hanları Tiflis Hanı Erekli Han'a irsal, ol dahî bir mikdâr esir[i] Moskova göndermiş idi. Hattâ Narva nâm kal'asında, sonra Petreburg nâm tahtgâhına geldikde, İbrahim Paşa hazretleri dahî mezbûr esirleri recâ edüp nezd-i devletlerine getürdü…".* Necati Efendi, **Târih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi)**, haz. Erhan Afyoncu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990, s. 38, 39, Erekli Han'ın Ahılkelek Boğazı'nda mağlub edildiğine dair değerlendirmeler için bk. BOA, **A.{AMD.**, nr. 24/29, (8 Cemaziyelahir 1197/11 Mayıs 1783).

[333] BOA, **C.AS.**, nr. 743/31239 (Evasıt-ı Safer 1184/Haziran 1770).

olasın…" diyerek aynı gayreti sürdürmesi ve kendisinden bölgenin muhafazası için canla başla çalışması emredilmiştir[334].

C. Valiliği Döneminde Savaşın Seyri ve Faaliyetleri

1. Kafkas Cephesindeki İşbirliğini Güçlendirmeye Yönelik Faaliyetler ve İaşe, Lojistik Hazırlıkları

Süleyman Paşa valilik görevini devraldığında, aynı zamanda 1768-1774 savaşı kapsamında Kafkasya'daki hareketlilik de devam etmekte, Balkan cephesindeki Osmanlı Devleti aleyhine gelişmeler, Kafkasya'daki harekatın seyri bakımından yeni valiye önemli bir misyon yüklemekteydi. Aşağıdaki satırlarda detaylandırılacak olan arşiv vesikaları, Süleyman Paşa'nın bu yöndeki çalışmalar doğrultusunda, maiyetindeki birliklerin sayısını arttırdığını, iaşe/lojistik probleminin çözülmesi için gayret ettiğini ve çevresiyle koordineli olarak iş birliği yapmak mecburiyetinde olduğunu da ortaya koymaktadır.

Savaşın tüm hızıyla devam ettiği esnada, Süleyman Paşa'nın Rusların Kafkasya'daki yerel unsurlarla kurduğu bağlantıları deşifre etmek üzere görevlendirildiği ve İstanbul ile irtibat halinde olduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa'ya hitaben yazılan bir hükümden edinilen bilgilere göre, selefi Numan Paşa döneminde Rusların Erdiş Meliki Dadyan[335] ile irtibata geçerek ittifak kurmaya çalıştıkları bilgisine Erzurum ve Kars Seraskeri Hafız Mustafa Paşa tarafından ulaşılmıştı. Bu bilginin ne ölçüde gerçekliği yansıttığı, Dadyan'ın Faş Kalesi'nde rehin olarak tutulan akrabalarının hangi gerekçelerle serbest bırakıldığı ve serbest bırakılan iki kişinin Dadyan'ın yanına nasıl ulaştıkları, Solomon (I)'a ve Ruslar'a neden tâbi oldukları hususlarının açıklığa kavuşturulması Süleyman Paşa'dan istenmiştir[336].

---

[334] BOA, **C.AS.**, nr. 743/31239 (Evasıt-ı Safer 1184/Haziran 1770).
[335] Batı Gürcistan'da genellikle İmereti (Açıkbaş) Kralına bağlı feodal bir yapı şeklinde varlığını sürdüren Samegrelo hâkimleri için Dadyan, Guria yöneticileri için ise Guriel/Guryel unvanı kullanılmaktadır. Osmanlı kaynaklarında da bu mahalli idareciler Melik unvanıyla anılmaktadır. Ayrıntı için bk. Nebi Gümüş, "Son Gürcü Kralı II. Solomon'un Ruslara Karşı Mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 22, Konya 2006, s. 105.
[336] BOA, **C.AS.**, nr. 57/2665 (Evahir-i Muharrem 1185/Mayıs 1771).

Osmanlı Devleti'nin, merkez ve taşra idarecilerinin verimliliğini arttırmak için hediyeleşmeyi etkili bir araç haline getirdiği bilinen bir gerçektir[337]. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Kafkas cephesinde bölgenin en önemli isimlerinden olan Çıldır Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla, savaşta yararlılık gösteren Kafkas kabile ve hanlıklarının ileri gelenlerine alışılageldiği üzere, teşvik etmeye ve Osmanlı Devleti'nin yanında kalmalarını sağlama amacına mütenasip olarak birtakım hediyeler verilmiştir. Nitekim, Piyade Binbaşı Beşirzade Abdullah Bey'e, Gürcüzade İbrahim Ağa'ya, Revan Hanlığı'ndan Hacı Ahmed Han ve Zeman Han Bey'e, Şuşa Kalesi'nden gelen Penah oğlu İbrahim Han'ın temsilcisi Hacı Ağa'ya, Tiflis Hanı Erekli Han'ın temsilcisi subaya ve ayrıca Revan ve Şamahı hanı gibi bölgenin diğer etkin kişilerinin temsilcilerine ve bölgede görev yapan diğer askerî erkâna toplam 8.357,5 kuruş değerinde çeşitli hilat, kürk ve harçlık dağıtılmıştır[338].

Tablo V: Osmanlı Devleti'nin Gönderdiği Hediyeler

Gönderilen	Hediye
Ba ferman-ı ali piyade binbaşısı Beşirzade Abdullah Bey'e ve kezalik Gürcüzade İbrahim Ağa'ya	Hilat kürk: 2x50 100 guruş, Alemdarlarına biniş: 2x20 40 guruş
Revan Hanı tarafından gelen Hacı Ahmed Han'a ilbas olunan	Hilat kakım kubur kürk: 1x95 guruş, yanında malum tavadlarına biniş: 5x10 50 guruş
Defa Revan hanı tarafından gelen Zeman Han Bey'e ilbas olunan	Hilat sincab kubur kürk: 1x55 guruş, yanında malum tavadlarına biniş: 3x10 30 guruş, çuka (çuha) kerrake: 2x12 24 guruş
Şuşa Kalesi'nde Penah oğlu İbrahim Han'dan gelen Hacı Ağa'ya	Hilat sincab kubur kürk: 1x55 guruş, harçlık: 200 guruş, yanında beş aded tavadlarına ilbas biniş: 5x10 50 guruş
Tiflis Hanı Erekli Han tarafından gelen Penik Zabiti Bayabey nam mesfura	Hilat sincab kubur kürk: 1x60 guruş, harçlık: 150 guruş, yanında mevcud tavadlarına biniş: 7x10 70 guruş
Revan Hanı Hüseyin Ali Han tarafına gönderilen	Müzeyyen esb (at): 1x600 guruş, Yeleğender esb (at): 2x100 200 guruş
Kars ordusuna memur olan yeniçeri serdengeçti ağaları	Hilat: 10x12 120 guruş, alemdarlarına hilat: 10x8 80 guruş
Silahdar ocağının şorbaşısı Boyabadî Mehmed Ağa'ya ilbas olunan	Hilat: 1x15 guruş, çavuşuna kaftan: 1x8 guruş, yüzbaşılarına kaftan: 5x10 50 guruş
Defa Şorbaşı Bolulu Ali Ağa'ya ilbas	Hilat: 1x15 guruş, çavuşuna kaftan: 1x8 guruş, yüzbaşılarına kaftan: 5x10 50 guruş
Defa Baş Şorbaşı Sivasî Kenanzade Ahmed Ağa'ya	Hilat: 1x20 guruş, çavuşuna kaftan: 1x10 guruş, yüzbaşılarına kaftan: 5x10 50 guruş

[337] Osmanlı toplumunda hediyeleşme geleneği ve bu kapsamda yapılan alışverişin rüşvet kapsamında anılmaya başlamasıyla birlikte rüşvet-hediye ayrımını yapmaya yönelik bütüncül bir değerlendirme için bk. Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, XV, İstanbul 2006, s. 25-64.
[338] BOA, **C.DH.**, nr. 221/11041 (17 Zilkade 1184/3 Nisan 1771).

Şamahı Hanı Feth Ali Han tarafına gönderilen iki nefer ademlere	Harçlık: 200 guruş
Defa Bozcalı Murtaza Kulu Han, Erekli Han tarafından Kars'a firar ve bir müddet meks ve bil-iktiza Feth Ali Han-ı merkum tarafına gönderildikde verilen	Harçlık: 200 guruş
Çıldır Beylerbeyisi Süleyman Paşa maiyetiyle Faş istihlasına memur Hacı Giray Paşa'ya ve şecian-ı Lezgiyan'a gönderilen	Nakden zer-i mahbub (altın para): 2,75x500 1375 guruş, kezalik karındaşı Mahmud Bey'e gönderilen nakden zer-i mahbub (altın para): 2,75x 250 687,5 guruş
-Bi-mennihi teala Faş Kalesi istihlasında Moskovlu'dan avn-ı hak ile ahz olunan binbaşı ve yüzbaşı ve sairleri Süleyman Paşa tarafından mahbusları gönderdiklerine memur Ağasına ilbas	Karsak kontoş kürk: 1x65 guruş, etbaına biniş: 5x10 50 guruş, yanında dört nefer bayraklarına ve Ağayı merkuma inam: 850 guruş
Faş Kalesi istihlasında ve Moskovlu ahz olundukda rüesa-i asker Çıldır Beylerbeyisi Süleyman Paşa hazretlerine gönderilen erkana	Samur kürk: 1x350 guruş, esb-i müzeyyen: 1x550 guruş, Yeleğender: 2x100 200 guruş
Hacı Giray Paşa'ya irsal olunan erkana	Kakım kürk: 1x100 guruş
Ba ferman-ı ali Gürcistan'a mülk tahsis olunan Ahısha'da ikamet eden Keyhüsrev Abaşiz'e istihkam-ı sefer hususu için Kars'a geldiğinde verilen	… 550 guruş, ilbas olunan kürk: 1x60 guruş, esb-i müzeyyen: 1x450 guruş
Şamahı Hanı Feth Ali Han tarafından gelen Kasım Ağa'ya	Kakım kubur kürk: 1x55 guruş, harçlık: 350 guruş, sekiz nefer etbalarına biniş: 8x10 80 guruş[339]

Diğer yandan Süleyman Paşa, idaresi altında bulunan bölgenin tahkimatının güçlendirilmesi, iaşe ve lojistik anlamda desteklenmesi için yürütülecek çalışmalarda aktif rol üstlenmiştir. Bu kapsamda, Erzurum gümrükçüsü El-hac Cafer Kars'a gönderilmiş ve alacakların tahsil edilmesi istenmiştir. Yapılması planlanan tahsilat işlemine engel çıkaranların sürgüne gönderilmesi ve geride bırakacakları mallarından ve eşyalarından gerekli bedelin alınmasına karar verilmiştir. Bir diğer husus olarak, yakın gelecekte yapılması planlanan zahire nakli esnasında oluşabilecek muhtemel aksaklıkları ortadan kaldırmak üzere, Süleyman Paşa vasıtasıyla Van'da Yeniçeri zabitliği yapan ve Erzurum'da ikamet eden Serturna Osman Ağa, Harput eşkıyasını tedib etmek için görevlendirilmiştir. Ayrıca Kars ve Erzurum kalelerinin muhafazasında görev alan yeniçerilerin mevacib ve zahire bedellerinin karşılanması yönünde bir emir gönderilmiştir. Bu doğrultuda 1181 (1767/1768) senesine mahsub Erzurum avarızı ile 1180 (1766/1767) senesine mahsub Erzurum Eyaleti eşkinci

[339] **Osmanlı Belgelerinde Karabağ**, haz. Kemal Gurukan…, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s. 78-80.

zuema ve tımarı cebelü bedelleri mallarından Erzurum Gümrüğü Emini El-hac Cafer'in zimmetine geçen 6.632 kuruşun kendisinden tahsil edilmesi ayrıca istenmiştir. Yerel huzursuzlukların sonlandırılması kapsamında Ergani ve Keban'daki uzlaşmazlıkların çözümü, civar vilayetlerin valilerine havale edilmeyerek bölgede çözülmesi istenmiş ve böylelikle aksaklıkların süratle ortadan kaldırılması hedeflenmiştir[340].

Hazırlıkların devam ettiği dönemde, Süleyman Paşa'nın kethüdası Ahmed Bey tarafından gönderilen 20 Mayıs 1771 tarihli takrirde, Süleyman Paşa'nın kendisine Çıldır Eyaleti'nden ihale olunan imdâd-ı seferiyyenin bir an evvel gönderilmesi için emir çıkarılmasını talep etmekteydi[341].

Çıldır ve çevresinde, sefer kapsamında ihtiyaç duyulan paradan Erzurum Valisi Hafız Mustafa Paşa'ya gönderilen 50.000 kuruştan geriye kalan 20.000 kuruşun Süleyman Paşa'ya ulaştırılması Malatya mir-i emval tahsil memurundan istenmiştir[342]. Çıldır merkezli sefer organizasyonuna çevrenin katkısı, Malatya veya Erzurum ile sınırlı kalmamıştır. Bu bağlamda, Dağıstan Gazi Kumuk beylerinden Sürhay Han torunu El-hac Giray Paşa'nın, Çıldır Valisi ve Seraskeri Süleyman Paşa'nın maiyetine girerek uyumlu bir çalışma sürdürdüğü ve başarılı hizmetlerde bulunduğu İstanbul'a ulaşan teşekkür mektubundan anlaşılmaktadır[343].

Kafkas cephesinde önemli bir üs haline getirildiği anlaşılan Ahıska'da çok ciddi anlamda zahire sıkıntısı da çekilmekteydi. Süleyman Paşa, konuyu Babıali'ye bildirdiğinde, bu ihtiyacın en kısa sürede Erzurum gümrüğü ve cizyesinden karşılanması kararlaştırılmıştı. Erzurum Valisi ve Kars Seraskeri Hacı Mustafa Paşa'ya hitaben çıkarılan emirde, Erzurum Eyaleti'nden 1.283 ton buğday, 2.309 ton arpanın süratle tedarik edilmesi ve bu zahirenin yarısının Ahıska'daki anbarlara, diğer yarısının da Kars'taki anbarlara nakledilmesi istenmiştir. Konunun hassasiyetine binaen Ahıska ve Kars için gerekli olan zahirenin en kısa sürede tedarik edilmesinde

---

[340] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 17/86 (3 Safer 1185/18 Mayıs 1771). Osmanlı Devleti'nde eyaletlerin gelir kaynaklarından biri olan madenler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Fahrettin Tızlak, **Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
[341] BOA, **C.DH.**, nr. 330/16485 (5 Safer 1185/20 Mayıs 1771).
[342] BOA, **C.AS.**, nr. 1202/53842 (12 Safer 1185/27 Mayıs 1771).
[343] BOA, **C.AS.**, nr. 37/1679 (29 Rebiülevvel 1185/12 Temmuz 1771).

aksama olmaması için bahsi geçen iaşenin karşılığı olan 50.000 kuruşun Erzurum gümrüğü gelirlerinden ve cizye mallarından nakit olarak karşılanması ve zahire tüccarına peşinen ödenmesi talep edilmiştir. Bu büyüklükteki bir sevkiyatın kısa sürede tedarik edilemeyeceğinin farkında olan Babıali, 1.732 tonluk kısmın mutlaka Ahıska ve Kars'a ulaştırılmasını Hafız Mustafa Paşa'ya havale etmiştir[344].

Süleyman Paşa'nın askerî anlamda takviyesi için daha önce Kefe tarafında görev yapan Trabzon Sancağı alaybeyinin, Süleyman Paşa'nın maiyetine verilerek beraberinde zeamet sahipleri ve tımar erbabıyla birlikte acilen yeni görev yeri olan Çıldır Eyaleti'ne intikal etmesi, Çıldır valisi tarafından verilecek görevleri eksiksiz bir şekilde yerine getirmesi ve istihdam edildiği yere gitmesi istenmiştir[345].

Zahirenin sevkiyatı için gerekli görevlendirmeler ve tenbihat yapıldıktan sonra nakliyatta herhangi bir aksama olmaması için gerekli adımlar atılmış ve ödemelerin planlandığı şekilde gerçekleştirilmesi için Darphane-i Amire'den para çıkarılmıştır. Bu kapsamda yapılan iş bölümüne göre, zahire naklinin gerçekleştirilmesi için gerekli olan binek hayvanlarının tedariki Süleyman Paşa'ya havale edilmiştir. Zahire bedelinin ödenmesi için Darphane-i Amire'den 794 kese akçe ve 327 kuruş ilave kaynak çıkarılmıştır. Bu meblağı bölgeye ulaştırmak üzere Çuhadar İbrahim Ağa görevlendirilmiştir. Devam eden savaş dolayısıyla güzergâh üzerindeki asayişsizliğin söz konusu meblağın ulaştırılmasına engel teşkil etmemesi ve gerekli emniyet tedbirlerinin alınması için Osmancık civarında hazırlıklar yapılmıştır. Diğer yandan Van civarında huzursuzluk çıkardıkları için önceden haklarında mahkûmiyet kararı verilmiş olan Timur Ağa, Osmanpaşazade Abdurrahman Bey, Alaybeyi İsmail ve onlarla birlikte hareket edenlerin daha evvel işlemiş oldukları suçlar, savaş döneminde olunması hasebiyle affedilerek herhangi bir kargaşaya sebebiyet vermelerinin önü kesilmek istenmiştir. Ahıska ve Kars civarınının tahkim edilmesi için Erzurum'a bağlı olan Bayburt'taki zeamet erbabından yardım talep edilmişse de bölgedeki olumsuz şartlar gerekçe gösterilerek bu yöndeki yardım taleplerinin karşılanmasının yokuşa sürüldüğü anlaşılmaktadır[346].

---

[344] BOA, **C.AS.**, nr. 576/24242 (3 Cemaziyelevvel 1185/14 Ağustos 1771).
[345] BOA, **AE.SMST.III.**, nr. 196/15431 (Evahir-i Rebiülahir 1185/Ağustos 1771).
[346] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 18/04 (21 Cemaziyelevvel 1185/1 Eylül 1771).

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ağır maliyeti, ilerleyen süreçte Süleyman Paşa'nın Çıldır ve havalisinden süratlice desteklenmesini bir mecburiyet haline getirmişti. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıl sonlarını müteakiben Tanzimat dönemine kadar tahsil edilen imdâd-ı seferiyye vergisinin[347] toplanması yoluna gidilmiştir. Çıldır'a bağlı olan kazalardan imdâd-ı seferiyye kapsamında 1186 (1772/1773) yılına düşen verginin toplanması ve Süleyman Paşa'ya ulaştırılması emredilmiştir[348]. Süleyman Paşa'nın ihtiyaçları kapsamında hazineden de 25.000 kuruş çıkarılması defterdardan istenmiştir[349]. Bu esnada Süleyman Paşa'yı yakın çevresindeki kaynakları daha etkin bir şekilde kullanabileceği bir konuma getiren önemli gelişmelerden biri de Trabzon Eyaleti'nin ilhaken uhdesine, belgede geçen ifadeyle *"bâzû-yı iktidârına"* verilmesi olmuştur[350].

Alınan tedbirler sayesinde, iaşe ve lojistik bakımdan tahkim edilen Çıldır ve havalisi idarî bakımdan tek bir merkezde toplanmıştı. Diğer açıdan Trabzon üzerinden Faş ve Kırım tarafına gönderilecek mühimmat ve askerin koordinesinin sağlanmasında Süleyman Paşa etkin bir rol üstlenmiştir. Süleyman Paşa, seferin gidişatında aksaklık olmaması için bu konularla ilgilenirken bölgedeki gelişmeler hakkında İstanbul'a da bilgiler ulaştırmaktaydı. Gelen haberlere göre bölge savunmasında önemli bir fonksiyonu bulunan Anakra Kalesi'nin tamirinin yapılması, mühimmat ve asker ihtiyacının karşılanması için İstanbul'dan gelecek yardıma ihtiyaç duyulmaktaydı. I. Abdülhamid, bu yöndeki ihtiyaçların karşılanması konusunda defterdarlığa gereken emri vermiştir. Bir diğer açıdan, Gürcistan havalisindeki yerel gelişmeleri de kontrol altında tutmak isteyen Babıali, Rusya tarafına geçme ihtimali kuvvetlenen Gürcüleri bu yoldan döndürmek için bölgeye asker sevki konusunda da gerekli adımların atılmasını sağlamaya çalışmaktaydı[351]. Aynı zamanda Gürcistan hududunun emniyet

---

[347] İmdâd-ı Seferiyye, Osmanlı Devleti'nin savaş masraflarına karşılık olmak üzere halktan aldığı örfî bir vergidir. Avârız türü bu olağan üstü vergiler, beylerbeyi ve sancakbeyi gibi yüksek dereceli taşra görevlilerinin gelirlerini teşkil etmiştir. Bu gelirler önceleri haslardan, sonraları ise has karşılığı nakdî ödemelerden ve nihayet halkın bu ad altında ödediği vergilerden karşılanmıştır. Ahmet Tabakoğlu, "İmdâdiyye", **DİA**, C. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.

[348] BOA, **C.AS.**, nr. 1070/47096 (29 Zilhicce 1185/3 Nisan 1772).

[349] BOA, **C.AS.**, nr. 358/14807 (18 Muharrem 1186/21 Nisan 1772).

[350] BOA, **AE.SMST.III.**, nr. 368/29257 (19 Muharrem 1186/22 Nisan 1772).

[351] BOA, **C.AS.**, nr. 473/19742 (2 Ramazan 1186/27 Kasım 1772); Anakra ve beraberinde Sohum Kalesi'nin tahkim edilmesiyle ilgili Süleyman Paşa'ya yapılan bilgilendirme için bk. **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 171, s. 205 (Evail-i Şaban 1185/Kasım 1772); Sohum Kalesi için bk. Cengiz Fedakar, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)", **Vakanüvis-Uluslararası**

altına alınması noktasında Erzurum Valisi ve Kars Seraskeri Ahmed Paşa ile Süleyman Paşa'nın ortak bir çalışma sürdürmesi istenmiştir[352].

Bu faaliyetlerin yanı sıra Süleyman Paşa'nın, daha önce Ruslar tarafından kuşatılan (Ekim 1770) Faş Kalesi'nde de etkin bir rol üstlenmiş olduğu görülmektedir. Kale Ruslar tarafından kuşatılmış ancak Osmanlı askerinin mukavemeti ve daha sonra Megrel, Gürel ve Abhazistan halklarının kalenin yardımına yetişmesiyle, Ruslar 6 Şubat 1771'de Faş'tan geri çekildiler. Kuşatmayı kaldıran Rus General Todtleben, Solomon (I)'dan beklediği desteği alamayınca Gürel ve Megrel halkını ona karşı isyana teşvik etti. Bu durumdan ve Faş Kalesi'ndeki başarısızlıktan rahatsız olan II. Katerina, 13 Şubat 1771'de General Todtleben'i görevinden aldı. Rusya'nın bölgedeki sefer harekâtını artık General Mikhail Sukhotin üstlenecekti. Yeni komutan selefinin başarısızlığını telafi etmek ve parlak bir başlangıç yapmak amacıyla 1771 yılının yaz aylarında Faş Kalesi'ni tekrar kuşattı. Fakat askerin sıtma salgını yüzünden zâyî olması üzerine Sukhotin, Ekim 1771'de kuşatmayı kaldırmak ve Tiflis'e çekilmek zorunda kaldı. Bu olumsuz gelişmeyi Solomon, Çariçe II. Katerina'ya şikâyet etti. Diğer yandan olası bir Osmanlı saldırısından çekinen Tiflis Hanı Erekli Han, Rusya'dan himaye talebinde bulunsa da istediğini elde etmekte başarılı olamadı[353].

Faş'taki Rus başarısızlığı, Osmanlı Devleti'ni kalede ilave tedbirler almaya yöneltti. Bu gelişmeler üzerine Canik Muhassılı Ali Bey'den 1.000 asker ve bu askerlerin altı aylık mevacib bedeli olan ve hazine tarafından tahsis edilen 27.000 kuruşun Faş'a intikal ettirilmesi istendi. Ne var ki Canikli Ali Bey, İstanbul'un bu yöndeki taleplerini karşılama konusunda gönderdiği tekid ve tehdid içeren hükme rağmen beklenen yararlılığı gösteremedi[354].

Canik Muhassılı Ali Bey'in bu konuda ihmalkâr davranması üzerine Faş Kalesi için gerekli olan 1.000 askerin daha sonra Gümüşhane Emini Hafız Esseyid Mehmed'den tedarik edilmesi istenmişti. Ancak Gümüşhane'deki asker, Faş ve

[352] BOA, **A.{DVN.MHM.d.**, nr. 171, s. 256 (Evahir-i Cemaziyelevvel 1186/Ağustos 1772).
[353] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 134; Donald Rayfield, **a.g.e.**, s. 243; Brian L. Davies, **a.g.e.**, s. 134.
[354] BOA, **C.AS.**, nr. 36/1659 (10 Rebiülahir 1186/11 Temmuz 1772); Rıza Karagöz, **Canikli Ali Paşa**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, s. 76.

civarındaki iklime uyum sağlayamadığından bu askerlerin yerine Süleyman Paşa'dan Faş, Batum, Sohum ve Çıldır civarından daha elverişli askerlerin tedarik edilmesi ve herhangi bir aksaklığa sebebiyet vermeden Faş Kalesi'ne gönderilmesi talep edilmiştir[355]. Bu talepler doğrultusunda yazılmış olan hükümlerden anlaşıldığına göre Süleyman Paşa, Çıldır, Faş, Batum, Sohum ve havalisinin Seraskeri olarak görev yapmaktaydı. Süleyman Paşa, Sohum Kalesi'nin savunması için gerekli olan silahları kullanmakta mahir 100 askerin tedarik edilmesi konusunda da Hafız Esseyid Mehmed'den talepte bulunmuştur[356]. Faş Kalesi'nin tamiri ve burada görev yapan askerlerin iaşe ve ulufelerinin tedarik edilmesi için ihtiyaç duyulan 50.000 kuruşun Darphane hazinesinden çıkarılması kararlaştırılmış görünmektedir. Bu yöndeki ihtiyaçların belirlenmesi, Faş muhafazasına tayin edilmiş olan Gümüşhane Emini Hafız Esseyid Mehmed ve bölgenin önde gelen kimseleri tarafından tespit edilmiş ve Süleyman Paşa vasıtasıyla İstanbul'a bildirilmiştir[357].

Süleyman Paşa civardaki kalelerin asker ihtiyacının karşılanması için çalışırken diğer yandan da bu askerlerin iaşelerini temin etmek üzere Erzurum ile gerekli girişimleri başlatmıştı. Erzurum gümrüğü malından karşılanacak zahirenin tamamının halkın gönderebilecek kudreti olmadığından bir kısmının nakdî olarak karşılanmasını Süleyman Paşa talep etmiştir. Bu doğrultuda gerekli olan 75.000 kuruşun hazineden çıkarılıp Çıldır'a gönderilmesi konusunda I. Abdülhamid, defterdara hitaben hatt-ı hümayun yazmıştır[358]. Ayrıca Süleyman Paşa'nın sefer masrafları için Erzurum Gümrük Emini El-hac Süleyman Ağa uhdesinde olan emval-i miriyeden 30.000 kuruş gönderilmesini istemiştir[359].

Savaşın bu aşamadaki seyrinde Rusya'nın eline geçen yerler vardı ve Kırım bu bağlamda özel bir önem arzetmekteydi. Süleyman Paşa'nın buradaki kayıpları telafi etmesi, yine askerî anlamda desteklenmesiyle mümkün olabilecekti. Özi ve Taman taraflarındaki askerlerin ve Çankırı Kaymakamı Hüseyin Bey'in süratle Süleyman Paşa'nın hizmetine girmeleri ve görevlerinde herhangi bir zafiyet göstermemeleri

[355] BOA, **C.AS.**, nr. 1132/50262 (29 Muharrem 1187/22 Nisan 1773).
[356] BOA, **AE.SMST.III.**, nr. 360/28839 (30 Muharrem 1187/23 Nisan 1773).
[357] Bu konudaki yazışmaların tafsilatı ve Faş Kalesi'nin ayrıntılı keşif defteri için bk. BOA, **C.AS.**, nr. 543/22735 (29 Rebiülevvel 1187/20 Haziran 1773).
[358] BOA, **AE.SMST.III.**, nr. 314/25209 (12 Rebiülahir 1187/3 Temmuz 1773).
[359] BOA, **C.AS.**, nr. 1200/53736 (23 Receb 1187/10 Ekim 1773).

"lazım gelür ise gazâb-ı şâhâneye" maruz kalacakları yönündeki teyit ve tekit rüknüyle biten bir emir çıkarılmıştır[360].

Dağıstan taraflarında Kaytak Hâkimi Mehmed Han'a ve Gazi Kumuk Hâkimi Sürhay Hanzade Mehemmed Han akrabalarından Ali İskender Bey'e yazılan hükme göre, bölgede düzensizliğe sebebiyet veren asi Gürcülerin tedibi emredilmiştir. Bu bağlamda Süleyman Paşa'nın Kafkasya'daki hanlar ve Lezgiler ile irtbat kurması istenmiştir. Aynı zamanda Süleyman Paşa, Tiflis Hanı Erekli Han ve İmereti (Açıkbaş) Hâkimi Solomon (I)'un savaş dönemindeki bozgunculuk faaliyetlerini durdurmaya yönelik çalışmalarını devam ettirmiştir. Esasında bu yöndeki girişimlerden olumlu sonuç alabilmek adına yerel unsurlardan olan Lezgileri Süleyman Paşa'nın yanına çekmesi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki pozisyonunu güçlendirmek için iki kıta nâme ile birlikte kılıç, bayrak ve diğer kıymetli hediyelerin Süleyman Paşa vasıtasıyla ulaştırılması planlanmıştır. Aynı zamanda sayıları 10.000 civarında olan Lezgilerin Süleyman Paşa'ya bağlılıklarının sağlanması amacıyla kendilerine birer kuruştan aylık 30.000 kuruş dağıtılmak üzere gönderilmiştir. Dağıstan bölgesiyle gerekli bağlantılar kurulup ittifak sağlam bir zemine oturtulduktan sonra asi Gürcülerin üzerine gidilerek etkisiz hale getirilmeleri ve bu halin süreklilik kazanması için de mallarının zabtedilmesi ve Erekli Han ile Solomon'un çocuklarının tutsak edilerek Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının sağlanması hedeflenmiştir[361]. İhtiyaç duyulan 30.000 kuruşun Süleyman Paşa'ya gönderilmesi konusunda yine Erzurum Gümrüğü gelirlerine başvurulmuştur. Erzurum Gümrük Emini Elhac Süleyman Ağa'nın bu meblağı ödemesi için Başmuhasebe'ye gerekli kayıt yapılmıştır[362].

Ruslar Faş'tan çekilme akabinde Haziran 1773'te Azak-Terek hattında mevzilenmişlerdir. Bu çekilme sonrasında yalnız kalan Açıkbaş (İmereti) Hâkimi Solomon (I) ve Tiflis Hanı Erekli Han, Osmanlı Devleti ve Dağıstan'daki Avar Hanlığı'na karşı ittifak anlaşması imzalamış ve topladıkları 10.000 kadar Oset-İnguş askeriyle 1773 sonbaharında Ahılkelek'i kuşatmışlardır. Ancak Avar Hanı Nursel

[360] BOA, **C.AS.**, nr. 1154/51306 (29 Cemaziyelevvel 1187/18 Ağustos 1773).
[361] BOA, **AE.SMST.III.**, nr. 235/18588 (10 Cemaziyelahir 1187/29 Ağustos 1773).
[362] BOA, **C.AS.**, nr. 1200/53736 (22 Receb 1187/9 Ekim 1773).

Bek'in Gürcistan'a akın yapması ve bölgeyi yağmalaması nedeniyle kuşatma kaldırılmıştır[363].

Solomon (I) ve Erekli Han'ın, Ahılkelek'i muhasara altına almaları üzerine Süleyman Paşa bölgenin durumunu İstanbul'a rapor etmiştir. Bu muhasarayı Ahıska'ya da yönlendirmeyi planladıkları için devletin başına açtıkları gaile sebebiyle *"dalâlet nişân"* sıfatıyla nitelenen Solomon ve *"bî-'îmân"* olarak tarif edilen Erekli Han'ın planlarını bozmak üzere, Ahıska ocaklılarından İsmail Ağa Erzurum'a gönderilerek asker toplaması emredilmiştir. Esasında İsmail Ağa'nın Erzurum'a gönderilmesinde, bölge ahalisinin asker tedariki konusundaki taahhüdü belirleyici olmuştu. Bu kapsamda Erzurumlu Halil Paşa Başbuğ tayin edilerek on beşi aşkın bayrak Eylül 1773'te açılmış ve ihtiyaç duyulan asker toplanmıştır[364]. Bölgeden Süleyman Paşa'nın casusları tarafından toplanan bilgilere göre, Solomon Acara bölgesinden, Erekli Han Azgur Boğazı'ndan ve belgede geçen ifadeyle oğlu ile damadı *"kefereleri"* ise Ahılkelek taraflarından Ahıska'ya erişmek için aralarında bir ittifak yapmışlardır. Osmanlı tarafında bir şaşkınlık uyandırmak üzere kurgulanan bu ittifak kapsamında hazırladıkları plan doğrultusunda asker, top ve cephanelerine gerekli ilaveleri yapmak için Erekli Han, Tiflis'e dönerek Solomon ile buluşmuştur. Solomon ve Erekli Han'ın hazırlıklarına dair ayrıntılardan haberdar olan Süleyman Paşa, *"mülâhaza-i mel'ûnların"* uygulamaya geçirilmesini önlemek için Erzurum tarafından lazım olan yardımın sağlanması için gerekli girişimleri başlatmıştır[365].

Süleyman Paşa'nın yönlendirmesi doğrultusunda Ahıska ocaklılarından İsmail Ağa Erzurum'a vardığında, buradaki tüm iktidar odakları ve yerel unsurlar (ulema, sulehâ, ayân ve eşrâf) bu talebi karşılamak üzere toplanmışlar ve önceden

---

[363] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 134.

[364] Bayrak açmak tabiri, XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Gönüllü yeniçerilerden oluşan serdengeçtiler, bayrak adı altında 120 kişilik birlikler oluşturarak teşkilâtlandırılırdı. Düşmanla karşılaşan ilk grup oldukları için *"ölüm eri"* sıfatıyla da nitelendirilmekteydiler. Meydan savaşlarına ilaveten, kuşatma süresi uzamış kalelere gece vakti merdivenlerden tırmanıp ölümüne savaşırlar ve kalenin kapılarını açarak asıl ordunun içeri intikal etmesini sağlarlardı. (Abdülkadir Özcan, "Serdengeçti", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009, s. 554-555). Bu bilgiler doğrultusunda, Erzurum'da açılan on beşden fazla bayrağın altında sayıları 1800'den fazla olan askerin toplandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak Erzurum'dan Ahıska tarafına gönderilen bu askerin sayısı on bayrakdan (1.200) biraz fazla olarak sınırlı kalmıştır.

[365] BOA, **C.HR.**, nr. 76/3780 (29 Receb 1187/16 Ekim 1773), leff 1, leff 2, (3 Cemaziyelahir 1187/22 Ağustos 1773).

verdikleri sözün gereğini yerine getirmek üzere ondan fazla bayrak açtırarak (1.200'den fazla asker), toplanan askere Halil Paşa'yı başbuğ yapıp 5 Eylül 1773 tarihinde Ahıska tarafına göndermişlerdir[366]. Erzurum ahalisinin bu yöndeki gayret ve fedakarlıkları, I. Abdülhamid tarafından memnuniyet ve takdirle karşılanmıştır. Ancak bölgedeki durumun ciddiyetine binaen *"öteden beri gayret ve şeca'âti"* bilenen ve *"sâhib-i liyâkat"* olarak nitelenerek I. Abdülhamid'in övgülerine mazhar olan Erzurum halkının daha fazla asker toplaması ve Ahıska tarafına göndermesi istenmiştir[367]. Aynı zamanda bölgedeki iş birliğinin güçlendirilmesi ve Süleyman Paşa ile birlikte hareket etmesi için Erzurum Valisi ve Kars Seraskeri Hüseyin Paşa'ya hitaben bir hüküm yazılmıştır. Erzurum'un *"güzîn ve mû'tena dilâverleri"* bölgeye intikal etmeden bir gün önce Hüseyin Paşa'nın Kars'a geçmesi emrolunmuştur[368]. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslarla ittifak kuran Açıkbaş Hâkimi Solomon (I) ve Tiflis Hanı Erekli Han'ın planladığı Ahıska kuşatmasına karşı alınan önlemler böylelikle tamamlanmıştır.

Süleyman Paşa'nın önderliğinde ve I. Abdülhamid'in teşvik ve himayesi ile tahkim edilen Kafkasya Cephesi, Rusların Solomon (I) ve Erekli Han ile kurdukları ittifakın zayıf kalması sonucunu beraberinde getirmiştir. Diğer yandan Pugaçev İsyanı[369], iç sorunlara dikkatini yoğunlaştırmak zorunda kalan II. Katerina'nın Kafkasya'da yeni bir hamle geliştirememesine neden olan bir diğer önemli etkendir. Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik girişimlerini engelleyecek olan bu gelişmelere rağmen 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanana kadar Süleyman Paşa'nın bölgeyi tahkim etmeyi sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Bu doğrultuda Süleyman Paşa, Erzurum Eyaleti'nden Çıldır taraflarındaki askerlerin iaşe ve lojistik ihtiyaçlarını karşılamak üzere 1.924 ton buğday ve 1.732 ton arpa talep etmiştir. Zahire ücreti olarak da Kars defterdarına 1.500 kuruş teslim etmiştir. Erzurum ahalisinin içerisinde bulunduğu güçlüklerden dolayı talep edilen zahirenin nakli konusunda zorluk çıkacağı öngörüldüğünden Erzurum gümrükçüsü

[366] BOA, **C.HR.**, nr. 76/3780, leff 3 (17 Cemaziyelahir 1187/5 Eylül 1773).
[367] BOA, **C.HR.**, nr. 76/3780, leff 4 (Evasıt-ı Receb 1187/Eylül-Ekim 1773).
[368] BOA, **C.HR.**, nr. 76/3780, leff 5 (Evasıt-ı Receb 1187/Eylül-Ekim 1773).
[369] Telli Korkmaz, "Rusya'da Osmanlı'nın Yararlanamadığı Bir İsyan Pugaçev İsyanı (1773-1775)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 43, Ankara 2018, s. 97-108.

tarafından 75.000 kuruş Süleyman Paşa'ya gönderilmiştir. Bu meblağın ulaştırılmasında Erzurum ahalisinin içerisinde bulunduğu olumsuz koşullardan dolayı aksaklık çıktığı için İstanbul'dan bir kapıcıbaşı tayini yapılmış ve tahsilat tamamlanınca Süleyman Paşa'ya gönderilmesi istenmiştir[370]. Aynı zamanda Süleyman Paşa, maiyetindeki askerlerin maddi imkânlarını iyileştirmek için Hazine-i Amire'den 30.000 kuruş para çıkarmayı da başarmıştır[371].

Süleyman Paşa, Tiflis Hanı Erekli Han, Açıkbaş Hâkimi Solomon (I) ve Ruslara karşı almak istediği ilave tedbirler kapsamında iaşe ve nakit para temin etmeye çalışırken diğer yandan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda son evreye girilmişti. Bilhassa Balkanlarda Rusların üstünlük kazanması, Pugaçev İsyanı nedeniyle Rusya'nın iç siyasî gelişmelere odaklanmak zorunda kalması ve Osmanlı askerî zafiyetinin açıkça ortaya çıkması gibi etkenler, diplomasi kanalının yeniden açılmasına ve Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanması için gerekli girişimlerin başlatılmasına sebebiyet vermiştir.

2. Küçük Kaynarca Antlaşması ve Kafkasya'da Değişen Dengeler

1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın neticesini belirleyen esas gelişmelerin odağında Balkanlar'daki Osmanlı yenilgileri yer almaktaydı. İki devlet arasındaki sorunları savaşla çözme arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan 1768-1774 savaşındaki Osmanlı mağlubiyeti, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla tescillenmiştir. 21 Temmuz 1774 tarihinde imzalanan bu antlaşma, aynı zamanda Osmanlı tarihinin gelişim seyri ve Rusya'nın güneye doğru yayılma politikası bakımından önemli bir kırılma noktasını oluşturmaktadır. Rusya'nın Osmanlı Devleti karşısındaki kazanımlarını güvence altına aldığı Küçük Kaynarca Antlaşması 28 maddeden ibarettir. Antlaşma kapsamında iki tarafın uzlaşıya vardığı başlıca konular, Kırım'ın yeni statüsü, Eflak ve Boğdan yönetimlerinde ve Ortodoks Osmanlı tebası üzerinde Rusya'ya söz hakkı tanınması ve istedikleri yerlerde konsolosluk açmalarına müsaade

[370] BOA, **C.AS.**, nr. 1180/52620 (29 Safer 1188/11 Mayıs 1774).
[371] BOA, **C.AS.**, nr. 428/17797 (2 Rebiülevvel 1188/13 Mayıs 1774); **AE.SABH.I.**, nr. 286/19251 (2 Rebiülevvel 1188/13 Mayıs 1774).

edilmesi gibi hususlardır[372]. Kısacası, Küçük Kaynarca Antlaşması'yla birlikte müesses Osmanlı nizamı açıkça Ruslar tarafından tehdit edilir hale gelmiştir[373].

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Kafkasya ile ilgili hükümlerini ele alırken Rus yayılmacılığını daha geniş bir perspektiften değelendirebilmek için Kırım ile ilgili hükümlere de temas edilmesi zaruridir. Antlaşma içerisine özenle yerleştirilen Kırım Hanlığı meselesi, esasında Rusya'nın Balkanlar ve Kafkasya'ya yönelik izlediği politika için bir sıçrama tahtası mahiyeti taşımaktaydı. Antlaşmaya göre Kırım, Osmanlı Devleti ile olan bağı koparılarak müstakil bir hanlık haline getirilmiş ve Tatarlar'a hanlarını seçme hakkı tanınmıştı. Dinî bakımdan sembolik olarak Osmanlı hilafetine bağlı hale getirilen Kırım Hanlığı'nın iç idarî tasarruflarına her iki devlet tarafından da bir müdahalede bulunulmayacaktı (madde 3). Antlaşma kapsamında Kırım'da kurulması planlanan zayıf siyasî yapılanma, aynı zamanda Kafkasya ve Balkanlar etrafındaki güvenlik çemberinin kırılmasına ve buralardaki Rus tehdidinin daha etkin bir şekilde hissedilmesine elverişli bir zemin oluşturması bakımından önemlidir[374].

Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik siyasî hamlelerini pekiştiren diğer önemli maddeler arasında, kaleleri konu edinen hükümlere değinilmelidir. Bu kapsamda yer alan 18. maddeye göre, Özi Nehri boğazındaki Kılburun Kalesi ve civarındaki topraklar Rusya'ya terkedilmiştir[375]. Yine

---

[372] Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Eflak ve Boğdan yönetimine etkisi ve bölgede konsoloslukların ikamesi hakkında bk. Feyzullah Uyanık, **Tuna'nın Kuzeyine Yönelik Osmanlı Siyaseti ve Eflak-Boğdan Özerkliğinin Restorasyonu (1774-1834)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 126-141.

[373] Küçük Kaynarca Antlaşması'yla ilgili daha ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Roderic H. Davison, "Russian Skill and Turkish Imbecility": The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", **Slavic Review**, XXXV/3, (September 1976), s. 463-483; Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006; Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", **DİA**, C. 26, Ankara 2002, s. 524-527.

[374] **Kaynarca, Aynalı Kavak, Bükreş, Edirne, Petersburg Muahedeleri**, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (TTK), Y/135, s. 2; **Osmanlı- Rus Antlaşmaları…**, s. 288; Osman Köse, **a.g.e.**, s. 112-113; Ahmed Cevdet Paşa, **Kırım ve Kafkas…**, s. 49-50; Kırım Hanlığı'nın müstakil olması hakkında bk. Sinan Yüksel, **Rusya'nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2011; Ufuk Akyol, **Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

[375] Kılburun ve civarındaki bölgelerde Osmanlı-Rus savaşlarının etkileri hakkında bk. Cengiz Fedakar, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri", **Karadeniz Araştırmaları,** Yaz 2015, Sayı 46, s.119-136; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. II, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 247.

19. madde kapsamında Kırım yarımadasında bulunan Yenikale, Kerç Kalesi ve limanı ile etrafındaki arazilerle, Karadeniz'den başlayıp Kerç'in eski hudutlarından Bohaca'ya kadar ve oradan da Azak Denizi'ne kadar olan bölgeler Rusya'ya verilmiştir. Rusya bu toprak kazanımları sayesinde, Karadeniz, Balkanlar ve Kafkasya üzerinde avantajlı bir konum elde etmişti. Özellikle Azak'ta Rus hâkimiyetinin tescili, Karadeniz'i bir Türk gölü olmaktan çıkarmış ve buradaki ticarette Osmanlı tekeli açısından ağır kayıplarla sonuçlanmıştır[376]. 21. madde uyarınca Büyük ve Küçük Kabartayların Rusya'ya bırakılması da bu bağlamda Kafkasya'yı etkileyen maddeler içerisinde bahsedilen hususlardan bir diğeridir. Söz konusu maddeler, siyaset satrancında Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik uzun vadeli planlarını güvence altına alan ileri hamleler olarak değerlendilebilir[377].

Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Kafkasya'yı doğrudan ilgilendiren ve Süleyman Paşa'nın hâkimiyet alanına giren en önemli maddesi 23. maddedir. Bu madde uyarınca, Gürcü ve Megrel havalisinde bulunan ve Ruslar tarafından zaptedilmiş olan Bağdadcık, Kutais ve Şeherban kaleleri eski sahiplerine geri verilecekti. Yapılan tahkikat sonucunda buraların eski sahibi Osmanlı Devleti ise, Rusya antlaşmanın onaylanmasından sonra belirtilen bir vakitte bu kaleleri teslim edecekti. Osmanlı Devleti, devlet aleyhine işlenmiş tüm suçları affedecek ve bundan sonra bu yörelerden oğlan ve kız vergisi ile cizye almayacaktı. Osmanlı Devleti hiç kimsenin herhangi bir hak kaybı yaşamasına müsaade etmeyecekti. Gürcü ve Megreller tarafından öteden beri zaptolunan yerleri tekrar onların himâyesine verecekti. Dini yaşantılarına, manastır ve kiliselerine müdahale edilmeyecek, eskilerin tamirine ve yenilerinin yapılmasına engel olunmayacaktı. Çıldır paşası (Süleyman Paşa) ve zabitlerin taarruzlarına engel olunacaktı. Yöre ahalisi Osmanlı Devleti reayası olduğundan Rusya asla bunlara müdahale etmeyecekti[378].

---

[376] Rusya'nın Karadeniz'e yönelik siyaseti hakkında bk. İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", **Belleten**, LIX/225, Ankara 1995, s. 353-394.

[377] **Kaynarca, Aynalı Kavak…**, TTK, Y/135, s. 9; **Osmanlı- Rus Antlaşmaları 1700–1834…**, s. 291-292; Osman Köse, **a.g.e.**, s. 116; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 423.

[378] BOA, **HAT.**, nr. 1429/58503 (22 Receb 1188/28 Eylül 1774); **Kaynarca, Aynalı Kavak…**, TTK, Y/135, s. 9-10; **Osmanlı- Rus Antlaşmaları 1700–1834…**, s. 292; Osman Köse, **a.g.e.**, s. 116-117; Brian L. Davies, **The Russo-Turkish War, 1768-1774 Catherine II and the Ottoman Empire**, Bloomsbury, London 2016, s. 207; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774)**, C. 5, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011 s. 672.

Her ne kadar prensipte her iki devlet Küçük Kaynarca Antlaşması kapsamında bu konularda mutabık kalmış olsalar da Rusya, henüz antlaşmanın mürekkebi kurumadan üzerinde uzlaşıya varılan konularla ilgili ihlâlleri gün yüzüne çıkarmaya başlamıştı. Rus yönetiminin esas niyeti, Bağdadcık, Kutais ve Şeherban kalelerinden askerlerini çekmemek ve buraları Osmanlı Devleti'ne iade etmemekti. Rusların yaptığı değerlendirmelere göre, bahsi geçen yerlerin kadim sakinlerine İmereti (Açıkbaş) verilmesi gerekmekteydi. Antlaşmaya eklenmiş olan kadim sahipler gibi muğlak bir ibare, esasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki yorum farkının ve ihtilafın temelini oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti, söz konusu topraklardaki hükümranlık haklarının kendisine ait olduğunu öne sürerek Rusya'nın ayak diretmesini engellemeye ve Solomon (I)'un Osmanlı tabiyetinde kalması gerektiğini iddia etmekteydi. Rusya'nın antlaşmada mutabık kalınan hükümlere aykırı olarak takındığı bu tavır yüzünden her iki devlet arasındaki sürtüşme uzayıp gitmekteydi[379].

Diğer yandan antlaşmanın 23. maddesinin tatbikini sağlayacak olan Süleyman Paşa, kendisine rahat hareket edebileceği bir alan açabilmek amacıyla Tiflis Hanı Erekli Han'ı devre dışı bırakmak için İstanbul'da bazı girişimlerde bulunmuştur. Vakanüvis Enverî'nin aktardıklarından anlaşıldığına göre, Erekli Han'ın yönetimindeki Tiflis'e Lezgiler'in herhangi bir yağma harekâtı yapmamaları ve Süleyman Paşa'nın bu yöndeki girişimleri önlemesini sağlamaya yönelik emir çıkarılmıştır. Rusya, Kaynarca Antlaşması'nda doğrudan yer almayan bu maddenin tatbikini sağlamak için 23. maddeyi farklı yorumlayarak Osmanlı Devleti'nden bu yönde talepte bulunmuştur[380].

Antlaşmaya sadık kalma eğiliminde olan Osmanlı Devleti, bölgedeki yerel çekişmeleri sonlandırmak için Erekli Han'ın hükümranlığının devam etmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin bu yönde geliştirdiği idarî tasarruf, esasında Küçük Kaynarca Antlaşması uyarınca yerel güç odakları arasındaki çekişmeleri sonlandırmaya yönelik bir hamleydi. Erekli Han'ın Rusya ile iş birliği yaptığı bilinmesine rağmen bu ikircikli tavrını İstanbul'a ileten Süleyman Paşa, Erekli Han'ın

---

[379] Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 35.

[380] **Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)**, haz. Ü. Filiz Bayram, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 229-230.

azledilmesi için şikâyette bulunmuştur. Antlaşmaya aykırı olarak gelişen bu hadiseler karşısında İstanbul'daki Fransız elçisinin arabulucuk rolü üstlenme gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Nihayetinde Süleyman Paşa'nın Erekli Han'ın görevden alınması yönündeki ısrarları bir kaşılık bulamadığı gibi Fransız elçisinin arabulucuk rolü üstlenmesine de sıcak bakılmamıştır. Hazırlanan hudutnameler kapsamında kalelerin Rusya'dan teslim alınmasını sağlamak için gerekli girişimler başlatılmıştır[381].

Gürcü ve Megrel havalisi ile ilgili olan 23. madde uygulanmaya başlandığında, Süleyman Paşa'nın Çıldır'daki hâkimiyet alanını doğrudan etkileyen sonuçlar doğurmuştu. Öncelikli olarak bu maddenin tatbiki, Süleyman Paşa'nın harekât alanını daraltmıştır. Kalelerin teslimi konusunda ise Süleyman Paşa'nın aktif bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu kapsamda Süleyma Paşa'ya hitâben 19 Aralık 1774 tarihinde yazılan hüküm, kalelerin tesliminde izlenecek olan yol ve yöntemlere dair önemli ayrıntılar sunmaktadır. Hükmün başlangıcında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yaklaşık altı yıldır devam eden savaşın her iki devlet murahhasları arasında karşılıklı rıza gösterilmesine dayalı olarak bir antlaşma ile sonlandırıldığı vurgulanmıştır. Antlaşma metinlerinin karşılıklı olarak onaylanmasıyla birlikte Gürcistan'la ilgili mutabakata varılan hususların uygulanmasında Süleyman Paşa görevlendirilmiştir. Süleyman Paşa'nın böylesi stratejik bir görevi üstlenmesinde, dirayetli olması ve her daim devlete sadakatle hizmet etmiş olması belirleyici olmuştur. Yine aynı hassasiyet ve titizliği göstererek, gereken yararlılığı sağlaması ve Gürcistan ile ilgili konuların hataya mahâl vermeden çözüme kavuşturulması için yetkili kılınmıştır. İzlenecek yol haritasına göre, Gürcistan ve havalisinde Rusların kontrolündeki kalelerin tesliminde ihtiyaç duyulan askerlerin tahsis edilmesi istenmiştir[382]. Böylelikle savaşın bitmesini müteakiben Rusların kontrolünde bulunan kalelerin yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçmesi sağlanmıştır.

Yukarıdaki satırlarda detaylandırılan olaylar, esasında Kafkasya'daki Rus tehdidinin daha güçlü bir şekilde hissedilmeye başlandığını göstermektedir. Bu

[381] Mustafa Kesbî, **İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkidli Metin)**, haz. Ahmet Öğreten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002, s. 305.
[382] BOA, **C.HR.**, nr. 130/6465 (Evasıt-ı Şevval 1188/19 Aralık 1774).

koşullar göz önüne alındığında, olası zaafiyeti ortadan kaldırmak amacıyla Süleyman Paşa'nın savaş bitmesine rağmen bölgeye askerî, iaşe ve lojistik yığınak yapması daha açık ve anlaşılır hale gelmektedir. Süleyman Paşa'nın bu yöndeki taleplerine İstanbul'dan da sıcak bakılmış ve Çıldır Eyaleti dâhilinden 75.000 kuruşun toplanması için emir çıkarılmıştır. Bu para tahsil edildiğinde, bölgedeki kalelerin tahkiminin sağlanacağı gibi sevk edilen askerlerin iaşe ve lojistik ihtiyaçlarının Süleyman Paşa tarafından temin edilmesi de planlanmıştır[383]. Süleyman Paşa'nın taleplerinin havada kalmaması için Erzurum Eyaleti'nden gerekli sevkiyatın yapılması istendiği anlaşılmaktadır. Ancak Erzurum ahalisinin söz konusu talebi karşılamakta imkânları yetersiz olduğu için Kars'tan da gerekli desteğin sağlanması istenmiştir. Bu kapsamda talep edilen 1.924 ton buğday ve 1.732 ton arpanın karşılığı olan meblağa ilave olarak nakliye için gerekli olan 2.500 kuruşa ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu bedelin 37.500 kuruşluk kısmı Kars'a havale edilmiş ve tedarik edilemeyen 50.000 kuruşluk kısmının da Hazine-i Amire'den çıkarılması kararlaştırılmıştır[384]. Bu girişimler, bölgedeki zaafiyeti ortadan kaldırmak üzere Süleyman Paşa'nın merkezî Osmanlı yönetimi ile koordineli ve uyumlu bir iş birliği geliştirdiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Netice itibariyle Küçük Kaynarca Antlaşması'yla Rusya, Kafkasya'da avantajlı bir konum elde etmiştir. Rusya'nın içerisinde bulunduğu karışıklıklara rağmen önemli kazanımlar elde etmesinden Çariçe II. Katerina'nın büyük memnuniyet duyduğu bilinmektedir. Böylelikle Ruslar, yaklaşık üç yüz yıldır Türk hâkimiyetinde bulunan Karadeniz'de varlığını kanıtladığı gibi, her ne kadar Ege adaları, Memleketeyn, Bucak ve Gürcistan'dan çekilmiş olsalar da Küçük Kaynarca Antlaşması'nı başta Tuna beylikleri olmak üzere Balkanlar'daki Ortodoks Hristiyanlar adına müdahalede bulunma hakkının dayanağı olarak görmekte ısrar ettiler. Osmanlı tarafında ise büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla birlikte ortaya çıkan yeni siyasî duruma uyum sağlama ve gerekli tedbirleri almaya yönelik girişimlerin yapıldığı anlaşılmaktadır[385]. İşte bu noktada Kafkasya'daki Osmanlı çıkarlarının ve hükümranlık haklarının güvence altına alınmasında Çıldır

[383] BOA, **C.AS.**, nr. 1066/46944 (29 Şaban 1188/4 Kasım 1774).
[384] BOA, **C.AS.**, nr. 789/33416 (22 Zilkade 1188/24 Ocak 1775).
[385] Kemal Beydilli, **a.g.e.**, s. 526; Ahmed Resmî Efendi, **Hulâsatü'l İ'tibâr…**, s. 37-38.

Valisi Süleyman Paşa'nın etkin bir şekilde faaliyet göstereceği dönemin başladığı aşikârdır.

D. Küçük Kaynarca Antlaşması Sonrasında Nüfuz ve İktidar Mücadelesi

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Kafkasya'yı Rusya'nın müdahalesine daha açık hale getirdiği muhakkaktır. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hükümranlık haklarını ve çıkarlarını korumak adına, daha hassas ve ayrıntıları hesaplanmış politikaların uygulanması mecburiyet haline gelmiştir. İşte bu noktada Süleyman Paşa, Osmanlı Devleti'nin kendisine tabi olarak gördüğü hanlıkların Rusya tarafına meyletmesini önlemeye yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Hanlıkların genel durumuna ve izledikleri politikaya bakıldığında, Kuzey Azerbaycan hanlıklarının Süleyman Paşa'nın yörüngesinde kalma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Güney Azerbaycan hanlıkları ise, Osmanlı Devleti ile aralarını açmak istemedikleri için Süleyman Paşa vasıtasıyla gelen ittifak tekliflerine görünürde olumlu geri dönüş yapsalar da, esasında coğrafî yakınlıktan dolayı İran'ın himâyesine daha fazla ihtiyaç duymaktaydılar[386]. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nden ziyâde geleneksel olarak sürdürdükleri İran politikası doğrultusunda hareket etmeye daha istekliydiler. İşte bu noktada Süleyman Paşa, bölgedeki şartları bütüncül bir yaklaşımla değerlendirerek kendi yol haritasını oluşturmuştur.

1. Rusya ve Erekli Han'a Karşı Mücadele

a. Rusya'nın Kafkasya'da İlerleyişi

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti ve Rusya, Kafkasya'daki askerî-idarî organizasyonlarını revize etmek ve yeni şartlar doğrultusunda sağlamlaştırmak durumunda kaldılar. Azak-Terek hattı, Azak'a doğru kuzey-batı yönünü takip ederken, bu hat Kuban Nehri boyunca daha da güneye çekilerek güçlendirildi. Ruslar, Terek ve Kuban hatlarına muhkem bir şekilde

[386] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 126.

yerleştiler. Bu sürecin doğal sonucu olarak, Azak-Terek hattı, Kuzey Kafkasları tuzla ve otlaklarından ayırmak suretiyle ekonomik olarak Rusya'ya bağımlı hale getirdi[387].

Kafkasya'daki Rus nüfuzunun güçlenmesine zemin teşkil eden bir diğer önemli etmen de bölgedeki hanlar arasında yaşanan güç ve iktidar çekişmeleriydi. Rusya, sınır hattında askerî bakımdan tahkimatını tamamladığı esnada, Kuba Hanı Fethali Han tüm Azerbaycan hanlıklarını kendi yönetiminde toplamak ve bağımsız yapılarına Osmanlı Devleti, Rusya veya İran tarafından bir hâlel gelmesini önlemek amacıyla giriştiği mücadelede başarılı olamamıştı. Fethali Han ile Şeki ve Dağıstan hanlıkları arasında yaşanan Govduşan Savaşı'nın (1774) dokuz aya yayılması, Derbend'de kıtlığın ortaya çıkmasına sebebiyet vermişti. İşte bu noktada, 1768 yılından itibaren Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşta tarafsızlık siyaseti izleyen Fethali Han, Rusya'nın yardımına başvurdu. Fethali Han, II. Katerina'nın yardımını kazanmak için gönderdiği mektupta, Rus vatandaşlığına kabul edilmesini de istemişti. Doğrusu, Kuzey Kafkasya hattında güçlü bir savunma kuran II. Katerina'nın bölgede izlediği yayılmacılık siyasetine, Fethali Han'ın yardım isteği yeni katkılar sunabilecek nitelik taşıyordu. Bu isteği değerlendiren II. Katerina, yardım çağrısına memnuniyetle olumlu karşılık verdi[388].

Fethali Han'a Rus yardımını ulaştırma görevinin General Medem'e verildiği anlaşılmaktadır. 1775 yılının ilkbaharında General Medem komutasında 3.000'i düzenli ve 2.000'i düzensiz birliklerden oluşan toplam 5.000 kişilik Rus askerî kuvveti Kızlar Kalesi üzerinden Dağıstan bölgesine girdi. Bu esnada Rus birliklerine dâhil olan Fethali Han, Derbend'in anahtarlarını II. Katerina'ya göndererek Rus tabiyeti altına girme isteğini yineledi. Fethali Han ve maiyetindeki birlikler, Binbaşı Kridner'in müfrezesine katıldı. Fethali Han ve Rus askerleri birleştikten sonra, müttefik kuvvetler Kaytak Usumisi üzerine yöneldi. Derbend'e 16 km. mesafede Kaytak birlikleri ile yapılan muharebede, Kaytak Usumisi mağlub edildi. Rusya'nın bu şekilde bölgede ilerleyişine İran ve Osmanlı Devleti'nin kayıtsız kalmayacağını hesaba katan II.

---

[387] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 137.

[388] Aleksey Narochnitskiy, **Istoriya narodov Severnogo Kavkaza s drevneyshih vremen do konca XVIII,** V. Moscow-Nauka, 1988, s. 323; Mahmud İsmailov, **a.g.e.**, s. 260-261.

Katerina, 1776 baharında Binbaşı Fromhold komutasında Rus birliklerini Derbend'den geri çekmeyi kararlaştırdı[389].

Kafkasya'daki Rus etkinliğinin bir diğer önemli kısmını, Dinyeper havzasında çıkardıkları isyanda başarısız olan Zaparok Kazakları'nın sürgün edilmeleri ve Kuban civarına yerleştirilmelerine yönelik faaliyetler oluşturuyordu. Rusya bu sayede demografik yapıyı değiştirmeyi hedeflemekteydi. Kafkasyalılar Rusya'nın bu yöndeki faaliyetlerinin ciddiyetini 1777 yılında farkettiklerinde akınlar düzenlemek üzere gerekli hazırlıkları başlatmışlardı. Küçük çaplı akınlar, 1779 yılına gelindiğinde ciddi bir ivme kazanmış olsa da henüz Doğu Kafkasya'da birlik sağlanamadığı için beklenen hedefe ulaşamamıştır. General Yakobi'nin Rus birliklerinin yardımına süratle yetişmiş olması, buradaki dengenin Rusya lehine dönmesiyle sonuçlanmıştır. Her ne kadar Kafkasyalıların akınları, istenen amaca ulaşamamış olsa da Rusya'nın 1774'ten beri Kafkasya'daki bağımsız üniteleri sonlandırma yönündeki çalışmaları akamete uğramıştır. Ayrıca bu durum, bölgedeki Rus birliklerinin ciddi derecede motivasyonunun kırılmasını da beraberinde getirmiş olması nedeniyle, bölgedeki şartlar hanlıkların lehine olacak şekilde değişmiştir[390].

b. Erekli Han'ın Osmanlı Devleti'ne Tabi Olması

1775-1777 yılları arasında Tiflis Hanı Erekli Han Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerine katkı sunmaya devam etmekteydi. Beraberinde bölgeye intikal ettirdiği Rus birlikleri, Sarı Mustafa Paşa (Gence)[391] Kalesi'ni muhasara altına almış, aynı zamanda kale civarındaki yerleşim birimlerini tahrip ederek ateşe vermişlerdi. İşte bu noktada Erekli Han'ın ittifak teklifinde bulunduğu Şeki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han, gelişmelere seyirci kalmayıp harekete geçmiştir. Mehemmed Hasan Han'ın bu şekilde hareketini sağlamaya yönelik Süleyman Paşa'nın doğrudan

---

[389] V. N. Leviatov, **Ocherki po istorii Azerbajdzhana v XVIII veke**, Baku 1948, s. 107-109; V. G. Gadzhiyev, **Russko Dagestanskie Otnoshenija XVIII-nach. XIX**, Moskow 1988, s. 151-153; Aleksey Narochnitskiy, **a.g.e.**, s. 323-324.

[390] Mahir Aslan, "Rusya'nın Bir Karadeniz Devleti Olması Sürecinde Grigoriy Aleksandroviç Potemkin (1768-1791)", **Karadeniz Araştırmaları**, XV/59, Güz 2018, s. 90; Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 41-42; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 138.

[391] Gence Kalesi, 4 Eylül 1725'te Sarı Mustafa Paşa idaresindeki kuvvetler tarafından iki günlük bir kuşatmanın ardından Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Sonraki dönemde, fethi gerçekleştiren kumandanın adıyla *"Sarı Mustafa Paşa Kalesi"* olarak anılmıştır. Oktay Efendizade, "Gence", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996, s. 19.

girişimleri olmuştur. Çıldır valisinin Hazine Kâtibi İbrahim Bey vasıtasıyla Mehemmed Hasan Han'a bir murassa saat, 1.000 adet cedid-i nısfiyye ve 1.000 adet cedid-i rubiyye gönderilmiş ve gönlü hoş tutulmak istenmiştir. Böylelikle Erekli Han'ın Gence Kalesi'ne Rus askerlerini yerleştirme projesinin akamete uğratılması için gerekli önlemler alınmıştır. Diğer yandan Süleyman Paşa, Lezgi birliklerinden de yeterli miktarda destek aldıktan sonra Erekli Han ve beraberindeki Rus askerlerinin muhasarasını kırmayı başarmıştır. Tüm Dağıstan ve İran hanlarının ittifakı sayesinde Gence Kalesi'ndeki Rusya-Erekli Han kuşatması kırılmıştır[392].

Rusya ve Erekli Han Gence Kalesi'nden her ne kadar çıkarılmış olsalar da Osmanlı Devleti ve bölge hanlıklarının Rus istilası olabileceğine yönelik kaygıları giderek artmıştır. Bu bağlamda, Rusya ve Erekli Han'ın Azerbaycan hanlıkları ve Erivan (Revan) Kalesi üzerine yürüyebileceği değerlendirilmiştir. Bu yöndeki kaygılar, Erekli Han'ın mühimmat ve cephane takviyesi yaparak bölgeye harekât düzenlemek üzere hazırlıklarını tamamlandığına yönelik haberlerin İstanbul'a ulaşmasıyla, vaziyet daha da ciddileşmiştir. Osmanlı Devleti, Rusya'nın istila niyetine karşılık antlaşma hükümlerinin bağlayıcılığı nedeniyle resmen bir girişimde bulunamasa da Süleyman Paşa vasıtasıyla hanların beraberlik içerisinde hareket etmelerini teşvik etmekteydi. Hatta Rusya'nın bu yöndeki faaliyetlerinden rahatsızlık duyacak olan İran ile de Süleyman Paşa vasıtasıyla haberleşme yapılmaktaydı[393]. Bu diplomatik teşebbüsler neticesinde İran, Kafkasya hanlarının kurduğu ittifaka katılarak Rusya ve Erekli Han karşısında gerekenin yapılması için İstanbul'a elçi göndermiştir[394].

Şeki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han'ın önerileri doğrultusunda Revan'a yönelik muhtemel bir Rusya-Erekli Han saldırısının engellenmesi amacıyla Süleyman Paşa gerekli tedbirlerin alınması için harekete geçmiştir. Bu kapsamda, Erzurum Kalesi mevcudundan 100 kantar (5 ton 645 kg.) barut ile 30 kantar (1 ton 693 kg.) kurşun, 570 kuruşluk nakliye ücreti Erzurum gümrük emini tarafından

[392] BOA, **HAT.**, nr. 4/94G (29 Zilhicce 1189/20 Şubat 1776); Şeki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han'ın hediyeler münasebetiyle Babıali'ye gönderdiği teşekkür mektubunda, *"pederimiz hazretleri"* diye bahsettiği Süleyman Paşa'nın bölgedeki faaliyetlerinden duyduğu memnuniyetini bildirmiştir. **HAT.**, nr. 4/94M.
[393] BOA, **HAT.**, nr. 4/94B; **HAT.**, nr. 4/94I (1776); **HAT.**, nr. 4/94M (1776).
[394] BOA, **HAT.**, nr. 4/94İ.

karşılanarak Çıldır'a gönderilmiştir[395]. Rusya-Erekli Han ittifakının Gence'de amacına ulaşamaması ve Süleyman Paşa önderliğinde İran ve Dağıstan hanlarının birleşerek muhtemel Revan istilası için etkili tedbirler almaları nedeniyle, Revan üzerine bu dönemde herhangi bir saldırı girişiminde bulunulmadığı anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda Erekli Han, Revan hanından tahsil ettiği senelik vergiyi alamadığını bahane ederek Revan üzerine yürümüş ve Revan çevresindeki yedi-sekiz köyü yağmalamıştır. Bu esnada Süleyman Paşa iki han arasındaki uzlaşmazlığı çözmek için mühürdarını Revan'a göndermiştir. Revan Hanı Hüseyin Ali Han, Erekli Han'ın sebep olduğu zararın tazmini ve uzlaşmayı kabul etme teklifini Süleyman Paşa'nın mühürdarına ileterek geri göndermiştir. Erekli Han tarafından kabul edilmeyen bu hususta Süleyman Paşa'nın girişimleri sonuçsuz kalmıştır[396].

Bu esnada Erekli Han ile Osmanlı Devleti arasındaki önemli gündem maddelerinden biri de Lezgilerin Tiflis'e yönelik yağma ve çapul hareketleriydi. Daha önceden de bahsedildiği üzere, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın şartları gereğince Osmanlı Devleti Tiflis topraklarının bölgedeki Lezgilerin ve diğer hanlıkların akınlarından korunması konusunda taahhüt vermişti. Ancak Erekli Han'ın Osmanlı Devleti'ne yaptığı müracaattan anlaşıldığına göre, Kaynarca Antlaşması'ndaki taahhüt Lezgiler tarafından ihlâl edilmekte ve yağma hareketinde bulunmaktaydılar. Erekli Han öncelikle bu hususun çözülmesini talep etmekteydi[397].

Lezgilerin yağma ve çapul hareketleri bu dönemde Süleyman Paşa tarafından da dikkatle izlenen konulardan biriydi. Osmanlı merkezî yönetimi, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın gereği olarak Tiflis Hanı Erekli Han'ın Lezgi akınlarına maruz kalmaması yönündeki vaadinin ihlal edilmemesi noktasında özen gösteriyordu. Çünkü bu konu yüzünden Rusya ile yeni bir sürtüşmenin yaşanması istenmiyordu. Rusya da bölgedeki gelişmelere kayıtsız kalmayıp, Lezgilerin Erekli Han üzerine düzenledikleri yağma hareketini sonlandırması için İstanbul'a baskı yapmaktaydı. İşte bu noktada, Süleyman Paşa'nın İstanbul'da bulunan Hazine Kâtibi İbrahim Bey'e, Lezgilerin

[395] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 314/21126 (20 Şevval 1179/14 Aralık 1775); 1 Kantar (İstanbulî), 56,449329 kg. olarak hesaplanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Kantar", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 317-320.
[396] BOA, **A.{AMD.**, nr. 21/28 (16 Şaban 1193/29 Ağustos 1779).
[397] BOA, **HAT.**, nr. 3/82 (22 Rebiülevvel 1191/30 Nisan 1777).

yağma hareketlerine son vermesi konusu sıkı sıkıya tenbih edilmişti[398]. Antlaşma şartlarının ihlal edilmesinden Sultan I. Abdülhamid de büyük rahatsızlık duymakta ve Rusya elçisiyle bu konudan dolayı muhatab olmaktan duyduğu memnuniyetsizliği *"Asr-ı Mustafa Hânî'de bu seferin nakz-i ahdine sebep olub dünyadan gidenler azâb-ı kabirden necat bulmasınlar…*" diyerek tepkisini dile getirmekteydi[399].

Tiflis Hanı Erekli Han, Aralık 1776'da Mirza Görgin adında çok sayıda dil bilen bir Ermeni'yi elçi olarak İstanbul'a göndermiştir[400]. Mirza Görgin'in yol güvenliğinin sağlanması için Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan güvendiği adamlardan birini yanına vermesini, Ahıska'dan İstanbul'a kadar olan güzergâhda görev yapan tüm yerel idarecilerin de gereken kolaylığı sağlamaları istenmiştir[401]. Aynı zamanda Süleyman Paşa'nın mühürdarının takririnden anlaşıldığına göre, İstanbul'a gidecek olan Mirza Görgin için menzil beygirler tahsis edilmiştir[402]. Mirza Görgin'in İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Erekli Han'ın yanına geldiği ve Babıali'nin görüşleri hakkında verdiği malûmatı, Süleyman Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bir tahrirattan öğrenmekteyiz. Tiflis Hanı Erekli Han, İstanbul'dan gönderilen hediyeleri uzaktan karşılamış ve atından inerek padişah I. Abdülhamid tarafından gönderilen atın gemini öpmüştür. Ardından padişahın gönderdiği ata binerek alay ile toplar atılarak karargâhına ulaşmıştır. Kalabalık bir maiyetle gerçekleştirilen görkemli karşılama töreni, esasında Erekli Han'ın Osmanlı tabiyetine geçme isteğini halka açıkça ilan etmesi anlamına gelmekteydi. Bu seronomiden sonra Erekli Han, divanını toplayıp herkesin huzurunda gönderilen menşuru okutmuş ve hilatı giyerek eteğini öptürmüştür. Ancak Erekli Han'ın bu tavrı o zamanki çıkarlarına uygun bir davranış

---

398 BOA, **A.{AMD.**, nr. 20/11.
399 BOA, **İ.E.HAT.**, nr. 5/435.
400 Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. II, İstanbul 1309, s. 62-63; 1776-1778 yılları arasında İstanbul'a birkaç defa gönderilen Mirza Görgin, Tiflis Hanı Erekli Han'ın çözüme kavuşturulmasını istediği Gürcü esirler ve Lezgi yağma hareketleri gibi hususları Osmanlı Devleti'ne iletmiştir. Mikheil Svanidze-Nana Kacharava, "1775-1779 İran-Osmanlı Savaşı Sırasında Osmanlıların Gürcistan Kralı II. Erek'le ve Güney Kafkasya'daki Hanlarla Olan İlişkileri" **XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010**, Ankara 2015, s. 911-912; Mirza Görgin ve heyetinin konaklama masraflarına dair ayrıntılar için bk. BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 59/4164 (Gurre-i Zilkade 1190/12 Aralık 1776).
401 BOA, **C.HR.**, nr. 132/6564 (29 Cemaziyelevvel 1191/5 Temmuz 1777).
402 BOA, **C.HR.**, nr. 81/4011.

olduğu için Osmanlı Devleti temkinli yaklaşma ve Erekli Han'a tam manasıyla güvenmeme politikasını sürdürmüştür[403].

Bu dönemde Osmanlı-İran savaşı devam ederken Erekli Han, Zend Kerim Han'ın Tiflis'e yönelmesinden çekindiği için kendi pozisyonunu güçlendirmek amacıyla Mirza Görgin'i 1778 yılının bahar aylarında İstanbul'a tekrar göndermiştir. Mirza Görgin'e bu seyahati esnasında yine Süleyman Paşa'nın mühürdarı eşlik etmiştir. Mirza Görgin İstanbul'a geldiğinde, Tiflis hanının Zend Kerim Han karşısında Osmanlı Devleti'nin yanında olduğu konusunda İstanbul'daki üst düzey devlet adamlarını ikna etmeye çalışmıştır. Erekli Han'ın Osmanlı Devleti'ne tabiyetinden sonra, İran'a meyilli olan Hoy, Gence, Revan, Karabağ ve Şirvan hanlarının etkilendiğini, onların da Osmanlı Devleti tarafına geçtiğini ve Osmanlı hududuna zarar vermeyeceklerini taahhüt eden senetler verdiklerini dile getirmiştir. Erekli Han da diğer hanların bu yönde sundukları taahhütlere kefil olduğunu bildirmiştir[404]. Mirza Görgin'in bu yaklaşımı, İstanbul'da memnuniyetle karşılanmış ve kendisine samur kürk, at takımı ve bir mücevher saat ve çeşitli hediyelerle İstanbul'dan uğurlanmıştır[405]. Kararlaştırılan hususlar, kuyumcubaşı ağadan temin edilen bir adet gümüş kozağın içerisine yerleştirilerek gönderilmiştir[406].

Tiflis Hanı Erekli Han'ın yukarıda detaylandırılan faaliyetleri, esasında ülkesini ve bağımsızlığını korumak adına, Rusya taraftarlığından Osmanlı tabiyetine geçiş süreci ile ilgili izlediği siyasete dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bölgede İran ile ittifak kurma eğiliminde olan Azerbaycan hanlarının da Erekli Han ile aynı politik çizgide hareket ettiği, topraklarına ve bağımsızlıklarına halel geleceğini anladıklarında

---

[403] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet…**, C. II, s. 65.
[404] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet…**, C. II, s. 66.
[405] Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakāikü'l-Ahbâr, 1774-1779 (H. 1188-1193)**, haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 106-107; Tiflis Hanı Erekli Han'a gönderilen hediyelerin ayrıntıları şöyledir: "1 adet; mine ve saniyelü elmas ile murassa' altun saat ma'a elmaslu köstek ve miftah, 1 adet; kayısı rengi çukaya kaplu bol yenli sırt sammur kürk, 1 adet zırh enseliklü sırma saçaklı bir peçelü yaldızlı sim kebir raht, 1 adet; ma'a sim döşeme ve sim gaddare, 1 adet; havayî diba üzerine yaldızlı sim kıbralı sim borulu sırma saçaklı maî atlasa duhte kesme, 1 adet; yaldızlı sim rikâb çift, 1 adet; sim kaplama havayî diba eyer". BOA, **C.SM.**, nr. 175/8780 (27 Rebiülevvel 1192/25 Nisan 1778).
[406] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 65/4570 (7 Şaban 1191/10 Eylül 1777); Dönemin sembolik ifadesine göre kozaklar hem devletin ihtişamını hem de gönderilen kişiye verilen değeri gösteriyordu. Nebi Bozkurt, "Kozak", **DİA**, C. 26, Ankara 2002, s. 232-234; Erekli Han'a gönderilen bu gümüş kozaklı nâmeler bir tane ile sınırlı değildir. Daha sonraki dönemlerde de gönderildiği anlaşılmaktadır. BOA, **C.DH.**, nr. 314/15666 (6 Rebiülevvel 1192/4 Nisan 1778).

keskin dönüşler yaparak Osmanlı Devleti'nin himayesine başvurdukları anlaşılmaktadır. Netice itibariyle Erekli Han ve diğer Azerbayacan hanları, kendi çıkarları doğrultusunda ikili bir siyaset izlemişlerdir. Osmanlı Devleti de bölgedeki bu hanlıkları tabiyetine alma ve yönlendirme eğiliminde olmuştur. Artan Rusya ve İran tehdidi, hem Osmanlı Devleti'ni hem de bölge hanlarını böyle bir siyaset belirlemeye ve uygulamaya mecbur bırakmıştır.

2. Osmanlı-İran Savaşı (1775-1779) ve Sınır Hattında Süleyman Paşa'nın Tedbirleri

Nadir Şah'ın 1747'de öldürülmesinden sonra ortaya çıkan otorite boşluğunu doldurmak üzere İran hanları kendi aralarında kıyasıya bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu iktidar mücadelesinin tarafı olanlar kendi içlerinde, Nadir Şah ailesinden bir şehzadeyi İran yönetimine getirmek üzere iki gruba ayrılmışlar ve isteklerini gerçekleştirmek üzere ihtilal ve karmaşaya sebebiyet vermişlerdir. Ancak İran'daki karışık ortamı değerlendiren Zend Kerim Han, Cevdet Paşa'nın ifadesiyle *"adl-ü sehâvet yolunu tutup"* İran halkının desteğini kazanmayı başararak İran, Irak-ı Acem ve Horasan bölgelerinde hâkimiyet tesis etmiştir[407]. Aynı zamanda Azerbaycan hanlarına da hediyeler göndererek, İran'daki yeni iktidarını sağlam bir zemine oturtmuştur. Ancak Zend Kerim Han konar-göçer Kürt kabilelerinden olması nedeniyle hanedana mensup değildi. Bu sebeple, soylu olmayan şah olarak tanınmayacağından ve Nadir Şah'ın akıbetini de bildiği için *"Şah Vekili"* unvanıyla hükümranlık sürmeye başlamıştır[408].

İran'daki iktidar çekişmelerinden rahatsızlık duyan Azerbaycan hanları, Zend Kerim Han'a bağlılıklarını sunarken aynı zamanda endişelerini Osmanlı Devleti'ne iletip, Osmanlı'ya bağlılıklarını sunarak muhtemel tehlikerden kendilerini korumayı hedefleyen iki yönlü bir politikayı benimsemişlerdir. Durumun hassasiyetini göz önünde bulunduran Zend Kerim Han, ilk etapta Osmanlı Devleti ile doğrudan bir çatışmaya girmek yerine eski antlaşmalara sadık kalarak çözüm arayışına girdiği için

---

[407] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, s. 342.

[408] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, s. 341-343; Kerim Han *"Şah Vekili"* unvanına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Hatta, Şiraz'da inşa ettirdiği yapılara isim verirken vekil unvanını kullanmıştır. Mescid-i Vekîl, Bâzâr-ı Vekîl ve Hammâm-ı Vekîl adlı yapılar bu bağlamda zikredilebilir. Rıza Kurtuluş, "Kerim Han Zend", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002, s. 288.

I. Abdülhamid'in güvenini kazanmayı başarmıştır. Kerim Han'ın bu politik hamlesi, İran'daki vekilliğinin Osmanlı Devleti tarafından onaylanmasını sağlamıştır. 1774 yılında Osmanlı tahtına geçen I. Abdülhamid, cülusunu bildirmek üzere devrin ünlü şairi Sünbülzade Vehbi'yi Farsça'ya derin vukufiyetinden dolayı elçi olarak Zend Kerim Han'a göndermiştir[409].

Osmanlı-İran ilişkilerinde ilk dönemde süregelen karşılıklı güvene dayalı olarak tesis edilen olumlu atmosfer, Babanoğulları aşireti arasındaki ihtilaf nedeniyle bozuldu. Zend Kerim Han'ın Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyetlerini açıkça yürütmesinin temelinde, yeni sonlanmış olan Rus harbinden dolayı Osmanlı Devleti'nin askerî ve siyasî anlamda hırpalanmış olması yatıyordu. Bunun yanısıra Bağdat'ta 1772'de çıkan veba salgınında ölen İranlı tüccarın mallarının Osmanlı Devleti tarafından varislerine verilmemesi de diğer bir sebep olarak gösterilebilir[410].

Zend Kerim Han'ın muhaliflerinden olan Baban Aşireti'nin Osmanlı topraklarına sığınması, savaşa meşruiyet kazandıran başlıca gelişmedir. Zend Kerim Han, Osmanlı Devleti'ne karşı kesin bir üstünlük kazanırsa İran'a tam anlamıyla hâkim olacağını hesaplamıştı. Bu kapsamda, Mart 1775'te kardeşi Sadık Han kumandasındaki 20.000 kişilik orduyu Basra'ya, mevcudu 20.000 olan bir diğer orduyu da Doğu Anadolu'ya gönderdi. Zend Kerim Han'ın birlikleri Doğu Anadolu'ya ulaştığında geniş ölçekli bir yağma ve talan harekâtı gerçekleştiği gibi Basra 15 Nisan 1776'da teslim oldu. Basra'nın düşüşü, Osmanlı Devleti açısından savaşın ilanını gerekli kılmış ve 2 Mayıs 1776'da iki devlet resmen savaşa girmişti[411].

---

[409] Sünbülzâde Vehbî (ö. 1809) dönemin ünlü divân şairlerindendir. Padişah I. Abdülhamid tahta çıktıktan sonra cülusunu bildirmek üzere, çok iyi Farsça bilmesinden dolayı sefir olarak İran'a gönderilmiştir. Ancak Zend Kerim Han'la olan yakın dostluğu yüzünden devletin menfaatlerine zarar verdiği yönündeki söylentiler üzerine idamı emredildi. Bir posta tatarı kılığında gizlice İstanbul'a dönen şair Üsküdar'da saklanırken yazdığı "Tannâne" kasidesi sayesinde affedildi. Selim Sırrı Kuru, "Sünbülzâde Vehbî", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 140-141. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, s. 344-345.

[410] Abdurrahman Ateş, "XVIII. yy.'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt X, S. 3, Afyon 2008, s. 68.

[411] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 460; Stanford Shaw, "Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", **The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic**, Cambridge University Press, Cambridge 1991, s. 311; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 136.

İran tarafındaki gelişmelerin bir savaşa sebebiyet vereceği anlaşıldığında hazırlanan sefer planına göre ordunun stratejisi belirlenmiş, Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı Devleti'ne bağlı olup olmadıklarına yönelik tereddütleri ortadan kaldıran net bilgiler İstanbul'a ulaştırılmıştı. Ordunun harekât tarzının deşifre olmaması amacıyla Canikli Ali Paşa'nın Of üzerine gitme bahanesiyle asker topladığı duyurulmuştu. Kars üzerinden Canikli Ali Paşa'nın diğer koldan ise Serasker Yeğen Ali Paşa'nın İran topraklarına girmesi tasarlanmıştı. Aynı zamanda konuyla ilgili Bağdat valisi ile de görüş alışverişinde bulunulmuştu[412].

1775-1779 Osmanlı-İran Savaşı'nın başladığı dönemde Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya hudutlardaki güvenliğin sağlanması ve sıkı tedbirler alınması için gönderilen hükümde, savaşın organizasyonuna dair bazı ayrıntılar da mevcuttur. Buna göre, daha sonra Canik Muhassılı Ali Paşa seraskerliğe getirilmiş ve İran gailesinin ortadan kaldırılması için Kastamonu'dan başlayarak tüm Karadeniz sahilleri, Amasya, Giresun, Trabzon ve Erzurum eyaletlerinden görevlendirilen askerî birliklerin süratle Kars tarafına gönderilmeleri istenmiştir. Bu doğrultuda Süleyman Paşa'nın seraskerliğe getirilen Canik Muhassılı Ali Paşa ile birlikte hareket etmesi, gelişmelerle ilgili bilgi vermesi, Çıldır serhaddının muhafazası için dikkatli olunması ve ayrıntılı gözlemler yapılarak muhafaza edilmesi istenmiştir. Bununla birlikte İran tarafındaki son gelişmelerle ilgili bilgilerin Süleyman Paşa'ya aktarılacağı bildirilmiştir[413]. Bu kapsamda Süleyman Paşa'nın yaptığı hazırlıklar doğrultusunda, Tiflis Hanı Erekli Han vasıtasıyla buralardan asker toplanmış ve bu askerlerin giderlerinin ödenmesi için ihtiyaç duyulan 6.000 kuruş Hazine-i Amire'den çıkarılmıştır[414]. Ayrıca sınır güvenliğinin arttırılması için Süleyman Paşa'nın isteği doğrultusunda Osmanlı Devleti, Çıldır Eyaleti çevresindeki mutasarrıfların, maiyetlerindeki askerlerle birlikte Çıldır valisinin emri altında toplanmalarını ve onun verdiği emirleri harfiyen yerine getirerek hareket etmelerini istemiştir. Kars çevresinde toplanmak üzere 10.000 piyade ve 5.000 süvariye ihtiyaç olduğu, şayet İran üzerine hücum edilmesi gerekirse bu

[412] BOA, **HAT.**, nr. 18/827 (29 Zilhicce 1189/20 Şubat 1776).
[413] BOA, **C.AS.**, nr. 1112/49242 (Evahir-i Şevval 1190/Aralık 1776).
[414] BOA, **C.AS.**, nr. 211/9023 (5 Zilhicce 1190/15 Ocak 1777). Erekli Han, Osmanlı Devleti'nin İran ile olan mücadelesinde yakınlık göstermiş gibi görünse de aslında Zend Kerim Han'a tabiyet bildirmiş ve hatta ona Çıldır Eyaleti'ne birkaç defa saldırdığını bildirmiştir. John R. Perry, **Karim Khan Zand A History of Iran, 1747-1779**, The University of Chicago Press, Chicago 1979, s. 189-190.

sayının 70.000-80.000 civarında olması gerektiği görüşü bildirilmiştir[415]. Ancak 1775-1779 Osmanlı-İran Savaşı'nda Süleyman Paşa'nın yaptığı bu hazırlıklar sıcak çatışmaya mahal vermeden bir tedbir olmaktan ileri gitmemiştir.

Süleyman Paşa, sınırlardaki güvenliği arttırmak amacıyla bölgedeki kabilelerin çeşitli hediyeler vasıtasıyla bir arada tutulması için de çalışmalarda bulunmuştur. Daha önce Süleyman Paşa'nın maiyetine giren ve Osmanlı Devleti'ne hizmette bulunan Dağıstan Gazi Kumuk beylerinden Sürhay Han torunu El-hac Giray Paşa'ya, Rusya ve İran tehlikesine karşı hazır bulunması gerektiği hususunda çeşitli hediyeler, yevmiye, tayinat ve emirler gönderilmiştir[416].

I. Abdülhamid, İran ile savaşın devam ettiği dönemde, Hoy Hanı Ahmed Han ve Revan Hanı Hüseyin Ali Han'a, Kars Defterdarı Hacı İbrahim Efendi'nin oğlu ile hediyeler göndermiştir. Bu hediyeleri Hoy Hanı Ahmed Han kabul etmiş ancak Revan Hanı Hüseyin Ali Han, daha evvel İran ile olan münasebetleri nedeniyle reddetmiştir. Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine aykırı davranma eğiliminde olan ve hediyeleri kabul etmeyen Revan Hanı Hüseyin Ali Han'dan gelecek olası bir tehlikede, Osmanlı-İran hududunun başlangıç mevkîinde bulunan Arpaçay Nehri kenarında gerekli askerî tedbirlerin alınması ve bölgedeki gelişmelerin takip edilmesi Kars muhafızına havale edilmiştir[417].

Güney Azerbaycan hanlarından Erdebil Hanı Nazar Ali Han'a da Süleyman Paşa vasıtasıyla gönderilen fermanla birlikte, nakit para ve murassa saat ulaştırılmıştır. Bu hediyeler vasıtasıyla yapılan yazışmaların satır aralarından anlaşıldığına göre, Nazar Ali Han, Tiflis Hanı Erekli Han'a güvenmemekle birlikte Rusya ile hareket ederek Azerbaycan tarafına saldırmasından endişe ediyordu. Aynı zamanda İran'ın da Dağıstan hanları ile ittifak kurup herhangi bir sınır tecavüzünde bulunmaları halinde, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak olası tehdidin ortadan kaldırılması için gereğini yerine getireceğini taahhüd etmiştir[418]. Ancak taahhüdün aksine Zend Kerim Han'ın amca çocuğu olan Nazar Ali Han, bunu yerine getirmediği gibi Osmanlı

[415] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 304/20436 (Evahir-i Zilkade 1190/Ocak 1777); **HAT.**, nr. 3/82, (22 Rebiülevvel 1191/30 Nisan 1777).
[416] BOA, **C.HR.**, nr. 86/4257 (9 Zilkade 1189/1 Ocak 1776).
[417] BOA, **HAT.**, nr. 3/82 (22 Rebiülevvel 1191/30 Nisan 1777).
[418] BOA, **HAT.**, nr. 4/97.

Devleti aleyhinde Bağdad ve Şehrizor taraflarına tayin edilmiştir. Zend Kerim Han, ayrıca oğlunu ve kardeşini de külliyatlı asker ve mühimmat ile bu mevkilere görevlendirmiştir[419].

1775-1779 Osmanlı-İran Savaşı'nın bundan sonraki aşamasında, Babanlı Mehmed Paşa, Zend Kerim Han'ın kardeşi Sadık Han'ı Nisan 1777'de mağlup etmiş ancak Basra'dan çıkaramamıştır[420].

Zend Kerim Han 1778'de Osmanlı Devleti'ne karşı II. Katerina ile bir ittifak anlaşması yapmıştır. Bu ittifak ile Zend Kerim Han, Doğu Anadolu'yu Rusya ile birlikte istila etmeyi hedeflemiştir[421]. Ancak onun ölümüyle bu ittifak sonuçsuz kaldığı gibi birkaç sene İran işgalinde kalan Basra da yeniden Osmanlı idaresine girebilmiştir[422].

Osmanlı Devleti'nin askerî gücünün giderek zayıfladığı ve özellikle kendini gösterdiği XVIII. yy.'ın son çeyreğinde hanlıklarla olan bu yakınlaşma, İran ve özellikle Rusya'ya karşı geç kalınmış siyasî hamleler olmaktan öteye gidememiştir. Süleyman Paşa'nın hanlarla yaptığı mektuplaşmalar, hediyeler Osmanlı Devleti adına olumlu yönde atılan adımlar olarak görünse de hanlıkların kendi iç çekişmeleri ve bağımsızlıklarını korumaya çalışmaları bu girişimleri sonuçsuz bırakmıştır. Özellikle Güney Azerbaycan hanlıklarının İran tahakkümünde bulunmaları, bölgede kurulmak istenen ittifakı sekteye uğratan en önemli amil olarak görülebilir.

3. Bölgedeki Güvenliği Arttırmaya Yönelik Faaliyetleri

Süleyman Paşa, kendi eyaleti dâhilindeki kalelerin tamir ve tahkimiyle ilgili çalışmalara öncelik ve ağırlık vermiştir. Ahıska Kalesi'nde istihdam edilen yeniçerilerin mevaciblerinin ödenememesi dolayısıyla duyulan rahatsızlığa, Süleyman Paşa geçerli bir mazaret bulma arayışında olmuştur. Bu doğrultuda 1180 (1766/1767)'den beri ödenemeyen mevacib bedellerinin, selefi Numan Paşa zamanında yeniçerileri gelir kaybına uğratarak zarar vermek kastıyla ocaklık olarak

---

[419] BOA, **HAT.**, nr. 3/82 (22 Rebiülevvel 1191/30 Nisan 1777).
[420] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 461.
[421] Stanford Shaw, **a.g.e.**, s. 311.
[422] BOA, **HAT.**, nr. 29/1388; **HAT.**, nr. 21/1006; Rıza Kurtuluş, "Kerim Han Zend"…, s. 288; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, Matbaa-i Osmaniye 1309, s. 341-343; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. V, s. 461-465.

kaydettirmesinin neden olduğunu öne sürmüştür. Ahıska Kalesi'nde ihtiyaç duyulan 30.303,5 kuruşluk mevacib Özi Kalesi'ndeki yeniçerilere yönlendirildiği için, Ahıska Kalesi'nin muhafazasında görev yapan yeniçerilerin 1189 (1775/1776) senesi mevaciblerinin 1190 (1776/1777) senesi malından tahsil edilmesi ve kalanın da Çıldır cizyesi malından verilerek bu sorunun çözülmesini taleb etmiştir[423].

Daha sonraki dönemde sadece Çıldır Eyaleti dâhilindeki kalelerin tahkimatıyla sınırlı kalmayan Süleyman Paşa, Sohum Kalesi'nin takviye edilmesiyle de ilgilenmiştir. Bilindiği üzere 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Abhazlar, kendilerine karşı sert bir tutum takınıldığını bahane ederek 1771'de isyan etmişler ve Sohum Kalesi'ni ele geçirmeyi başarmışlardı. Abhaz beyi Zurab ile Keleş Ahmed ihtilafa düşünce Osmanlı Devleti bu durumdan faydalanarak kaleyi geri aldı[424]. Yeniden Osmanlı hâkimiyetine giren Sohum Kalesi'ndeki eksikliklerin giderilmesi için Süleyman Paşa'ya emirler gönderildi. Bu emirlerde, kalenin ihtiyaç kalemleri tek tek belirlenmiş ve tedarik sürecinde izlenecek yol ve yöntem tarif edilmiştir. Gönderilen emirde Sohum Kalesi'nin dört bir yandan düşmanla kuşatılmış olduğu ve tehlike altında bulunduğuna dikkat çekilmiştir. Sohum Kalesi'nde görev yapan askerî personel, İstanbul'dan gönderilen yeniçeriler, cebeciler, topçular ve bölgeden toplanmış olan yerli yeniçerilerden oluşmaktaydı. Burada görev yapan askerlerin yevmiye ve zahirelerinin durumuna dair Bab-ı Defterî'deki kayıtlar üzerinde bir inceleme yapılmıştır. Ulaşılan sonuçlara göre, 1183 (1769/1770) yılından itibaren kalede görev yapan askerlerin mevacib bedelleri ve 1189 (1775/1776) senesinden beri de zahireleri gönderilememiştir. Bu doğrultuda Süleyman Paşa'ya gönderilen emirden anlaşıldığına göre, ihtiyaç duyulan zahire 45 ton buğdaydan ibaretti. Mevacib bedeli olarak ise 2.249 akçenin çıkarılması ve süratle bölgeye ulaştırılması istenmiştir[425].

Bu gelişmelerin dışında, Ahıska ve çevresindeki eşkıyanın faaliyetleri Süleyman Paşa'yı rahatsız eden bir diğer konu olmuştur. Harp boyunca, kapısız levent[426], eşkıya ve devlet memurlarının aşırıya kaçan istekleri, baskın ve yağmaları

---

[423] BOA, **C.AS.**, nr. 988/43129 (10 Şaban 1189/6 Ekim 1775); **AE.SABH.I.**, nr. 224/14852 (10 Rebiülahir 1190/29 Mayıs 1776).
[424] Mustafa Aydın, "Sohum", **DİA**, C. Ek-2, İstanbul 2016, s. 525-528.
[425] BOA, **C.AS.**, nr. 1135/50393 (22 Safer 1192/22 Mart 1778).
[426] Kapısız leventlerin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Genel anlayışa göre, Anadolu'da ekonomik şartların kötüleşmesi ve tarıma elverişli toprakların yetersiz olması

yüzünden kırsal kesimin büyük bir mahrumiyet yaşadığı, bilinen bir gerçekti[427]. O yıllarda kırsal kesimi geniş anlamda etkisi altına alan bu tür bozguncu faaliyetler, Ahıska ve çevresinde de görülmüştü. Ahıska kadısı başta olmak üzere toplam 11 kadının ilamlarında işaret ettikleri üzere, bölgede *"Levandan"* olarak isimlendirilen eşkıya güruhunun halka ciddi zararlar verdikleri Süleyman Paşa'ya bildirilmiştir. Süleyman Paşa da söz konusu eşkıyalık faaliyetlerinin sonlandırılması için İstanbul ile irtibat halinde olmuş, bir an evvel sorumluların cezalandırılması ve ahaliyi rahatsız edecek olan bu tür faaliyetlerin tekrarlanmaması için gerekli önlemleri almıştır[428].

Süleyman Paşa'nın ilgi alanına giren konulardan bir diğeri de 1768-1774 harbi sonrası Gürcü esirlerin durumlarını netleştirmek olmuştur. İstanbul'daki Rusya maslahatgüzarının başvurusu üzerine, bölgedeki esirlerin içinde bulunduğu koşulların incelenmesi için Osman adında bir Babıali görevlisi gönderilmiştir. Esirlerin şartlarının iyileştirilmesi için çıkarılan ferman, herkesin duyabileceği şekilde okunmuş ve Babıali'nin bu konudaki idarî tasarrufu bu görevli tarafından iletilmiştir. Süleyman Paşa ise konuyla ilgilenmiş, gerekli birimlere emirler göndermiş ve bu hususla ilgili olarak Erzurum, Kars ve Ahıska kadıları ile irtibata geçmiştir[429].

Süleyman Paşa'nın meşgul olduğu hususlardan biri de Osmanlı Devleti'ne başkaldırıp isyan eden firari Ali Paşa meselesiydi[430]. Canik Valisi Ali Paşa'nın faaliyetlerinden duyulan memnuniyetsizlik, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'yı ilgilendirecek bir boyut kazanacaktır. Hadiselerin gelişiminde Ali Paşa'nın ikinci Kırım Seraskerliği döneminde kendisinden beklenen yararlılığı gösterememiş olması değerlendirilmekteydi. Bu nedenle Ali Paşa'nın sicili kabarmaya ve itibar kaybı yaşamaya başlamıştı. Kırım'ın kurtarılması için düzenlenen sefer esnasında Ali

---

nedeniyle sayısı artan genç nüfus işsiz kalmıştır. Bu yoğun genç ve işsiz nüfus, bey-paşa kapılarına yerleşerek yaşam mücadelelerini sürdürmeye çalışmışlardır. Mücteba İlgürel, "Levent", **DİA**, C. 27, Ankara 2003, s. 149-151.

[427] Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 199-200.

[428] BOA, **C.ZB.**, nr. 78/3851 (30 Cemaziyelevvel 1190/17 Temmuz 1776); **C.DH.**, nr. 220/10988 (27 Receb 1190/11 Eylül 1776).

[429] BOA, **C.HR.**, nr. 37/1847 (29 Muharrem 1189/1 Nisan 1775); **C.AS.**, nr. 919/39711 (23 Receb 1189/19 Eylül 1775).

[430] Çıldır Valisi Süleyman Paşa ile Canik Muhassılı Ali Paşa arasında eskiye dayanan bir husûmet bulunmaktaydı. Süleyman Paşa'nın Livane Beyi olduğu dönemde Solomon (I) hadisesi ile başlayan bu husûmet, Canik Muhassılı Ali Paşa'nın Faş'a göndermediği askerler nedeniyle devam etmişti. BOA, **HAT.**, nr. 1107/44643; **C.AS.**, nr. 36/1659 (10 Rebiülahir 1186/11 Temmuz 1772).

Paşa'nın fazla vergi ve bunun yanı sıra para toplayarak hazinesini doldurduğu öne sürüldüğü için gelişmeler aleyhine ilerlemekteydi. Ali Paşa ise bu ithamlar karşısında maiyetindeki askerlere yeterli ulufe ve bahşişlerin verilmediğini iddia ederek suçlamaları kabul etmemekteydi. Ancak Ali Paşa'nın bu yöndeki itirazları, hakkındaki olumsuz düşünceleri ortadan kaldırabilecek mahiyette görülmemekteydi. Diğer yandan Bozok ve Yeniil Ayanı Çapanoğlu Mustafa Bey ile aralarındaki uzlaşmazlık, Ali Paşa'yı İstanbul ile karşı karşıya getirmekteydi. Ali Paşa'nın yaşadığı bu olumsuz tablo, netice itibariyle kendisinin ortadan kaldırılması gerektiğine dair karar çıkmasıyla sonuçlanmıştır[431].

Haberi öğrenen Ali Paşa, kendisini bekleyen ve değişmeyecek olan sondan kurtulmak için firar etme yolunu seçmiştir. Bu esnada, Süleyman Paşa'nın yanından dönen Tatar Osman, Ali Paşa ile ilgili duyumlara dair bir takrir kaleme alıp Babıali'ye sunmuştur. Tatar Osman'ın aktardıklarından anlaşıldığına göre, firari Ali Paşa'nın Çıldır tarafında görüldüğü ve bu haber üzerine Süleyman Paşa tarafından gereğinin yerine getirilmesi emrini içeren hükmü valiye iletmiştir. Emri alan Süleyman Paşa, firari Ali Paşa'nın Çıldır'a gelmediğini ve Kırım taraflarında olduğunu bildiğini Tatar Osman'a ifade etmiştir. Şayet Çıldır'a gelirse, görev alanındaki diğer idarecilerin firari Ali Paşa'yı yakalamaları için gerekli emirleri verdiğini söylemiştir[432].

Süleyman Paşa'nın Canikli Ali Paşa konusundaki tedbirleri bununla sınırlı kalmamıştır. Firari Ali Paşa'nın Acara bölgesinde olduğunu öğrenen Süleyman Paşa, onu yakalayabilmek ve devlete teslim etmek için bir miktar askerini üzerine göndermiştir. Faş eski muhafızı Şakiroğlu ile Süleyman Paşa arasında bir çekişme olduğu için Şakiroğlu Acaralıları yanına toplayıp Süleyman Paşa'nın askerleri ile çetin bir muharebeye tutuşmuştur. Acara ve civarı muharebeye elverişsiz bir yapıda olması nedeniyle Süleyman Paşa'nın askerleri çekilmek zorunda kalmıştır. Coğrafi koşulların elverişsizliği nedeniyle karadan yapılacak bir müdahalenin beklenen neticeyi vermeyeceği Süleyman Paşa tarafından değerlendirildiği için deniz yoluyla bölgenin kuşatılması planlanmıştır. İşte bu noktada Faş Muhafızı Mehmed Paşa da bu olumsuz

[431] Rıza Karagöz, **Canikli Ali…**, s. 72.
[432] BOA, **A.{AMD.**, nr. 21/28 (16 Şaban 1193/29 Ağustos 1779).

koşullardan dolayı beklenen yardımı sağlayamamış ve firari Ali Paşa'nın yakalanması, 1779 yazında mümkün olmamıştır[433].

Süleyman Paşa'nın civardaki idarecilerin belirlenmesi noktasında tutumunu gösteren belgelerden biri, Faş Muhafızı Abaza Mehmed Paşa ile ilgilidir. Faş muhafızı yeniden belirlenirken Süleyman Paşa, söz konusu atamanın seyri ile ilgili İstanbul'u bilgilendirmiştir. Buna göre Süleyman Paşa, Faş uleması, önde gelen büyükleri ve ahalisinin kadı huzurunda Abaza Mehmed Paşa ile ilgili verdikleri ifadeleri nazar-ı dikkate alarak atama sürecini yönetmiştir. Halkın Abaza Mehmed Paşa'dan şikâyetlerinin temelinde, eşkıya ile iş birliği yapması ve bölge ahalisinden bazılarını köleleştirerek hürriyyetlerinden yoksun bırakması yatmaktadır. Abaza Mehmed Paşa, kendisine yapılan uyarılara rağmen şikâyet konusu olan tutum ve davranışlarını değiştirme yoluna gitmemiştir. Bu doğrultuda, Abaza Mehmed Paşa'nın yerine Hacı Şahinzade Osman Ağa, Gönye Sancağı Kalesi muhafazası şartıyla Faş'a tayin olunmuştur. Bu atama dolayısıyla gelişen süreci yönlendiren Süleyman Paşa'nın halkın taleplerini dikkate alması ve bu doğrultuda idarî tasarruf geliştirmesi, Süleyman Paşa'nın yöneticilik anlayış ve vasfına dair dikkate değer bir nitelik taşımaktadır[434]. Süleyman Paşa'nın bölgedeki idarecilerin belirlenmesi hususunda inisiyatif aldığı bir diğer konu, Çıldır Eyaleti sancaklarından Pertekrek mutasarrıflığının belirlenmesi yönünde olmuştur. Pertekrek Mutasarrıfı Mehmed vefat edince çocuğu olmadığı için, yerine Süleyman Paşa'nın kardeşi Mehmed Bey'in oğlu Mustafa getirilmiştir. Yurtluk ve ocaklık olarak verilen Pertekrek Mutasarrıflığı, Süleyman Paşa'nın aile mensuplarının bölgedeki diğer idarî birimlerde yükselişine dair örneklerden olması bakımından önem taşımaktadır[435].

Son olarak Süleyman Paşa'nın Çıldır'da hâkimiyet alameti olarak taşıdığı tuğlar kapsamında ödediği vergilerden bahsedilebilir. Bilindiği üzere Osmanlı devlet geleneğinde padişah ve büyük devlet adamlarının siyasî ve askerî otoritesini temsil eden bayrak ve sancak gibi tuğ da hükümranlık alametleri arasında bulunmaktaydı. Tuğ sahipleri, kendilerine verilen tuğ sayısı karşılığında (padişahın yedi,

[433] BOA, **A.{AMD.**, nr. 21/28 (16 Şaban 1193/29 Ağustos 1779).
[434] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 177/11786 (6 Safer 1189/8 Nisan 1775).
[435] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 84/5829 (21 Zilhicce 1190/31 Ocak 1777).

sadrazamların beş, vezirlerin üç, beylerbeyinin iki, sancak beylerinin ve mirlivâların birer tuğu bulunurdu) devlet hazinesine *"tuğ-ı hümayın caizesi"* adı altında belli bir miktar vergi ödemekteydiler[436]. Süleyman Paşa, beylerbeyi (vali) olarak iki tuğ taşıdığı için alışıldığı üzere Hazine-i Amire'ye tuğ-ı hümayun caizesi ödemekteydi. Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın 1185-1193 yıllarına ait tuğ-ı hümayun caizesi olarak ödediği caizeleri konu alan dökümler defterdarlık kayıtlarından çıkarılmış ve paşanın bu kapsamda senelik 22.500 kuruş civarında bir miktarı Hazine-i Amire'ye aktardığı anlaşılmıştır[437].

Genel itibariyle anlatılan bu dönemde devlete sadakatiyle bilinen Süleyman Paşa, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra sınır güvenliğinin daha önemli ve öncelikli bir konum kazandığı bu süreçte, kendisinden beklenen yararlılığı sağlama gayreti içerisinde olmuştur. Süleyman Paşa'nın bu yöndeki çalışmaları, sınır hattındaki kalelerin ve stratejik mevkilerin güçlendirilmesi noktasında yoğunlaşmaktadır. Süleyman Paşa'nın Çıldır valiliği görevinin devam ettiği bundan sonraki süreçte ise Rusya'ya tabi olan ve ikili bir siyaset izleyen Tiflis Hanı Erekli Han'ın Osmanlı Devleti'nin çıkarlarıyla örtüşmeyen faaliyetlerini önlemeye yönelik mücadelelerle geçecektir. Bölgede o dönem günden güne artan Rus etkisi, Kafkasya'nın kilidi konumundaki Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ve Kafkasya'ya nüfuzu, bir yerden sonra Süleyman Paşa'nın tek hedefi olan Erekli Han ile mücadelenin seyrini gölgede bırakacak yeni ve büyük bir boyut kazanacaktır.

E. Şahin Giray Meselesi ve Kırım'ın Rusya'ya İlhakı

Osmanlı Devleti'nin ağır bir darbe aldığı Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Kırım'ın statüsünde yapılan değişikliklerle birlikte, Osmanlı idaresinden ilk kez bir İslâm toprağını çıkaracak gelişmeler de başlamış oldu. Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı, Kafkasya'daki Osmanlı idarî düzenin yeniden şekillenmesi açısından da kayda değer neticeler ortaya çıkardı. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla, serbestiyet kazanan Çerkeslerin, Kırım'a mı? yoksa Osmanlı Devleti'ne mi? bağlı olduklarına dair belirsizlik, Kuzey Kafkasya'daki Çerkesleri endişeye sevketmişti. Bölgenin işgalinden

[436] Tülin Çoruhlu, "Tuğ", **DİA**, C. 41, İstanbul 2012, s. 330-332.
[437] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 58/4114 (8 Ramazan 1193/19 Eylül 1779).

sonra Rusya'nın atadığı generalin Çerkes yurduna bir kale inşa edileceğini söylemesi üzerine Kabartay halkı bunu kabul etmeyerek Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını bildirmişlerdi[438]. Bu gelişmeler doğrultusunda, Rusya'nın Kafkasya'daki ileri hedeflerinin rasyonel bir zemine oturmasını daha iyi kavrayabilmek için Rus taraftarı olan Şahin Giray ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı meselesi üzerinde ayrıntılı olarak durulması gerekmektedir.

Küçük Kaynarca Antlaşması kapsamındaki kazanımları doğrultusunda Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi beklenirken, Rusya'da patlak veren Pugaçev İsyanı (1773-1775) Çariçe II. Katerina'nın bu yöndeki arzusuna engel olmuştu[439]. Bu koşullar altında Rusya yanlısı Şahin Giray'ı, Kırım'daki karışıklıklarda yeterince destek veremedikleri için Poltava'ya getirmişlerdi. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yapılması ve 1775'te de Pugaçev isyanının bastırılmasıyla iç istikrar sağlandıktan sonra Rus yönetiminin öncelikli gündemleri arasına Kırım dâhil oldu. Kırım'ın geleceği konusunda isabetli öngörülere sahip olan Osmanlı yönetimi de Rusya'nın içinde bulunduğu koşulları lehine çevirmek için bazı girişimlerde bulunmuş ve Devlet Giray (IV.)'ın Kırım hanı seçilmesine yardımcı olmuştu. Ancak, Devlet Giray'ın hanlığı, Rusya'nın el altından kışkırttığı Tatarların memnuniyetsizliği bahane edilerek güya Rus ordusunun Devlet Giray'ı iktidarda tutmak için yaptığı askerî müdahale ile sonlanmıştır. Devlet Giray da Rus askeri geldiğinde korkup İstanbul'a kaçmıştır[440].

Rus yönetiminin Kırım'la ilgili planlarının baş aktörü olan Şahin Giray, Kuban'da kurulması tasarlanan bir hükûmetin başına geçirilmek üzere 100.000 rublelik ciddi bir yardımla desteklendi[441]. Devlet Giray (IV.)'ı zor kullanarak hanlıktan

---

[438] Cengiz Fedakâr, **Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 41; Kabartay bölgesi esasında 1739 Belgrad Antlaşması ile Osmanlı Devleti ve Rusya arasında tarafsız tampon bir bölge olarak tanımlanmış, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla da Rusya tarafından ele geçirilmiştir. Rusya hâkimiyetiyle birlikte zaman zaman ayaklanan Kabartaylar büyük çaplı kıyıma uğratılmışlardır. Ayrıntı için bk. Davut Dursun, "Kabartay", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 12; Süleyman Paşa'dan Kabartayların yeni durumu ve Şahin Giray ile münasebetleri hakkındaki gelişmeleri dikkatle izlemesi, I. Abdülhamid tarafından istenmiştir. Süleyman Paşa, bu konuda Kabartayların reisi olan Arslan Bey ile iletişim halinde olacak ve edindiği bilgileri İstanbul'a gönderecekti. BOA, **HAT.**, nr. 20/948, (1197/1782-1783).

[439] Alan W. Fisher, **The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783**, Cambridge University Press, London 1970, s. 65.

[440] **Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârih** C. 3, (haz. Münir Aktepe), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981, s. 47; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 446.

[441] Feridun Emecen, "Şahin Giray", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010, s. 275.

azletmeyi planlayan Rusya'nın Şahin Giray'ı desteklemek için 15.000 civarındaki askeri, yardıma hazır hale getirdiğini Vasıf Efendi aktarmaktadır[442]. Rusya'dan bu askerî desteği alan Şahin Giray, öncelikli olarak Taman'daki Osmanlı kalelerine saldırdı ve 1775-1776 kış aylarında bölgedeki Osmanlı kuvvetleri ile başarısızlıkla neticelenen çatışmalara girişti. Nogayların bir kısmı, Yediçkul (Yedicek) ve Yedisan kabileleri Şahin Giray'a olan desteklerini çektiler. Şahin Giray bölgedeki yerel desteğini kaybetmeye başladığında II. Katerina devreye girerek bazı kabile reislerini yeniden Şahin Giray'ın yanına çekti. Böylelikle pozisyonunu sağlamlaştıran Şahin Giray, kendisine tabi Nogaylar arasından seçtiği 800 kişiyi Avrupaî tarzda yetiştirerek yeni bir askerî yapılanmaya gitti. *"Beşlüler"* adı verilen bu yeni hassa ordusunu, en güncel Rus silahları ile teçhizatlandırdı[443].

Gerekli hazırlıkları tamamlayan Şahin Giray'a sağlanan Rus desteği bunlarla sınırlı kalmadı. Kasım 1776'da Rus General Prozovski, Orkapı'yı alarak Kırım'a girmeyi başardı. Prozovski'nin önderliğinde Rusya'nın Şahin Giray'ı hanlığa kabul ettirmek için başlattığı bu istila girişimi, Ocak 1777'ye gelindiğinde Taman'daki kabileler ve Nogaylar'ın, Şahin Giray'ı resmen Kırım hanı olarak tanımak zorunda kalmasıyla sonuçlandı[444].

Rus desteğiyle Kırım'da iktidarı ele geçiren Şahin Giray'ın esas motivasyonu ise bölgede Rusların vaadleriyle bağımsız bir devlet kurabileceği düşüncesine bütünüyle kapılmış olmasıydı. Kırım'ı modernleştirecek yeni siyasî sistemin, cephelerde müteselsil başarısızlıklar almış ve iç istikrarını kaybetmiş olan Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında kurulamayacağını düşünmekteydi. Ancak dönemin şartları gereği gerçeklikten uzak olan bu motivasyonla harekete geçen Şahin Giray, Kırım'da yerleşmiş kabile hiyerarşisini, kökleşmiş malî ve sosyal yapılanmayı ayrıntılı

---

[442] Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakāikü'l-Ahbâr, 1774-1779 (H. 1188-1193)**, haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 102.

[443] Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 275; Alan Fisher, **Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars**, Isis Press, İstanbul 1998, s. 93-121; Hassa ordusu: İslâm ve Türk devletlerinde muhafaza görevi yapan, daimî statüde, özel olarak yetiştirilmiş askerî birliklere verilen isimdir. Abdülkadir Özcan, "Hassa Ordusu", **DİA**, C. Ek-1, İstanbul 2016, s. 542-543.

[444] BOA, **C.HR.**, nr. 83/4128 (3 Zilhicce 1191/2 Ocak 1778); Halim Giray, **Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi)**, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları: 3, İstanbul 2013, s. 107; Sinan Yüksel, "Rusya'nın Kırım'ı İlhakı (1873)", **Asya Araştırmaları Dergisi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3/Sayı 2, Ankara 2019, s. 220-221.

olarak analiz edip hesaba katmadan süratle reform çalışmalarını başlattı. Esasında tüm koşulları her yönüyle değerlendirip modernleştirme çalışmalarını zamana yayarak yapması gerekirken kendisine rol model olarak belirlediği I. Petro gibi süratle tatbik etmeyi planlamaktaydı[445].

Şahin Giray, öncelikli olarak Kırım'daki idarî düzeni konu alan değişiklikleri uygulamaya koydu. Şırın ve Mansur kabilelerini temsilen Divan'da bulunan 12 üyeyi ve ulemayı yönetimin dışına çekti. Bununla da kalmayıp Kırım'ın yönetim merkezini Bahçesaray'dan Kefe'ye taşımaya niyetlendi ve burada yeni bir sarayın inşasını başlattı[446]. Kendi adına para bastırarak bir anlamda bağımsızlığını görünür hale getirdi[447]. Şahin Giray, Osmanlı Devleti'nin Kırım'la olan bağını bütünüyle koparmak için, ulemanın hür iradesiyle hanı tayin edebileceği, Osmanlı'ya karşı savaşılabileceği ve hatta bu mücadeleyi meşru bir zemine oturtmak için Ruslardan bile açıkça yardım alınabileceği gibi hususlarda fetvalar aldı. Askerî alandaki reformlarını daha ileri bir noktaya taşıyan Şahin Giray, Avrupaî tarza ve Rus usulüne mütenasip olarak 20.000 mevcutlu bir tümen kurmayı tasarladı[448]. Şahin Giray, modernizasyon çalışmaları kapsamında askerlere yeni üniformalar giydirmekle kalmayıp mirza ve beylerin imtiyazlı konumlarına da son verdi ve herkesi vergi mükellefi haline getirdi. Vakıf topraklarına el koyarak, diğer bir kısım toprakları da köylülere dağıttı[449].

---

[445] Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 275.

[446] Şahin Giray her ne kadar Kefe'de bir saray inşası planlamış olsa da, 1781 yılına gelindiğinde saray halâ tamamlanamamıştı. Kargirden inşası tasarlanan bu yapının 1781 senesi içerisinde bitirilemeyeceği de İstanbul'a ulaşan raporlarda öngörülmekteydi. Ayrıntı için bk. BOA, **TS.MA.e.**, nr. 384/31 (28 Rebiülevvel 1195/24 Mart 1781).

[447] Ahmed Cevdet Paşa, Küçük Kaynarca Antlaşması uyarınca hutbe ve sikkelerin Osmanlı padişahı adına basılması gerekirken, Kırım hanlarının buna riyaet etmediğini belirtir. Cevdet Paşa'ya göre Kırım hanları adına para basmayı Şahin Giray başlatmamıştır. Selim Giray (III.) ile Devlet Giray (IV.)'ın kestirdiği sikkelerde I. Abdülhamid'in adının görülmediği, sikkenin bir yüzünde hanın diğer yüzünde ise *"duribe fi-Bahçesaray"* ibaresinin yazılı olduğunu belirtir. Şahin Giray da bu doğrultuda sikke bastırmış, altın ve gümüş sikkelerde ise kendi adını tuğra içerisine aldırmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. I, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 247-248.

[448] Şahin Giray'ın Avrupaî tarzdaki modernleşme çabalarının temelinde, Kırım hanı olmadan önce Venedik'te geçirdiği yıllarda Avrupa politik kültürüne dair tecrübeler edinmiş olmasının payı büyüktü ve bu doğrultuda Kırım'daki askerî yapılanmada reform çalışmalarını sürdürüyordu. Kahraman Şakul, "Ottoman Perceptions of the Military Reforms of Tipu Sultan and Şahin Giray", **New Trends in Ottoman Studies: Papers Presented at the 20th CIEPO Symposium Rethymno**, 27 June- 1 July 2012, Yunanistan 2014, s. 659-660.

[449] Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 275; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 447-448.

Kırım'daki yeni gelişmeleri dikkatle izleyen Rus yönetimi, bölgedeki çıkarlarına aykırı olan bazı yeniliklerin farkında olsa da müdahaleci bir tavır takınmak yerine sessiz kalmaktaydı. Reform çalışmaları sebebiyle imtiyazları ve alışılmış yaşam tarzları doğrudan etkilenen Kırım halkı ise Şahin Giray'ın şeriata aykırı davranışlarını, yeni vergi ihdasını, yeni askerî birliklerin batı üniformalarıyla giydirilmesini ve en önemlisi yeniliklere karşı eleştirilerini yönelten muhalif kesimin idam edilmelerini büyük bir memnuniyetsizlikle karşıladı. Şahin Giray'ın uygulamalarını yakından takip eden Osmanlı Devleti'nin bölgede içten içe kaynayan muhalefeti yönlendirip teşvik etmesiyle birlikte Şahin Giray'a karşı başlayacak isyanın fitili ateşlenmiş oldu. Yaklaşan tehlikenin farkında olan Şahin Giray, kontrol ve denetimi sağlamak üzere Kefe'ye 2.000-3.000 kişilik bir birlik yönlendirdi ancak onlar da isyancılara dâhil olduğunda işler çığrından çıktı. Büyük hayallerle Kırım idaresini almış olan Şahin Giray, Kefe'yi ve bazı Kırım limanlarını kontrol eden Ruslara sığınmak zorunda kaldı ve onların desteğiyle olayları kontrol altına almayı başarabildi[450].

Osmanlı Devleti'nin muhalefeti destekleyip isyanı başlattıktan sonraki hamlesi, bölgedeki kabilelerin ortak kararını da alarak Selim Giray (III.)'ı *"Tatar imdâdı"* unvanıyla Kırım hanı tayin etmek oldu[451]. Ancak bölgeye intikal eden Selim Giray 'ın idareyi devralmaya yönelik girişimleri, Rusların desteğindeki Şahin Giray tarafından engellendi. Olayları güçlükle kontrol altına alan Şahin Giray ise bölgedeki Osmanlı varlığını ciddi bir şekilde kavrayarak hanlığının tanınması için İstanbul'a bir heyet gönderse de Babıali nezdinde olumlu bir karşılık bulamadı ve gönderdiği elçiler İstanbul'da hapsedildi. Diğer yandan, bölgedeki güç dengesinde Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, çok sayıdaki Kırım ahalisinin Osmanlı topraklarına göç etmesini beraberinde getirdi. Müslüman Kırımlıların boşalttıkları yerleri Ruslar süratle Hristiyanlarla doldurdu[452].

Şahin Giray bundan sonraki aşamada modernizasyon çalışmalarını sürdürme gayreti içerisinde olsa da önceki kadar esnek ve rahat hareket edebileceği koşullar ortadan kalkmış durumdaydı. Şahin Giray'ın büyük bir tehlikeden kurtulmasını

[450] Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr…**, s. 9-12.
[451] Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr…**, s. 103.
[452] Ufuk Akyol, **Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s. 80-87.

sağlayan Ruslar diğer yandan da Kırım'da Urumlu adıyla bilenen ve Türkçe konuşan Hristiyanları Rusya'ya göçmeye teşvik etti. Kırım'daki ekonomik istikrar ve düzeni derinden sarsan Urumluların göçü hadisesini Şahin Giray tüm gücüyle engellemeye çalışsa da istediği neticeyi alamadı. Bu gelişmeler esasında, Rusya'nın uzun vadede Kırım'ı doğrudan hâkimiyet altına almaya yönelik politikasını daha da berraklaştırdığı zaman Şahin Giray, reform çalışmalarından duyulan rahatsızlığı daha net bir şekilde gördü[453].

Siyaset sahnesinde Kırım'daki kartlar, 1779 Aynalıkavak Tenkihnâmesi'yle yeniden dağıtıldığında Osmanlı Devleti, Rusya'nın tesiriyle Şahin Giray'ın hanlığını resmen tanımak mecburiyetinde kaldı (4. madde). Tenkihnâme'nin ikinci maddesinin dördüncü bendi uyarınca Osmanlı Devleti, tüm Tatar kabilelerinin idarî işlerinden *"kâffe-i hukuk-ı dünyeviyesinden kasr-ı yed"* çekilmişti. Böylelikle Osmanlı Devleti, Tatarların bağımsızlığını taahhüt etmişti. 3. madde uyarınca, Tatar hanları Müslümanlar arasından seçilecek ve Rusya üç ay içerisinde askerlerini Kırım ve Taman'dan çekecekti. Rus askerleri Kuban'dan ise mesafenin uzaklığı nazar-ı dikkate alınarak üç ay yirmi günde çekilecek ve sonrasında hiçbir gerekçe ile askerî müdahalede bulunulmayacaktı. Aynalıkavak Tenkihnâmesi'yle Kırım'ın bağımsızlığı tanınmış ve Osmanlı padişahı seçilen her Kırım hanına sadece halife sıfatı ile kesin olarak belirlenmeyen bir süre içerisinde hanlık menşuru *"misâl-i bî misâl-i takdis-iştimâl"* göndererek onaylayacağı hususunda anlaşmaya varıldı. Ayrıca Karadeniz ve Akdeniz'de, Fransa ve İngiltere'nin sahip olduğu ticarî imtiyazlar, Rusya'ya da tanınacaktı (6. madde)[454]. Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin imzalanmasını müteakiben oluşan siyasî atmosferde, her iki tarafın da Kırım'ın bağımsızlığı ile ilgili varılan mutabakatı ciddi bir şekilde yerine getirme iradesine sahipmiş gibi bir izlenim bıraktığına dair yorumlar bulunmaktadır[455].

Şahin Giray bu şartlar doğrultusunda Kırım halkının desteğini bütünüyle kazanmak yerine, reform çalışmalarını kaldığı yerden süratle tatbik etmeye yöneldi.

---

[453] Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 276.
[454] **Kaynarca, Aynalıkavak, Bükreş, Edirne, Petersburg Muahedeleri**, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi TTK, Y/135, s. 13-16; BOA, **HAT.**, nr. 1429/58511 (13 Rebiülevvel 1193/31 Mart 1779).
[455] Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802)**, C. 6, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 203.

Rusya'nın onayını aldıktan sonra yarım ruble kıymetinde para bastırarak bağımsızlığını pekiştirdi[456]. Özi Muhafızı İsmail Paşa'nın Koşanlı Mehmed'den aldığı bilgiler ise Şahin Giray'ın askerî faaliyetlerine dair daha ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Şahin Giray, *Sekban* ve *Beşlü* adı altında teşkilatlandırdığı yeni birlikleri, bayrak adı altında toplamıştı. Her bayrağın altında 125 asker olmak üzere toplam bayrak sayısı 100'dü. Bu hesaba göre, Şahin Giray'ın 12.500 askeri bulunmaktaydı. Kefe'de Şahin Giray'ın yanında bulunanların sayısı, birkaç binden fazla değildi. Geri kalan mevcud ise, silah ve teçhizatını arttırarak eğitimlerine devam etmekte ve kendilerine görev verilecek gün için hazır beklemekteydi. Binbaşı ve bölükbaşıları, ayda bir kez bu birliklerin eksiklerini tespit ederek tamamlamaktaydılar[457].

Eski hatalarını tekrarlayan Şahin Giray'ın plansız modernizasyon çalışmaları, kontrolsüz ve öngürülemez harcamaları beraberinde getirdi. Askerî harcamalara ağırlık veren Şahin Giray, Rusya'nın da finansal desteğini alarak Lehistan'dan yeni silahlar ithâl etti[458]. Bunun yanısıra o dönemde Babıali nezdinde *"firari"* ve *"hain"* olarak kabul edilen Canikli Ali Paşa ve oğlu Battal Bey ile de irtibat halindeydi[459]. Konuyla ilgili bir istihbarat raporundan anlaşıldığı kadarıyla Şahin Giray, Canikli Ali Paşa[460] ile ayda bir defa ve oğlu Battal Bey ile de iki üç günde bir görüşmekteydi. Kırım ahalisi ile Şahin Giray'ın güçlü bir irtibatı kalmamıştı. Yerel hâkimiyetinde gözden düşen Şahin Giray, diğer yandan Potemkin ve tercüman Yakub Ağa (Iakov Rudzevich)[461] ile görüşmeler sürdürmekte ve bölgedeki Rus nüfuzunu arttırmaya yönelik girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır[462].

---

[456] Cengiz Fedakâr, **a.g.e.**, s. 39.
[457] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 384/31 (28 Rebiülevvel 1195/24 Mart 1781).
[458] Şahin Giray, Lehistan'dan 1781 yılında 30 adet top ve havandan müteşekkil cephane satın almıştı. Kahraman Şakul, **a.g.m.**, s. 660.
[459] Özcan Mert, "Canikli Hacı Ali Paşa ve Ailesi", **DİA**, C. 7, İstanbul 1993, s. 152.
[460] Canikli Ali Paşa, bu esnada Doğu Karadeniz hattındaki kalelere taraftarlarını göndererek gayr-i nizamî harp taktiği ile küçük çaplı akınlar yaparak Osmanlı Devleti'ni meşgul etmekteydi. Firari Ali Paşa'nın çok sayıda taraftarının Giresun Kalesi'ne düzenlediği harekâta dair rapor, bu konuda iyi bir örnek oluşturmaktadır. BOA, **A.{DVN.MHM.**, nr. 299/162 (27 Muharrem 1194/3 Şubat 1780). Canikli Ali Paşa hakkında 11 Şubat 1780 tarihli bir diğer tahrirat için bk. BOA, **A.{MKT.**, nr. 122/48 (5 Safer 1194).
[461] Aslen Litvanya Tatarı olan Yakup Ağa, Kırım'ın işgalinden sonra adını değiştirip Hristiyanlığa geçmiş ve Rus idaresinde görev almıştı. 1776 yılından itibaren General Prozorovski'ye Kırım Tatarca-Rusça tercümanlık yapmaktaydı. Ufuk Akyol, **a.g.t.**, s. 92-93.
[462] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 384/31 (28 Rebiülevvel 1195/24 Mart 1781); Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 223-224.

Kırım'daki olumsuz şartlara Şahin Giray'ın başarısızlıklarla dolu idarî faaliyetleri eklenince hem Osmanlı Devleti hem de Rusya ister istemez Kırım'ın iç işlerine müdahale etmek mecburiyetinde kalıyordu. Şahin Giray'ın iktidarının sarsılmasında, Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nde mutabakata varılan hususları orantısız şekilde abartarak yorumlaması, siyasî aşırıklıklarla dolu idarî bir tarz benimsemesi, halkını Avrupalılaştırmaya çalışması ve bilhassa Rusya'ya karşı sergilediği eğilimi fazlasıyla görünür kılması, mirzalar arasında hoşnutsuzluklara sebep oldu. Bu hoşnutsuzluğun farklı şekillerde el altından beslenmesi, bölgedeki huzursuzluğu arttırdı. Şahin Giray'ın sarayını Rus prensleri gibi döşetmesi, Rus madalyaları taşıması ve II. Katerina'nın Preobraşinski muhafız alayında bir yarbay rütbesi alacak kadar küçülmesi, hanın tebası nezdindeki imajını sarsmaktaydı. Rusya kendisine tüm desteğini sunmasına rağmen, ordusunu Avrupa stilinde düzenlemek için ısrarcı olması Rus kanadındaki memnuniyetsizliği körükleyen etkenlerdendi[463].

Şahin Giray, 1781 ilkbaharında önceden de tecrübe ettiği sonuçları, Nogayların Don Kazaklarına saldırması sırasında kontrolü sağlamak için Taman'a gönderdiği temsilcisinin dinlenmemesiyle yeniden yaşadı. Şahin Giray'ın yapmış olduğu ve Kırımlıların millî karakterlerine tamamen aykırı olan bu askerî yenilikler mirzaları öfkelendirdi ve yeni bir ayaklanma başladı. Açıkçası Kırım sahillerinde tesadüfen görülen bir Osmanlı ticaret filosunun yardım filosu zannedilmesiyle isyan aceleye getirilmişti ve bu duruma sebebiyet veren mirzalar ağır cezalara çarptırıldılar[464]. Ancak önüne geçilemeyen isyan giderek büyüdüğünde Ruslar devreye girince, Nogaylar Soğucak'taki Osmanlı birliklerinin yardımını istediler. Şahin Giray'ın kardeşleri Aslan ve Bahadır Giray asilerin lideri olduğunda işler çığrından çıktı. Kefe'ye yönelik saldırıda Şahin Giray'ın güya modernize edilmiş 300 kişilik beşlü askerleri hiçbir varlık gösteremeden mağlup oldu. Şahin Giray 14 Mayıs'ta güçlükle Kerç'e geçip Ruslara sığındığında Kırımlılar Bahadır Giray'ı han olarak tayin

[463] Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 204.
[464] Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 204.

etti[465]. Ancak bu süreçte Şahin Giray, hemen hanlıktan vazgeçme niyetinde değildi. Rusların desteği ile askerî birliklerini takviye etmeye devam etmekteydi[466].

Osmanlı Devleti tarafında ise Kırım'daki gelişmeler değerlendirilmek üzere, 12 Ağustos 1781 tarihinde Sadaret kethüdasının odasında bir toplantı düzenlendi[467]. Toplantıda konuyla ilgili İstanbul'a ulaşan raporlar, Küçük Kaynarca Antlaşması ve Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin Kırım'la ilgili maddeleri okundu. Toplanan bilgiler ve Rusya ile yapılan antlaşmalardan doğan haklar masaya yatırılarak Bahadır Giray'ın Kırım Hanlığı'na gelmesi münasebetiyle kendisine İstanbul'dan gönderilecek teşrifat ve beratının ne tür sonuçlar doğuracağı müzakere edildi. Şayet böyle bir hamle yapılırsa Rusya ile yeni bir savaş çıkabileceği ihtimaline binaen İstanbul'daki Rus elçisiyle[468] konunun görüşülüp görüşülmemesine yönelik değerlendirmeler yapıldı. Bahadır Giray'ın hanlığını onaylayan teşrifat ve berat gönderildiği zaman Rusya, Kırım halkını zorlayıp Şahin Giray'ı han olarak tayin ettirmek isteyebilirdi. Böyle bir gelişme ortaya çıktığında, Rusya'nın nasıl bir tavır takınacağı İstanbul elçisinden sorulduğunda net bir cevap alınamayıp, Petersburg'a sorma bahanesiyle oyalama politikası izlediğinde Babıali nasıl bir yol ve yöntem geliştirecekti? Her iki devleti yeniden muharebe sahasına sürükleyebilme potansiyeli taşıyan bu tür endişelerden dolayı, Osmanlı Devleti'nin Bahadır Giray'ın hanlığını onaylayan teşrifat ve beratı

---

[465] BOA, **C.MTZ.**, nr. 2/99 (11 Şaban 1196/22 Temmuz 1782); Kesbî Haşim Mehmet Efendi, Bahadır Giray'ın, Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinin başlıca sebeplerininden biri olduğundan ve kabileler arasında *"Batıl Giray"* olarak tanındığından bahseder. Ferah Ali Paşa'ya, Bahadır Giray ile ilgili gelen ihbarlarda, güya Ruslardan kurtulmak için oğlu Selim Giray'ı esir olarak verdiği, ancak aslında oğlunun Rus binbaşısı payesi alarak onlara hizmet ettiği ve Abaza ve Çerkesleri Moskof'a bağlama düşüncesinde olduğu iletiliyordu. Ferah Ali Paşa'nın bu haberleri araştırması için görevlendirdiği adamlar, Bahadır Giray'a Moskof tarafından yüklü eşya ve hazineler gönderildiği ve söz konusu haberlerin doğru olduğunu teyit etmişlerdi. Kesbî Haşim Mehmet Efendi, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes**, haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı, İstanbul 2012, s. 70; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 487-488; Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 276.

[466] BOA, **A.{MKT.**, nr. 137/5 (1196/1781-1782).

[467] Bu toplantı: Defterdar Efendi, Reisülküttap Efendi, Çavuşbaşı Ağa, eski Defter Emini Mustafa Efendi, El-hac Mustafa Efendi, eski Kethüda Mustafa Efendi, Tersane-i Amire Emini Halil Hamid Efendi ve nihayetinde Küçük Kaynarca Antlaşması'nı imzalayan Ahmed Resmî Efendi'nin katılımlarıyla olmuştur. BOA, **HAT.**, nr. 1429/58520 (21 Şaban 1195/12 Ağustos 1781).

[468] Belgede Rus elçisinin ismi açıkça zikredilmese de Mayıs 1781'de özel yetkilerle II. Katerina tarafından atanan Yakov Ivanovich Bulgakov'un görevi, Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilme sürecinde, Osmanlı Devleti tarafında oluşacak tepkileri azaltmaktı. I. E. Andreevskago, "Bulgakov, Yakov Ivanovich", **Entsiklopvdichvsshy Slovar**, Tom IV[A], S. Petersburg 1891, s. 893; Bulgakov'un atanmasıyla ilgili arşiv kayıtları için bk. BOA, **C.HR.**, nr. 10/465 (10 Şevval 1195/29 Eylül 1781); **A.{DVNS.NMH.d.**, nr. 9/128, s. 129 (17 Şevval 1195/6 Ekim 1781); **AE.SABH.I.**, nr. 95/6499 (10 Şevval 1195/29 Eylül 1781);

elçiye sormadan gönderilmemesi kararlaştırılmıştır. Öncelikle Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin ilgili kısımları, Kırım'dan gelen havadisler ve Şahin Giray'a önceden verilen hanlık beratı çıkarılacak ve antlaşmalardan doğan yükümlülükleri ihlal etmeyecek şekilde düzenlenecekti. Ardından antlaşmanın şartları gereği, yapılacak değişiklik gerçekleşmeden önce Rusya elçisine haber verileceği için herhangi bir ihmal yapılmadığı deklare edilecek ve elçinin vereceği tepki ölçüldükten sonra atılacak adımlar yeniden değerlendirilecekti. Konuyla ilgili görüşlerini toplantı mazbatasının üzerine yazan I. Abdülhamid ise Şahin Giray yeniden han tayin edilirse Kırım'daki tüm Müslümanların telef olabileceğine dair kaygılarını paylaşmaktaydı[469].

Kırım halkının hiçbir tesir altında kalmadan Bahadır Giray'a idareyi devrettiğinde, II. Katerina General Potemkin'e emir vererek Şahin Giray'ın koruma altına alınmasını istedi. Şahin Giray da Rus propagandası yaparak Taman'daki bölge kabilelerini Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırmayı ve böylelikle kendi yanında yer almalarını sağlamayı hedeflemekteydi[470]. Bölgedeki gelişmelerin farkında olan Babıali, 1781 sonlarında İstanbul'daki taraftarlarının telkinleriyle affedilen Canikli Ali Paşa'dan Rusya ve Kırım hakkında görüş ve rapor istedi. Canikli Ali Paşa, gerekli hazırlıkları tamamlamadan sefere çıkılmaması yönünde ve Şahin Giray lehine görüş bildirdi[471]. Diğer yandan Şahin Giray, bölge halkını ve Kırım limanlarını karıştırmaya devam etmekteydi[472]. En nihayetinde Kırım'daki iktidarını yeniden ele geçiren Şahin Giray, oldukça kibirli bir tavırla Kırım ulemasına, ümerasına, mirzalara ve tüm Kırım halkına hitaben bir beyanname kaleme aldı. Kırım halkının refahını arttırmak için canla başla çalışmasına rağmen kendisine karşı yapılan fenalıkları affettiğini bildirmekteydi. Bakara Suresi'nin 195. Ayeti'ndeki *"innallahe yuhıbbul*

---

[469] BOA, **HAT.**, nr. 1429/58520 (21 Şaban 1195/12 Ağustos 1781).

[470] Cengiz Fedakar, **a.g.e.**, s. 38; BOA, **HAT.**, nr. 27/1292 (1197/1782-1783); Şahin Giray, Kırım içlerinde sayıları 10.000 civarında olan Rus askeri tarafından koruma çemberine alınmış ve kendisine gelebilecek tehlikelere karşı karakollar kurdurmuştu. **TS.MA.e.**, nr. 426/2 (29 Zilhicce 1195/16 Aralık 1781); Ruslar diğer taraftan da Özi ahalisinin Kırım'da Kılburun civarında tuz çıkarmalarına ve odun kesmelerine müsaade etmiyordu. Esasında Rusların bu engellemesi, Kırım halkını göçe zorlamaya yönelik politikasıyla ilişkilendirilebilir. **A.{DVNS.NMH.d.**, nr. 9/246, s. 492 (28 Şevval 1195/17 Ekim 1781).

[471] Özcan Mert, **a.g.m.**, s. 152; Canikli Ali Paşa'nın affedilmesi ile ilgili süreç hakkında düzenlenen bir rapor için bk. BOA, **A.{DVN.MHM.**, nr. 300/92 (Evasıt-ı Safer 1194/Şubat 1780).

[472] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 347/24281 (19 Şaban 1196/30 Temmuz 1782).

muhsinin/Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever"[473] lafzına bağlılığının gereği olarak, Kırım halkının kendisine karşı işlediği suçları affettiğini ve kendilerine gösterdiği merhameti kimsenin inkâr edemeyeceğini ilan etti[474].

Tüm bu gelişmeler ve gövde gösterileri ile birlikte artık Şahin Giray'ın bağımsız ve modernize edilmiş Kırım projesi sonlanacaktı. Yeniden iktidara gelse de Kırım halkı üzerindeki etkinliğini kaybetmeye başlayan Şahin Giray, özellikle Ruslar tarafından Kırım'a yerleştirilen *"Kırım Hristiyanları"* isimli grubun desteğini yitirince güvenliği tehlikeye düştü ve ayrıca Kırım'daki Rus yanlıları da Osmanlı taraftarlarından daha zayıf kaldı[475]. Zira bu esnada, Şahin Giray'ın taraftarı olmayan Kırımlılarının maruz kaldıkları kötü muameleye dair halkın şikâyetleri ve muhalif kanatta olan Bahadır Giray ile Aslan Giray'ın *şer-i şerife* aykırı uygulamalardan doğan zulmün ortadan kaldırılmasına yönelik Osmanlı Devleti'nden yardım talepleri Babıali'ye ulaşmaktaydı[476].

Kırım'ın yeniden Osmanlı idaresine geçme riski belirince Potemkin, II. Katerina'ya artık hanlığın idaresini Rusya'nın doğrudan alması gerektiği yönünde görüş bildirdi. Potemkin'e gelen cevapta, Petersburg yönetimine göre Şahin Giray ancak ölünce hanlıktan düşürülebilirdi. Şayet Osmanlı Devleti, Şahin Giray'a muhalif olan kardeşi Bahadır Giray'ı desteklerse Rusya da Şahin Giray'ı himaye edebilirdi. Bunun üzerine Potemkin, Bahadır Giray'a Kırım'ı terketmesini söyledi. Şahin Giray'ın yeniden hanlık tahtına çıkarılması ise meşru bir zemin inşa edilerek gerçekleştirilmeliydi. Kırım'a yapılacak askerî müdahalenin meşrulaştırılması için bölgedeki Rus Temsilci Veltskii, ulemaya ve Kırım'ın ileri gelenlerine gönderdiği yazıda Şahin Giray'a karşı başlatılan isyanın Kırım'ın yüksek zümresi tarafından da desteklenmesi, dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'e karşı gelindiğini iddia etmişti. Böylelikle işgal başladığında oluşacak muhalefeti törpülemek için Rusya'nın niyetinin Kırım'ı

---

[473] Şahin Giray'ın iktibas ettiği Bakara Suresi 195. Ayeti'nin tam meali şu şekildedir: *"(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapın. Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever."* **Kur'an-ı Kerim Meâli**, haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 37.

[474] BOA, **HAT.**, nr. 1429/58520A (3 Şaban 1196/14 Temmuz 1782).

[475] Özgür Türker, **Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s. 42.

[476] BOA, **C.MTZ.**, nr. 19/916 (19 Şaban 1196/30 Temmuz 1782).

istila olmadığı, işgalin sebebini dîni gerekçeler üzerine inşa etmek için Kur'an-ı Kerim'e karşı yapılan saldırının önleneceği söylenecekti. Bu söylem doğrultusunda Müslümanların sempatisi kazanılacak, halkın daveti neticesinde Kırım'a gelen ve İstanbul'un görüşü doğrultusunda hareket edecek olan Bahadır Giray da devre dışı bırakılacaktı[477].

Çariçe II. Katerina'nın onayını alan Potemkin, Ekim 1782'de Kırım'a girdi ve Rus işgalini resmen başlattı. Şahin Giray ise bu hadisler başladığında Azak'ın kuzeyindeki Petrovski Kalesi'nden Kefe'ye getirildi ve Kerç'teki Rus birliğine sığındı[478]. Bu işgalle birlikte Potemkin, Çariçe'nin beyannamesini halka okuyarak, Kırım halkının Rusya ile Osmanlı Devleti'nin arasını açabilecek karışıklıklara sebebiyet verdiğini ve bundan dolayı da artık bağımsız Kırım'ın son bulduğunu ve kendilerinin Rus hâkimiyetine alındığını deklare etti. İlhak dolayısıyla arzu edenlerin tüm mal ve eşyalarıyla Osmanlı topraklarına göç edebileceğini, hiç kimsenin din ve mezhebine karışılmayacağını ilan etti[479]. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre, Rus askerleri ilhak için Kırım'ın ortasında bulunan Karasu'ya yerleşmiş ve kurulan çadırda Kırım'ın önde gelen kimseleri toplanarak bu manifesto okunmuştu. Rusya'nın Tatarlardan ve Türklerden gördüğü zararların karşılığı olarak Taman, Kuban ve Kırım'ı Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya bıraktığını, Çariçe'ye sadık kalacaklarına dair kendi dinleri üzerine yemin edenlerin Rus tebaası gibi himaye göreceği, Kırım'ın bağımsızlığının son bulduğu ve bu yeni koşullara uyum göstermeyenlerin mallarını bırakarak göç edebileceklerini bildirmişlerdi[480]. Kırım'da kalmak isteyenlerin ise Çariçe II. Katerina'ya sadakat yemini etmesini isteyen Potemkin, Kırım halkından Nogay, Tatar ve diğer unsurların Osmanlı topraklarına göç ettiklerini gördüğünde Kırım'ın tamamen boşalacağını farketti. Geçişlere izin vermemeye başladığında, göç etmek isteyen

---

[477] Osman Köse, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 324-326.
[478] Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 276.
[479] Osman Fikri Sertkaya, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dâir 17 Ekim 1783 Tarihli ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Ferman", **XV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 2, Ankara 2010, s. 468.
[480] BOA, **HAT.**, nr. 23/1108 (20 Şaban 1197/21 Temmuz 1783). Deklare edilen beyannamede Kırım halkının mal ve eşyalarıyla Osmanlı topraklarına göç edebilecekleri belirtilirken, Osmanlı arşiv kayıtlarında mallarını bırakarak göç edebilecekleri ifade edilmiştir.

kabilelerle aralarında şiddetli mücadeleler başgösterdi[481]. Bunun üzerine göç hazırlığı içerisinde olan 30.000 Kırım Türkü'nü acımasızca yok ederek Rus hâkimiyetini tam anlamıyla Kırım'da tesis etti[482].

Diğer yandan Rusya, Kırım'a yapmış olduğu askerî müdahalenin ardından Taman ve Kabartay da dâhil olmak üzere sınır hattındaki birliklerini takviye etmekteydi. Rusya'nın sınır hattında askerî ve lojistik anlamda yaptığı yığınağı arttırması, Abaza ve Çerkes kabilelerini endişeye sevketmişti. Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'yı, Jane ve Hatukay kabileleri, bölgedeki istihkâmı kuvvetlendirmek için yapılacak çalışmaları görüşmek üzere davet ettiler. Bölgeye intikal eden Ferah Ali Paşa ile yapılan görüşmelerde, kabilelerin olası bir Rus veya Şahin Giray tehdidi karşısında yekvücud oldukları ve yıllardır hizmette bulundukları Osmanlı Devleti'nin çıkarları doğrultusunda savaşmaya hazır olduklarını bildirdiler[483] ve Rusya'nın üzerlerine gelmesinden dolayı Osmanlı Devleti'nden yardım talebinde bulundular[484].

Rusya'nın Kırım'ı işgaliyle sonunun geldiğini anlayan Şahin Giray, Taman'dan hareket edip Kuban tarafına geçmişti. Önceden yardımda bulunduğu Abaza ve Çerkes kabilelerinin bazı üyelerine haber göndermişti. Şahin Giray, Rusya taraftarlığını bıraktığını, bundan sonra Çerkes ve Abaza kabilelerinin yurdunda yaşamını devam ettirmek istediğini bildirdi. Fakat Şahin Giray'ın haberci olarak gönderdiği adamların üzerinde Rus rublesi görüldüğünden, bölgedekiler Şahin Giray'ın halâ Rusya ile birlikte hareket ettiği ve bölgeyi işgale açık hale getirmeye yönelik faaliyetler içerisinde olduğu endişesine kapıldılar ve Şahin Giray'ın habercilerini geri göndermediler. Kabilelerin yaptıkları bununla da sınırlı değildi. Şahin Giray eğer hilelerine son vermezse, onu bölgeden uzaklaştırmak ve hatta öldürmek için Murad Giray Sultan ve ona muhalif olan diğer hanedan üyeleri etrafında

---

[481] Bu dönemde yaşanan hadiselerden birinde, göç etmek isteyen 1.500 kişinin Ruslar tarafından katledildiğine, ayrıca göç sırasında da Müslümanlardan ise 600 kişinin şehid edildiğine dair haberler İstanbul'a ulaşmaktaydı. BOA, **HAT.,** nr. 10/331 (1 Zilkade 1197/28 Eylül 1783).

[482] Safarov R. Firuzoğlu, "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler", **Osmanlı**, C. 4, s. 687-688; Fikret Sarıcaoğlu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s. 209; Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 276; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 490-491.

[483] BOA, **HAT.,** nr. 28/1345 (1 Muharrem 1197/7 Aralık 1782); **HAT.,** nr. 28/1346 (21 Rebiülevvel 1197/24 Şubat 1783); Cengiz Fedakâr, **a.g.e.,** s. 42-43.

[484] BOA, **HAT.,** nr. 27/1301 (1197/1782-1783).

toplanılacaktı. Bölge kabilelerinin rahatsızlığını ve yaklaşan tehlikeyi gören Şahin Giray, Taman'a döndü[485]. Taman bölgesinde de kendisine fazla destek bulamayan Şahin Giray, bundan sonraki aşamada Osmanlı Devleti'ne iltica etmek istese de gelişmelerden haberdar olan II. Katerina, Petersburg'a nakledilmesini istedi. Osmanlı Devleti'ne sığınırsa öldürüleceğine dair uyarılarda bulundu[486].

Rusya'nın kanlı müdahalesi sonucunda çıkar yol kalmaması nedeniyle bazı kabileler ise Şahin Giray'ı yeniden han olarak tanıdıklarını ilan ettiler. Zira Kırım halkı, daha önceden gelen havadislere göre müşterek Şahin Giray-Rus harekâtı vukubulduğunda artık mukavemet gösteremeyeceklerini Bahadır Giray'a bildirmişti[487]. Ancak Kırım'daki idarî düzende artık Şahin Giray'ın da bir yeri kalmamıştı. Hanlık macerası biten ve reform rüyaları bütünüyle suya düşen Şahin Giray[488], Samailof'un küçük vaatleriyle yetinmeyi kabul etmek zorunda kaldığında Ruslar, Kırım'ın ilhakını resmen ilan ettiler (8 Nisan 1783). İlhak münasebetiyle yayımlanan manifestoda ise II. Katerina, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın yükümlülüklerini Kırım'ın iç işlerine karışarak ihlal eden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında çıkabilecek bir savaşı önlemek ve *"Tatar milletini özgür ve bağımsız hale getirmek"* için bölgenin Rus hâkimiyetine alındığını dünya kamuoyuna ilan etmişti[489]. Bölgede tansiyonun yükselmesi ile birlikte, Potemkin'in faaliyetleri ve veliaht Pavel'in onun yanında askerin başına geçmesi, İstanbul'da muhtemel bir savaş tehdidi olarak algılanmıştı[490]. Diğer yandan Rusya Kırım'daki iktidar odaklarını yok etmek ve

---

[485] BOA, **HAT.**, nr. 28/1345 (1 Muharrem 1197/7 Aralık 1782); **HAT.**, nr. 28/1346 (21 Rebiülevvel 1197/24 Şubat 1783).
[486] Feridun Emecen, **a.g.e.**, s. 276.
[487] BOA, **C.HR.**, nr. 80/3995 (14 Şaban 1197/30 Haziran 1783).
[488] Şahin Giray, Osmanlı topraklarına sığınmak isteyince, öncelikle Bahr-i Sefid adalarından birine gönderilmesi düşünülmüş, her koşulda idam edilmesi Sultan I. Abdülhamid tarafından kati surette emrolunmuştur (BOA, **C.MTZ.**, nr. 3/137). Şahin Giray'ın bundan sonraki serüveni Rodos'ta son bulmuştur. Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilen Şahin Giray, I. Abdülhamid'in emri doğrultusunda burada idam edilmiştir. Şahin Giray'ın idamı ile ilgili ayrıntı için bk. Feridun M. Emecen, "Son Kırım Hânı Şahin Giray'ın Îdâmı Mes'elesi ve Buna Dâir Vesikalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, [Prof. Dr. M.C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı]**, S. 34, İstanbul 1983/1984, s. 315-346; Şahin Giray'ın muhallefatı hakkında bk. Cengiz Fedakar, "Son Kırım Hanı Şahin Giray'ın Muhallefatına Dair", **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan**, İstanbul 2008, s. 457-481.
[489] Çariçe, Kırım'ın ilhakını 13 Mayıs 1783'te dünya kamuyona duyurmuştu BOA, **TS.MA.e.**, nr. 560/81; Özgür Türker, **a.g.e.**, s. 42-44; Kırım'ın Rusya tarafından ilhakıyla birlikte değişen dengelerin Avrupa devletleri nezdinde nasıl bir karşılık bulduğuna dair örnek oluşturması açısından bk. **A.{AMD.**, nr. 25/27 (26 Muharrem 1198/21 Aralık 1783).
[490] BOA, **A.{AMD.**, nr. 24/27 (2 Receb 1197/3 Haziran 1783).

I. Abdülhamid'in bunlara yönelik desteğini engellemek için Sarı Selim Giray Sultan, Arslan Giray ve Bahadır Giray'ı esir alarak Rusya içlerinde hapsetmişti[491]. Şahin Giray ise Kırım'da sembolik bir han haline gelip işlevsizleşmiş ve Kırım'daki camilerde Müslümanların halifesi olan Osmanlı hükümdarı adına hutbe okunması da kaldırılmıştır[492]. Rusya, 9 Ocak 1784 tarihinde, 3 maddelik Kırım, Kuban ve Taman senedini Osmanlı Devleti'nden alarak bölgedeki hâkimiyetini resmen tescil ettirmiş oldu[493].

Kırım'ın 1783'te Rusya tarafından ilhakı, bir İslâm toprağının kaybedilmiş olması nedeniyle İstanbul'da büyük bir üzüntü yarattı[494]. Osmanlı Devleti'nin, Rumeli, Karadeniz ve Kafkasya topraklarının güvenliği, adeta *bir üçgenin tepe noktası misali* konuma sahip olan Kırım'ın Osmanlı hâkimiyeti altında olması sayesinde sağlanmaktaydı. Kırım'daki Tatar süvari birlikleri Osmanlı ordusunun Doğu ve Orta Avrupa'daki seferlerde ordunun ana destek kuvvetini oluşturmaktaydı. Kırım'a sahip olunmadan Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki ticaret tekelini sürdürmesi imkânsız hale gelmekteydi. Kırım aynı zamanda Osmanlı Devleti açısından bir iaşe deposuydu ve Müslüman nüfusla da meskûn olduğu için duyulan hüsran ve üzüntü fazlasıyla derinleşmekteydi[495]. Kırım'la birlikte Kuban ve Taman'ın ilhakı, artık Kafkasya'daki Rus yayılmacı emellerinin önündeki engelleri bütünüyle kaldırmış ve Babıali'nin Kafkasya politikasınında yeni dengeler ortaya çıkarmıştı.

---

[491] BOA, **HAT.**, nr. 13/449B (29 Zilhicce 1198/13 Kasım 1784).
[492] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 489.
[493] Söz konusu senet hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Osman Köse, "Osmanlı Devleti Tarafından Kırım ile İlgili Rusya'ya Verilen Resmi Belge "Sened" (1784)", **History Studies**, 2/2, 2010, s. 353-362.
[494] Kırım'ın kaybını tasdik eden 1784 senedi dolayısıyla I. Abdülhamid'in kaleminden dökülen satırlar, duyulan üzüntüyü ve geçmişteki hatalara yönelik ağır eleştirileri somutlaştırması bakımından dikkate değerdir: *"Asr-ı Mustafa Hânî'de bu seferin nakz-ı ahdine sebep olup dünyâdan gidenler azâb-ı kabrden necât bulmasunlar ve rûz-ı cezâda dahî şefâ'atden dûr ve cehennem azâbıyla muhalledü'n-fî'n-nâr olsunlar. Devlet-i Osmâniyye'ye tamâm-ı hıyânet eylediler. Gayri hemen bileyim deyû su'âl eyledim. Bi'l-ittifak karâr-ı vech üzre nizâm verilmeden gayri lâ-'ılâc. Hemen Allâhu te'âlâ hazretleri encâm-ı kârı hayr eyleye. Âmîn. Bundan müşkîl iş olur mu?"* Fikret Sarıcaoğlu, **a.g.e.**, s. 208.
[495] Mahir Aydın, "Kaleler", **Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 49.

III. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ İLE RUSYA ARASINDA DEĞİŞEN DENGELER VE SÜLEYMAN PAŞA'NIN MÜCADELESİ

A. Kafkasya'da Rusya'nın Taktik ve Stratejik Hamleleri

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile muharebe sahasındaki Osmanlı yenilgisinin tescillenmesi, Rusya'ya önce Kırım'da sonrasında ise Kafkasya'da harekât ve etkinlik alanı açtı. Osmanlı Devleti ise Kırım'daki gelişmelerle birlikte bölgedeki uyum ve adaptasyon süreçlerini doğru yönetmek için politikalarını gözden geçirmek zorunda kaldı. Zira Osmanlı Devleti, Çerkesistan havalisini Kırım hanları aracılığı ile kontrol etmesi nedeniyle bölgeyle doğrudan alakadar olmadığı için yerel koşullar hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değildi. Kırım'ın ilhakıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin hanlar üzerinden sağladığı koordinasyonun bozulması nedeniyle doğrudan bölgedeki yetkililerle temasa geçmek durumunda kaldı. İşte bu noktada Çıldır Valisi Süleyman Paşa devletin bölgeyle ilgili istihbarat ve bilgi akışını sağlayan en önemli yerel kaynaklardan biri haline geldi[496]. Böylelikle, Kafkasya'daki Osmanlı idarî düzeniyle ilgili arşiv kayıtları, muhteva bakımından zenginleşerek Babıali'nin bölgeyle ilgili daha doyurucu bilgilere ulaşmasını sağladı. Bu başlık altında, Kırım'ın kaybedilmesinden sonra, Kafkasya'daki hanlıkların durumu, Rusya tarafından alenen desteklenen ve Osmanlı Devleti'ne sadakatle! bağlıymış gibi görünen Tiflis Hanı Erekli Han karşısında Süleyman Paşa'nın Osmanlı çıkarlarını korumak ve bunun devamlılığını sağlamak için geliştirdiği siyasî hamleler konu edilecektir.

1780 yılından itibaren Osmanlı Devleti Kafkasya ile daha yoğun temas kurmaya yönelik yeni bir siyaseti benimsedi. Böylelikle Kafkasya ile olan manevî ve hukukî bağlar bu tarihten sonra daha da kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Hatta Çıldır Valisi Süleyman Paşa, bu yöndeki devlet politikasını daha ileri bir adıma taşıdı. Merkezden, özellikle kuruluş devrinde Rumeli'nin Osmanlı idaresine geçiş sürecinde uygulanan *"istimâlet"* politikasının Kafkasya'da hayata geçirilmesini talep etti.

[496] Ahmet Yüksel, **Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı**, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s. 56-60, 166-167.

Böylelikle, Kafkasya'da yaşayan halklar hassas ve nazik bir uyum süreci takip edilerek doğrudan Osmanlı idaresine gönül rızasıyla adapte edilecekti[497]. 1780 yılından sonra Osmanlı Devleti, Kafkasya'da görevlendirdiği muhafız ve valilerin marifetleriyle başta Çerkesler olmak üzere Lezgiler, Çeçenler, Gürcüler ve diğer yerel unsurları Osmanlı kültürel havzasına çekmeyi hedeflemiş, bilhassa Soğucak ve Anapa muhafızlıklarının ihdasıyla söz konusu milletleri merkezî otoriteye bağlamakta büyük ölçüde başarılı olmuştur[498].

Rusya ise, 1780 yılından itibaren Gürcistan politikasında önemli değişikliklere gitmiştir. General Potemkin'in, Rusların güney sınırı boyunca daha kararlı ve belirgin politikaların uygulanmasına yönelik karar alması bu değişikliklerde önemli ölçüde etkili olmuştur. Potemkin'in girişimleri sonucunda yapılan yeni atamalarla birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı Rus-Gürcü askerî ittifakının zemini oluşturulmuştur[499].

Bu ittifak kapsamında Rusya, Kafkasya ve Azerbaycan hanlıklarını olumsuz anlamda etkileyecek olan Tiflis Hanı Erekli Han ile iş birliği içerisine girmişti. Bu dönemde, Ahıska'da bulunan Osmanlı istihbaratçısı bir casustan Van'a, oradan da İstanbul'a gönderilen bölgeye dair haberlerde, Rusların Erekli Han ve İmereti (Açıkbaş) Meliki Solomon (I) ile ittifak kurduğu, Ahıska taraflarına saldıracakları, Ahıska'nın savunmasız bir durumda olduğu ve yeterli miktarda top, cephane ve zahiresinin olmadığı, Erekli Han'ın Rus askerlerinin bölgeye intikallerini kolaylaştırmak için yeni yollar açtığı bildirilmekteydi. Bu yollarla casusun tabiriyle, 1.000 kadar *"Rus kâfirinin"* Erekli Han ve Solomon'a hazineler getirdiği, bunun dışında 40.000 kadar Rus askerinin Çerkes içlerine kadar geldiği de gelen bilgiler arasındaydı. Hatta Erekli Han ve Solomon'un bu ittifak dâhilinde oldukça cüretkâr bir şekilde Osmanlı Devleti'nden Erzurum, Kars, Van, Ahıska ve Diyarbakır kalelerini ve hatta Karadeniz sahilini talep edecek kadar aralarında anlaştıkları yine İstanbul'a gelen

---

[497] Abazaların istimâletine dair Süleyman Paşa Babıali'den talepte bulunmuş ve I. Abdülhamid de gereken yazışmaların yapılmasını emretmiştir. BOA, **C.DH.**, nr. 137/6825 (22 Cemaziyelahir 1194/25 Haziran 1780); Osmanlı Devleti'nin uyguladığı istimâlet politikasının esasları hakkında bk. Mücteba İlgürel, "İstimâlet", **DİA**, C. 23, İstanbul 2001, s. 362-363.

[498] Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1, İstanbul 1979, s. 39.

[499] Özgür Türker, **a.g.e.**, s. 51-52.

haberler arasında olmuştur[500]. Süleyman Paşa bu bilgilere mukabil, Solomon'un Rusya ile yaptığı mektuplaşmaları ve yine Solomon ile Erekli Han arasındaki anlaşmazlıkları da detaylandırarak, Erekli Han üzerine Solomon tarafından bir harekât düzenleneceğini de rapor etmişti[501].

Süleyman Paşa'dan gelen bölge ahvaline dair diğer bilgilere göre, Rusya, Gürcistan ve diğer bölgeleri idaresine almak için İran'a 20.000'den fazla asker yönlendirmiştir. Yapılan değerlendirmeye göre, Rusya İran'a sefer bahanesiyle, Tiflis Hanı Erekli Han ile kurduğu ittifakı daha da kuvvetlendirip kazanımlarını arttırmak için Şirvan Hanlığı'nı ortadan kaldıracak ve böylelikle Kars ve Ahıska'ya kadar ulaşmış olmayı hedeflemekteydi. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı merkezî yönetimi, Süleyman Paşa'yı bölgede Rusya'nın hedef ve niyetlerinin tam olarak tespiti noktasında daha etkin ve verimli bir şekilde kullanma yoluna gitti. Süleyman Paşa, konuyla ilgili yaptığı çalışmada, aynı zamanda bölgede bilgi akışını sağlayan haber kanallarına dair ayrıntılar da paylaşmaktaydı. Tiflis Hanı *sadakatli!* Erekli Han, Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han, Çerkes kabilerleri içerisinde Süleyman Paşa ile yakınlığı bulunan Ahmed Han ve Süleyman Paşa'nın akrabası olan Sohum Muhafızı Keleş Ahmed Bey, bahsi geçen hadiselerle ilgili bilgi alınan başlıca kaynaklardı. Süleyman Paşa aynı zamanda doğrudan saha araştırması yaptırmak üzere, kendi güvenilir adamlarını İran ve Ejderhan (Astarhan) taraflarına görevlendirdi. Bu görevlendirme sonucunda Süleyman Paşa'nın casusu vasıtasıyla, Ejderhan İskelesi'ndeki Rus etkinliği hakkında gerekli bilgiler toplanmıştır. Buna göre, Ejderhan İskelesi'nde Rusya'nın *"cengâver askerlerle!"* dolu olan 30 adet beylik gemisi bulunmaktaydı. Beylik gemilerinin dışında olan zahire gemileri ise önceden Rus hâkimiyetine alınmış Gilan ve Mazenderan iskelelerine demirleyerek, oradan İran'a Rus nüfuzunu taşımaya yönelik faaliyetlerde bulunmayı hedefledikleri öngörülmekteydi. Zira Nevruz bittiğinde Ejderhan'daki gemiler, eğer buradan hareket ederse Mazenderan ve Gilan taraflarına bir saldırıda bulunabilecekleri değerlendirilmekteydi[502]. Tüm kaynaklardan bilgi akışı sağlandığında, gerekli

[500] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 500/19 (9 Cemaziyelevvel 1194/13 Mayıs 1780).
[501] BOA, **YB.(04)**, nr. 6/25 (24 Rebiülahir 1195/19 Nisan 1781); **TS.MA.e.**, nr. 705/13.
[502] BOA, **YB.(04)**, nr. 6/25 (24 Rebiülahir 1195/19 Nisan 1781); **TS.MA.e.**, nr. 705/13; bu konularda Süleyman Paşa'nın haberlerine istinaden yapılan bir diğer değerlendirme için bk. **A.{AMD.**, nr. 24/64 (1197/1782-1783).

değerlendirmeleri yaparak çalışmasının sonuçlarını İstanbul'a rapor edeceğini bildirdi. Süleyman Paşa istihbarat çalışmalarının öneminin farkında olduğunu ve gereken hassasiyet ve titizliği göstererek en doğru bilgiyi temin etmeye yönelik azamî gayret gösterdiğini de raporuna eklemeyi ihmal etmedi[503].

İstihbarat çalışmalarındaki bulgulara göre, Rus askerinin ve gemilerinin Ejderhan sahillerine ve Kızlar Kalesi'ne yerleştikleri net bir şekilde doğrulanmıştı. Etkinlik alanını Tebriz'e kadar genişletmek için faaliyetlerde bulunan Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han, Gilan ve Mazenderan taraflarına da nüfuzunu yaymak için girişimlerde bulunmuş ve kardeşi Şahsunlu Nazar Ali Han'ı, Gilan'da eskiden beri han olan Hidayetullah Han'ın yerine tahta geçirmiştir. Fakat Hidayetullah Han, Gilan'daki konumunu yeniden elde ettiğinde, Rusya ticaret gemilerine gerek Gilan tarafında ve gerekse Derbend sahillerinden Bakü iskelelerine kadar uzanan alanda gezinmeleri için lâzım olan izinlerin verildiği görülmektedir. Böylelikle Rus gemileri, Hazar Denizi'nin güneyine kadar ulaşmak için gereken imtiyazları almayı başarabilmişti. Rus gemilerinin Hazar Denizi'ndeki etkinliğine dair, Kuba Hanı Fethali Han'ın yardımları da Tiflis Hanı Erekli Han tarafından Babıali'ye rapor edilmişti. Diğer yandan Azerbaycan'daki karşıklıklar nedeniyle bölgedeki gelişmeler günden güne değişmekteydi. Civar hanlıkları kontrolü altına almak isteyen İbrahim Halil Han'a karşı, Derbend ve Kuba Hanı Fethali Han tüm Dağıstan beyleri ve halkıyla ittifak kurmakta, İbrahim Halil Han ile aralarında olan ihtilaf konuları her geçen gün artmaktaydı. Süleyman Paşa'nın bildirdiğine göre, Ruslar ise Fethali Han *"mel'aneti"* ile ittifak kurarak Bakü iskelelerine gemiler sevk ederse aralarında düşmanlık bulunduğu için Fethali Han'ın Şirvan, Şuşa ve Karabağ taraflarına yönelerek İbrahim Halil Han'a saldırabileceği öngörülmekteydi. Ayrıca Kızlar ve Mozdok kalelerindeki çok sayıdaki Rus askeri bir araya toplanarak Fethali Han'a yardım için sevkedilirse deniz yoluyla ve Dağıstan içlerinden ilerleyerek Kuba'ya ulaşabilirlerdi[504].

Rusların Büyük ve Küçük Kabartay'daki tahkimatı hakkında önemli bilgiler edinen Besni kabilesi beyi Kızıl Bey'in adamı Hacı İsmail ile Temirköy kabilesi beyi

---

[503] BOA, **HAT.**, nr. 814/37263D (19 Rebiülevvel 1195/15 Mart 1781); Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 207-208.
[504] BOA, **YB.(04)**, nr. 6/25 (24 Rebiülahir 1195/19 Nisan 1781); **TS.MA.e.**, nr. 705/13.

Arslan Bey'in adamı Hacı Mehmed 1781 yılında Osmanlı Devleti'ne doğrudan haber ulaştırmak için İstanbul'a gelmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin sadık birer kölesi olduklarını ifade eden beyleri tarafından Demirkapı/Derbend ve Dağıstan taraflarına casusluk yapmak üzere gönderilmişlerdi. Görevlerini başarıyla tamamlayan bu istihbaratçıların edindiği bilgiler, Rusların Kafkasya'daki yayılmacı siyasetini sağlam temellere oturtmak için yürüttükleri faaliyetlere dair önemli ayrıntılar sunmaktaydı. Kuban'a 8 saatlik mesafede, Rusların 12 adet kale inşa ettiklerini ve bu kalelere daha önce miktarı bilinmeyen askerlerinin yanı sıra sayıları 60.000 civarında olan yeni askerlerle takviye ettiklerini görmüşlerdi. Bölgedeki hâkimiyetini daha da güçlendirmek için Rusların Dağıstan ve Kabartay arasındaki stratejik bir noktaya yeni bir kale inşa etmeyi plandıklarını aktarmışlardı. Ruslar böylelikle Dağıstan ve Kabartay arasındaki irtibatı koparark her iki bölgeyi daha fazla sıkıştırmayı planlamaktaydı. Gelişmeleri yakından takip eden Dağıstanlılar, ani bir baskınla bölgedeki Rus birliklerini dağıtmayı başarmışlar ve 6 Rus topçusunu esir almışlardı. Ancak Rusya'nın kale yapımı konusundaki ısrarından kolayca vazgeçmeyecekleri ve direnmeye devam edecekleri, İstanbul'a haber getiren Hacı İsmail ve Hacı Mehmed'in duyumları arasındaydı[505].

Bir yıl sonra bölgeden gelen havadisler, Hacı İsmail ve Hacı Mehmed'in Babıali'ye ulaştırdıkları havadislerin sadece duyumla sınırlı kalmadığını, Rusların bölgedeki kabileleri paniğe sevkedip Osmanlı Devleti'nden yardım istetecek kadar tahkimat yaptıklarını göstermektedir. Zira, Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa ve Hassa silahşorlarından Süleyman Ağa'nın müştereken gönderdikleri yazılar, bu konuda önemli ayrıntılar sunmaktadır. Rusya'nın sınırda asker ve cephane yığmasından rahatsız olan Jane ve Hatukay başta olmak üzere bölgedeki Çerkes kabilelerinin psikolojik durumlarını iyileştirmek, metanetini arttırmak ve en önemlisi devletin güçlü bir biçimde desteğini yanlarında hissetmelerini sağlamak için Ferah Ali Paşa, kendilerini ziyaret etmiştir. 18 Eylül 1782'de Çerkes kabilelerinin isteği doğrultusunda Ferah Ali Paşa Soğucak'tan ziyaret için yola çıkmıştır. Entehayr denilen sahraya gelen Ferah Ali Paşa, burada kabile reisleri ile yaptığı görüşmelerde, hepsinin birlik içerisinde olduklarını ve olası bir Rus işgal girişimi karşısında topraklarını müdafaa

[505] Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 141.

edeceklerini bildirmişlerdir. Çerkes kabileleri, Rusya'nın topraklarına yönelik işgal girişimlerini Şahin Giray ile ittifak kurarak gerçekleşitireceklerini bildirmekteydi. Ferah Ali Paşa, bölgedeki Çerkes savunma hattının güçlendirilmesi için iaşe ve lojistik destekte bulunulması gerektiğini de belirtmiştir[506]. Ziyaretin gerçekleşme tarihi göz önüne alındığında, Çerkes kabilelerinin endişeye kapılmaları oldukça yerinde bir durumdur. Zira, bu ziyaretten 15 gün sonra Rusya, Potemkin'in önderliğinde Kırım'ın resmen işgal ve ilhakı teşebbüsüne başlayacaktır.

Ferah Ali Paşa ile Süleyman Ağa'nın bilgilendirme yazısından anlaşıldığına göre, Soğucak muhafızının Çerkes kabileleri ile olan ilişkileri daha sağlam temellere oturtmak ve kuvvetli bağlar oluşturmaya yönelik girişimlerini, Rusya yakından izlemekteydi. Zira bu esnada Taman sınırı boyuna konumlandırılmış olan Rus askerleri Kırım tarafına çekilmişti. Rus askerî yönetiminin bu hamlesi, hem Ferah Ali Paşa'nın ziyareti hem de yakında gerçekleşecek olan Kırım'ın ilhakına yönelik hazırlıklarla ilişkili olmalıdır. Gelişmelerden haberdar olan Ferah Ali Paşa, süratle Soğucak'a dönmüş ve Rusların harekât stratejilerini yakından takip etmek için bölgedeki Rus askerî yetkililerle irtibat kurma gayreti içerisinde olmuştur[507].

Rusya'nın Kafkasya'da doğrudan temas kurma gayreti içerisinde olduğu bölgelerden biri de Revan Hanlığı'ydı. Revan Hanı Hüseyin Ali Han'ın Tiflis Hanı Erekli Han'a bağlılığı bilinmekteydi. Artık Rusya ile kuracağı işbirliğini iyiden iyiye aşikâr hale getiren Erekli Han, meşruiyet zeminini güçlendirmek için Rusya'dan gelen bir heyeti Hüseyin Ali Han'a ziyarete göndermişti. Rus heyeti için Revan'da sıcak bir karşılama töreni düzenleyen Hüseyin Ali Han, oğlunu ve maiyetindeki bazı kimseleri Rus heyetine rehber tayin ederek Revan içlerine göndermiş ve heyetle birlikte Revan Kalesi'ni gezmişlerdi. Ziyaret esnasında Rus heyetinin, kalenin planı ve askerî bakımdan mevcut durumunu defterlere kaydedip Rusya'ya rapor olarak sunduklarını,

[506] BOA, **HAT.**, nr. 28/1345 (1 Muharrem 1197/7 Aralık 1782); Çerkeslerin Şahin Giray-Rusya ittifakından duydukları endişe hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. **A.{AMD.**, nr. 24/61 (1197/1782-1783).
[507] BOA, **HAT.**, nr. 28/1345 (1 Muharrem 1197/7 Aralık 1782).

Vakanüvis Enverî Efendi, Erzurum Valisi Timur Paşa ve bölgeyle ilgili gelişmeleri aktaran diğer kaynaklara dayanarak eserine kaydetmiştir[508].

Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın kefaletiyle devlete sadık olduğu değerlendirilen Tiflis Hanı Erekli Han ise artık gerçek niyetini daha açık biçimde göstermeye başlamıştır. Mayıs 1783'te bölgeden ulaşan haberlerde, Erekli Han'ın Rusya'ya tabi olduğuna dair duyumlar ve bu minvalde ortaya çıkan endişeler detaylandırılmıştır. Bu olumsuz gelişme karşısında, Erekli Han'ın Rusya'ya tabiyet göstermesi durumunda olası tehlikeyi bertaraf etmek için Çıldır, Van ve Erzurum'daki askerî birliklerin durumlarının gözden geçirilmesi düşünülmüştür. Dağıstan taraflarının ve Lezgilerin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almalarının sağlanması, bölgenin muhafazasında kritik öneme sahip kalelerin tamir ve tahkimatının yapılarak gerekli mühimmatın sevkedilmesi planlanmıştır. Zira Erekli Han, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'nın yanında yer alarak Çıldır Eyaleti sınırlarına pek çok kez tecavüzde bulunmuş ve Ahılkelek Boğazı'nda bozguna uğratılmıştı. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya, Tiflis çevresindeki askerlerini çekerek Erekli Han'ı yalnız bırakmıştı. Fakat Erekli Han'ın 30-40.000 askerinin bulunması ve top-cephane bakımından mükemmel derecede teçhizatlı olması, duyulan kaygıları arttırmaktaydı. Ancak Azerbaycan ve İran hanları ile Osmanlı Devleti'nden duyduğu endişeden dolayı mevcut konumunu korumak için Süleyman Paşa'ya bir anlamda sığınmış ve himaye talep etmişti. Hatta Süleyman Paşa'nın yönlendirmesiyle Mirza Görgin'i İstanbul'a göndermiş ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmişti. Erekli Han'ın hareketleri ve bu tarzda bağlılığı her ne kadar samimi bulunmasa da reddedildiği takdirde cezalandırılması gerekecekti. Ancak seferin hemen sonrasında böyle bir karmaşanın çıkması devlet menfaatleri ile örtüşmediği için göstermelik de olsa kendisine hilat ve hediyeler gönderilmişti. Fakat Erekli Han'ın Rusya ile son dönemdeki ilişkileri Süleyman Paşa'nın gözünden kaçmadığı için süratle eskiden kefil olduğu Erekli Han'ın zararlı faaliyetlerde bulunduğunu belirterek gerçek niyetini *"... Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini..."* söyleyip keskin bir dönüş yapmıştır. Yapılan

[508] **(Vekāyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)**, (haz. Hikmet Çiçek), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış), Doktora Tezi, Erzurum 2018, s. 355-356; bu ziyaret esnasında gösterişli törenler yapılmış ve top atışları da düzenlenmişti. Ayrıca Kars'taki Osmanlı askerî yöneticelerine de söz konusu gelişmeler hakkında nispet yaparcasına bilgi verilmişti. BOA, **A.{AMD.**, nr. 24/24 (1197/1782-1783).

değerlendirmelerde *"el küfr-i milletün vahidetün"* fehvası gereği küfrün tek bir millet olduğu ve kâfirlerden samimi dostluk beklenemeyeceği vurgulanmıştı[509].

Bununla birlikte, Erzurum, Çıldır ve Van kalelerinin uzun süredir tahkim edilmediği ve bu hususun ilk olarak Çıldır'da süratle tatbik edilmek üzere gerekli görevlendirmelerin yapılması da değerlendirilmekteydi. Bu kapsamda Çıldır Eyaleti'ndeki kalelerinin tamiri ile ilgilenmek ve bina eminliğini yapmak üzere Süleyman Paşa'nın Kapı Kethüdası Nişancı Çelebi Mehmed Efendi'nin Ahıska'daki amcası ve onun kardeşinin görevlendirilmesi düşünülmüştür. Yapılacak olan tamiratın Süleyman Paşa'nın nezaret ve gözetiminde sürdürülmesi planlanmıştır. Gerekli emirler çıkarıldıktan sonra 60 adet top ve yeterli miktarda mühimmat tedarik edilip birkaç gün içerisinde gemilere yüklenmesi kararlaştırılmıştır. I. Abdülhamid de gerekli tedbirlerin süratle alınmasını emretmiştir[510]. Ayrıca, Faş Kalesi'ne 1.500, Sohum ve Batum kalelerine 500 ve Soğucak Kalesi'ne de 200 asker gönderileceği Süleyman Paşa'ya iletilmiştir[511]. Böylelikle Kafkasya'daki dengeler bütünüyle değişmiş ve çok yönlü etkin bir biçimde hem diplomasi sahasında hem de askerî alanda yeni politikalar uygulanmaya koyulmuştur.

1. Rus İlerleyişi Karşısında Osmanlı Tahkimatı ve Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri

Yukarıdaki satırlarda detaylandırılan Rus stratejik ve taktiksel hareketleri, Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyetinin ne ölçüde tehdit altında olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Kafkasya hududunda, günden güne kuvvet ve kudret kazanan Rus gücü karşısında Osmanlı Devleti, her ne kadar gecikmiş olsa da bölgeyi tahkim etmeye yönelik kapsamlı çalışmalara başladı. Kabartayların artan Rus tehlikesi karşısında yardım talepleri, Osmanlı faaliyetlerinin hızlanmasını da beraberinde getirdi. Kırım Seraskeri tayin edilen Canikli Ali Paşa, mevcudu takriben 7-8.000 civarında olan askerle Çerkes asıllı Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa komutasındaki donanma ile birlikte Çerkesler hakkında bilgi toplamak ve bölgede keşif yapmak üzere

[509] BOA, **A.{AMD.**, nr. 24/29 (8 Cemaziyelahir 1197/11 Mayıs 1783).
[510] BOA, **A.{AMD.**, nr. 24/29 (8 Cemaziyelahir 1197/11 Mayıs 1783).
[511] BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 181, s. 201, 226 (Evahir-i Cemaziyelahir 1197/Mayıs 1783).

1778'de Soğucak Kalesi'ne gönderildi[512]. Daha önce Osmanlı Devleti tarafından affedilen Canikli Ali Paşa'nın oğlu Mikdat Ahmed Paşa da Soğucak muhafızlığına tayin edildi. Mikdat Ahmed Paşa'nın bu göreve getirilmesinde, babası Kırım Seraskeri Canikli Hacı Paşa'nın aracılık yapması ve ricacı olması önemli paya sahipti. Gazi Hasan Paşa'nın donanmasıyla Soğucak tarafına çıkacak olan Mikdat Ahmed Paşa'nın maiyetine 10.000 asker verilmiş ve gemilerde toplanmışlardı[513]. Canikli Ali Paşa kuzey Kafkasya halkından istifadenin, halkın devlete ısındırılması ve İslâmlaşması ile mümkün olabileceğine dair görüşlerini İstanbul'a iletti. Esasında çok cesur ve savaş sanatında da mahir olan Çerkeslerin tamamının Müslüman yapılarak Osmanlı tabiyetine kazandırılması için kapsamlı çalışmalara başlandı[514].

Mikdat Ahmed Paşa'dan sonra, aslen Gürcü olan Ferah Ali Paşa, 25 Aralık 1781'de Anakra Sancağı da kendisine tevcih edilmek suretiyle Soğucak muhafızlığına atandı[515]. Soğucak Kalesi'nin modernizasyonu için gerekli kereste ve diğer levazımatı tedarik etti. Ferah Ali Paşa 1781'de Soğucak'taki görevine başladığında aynı zamanda bölgedeki Müslüman nüfusunu sayısal olarak üstün kılmak için Kırım ve Taman'dan gelen muhacirlerle ilgilendi. Soğucak Kalesi'nin içinde ve dışında göçmenler için yeni mahalleler kurdu. Ferah Ali Paşa, Çerkeslerin süratle Müslümanlığa geçmelerini, aradaki bağların daha da kuvvetlenmesine yönelik evlilik yoluyla akrabalık kurulmasını teşvik etti. Hatta bu bağlamda, kendisi de Şapsıh Beyi Hacı Hasan

---

[512] Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'nın kumandasındaki donanma, güçlüklerle dolu bir yolculuk yapmıştı. Gazi Hasan Paşa'nın macuncusu İbrahim'in raporunda sunulan ayrıntılara göre, Soğucak Limanı'na vardıkları esnada çıkan şiddetli fırtınadan dolayı askerle dolu olan ve sayıları altmıştan fazla olan gemiler, Samsun, Sinop ve İrve taraflarında önemli zararlar görmüştü. Daha fazla ayrıntı için bk. BOA, **C.BH.**, nr. 88/4201 (15 Şaban 1192/8 Eylül 1778); Gazi Hasan Paşa'nın donanmasının zor yolculuk koşulları ile ilgili bir başka arşiv kaydında daha etraflı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Gazi Hasan Paşa'nın donanması Samsun civarlarında çok şiddetli esen poyraz ve yıldız rüzgarları nedeniyle sefere çıkamıyordu. Lodos rüzgarının şiddeti biraz azaldığında, donanmaya harekat emri çıkarılmıştı. Rüzgara rağmen donanmanın yola çıkarılmasında, I. Abdülhamid'in *"hemen şimdi göndermeniz lâzime-i haldir"* şeklindeki ikazı, donanmanın Soğucak tarafına gidiş sürecini hızlı bir şekilde başlatmıştır. BOA, **HAT.,** nr. 19/873; Kesbî Haşim Mehmet Efendi, **a.g.e.,** s. 19.

[513] BOA, **HAT.,** nr. 19/873; Mikdat Ahmed Paşa, Soğucak muhafızlığı görevine atanmadan önce Sivas valiliği yapmaktaydı. Canikli Ali Paşa'nın kaleminden dökülen satırlardan anlaşıldığında göre, Miktad Paşa'nın maiyetine verilen 10.000 asker Erzurum'dan toplanmıştı. Aynı zamanda Soğucak'a gönderilecek bu kalabalık askeri birliğin iaşe ve lojistik ihtiyaçları da karşılanmıştı. **HAT.,** nr. 17/745 (28 Rebiülahir 1192/26 Mayıs 1778).

[514] M. Sadık Bilge, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya,** Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 138-139; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. II, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 345-347.

[515] BOA, **A.RSK.,** nr. 1601, s. 26 (9 Muharrem 1196/25 Aralık 1781); Aynı defterde Ferah Ali Paşa'nın, 4 Şevval 1196/12 Eylül 1782, 7 Şevval 1197/5 Eylül 1783 tarihlerinde tekrardan Soğucak Muhafızlığına atandığına dair kayıt bulunmaktadır.

Ağa'nın kızıyla evlenerek ahaliye örnek oldu. Çerkes halkıyla bütünleşmeyi hedefleyen Ferah Ali Paşa, Hacı Hasan Ağa'ya hediyeler göndererek bunların halka ulaştırmasını istedi. Hediyeler dağtılırken Çerkes, Abaza, Abzeh ve Natukay valisi, Padişahın veziri Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın ismi özenle ön plana çıkarıldı ve böylelikle bölgenin Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu ilan edildi[516].

Soğucak Kalesi ve çevresinin tahkimi ile yakından ilgilenen Ferah Ali Paşa, sahil şeridinden gelecek saldırılara karşı güçlü bir savunma hattı kurmak ve bölgedeki ticarî faaliyetleri arttırmak için Gelincik Limanı'nın inşasını başlattı. Bina eminliğine Gürcü Süleyman Ağa'nın tayin edildiği liman ve Gelincik Kalesi'nin inşası tamamlanarak, içerisine top ve cephane tedarik edildi. Gelincik Kalesi'nin muhafızlığına ise Kırım Hanı Şahin Giray'ın süt kardeşi Mehmed Giray tayin edildi. Bölgedeki korsanlık faaliyetlerini engellemeye yönelik adımlar da atıldı[517].

Diğer yandan Osmanlı Devleti, Çerkesler ve Abazalar üzerindeki Rus baskısını kırmak için Kuzey Kafkasya savunma hattını kuvvetlendirme projesini daha ileri bir aşamaya taşıdı. Devletin ileri gelenlerinin yapmış oldukları toplantıda, Kırım ve limanlarının yerini alacak bir yer oluşturulmasının gerekli olduğu hususunda görüş birliğine varıldı. Kuban Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yerde, Kızıltaş Boğazı'na ve Soğucak Kalesi'ne yakın bir mevkide olan ve Karadeniz sahilindeki burunda bulunan Anapa'ya önemli bir askerî üs inşa edilmesi kararlaştırdı[518].

Yapılacak yeni kalenin konumu belirlendikten sonra, Soğucak muhafızı olan Ferah Ali Paşa[519], kalenin inşa edileceği yer ile ilgili incelemelerde bulunmak ve keşif yapmak üzere görevlendirildi. Ferah Ali Paşa yaptığı çalışmalarda, bölgenin Rusya sınırına yakın olan Taman civarında olduğunu ve eğer işgal edilirse Soğucak, Sohum ve Gelincik kalelerinin ciddi bir tehdit altında kalacağı sonucuna ulaştı. Diğer yandan Rusya'nın yayılmacı siyaseti karşısında korunma talebinde bulunan bölge kabilelerine

---

[516] Cengiz Fedakâr, **Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 20-23; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 139.
[517] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 139-140.
[518] Kesbî Haşim Mehmet Efendi, **a.g.e.**, s. 18.
[519] Ferah Ali Paşa, Anapa'nın kuruluşu ve Çerkesleri Müslüman adetlerine ısındırmak için yaptığı çalışmalardan dolayı Kafkasya'nın büyük kısmını oluşturan Çerkezistan'ın *"manevî fatihi"* olarak nitelendirilmektedir. Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1, İstanbul 1979, s. 45.

sağlanacak destek ve himaye açısından Anapa büyük bir öneme sahip konumdaydı. 1782 yılına gelindiğinde ise Mühendis Hasan Ağa tarafından, daha sonrasında Osmanlı Devleti ile Çerkesler arasındaki dinî-siyasî faaliyetlerin merkezi ve kuzey Kafkasya'daki askerî faaliyetlerinin ana üssü haline gelecek olan Anapa Kalesi'nin inşasına başlandı[520].

Osmanlı Devleti, Kafkasya bölgesindeki tahkimatları yaparken diğer taraftan da Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya bölgenin durumu hakkında sorular yöneltmekte ve ayrıntılı raporlar beklemekteydi[521]. Osmanlı Devleti'nin Süleyman Paşa'dan süratle haber beklemesinin altında Rus askerlerinin Alaki/Alake ovasına gelerek buradaki halkı boyunduruk altına aldığına dair haberlerin İstanbul'a ulaşması yatmaktaydı. Bilginin ne ölçüde gerçek olduğunun doğrulanması ve Alake Ovası diye bahsedilen coğrafyanın konumuna dair ayrıntılı bilgiler, Süleyman Paşa'dan istenmiştir[522]. Zira, bölgeyle ilgili bilgi sorulduğunda Alake'nin tam olarak nerede olduğu ve Alake isminin hiç duyulmadığı kaydedilmiştir. Ahali arasında Alan ve Büyük Kabartay arasındaki bölge Alake olarak isimlendirilmiştir. Süleyman Paşa ayrıca, Sohum, Faş, Gürcistan, Çerkes ve Abaza taraflarına gizli ve açık yollardan itimat ettiği casuslar göndermiştir. Sağladığı istihbarata göre, Kırım, Kuban ve Taman taraflarındaki Tatarlar ile hanlarının ihtilal hazırlıkları içerisinde olduklarını bildirmiştir[523].

Alake ile ilgili duyumların doğrulanması konusunda Süleyman Paşa, çok daha kapsamlı bir bilgilendirme yazısını yukarıda alıntıladığımız belgenin ekine ilave etmiştir. Buradan edindiğimiz bilgilere göre, Sohum Muhafızı Keleş Ahmed Bey ile Süleyman Paşa arasında akrabalık bağı vardı ve sık sık birbirlerini gidip gelmekteydiler. Süleyman Paşa Alake ile ilgili bilgileri Keleş Ahmed Bey'den sorduğunda, bölge hakkında malûmat sahibi olduğunu Süleyman Paşa'ya iletmiştir. Süleyman Paşa'nın edindiği bilgilere göre Alake, genel bir tarif ile Büyük Kabartay'dan ibarettir. Coğrafî olarak bir tarafı Abaza ve bir tarafı Açıkbaş'a

---

[520] Cengiz Fedakar, "Anapa", **DİA**, C. Ek-1, İstanbul 2016, s. 94-95.
[521] Bu esnada aynı zamanda Süleyman Paşa'dan Çıldır Eyaleti dâhilinde ve Gürcistan-Azerbaycan karşısındaki bazı kalelerde keşiflerin yapılması ve tedarik edilecek askerî malzemelerin listelendiği bir defterin hazırlanması istenmiştir. **(Vekāyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)…**, s. 356.
[522] Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 167; BOA, **HAT.**, nr. 28/1336, (25 Şaban 1196/5 Ağustos 1782).
[523] BOA, **HAT.**, nr. 28/1336, (25 Şaban 1196/5 Ağustos 1782).

uzanmakta, diğer tarafı Dağıstan'a dâhil olan Kumuk, Lezgi ve Nogay Tatarlarının sakin olduğu toprakları kapsamaktaydı. Verilen bilgilere göre, genişlik ve uzunluk olarak onar konak mesafe[524] vardı. Düzlük alanlarda ve dağlarda nüfusu tahminen 20.000 kişiden ibaret olan Çerkes kabileleri yaşamaktaydı. Son beş yılda Ruslar Alake'yi almak için askerî harekât düzenlemiş ve Çerkes kabileleri ile aralarında şiddetli muharebeler yaşanmıştı. Alake halkına hiçbir yerden yardım gelmemiş, cephane ve lojistik ihtiyaçları artmıştı. Beş yıllık uzun ve yorucu mücadelenin sonunda şartlar kötüleşince dağlardaki Çerkesler hariç olmak üzere ovalardakiler Rus tabiiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardı. Ruslar burada sıfırdan 7 kale inşa etmişlerdi. Çerkeslerin yaşadığı bu coğrafya Sohum'a sınır olduğu için Sohum Muhafızı Keleş Ahmed Bey'i yakından tanımaktaydılar. Hatta, Çerkes beylerinden birinin kızı ile Keleş Ahmed Bey'in oğlu Sefer Bey evlendirilmişti. Kurulan akrabalık bağı neticesi olarak Çerkes beyleri, Sohum'da kendilerini iskân edilecek ve büyük-küçükbaş hayvanlarını otlatabilecekleri bir yer tahsis edilmesini istemişlerdi. Zira öncesinde de hayvanlarını Sohum arazisinde otlattıkları vakiydi. Çerkeslerin esas talebi, ya Ruslara karşı Osmanlı Devleti tarafından doğrudan kendilerine yardım edilmesi ya da Osmanlı topraklarına göç etmelerine izin verilmesiydi. Aksi takdirde, şartları gittikçe ağırlaşan Rus tahakkümünden dolayı topraklarını terketmek zorunda kalacakları, Süleyman Paşa'nın edindiği bilgiler arasındaydı[525]. Süleyman Paşa'nın raporunda öngörüldüğü üzere, Rusya Alake'deki hâkimiyetini tam anlamıyla tesis etmek için daha sonraki süreçte yeni bir harekât düzenlemiş ve bu konuyla ilgili

[524] Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü birimleriyle ilgili yapılan çalışmalarda, *"merhale"* ve *"konak"* tabirlerinin aynı anlama geldiği kaydedilmektedir. Buna göre merhale/konak, bir yolcunun normal yürüyüş ile 8 saatte gidebileceği yol için kullanılan bir tabirdir. Merhale/konak, en uzun mesafe ölçü birimi olup, Osmanlı dönemindeki ölçülere göre, 24 mil, 8 fersah ve 2 berîd (posta menzili, 12 mil veya 4 fersah) miktarı bir orana tekabül etmektedir. Metrik olarak ise 45.48 km.'lik bir uzunluğa karşılık gelmektedir. (Cemal Çetin, "Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci", **Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan**, Konya 2013, s. 454-455). Bu bilgiler ışığında Süleyman Paşa'nın Alake Ovası'nın kapsadığı alanı tarif etmek üzere kullandığı *"onar konak mesafe"* tabirine göre bu alanın genişliği ve uzunluğu 454.8 km. olarak hesaplanabilir.

[525] BOA, **HAT.**, nr. 28/1336A (25 Şaban 1196/5 Ağustos 1782); Rusların kale yapımına karşı Çerkesler bir yıl süre ile direnmişler, kanlı mücadeleler yapmışlar ve mağlup olmuşlardı. Süleyman Paşa'nın casuslarından Ahmed Bey'in ulaştırdığı haberlerden anlaşıldığına göre, Çerkeslerin yardım talepleri ve mağlup oldukları zaman Osmanlı topraklarına göç etmeye yönelik istekleri Babıali'ye ulaşmamıştı. **YB.(04)**, nr. 6/25 (24 Rebiülahir 1195/19 Nisan 1781); **TS.MA.e.**, nr. 705/13.

duyumlara dair gerekli istihbarat çalışmalarının yapılması Süleyman Paşa'dan istenmiştir[526].

Diğer yandan Süleyman Paşa, Faş ve Anakra kalelerinin tahkimi nedeniyle İstanbul'dan görevlendirilen kişiye yardımcı olmak için 100 amale, kereste ve gerekli diğer malzemeleri tedarik etmiştir. Ancak Süleyman Paşa daha sonra edindiği bilgilere göre, bu kişinin görev mahalline vardıktan ve birkaç ay gerekli çalışmaları yaptıktan sonra kendisine bir konak yaptırıp başka bir işle meşgul olmadığını, sadece bölgenin savunmasını tahkim etmeye yönelik faaliyetlerde bulunduğunu öğrenmiştir. Hatta Süleyman Paşa, Gönye, Abaza ve Sohum muhafızlarından ihtiyaç duyulan malzemenin tedariğinde görevlendirilen kişiye bizzat yardımcı olunmasını istemiştir. Söz konusu tedarik zincirini sağlam bir şekilde bağlamak amacıyla Süleyman Paşa, kendilerinden istenen taleplerin padişahın doğrudan emri olduğunu Gönye, Abaza ve Sohum muhafızlarına özellikle belirtmiştir. Ancak Süleyman Paşa'nın Sohum'daki tamiratı takip etmek üzere görevlendirdiği Kara Mehmed Bey'in aktardığına göre, kaledeki tamirat faaliyetlerinin yolunda gitmediği ve Süleyman Paşa ile konuyla ilgili bilgi alışverişi yapılmadığı kaydedilmiştir. Zira, tamire konu olan Sohum Kalesi, doğrudan devlet malı olduğundan bu konuda gösterilecek zaafiyetin devleti zarara uğratacağını Süleyman Paşa açıkça belirtmiştir. Diğer yandan Kara Mehmed, Abaza beylerinden Mürted Ali ve kardeşi ile Dadyanlar arasındaki ittifaktan bahsetmiş ve bu ittifakın Osmanlı Devleti'ne ihanetle sonuçlanacağına dair endişelerini paylaşmıştır. Zira, Anakra'nın tamirine Dadyan açık bir şekilde karşıdır. Hatta kalenin tamiri için emir çıkarıldığı zaman Dadyan, kalenin taşlarını söktürüp Karadeniz'e attırmıştır[527]. Süleyman Paşa'nın civar kalelerle ilgili çalışmaları kapsamında, Çıldır Eyaleti dâhilindeki Azgur Kalesi'nin tamir ve tahkimi için gerekli ödemelerin yapılması yönündeki faaliyetlerinden de bahsedilmelidir[528]. Süleyman Paşa'nın civardaki kalelerin tamiriyle ilgilenmesi, bölgede yükselen Rus tehdidi karşısında Osmanlı

[526] BOA, **HAT.**, nr. 28/1336B, (29 Zilhicce 1196/5 Aralık 1782).
[527] BOA, **HAT.**, nr. 28/1336 (25 Şaban 1196/5 Ağustos 1782).
[528] BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 180, s. 125 (Evahir-i Zilkade 1195/Kasım 1781); Süleyman Paşa'nın Sohum Kalesi'nin tahkimatına yönelik çalışmaları ve Abazalar'ın kendi aralarındaki çekişmelerin bitirilmesi konusundaki faaliyetleri ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Bk. **HAT**., nr. 9/324İ (29 Rebiülhair 1197/3 Nisan 1783).

çıkarlarını korumak için ne ölçüde etkin bir rol üstlendiğini tevsik etmesi bakımından da kayda değerdir[529].

Çıldır Eyaleti dâhilinde ilginç nitelikte olan ve arşiv kayıtlarında yer alan bir diğer hadise, yanında yüklü miktarda nakit parası olan bir kişinin Ahıska'daki katli meselesidir. Tiflis'e gitmek üzere Kudüs'ten yola çıkan ve ismi bilinmeyen bir şahıs, Ahıska'ya vardığında müsebbipleri tespit edilemeyen münferit bir olay sonucunda suikaste uğramıştır. Maiyetindeki iki ruhban ve toplam dokuz kişi ile birlikte Ahıska'ya 6 saat mesafede katledilen bu şahsın aynı zamanda yanında değerli eşyalar ve miktarı 60-70.000 kuruş değerinde olan altını vardı. Tiflis Hanı Erekli Han, bu konunun takipçisi olmuş ve Süleyman Paşa'dan kendisine getirilen bu kıymetli eşyaların ve heyetin akıbeti hakkında bilgi istemiştir. Süleyman Paşa ise konuyla ilgili herhangi bir malûmatı olmadığını söyleyip Tiflis'ten gelenleri savuşturduğunda, Erekli Han konunun kapatılmamasına yönelik ısrarını sürdürmüş, hatta Osmanlı casusunun aktardığına göre bu konu Tiflis'te çokça konuşulmuştur[530]. Söz konusu olayda Süleyman Paşa'nın dahlinin olup olmadığı veya konu hakkında ne ölçüde bilgisinin olduğu meçhul bir konudur. Katledilen kişinin Erekli Han'a gidiyor olmasının da Babıali'nin olayın üzerine daha fazla gitmek istememesinde etkili olduğu varsayılabilir.

Bu dönemde ayrıca bölgedeki tahkimatın sağlam ve etkili bir biçimde yapılabilmesi için Kars ve civarındaki yeniçerilerin huzursuzluklarının giderilmesi amacıyla ödenemeyen mevacib sorununu ortadan kaldırmaya yönelik arayışlara girilmiştir. Zira yaklaşık on yıl öncesinden 1184-1770/1771 yılına ait ödenmeyen mevacibler, Kars halkını, ulemayı ve önde gelen kimseleri harekete geçirmişti.

---

[529] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. II, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 173; **(Vekāyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783)…**, s. 290-291; Bu yıllarda bölgedeki tahkimat ve iç çekişmelerin yoğunluğu devam ederken Ahmed Cevdet Paşa ve Vakanüvis Enveri'nin eserlerine konu olan ilginç bir hadise Süleyman Paşa'ya atfedilerek aktarılmıştır. Süleyman Paşa'nın maiyetinde olan ancak açık kimlikleri verilmeyen bazı kimseler, avlanmak amacıyla kırlara gittiklerinde, görüntüsü ürperti uyandıran ve daha önce tesadüf edilmeyen ilginç bir hayvanla karşılaşmışlardı. Hayvanı canlı olarak yakalamaya çalışmışlar ancak başaramayınca tüfekle vurduktan sonra Süleyman Paşa'ya getirmişlerdi. İsmi-cinsi bilinmeyen ve oldukça güzel olan bu hayvanın derisini yüzmüşler ve İstanbul'a göndermişlerdi. Sadrazam Divanı'na getirilen bu deri üzerinde incelemeler yapılmış ancak burada da ismi ve türü tespit edilemeyince Enderun-ı Hümayun'a gönderilmişti.

[530] BOA, **HAT**., nr. 10/339 (1197/1782-1783).

Babıali'ye konuyu bildirmek için gönderilen arzuhalde, yaklaşık on yıllık biriken mevacib bedeli ödenmediği için askerlerin zor durumda olduğu, konuyla ilgili çözüm arayışlarının ve gerekli yazışmaların daha önceden de yapıldığı ancak bir sonuç elde edilemediği dile getirilmişti. Sadaret kethüdası ve Yeniçeri ağası konuyla ilgili yaptıkları görüşmelerde, bu durumdan dolayı müteessir olmuşlardı. Bölgeden gelen talebe uygun olarak Kars serhaddinde görev yapan yeniçerilerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve mevaciblerinin ödenmesi için padişah I. Abdülhamid'in hazinesinden nakit para çıkarılması düşünülmüştür[531]. Ayrıca Kars Kalesi'ndeki tahkimatın yavaş ilerlemesinin ve halkın gecikmeden şikâyetçi olmasının nedenlerinden bir diğeri de Kars muhafızlığında yapılan görev değişikliğiydi. Zira Kars Muhafızı El-hac İbrahim Paşa'nın yerine İçel Sancağı Mutasarrıfı Mustafa Paşa atanmış ancak mesafe çok uzak olduğu için yeni mutasarrıfın bölgeye intikal etmesi gecikmiştir. Bu gecikmeden dolayı işlerin yavaşlaması Kars'ta rahatsızlık yaratmıştır[532].

Kars serhaddindeki mevacib meselesine dair yapılan müzakereler, esasında yaşanan ekonomik darlığı gözler önüne sermesi bakımından dikkat çekicidir. Bölgedeki tahkimatın sağlamlaştırılması için Hırtos, Azgur ve Ahıska kalelerine Tophane'den şahi top ve kundakları ile tekerleklerinin tamiri için kereste ve diğer lojistik ihtiyaçlar için ayrıntılı bir çalışma yapılmıştır[533]. Bu doğrultuda, Ahıska Kalesi'nde kullanılacak olan 61 adet top ve Azgur, Ahılkelek ve Hırtos kalelerinde ihtiyaç duyulan kerestenin Ahıska ve çevresindeki dağlardan kesilmesi ve nakliyesinin yapılması ile ilgili organizasyondan Süleyman Paşa sorumlu tutulmuştur[534]. Süleyman Paşa da görevini yerine getirerek gerekli kesim ve nakliye ücretlerinin ödenmesini sağlamış ve kalelerin ihtiyacını karşılamıştır[535]. İstanbul'dan gönderilecek olan topların temininde ise Cebecibaşı El-hac İsmail ve Topçubaşı El-hac Mehmed

---

[531] BOA, **A.{SKT.**, nr. 27/17 (1195/1780-1781).
[532] BOA, **HAT.**, nr. 12/448O (1197/1782-1783).
[533] BOA, **C.AS.**, nr. 1015/44454 (10 Safer 1197/15 Ocak 1783).
[534] BOA, **C.AS.**, nr. 1003/43879 (22 Safer 1197/27 Ocak 1783); **C.AS.**, nr. 1003/43908 (18 Şaban 1197/19 Temmuz 1783).
[535] Ahıska, Azgur, Hırtos ve Ahılkelek kalelerinin tamirleri için hesaplanan 10.000 kuruş havale edilmiştir. BOA, **C.AS.**, nr. 479/19998 (6 Rebiülevvel 1197/9 Şubat 1783); Ayrıca daha önceden bölgeden imdad-ı hazariye adı altında, önde gelen kimselerden toplanan 20.000 kuruş vergi, Babıali'nin görevlendirdiği memura Süleyman Paşa tarafından teslim edilmiştir. **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 181, s. 308 (Evahir-i Rebiülahir 1196/Mart 1782); **HAT.**, nr. 10/334 (19 Şevval 1197/17 Eylül 1783).

görevlendirilmişlerdi[536]. Enderun-ı Hümayun cephanesinden gönderilen mühimmatın nakliyesi Anafor Osman Reis'in sefinesiyle Trabzon İskelesi üzerinden yapılmıştır[537].

Çıldır Eyaleti dâhilindeki kaleler için (Ahıska, Hırtos, Azgur ve Ahılkelek) toplam 19,76 ton siyah barut ile diğer levazımat yerlerine teslim olunmak üzere hazırlanmıştır. Cephane-i Amire'den 27 adet top ile diğer mühimmat gerekli yerlerden verilmek üzere Başmuhasebe defterlerine kaydedilmiştir. Ayrıca, Ahıska, Hırtos, Azgur ve Ahılkelek kalelerinin tamiri için gerekli emirlerin çıkarılması istenmiştir[538]. Bu kalelerin tamiri için yapılacak masraflar, 70.000 kuruş olarak tahmin edilmişti. Nakit darlığından dolayı söz konusu harcamalar, merkezî hazineden değil bölgeden karşılanmak üzere Süleyman Paşa'ya havale edilmişti[539]. Tahkimat çalışmalarının ileri aşamalarında, Çıldır Eyaleti sınırlarının ve kalelerinin askerî-lojistik açıdan güçlendirilerek buraların muhafazasına yönelik çalışmalarda, Erzurum Valisi Timur Paşa ve Faş Muhafızı Halil Paşa'nın, Çıldır Valisi Süleyman Paşa ile gerekli irtibatı kurarak haberleşmenin yapılması Hudut Nazırı Seyid Mustafa'dan istenilmiştir[540].

Bölgedeki tahkimat devam ederken diğer taraftan da Sohum Beyi Keleş Ahmed Bey ile Abaza beylerinden Mürted Ali Bey arasında ciddi bir çekişme hâsıl olmuştu. Çerkesler asker toplayarak Mürted Ali Bey'in üzerine saldırı düzenlemişler ve bu saldırıda 110 Çerkes katledilmiş, 62 kişi esir edilmiş ve Çerkeslerden kurtulabilenler ise firar etmişlerdi. Sonuç alınamayan bu harekâtın neticesi olarak, Keleş Ahmed Bey ile Mürted Ali Bey arasındaki uzlaşmazlıklar daha da büyümüştür. Çerkesler, Keleş Ahmed Bey ile görüşerek ittifak talebinde bulunmuşlardı. Mürted Ali Bey de bu ittifak dâhilinde asker toplamaya devam etmişti. Bu sıralarda Faş muhafızlığına getirilen Bicanoğlu Ali Paşa, Batum tarafına yönelmiş ancak eski Batum mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa çok sayıda asker toplayarak bu atamaya mukavemet göstermişti. Bicanoğlu Ali Paşa da kendisini Batum'a sokmamakta kararlı görünen Abaza Mehmed Paşa'yı aşmak için daha fazla asker toplamaya başlamıştı. Bölgede

---

[536] BOA, **C.AS.**, nr. 329/13624 (26 Receb 1197/27 Haziran 1783); Kalelere gönderilmek üzere hazırlanan toplardan 28 adet kebir ve şahi topların masrafı için Tophane Nazırı Mehmed Efendi'ye 2.000 kuruş ödenmiştir. **C.AS.**, nr. 952/41359 (19 Şevval 1197/17 Eylül 1783).
[537] **C.AS.**, nr. 899/38746 (5 Şevval 1197/3 Eylül 1783).
[538] BOA, **C.AS.**, nr. 913/39430, leff 1 (15 Şaban 1197/16 Temmuz 1783).
[539] BOA, **C.AS.**, nr. 913/39430, leff 2 (15 Şaban 1197/16 Temmuz 1783).
[540] BOA, **C.AS.**, nr. 744/31277; **C.AS.**, nr. 1173/52260 (1197/1782-1783).

tansiyonun yükselmesi üzerine, Keleş Ahmed Bey ile akrabalık bağının bulunması ve diğer Abaza ve Çerkes beyleri üzerinde nüfuzunun olması nedeniyle Süleyman Paşa'dan uzlaşmazlıkları sonlandırması yönünde yardım talep edilmiştir[541].

Bunların yanı sıra Açıkbaş (İmereti) hâkimi Solomon (I) hakkında da Babıali'ye bilgiler sunan Süleyman Paşa, ona kesin bir biçimde itimat edilemeyeceğini ve bölgeyle ilgili gelişmeler hakkında üstün gayret göstererek bilgi toplamaya devam ettiğini bildirmekteydi[542]. Bir diğer raporunda Süleyman Paşa, Solomon'un niyeti ve harekât tarzı hakkında daha açık bilgiler aktarmıştır. Buna göre, Açıkbaş Hanı Solomon, çok sayıda adamını Rusya tarafına göndermekte ve irtibatına bu vesile ile süreklilik kazandırmaktaydı. Ejderhan'daki Rus birliklerini ise Solomon'un kardeşi Aleksandr kumanda etmekteydi. Şayet Aleksandr, Derbend üzerine yönelirse, Solomon'un Rus askerleri ile birlikte Tiflis'e saldırabileceği de değerlendirilmekteydi. Bu ihtimallerin dışında, Solomon yine bölgedeki karışıklıkları körükleyecek faaliyetleri devam ettirmekteydi[543]. Süleyman Paşa'nın Tiflis Hanı Erekli Han'a karşı bölgede gelişen tehlikeli koşulları gözlemleyip Babıali'ye rapor etmesi, henüz Erekli Han'ın gerçek niyetini tam olarak kavrayamadığı ve aralarında soğukluk bulunmadığını göstermesi bakımından kayda değerdir. Kafkas hududundaki Osmanlı yönetim anlayışının tezahürü olan Süleyman Paşa'nın yaklaşımına mütenasip olarak Erekli Han'a samur kürk ve hilat gönderilmiş ve böylelikle Ruslarla işbirliği içerisinde olduğu bilinen Tiflis hanının elde tutulmasına yönelik bir siyasî hamle yapılmıştır[544].

Osmanlı yönetimi, Süleyman Paşa'ya Kafkasya serhaddinde son derece güvenip geniş yetkiler vermiş olsa da diğer taraftan onun Çıldır Eyaleti'ndeki idarî faaliyetlerini de takip etmekteydi. Bu sebeple, Bab-ı Asafi tatarlarından Zekeriya, Çıldır'a gitmek üzere görevlendirilmişti. Onun raporundan anlaşıldığına göre, Çıldır'dan İstanbul'a havadis ulaştırmak için yaptığı uzun seyahat yirmi gün kadar sürmüştü. Çıldır'daki gözlemleri ve haber kaynaklarını kullanarak edindiği izlenimlere

---

[541] BOA, **HAT.**, nr. 28/1336B (29 Zilhicce 1196/5 Aralık 1782); Mürted Ali Bey ile Keleş Ahmed Bey arasındaki ihtilaf ilerleyen yıllarda da devam ettiği Erzurum Valisi Canikli Ali Paşa'nın bir raporundan anlaşılmaktadır. **HAT.**, nr. 28/1322 (10 Zilkade 1198/25 Eylül 1784).

[542] BOA, **HAT.**, nr. 814/37263D (19 Rebiülevvel 1195/15 Mart 1781); Ancak, Revan Hanı Hüseyin Ali Han tarafından Miri-miran Feyyazzade Halil Paşa'ya gönderilen bilgilerde, Rusların Ejderhan ve İran tarafına asker sevk etmedikleri belirtilmiştir. **TS.MA.e.**, nr. 705/23 (24 Rebiülahir 1195/19 Nisan 1781).

[543] BOA, **YB.(04)**, nr. 6/25 (24 Rebiülahir 1195/19 Nisan 1781); **TS.MA.e.**, nr. 705/13.

[544] BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 179, s. 138 (Evasıt-ı Ramazan 1195/Ağustos-Eylül 1781).

göre, *"emniyet berkemâl"*di ve bölgede asayişsizliğe neden olabilecek herhangi bir duyum edinilmemişti. Dönüş yolunda Erzurum'a vardığında Erzurum valisi ile görüşme fırsatı bulmuştu. Erzurum dâhilindeki Kürt aşiretlerinden olan Döcek aşiretinden *"bir mikdâr deli"* bir araya toplanmış ve civar kazalara ciddi zarar vererek fakir halktan yem ve yiyecek talep etmişlerdi[545]. Deli denilen bu grubun yağma ve talan hareketi Erzurum'la sınırlı kalmamış, hatta Kars'a kadar uzanmıştı. Buradaki halkın direnişini kırmayı başaran aşiret mensupları, Kars'ı yağma ve talan ederek Erzurum'a 24 saat uzaklıkta olan kazalara çekilmişlerdi. Erzincan, Tercan ve Ovacık taraflarına da zarar veren bu yağmacı Kürt aşiretinin bundan sonraki hedefinin Sivas olduğuna dair duyumları, bölgeye gönderilen haberci aktarmıştır[546]. İlerleyen süreçte, Çıldır Valisi Süleyman Paşa ve Erzurum Valisi Timur Paşa'nın müşterek çalışma yürüterek bölgedeki huzursuzlukların sonlandırılması ve Solomon (I)'a dair belirsizliklerin giderilmesi I. Abdühamid tarafından emredilmiştir[547].

Söz konusu yağma ve asayişsizlik olayları Erzurum ve civarı ile sınırlı değildi. Bayezid Sancağı'na bağlı olan iki köyün yağmalanması ve gasbedilen mallarla ilgili yapılan araştırmalarda, olayın Karabağ taraflarından gerçekleşitirildiği sonucuna ulaşılmıştı. Eşkıyalık hareketlerinin önüne geçilmesi için alınacak tedbirlerle ilgili Tiflis, Karabağ ve Revan hanları ile Kars, Çıldır ve Erzurum valileri arasında koordinasyon sağlanmıştır. Tiflis Hanı Erekli Han'ın konuyla ilgili bilgilendirilmesi, Çıldır Valisi Süleyman Paşa tarafından yapılacaktı. Süleyman Paşa, konuyla ilgili araştırmalar ve alınacak önlemler kapsamında faaliyetlerde bulunmak üzere görevliler tayin etmiştir[548]. Ayrıca Süleyman Paşa Erzurum'daki huzursuzluğun çözümü noktasında ilerleyen süreçte aracı olma rolünü de sürdürmüştür[549].

---

[545] Erzurum'daki genel huzursuzluğun arka planındaki gelişmelerde, söz konusu aşiretlerin devlete karşı başkaldırdıkları ve eğer suhuletle bu hareketlerini sonlandırmazlarsa *"kılıçla"* boyunduruk altına alınacak olmaları yatmaktaydı. Konuyla ilgili Erzurum valisinin daha kapsamlı ayrıntılar sunduğu raporu için bk. BOA, **A.{AMD.**, nr. 23/65 (20 Safer 1196/4 Şubat 1782).
[546] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 310/20829 (4 Cemaziyelahir 1196/17 Mayıs 1782).
[547] BOA, **HAT.**, nr. 20/926 (1197/1782-1783).
[548] BOA, **HAT.**, nr. 17/747.
[549] BOA, **HAT.**, nr. 10/335 (19 Şevval 1197/17 Eylül 1783).

2. Hanlıklar Arasındaki Yerel Çekişmelere Dair Süleyman Paşa'nın Tutumu ve Kendisine Yapılan Muhalefet

Rusya'nın Kırım'a nüfuzuyla birlikte Kafkasya'daki yerel çekişmeler ve hanlıklar arasındaki dengelere öncelikli olarak değinmek yerinde olacaktır. Tiflis Hanı Erekli Han'ın Babıali'ye gönderdiği bir rapor bu konuda bize dönemle ilgili önemli ayrıntılar sunmaktadır. Bölgeden, özellikle Revan hanının son zamanlardaki hareket ve tavrı ile ilgili bilgiler toplayan Babıali, Revan'daki duruma dair istihbarat akışını iki farklı kanal üzerinden yapmaktaydı. Bunlardan biri Çıldır Valisi Süleyman Paşa, diğeri ise Erekli Han'dı. Erekli Han'ın İstanbul'a gönderdiği belgenin özetine düşülen nottan anlaşıldığına göre Süleyman Paşa'dan gelen bilgiler daha güvenilir bulunmaktaydı. Erekli Han'ın Revan'daki durumla ilgili verdiği bilgiler, Süleyman Paşa'dan gelecek havadis ile teyit edilecekti. Revan'daki karmaşa, Süleyman Paşa'nın Erekli Han'ın yanında durması ve Azerbaycan hanlarının da bu durum karşısında ihtiyatlı davranarak müdahalede bulunmaması sayesinde daha da büyümeden sonlanmıştı[550].

Osmanlı Devleti'nin yükselen Rus gücüyle ilgili haber aldığı kanallardan bir diğerinin de Beyazıd Mutasarrıfı İshak Paşa (II) olduğu anlaşılmaktadır. İshak Paşa'dan alınan bilgilere göre Rusya, Kırım serhaddinde Kazaklara uyguladığı zulümlerin aynısını İran sahrasına yayarak tatbik etmek istemekteydi. Konuyla ilgili görüşlerini bildiren padişah I. Abdülhamid ise İran ve Tiflis Hanı Erekli Han arasındaki münasebetlerin dikkatle takip edilmesini ve hatta konuyla ilgili Erzurum ve Bağdat valilerine de bilgilendirme yapılmasını istemekteydi. Böylelikle İran vekili Ali Murad Han ile Erekli Han arasında kurulması muhtemel olan ittifakla ilgili daha ayrıntılı bilgilerin toplanması sağlanacaktı[551]. Azerbaycan hanlıkları ile ilgili farklı kişilerden daha ayrıntılı bilgiler alınmasını önemseyen I. Abdülhamid, Van Muhafızı Ahmed Paşa'yı da konuyu takip etmek ve gerekli bilgilendirmeyi sağlamakla görevlendirmişti[552].

---

[550] BOA, **HAT.**, nr. 7/228A (4 Rebiülevvel 1194/10 Mart 1780).
[551] BOA, **A.{AMD.**, nr. 23/45 (1195/1780-1781).
[552] BOA, **C.DH.**, nr. 235/11750.

Azerbaycan hanlıkları arasındaki yerel çekişmeler devam ederken, bölgeyle yakından ilgili olma politikasını benimseyen Osmanlı Devleti'nin tabiri caizse buradaki gözü-kulağı olan Süleyman Paşa'nın faaliyetleri daha da yoğunlaşmıştı. Bu kapsamda Derbend, Şeki-Şirvan ve Şuşa hanlarının arasındaki sürtüşme, Süleyman Paşa'nın Babıali'yi bilgilendirdiği raporlarından birine ayrıntılı biçimde konu olmuştur. Süleyman Paşa'nın aktardığına göre, Derbend Hanı Fethali Han, Şeki ve Şirvan Hanı Hüseyin Han ve Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın, aralarında evveliyatı birkaç yıl öncesine kadar uzanan ciddi uyuşmazlıklar vardı. İbrahim Halil Han, Hüseyin Han'ın oğlunu sefaret ile göreve başlatmak için yanına çağırıp hapsettirmişti. Karadağ[553] ve Bakü hanları da çeşitli bahanelerle manipüle edildiğinden bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalmayan Fethali Han ve Hüseyin Han, çok sayıda asker toplayarak İbrahim Halil Han'a karşı bir harekât düzenlemek istediler. Ancak İbrahim Halil Han'ın, Hüseyin Han'ın amcası Hacı Abdülkadir Bey'i kışkırtmasıyla, gecenin geç saatlerinde hazırlıksız olarak yakaladıkları Hüseyin Han'ı katletmişlerdi. Şeki ve Şirvan Hanı Hüseyin Han'ın ölümünü müteakip, İbrahim Halil Han kazandığı başarıdan dolayı kibire kapılmış ve kayın biraderi Şahsevenli Nazar Ali Han'ı çok sayıdaki asker ile Gilan'a bağlı olan Reşt tarafına göndermişti. İbrahim Halil Han'ın bu hamleyi yapmaktaki amacı, Reşt'i kendi hâkimiyetine almaktı. İbrahim Halil Han, hedeflerini daha ileri bir noktaya taşıyarak Nazar Ali Han'ın maiyetindeki birlikleri kuvvetlendirip Tebriz Hanı Necef Kulu Han'ın üzerine yönlendirmişti fakat istediği başarıyı elde edememişti. Kuşatmadan kurtulan Necef Kulu Han, firar edip Hoy Kalesi'ne ulaşmış ve Hoy Hanı Ahmed Han'a iltica etmişti. Tebriz Kalesi'nin düşeceğini öngören Ahmed Han ile Necef Kulu Han'ın, Nazar Ali Han'ı durdurmak için Tiflis Hanı Erekli Han'dan aracılık yapmasını rica ettiklerine dair bilgiler Babıali'ye ulaşmıştı[554].

Süleyman Paşa'nın Babıali'ye ilettiği diğer bazı havadisler arasında, Dağıstan hâkimlerinden Umm Han'ın, Fethali Han'ın üzerine Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine mütenasip olarak düzenlediği bir harekât olmuştur. Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın, Umm Han ile müttefik olarak Tiflis'e sevk olunmalarına dair

[553] Karadağ, Bakü'nün güneyinde bulunmaktadır.
[554] BOA, **HAT.**, nr. 6/203A (27 Şevval 1194/26 Ekim 1780).

ayrıntılı görüşmeler yapılmıştır. Fakat görüşmelerin sonuçlandırılması konusunda padişahın irade ve yönlendirmelerine ihtiyaç duyulmaktadır. I. Abdülhamid'in hattından anlaşıldığına göre konuyla ilgili Süleyman Paşa'nın damadı Salih Bey'in habercisi Hüseyin Bey, Azerbaycan ve Dağıstan taraflarında yaptığı istihbarat çalışmalarının neticesi olarak raporlar göndermiştir. Raporlarda, Kafkasya ile sınırlı kalınmamış, Hemedan-İsfahan hattındaki gelişmeler de konu edinerek İran ile ilgili bilgiler de sunulmuştur[555]. Bu arada Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ile Umm Han'ın ittifak kurarak Tiflis'e yönelmelerini konu alan meşveretin gelen bilgiler doğrultusunda sürdürülmesi, padişah I. Abdülhamid tarafından emredilmiştir[556]. Diğer yandan I. Abdülhamid, Süleyman Paşa'nın özellikle Dağıstan ve Lezgilerin bulundukları topraklara ihtimam göstermesini istemiştir. Gelişmelerin seyrini yakinen izlemekte olan Süleyman Paşa, gizli yollardan bölgeye casus göndererek daha ayrıntılı raporları Babıali'ye ulaştıracağını bildirmiştir[557].

Bölgeye dair ilerleyen süreçte, İran'a yönelik Rus girişimleri kapsamında gönderilen havadis raporlarına ilişkin değerlendirmeler ve Tiflis Hanı Erekli Han'ın gönderdiği havadislerin güvenilirliği Babıali'de konu edilmiştir. Müslüman olmayan Erekli Han'ın verdiği bilgiler doğrultusunda hareket edilmesinin bölgedeki savunma sistemini zaafiyete düşüreceği öngörülmüştür. Erekli Han'ın gönderdiği raporlara ihtiyatlı yaklaşılması yönünde Erzurum Valisi Timur Paşa ile Süleyman Paşa'nın ciddi uyarıları bulunmakta ve Babıali'nin stratejileri de bu bağlamda şekillendirilmekteydi. Buna göre, Rusların bölgeye olası bir asker sevkiyatında sınırların savunmasız kalacağı ve bu bağlamda Erzurum, Kars ve Çıldır dâhilindeki kalelerin istihkâmının güçlendirilmesi planlanmıştır. Bu bağlamda eyalet askerleri, aşiret beyleri, yurtluk ve ocaklık olarak verilen sancakların beyleri Ruslara tüm güçleri ile karşılık vermek üzere hazırlıklı bulunacaklardı[558].

Süleyman Paşa bölgedeki hanlıklar ve Ruslara dair gelişmeleri yakından takip ederken, Çıldır Eyaleti dâhilinde ise iktidar oyunları daha da karmaşık bir hale gelmekteydi. Daha önceden de bahsedildiği üzere, Süleyman Paşa Çıldır valisi olarak

[555] BOA, **HAT.**, nr. 6/203A (27 Şevval 1194/26 Ekim 1780); Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 257.
[556] BOA, **A.{AMD.**, nr. 23/56 (1195/1780-1781).
[557] BOA, **A.{AMD.**, nr. 25/60 (1197/1782-1783).
[558] BOA, **A.{AMD.**, nr. 24/67 (1197/1782-1783).

atandıktan sonra, bölgedeki hâkimiyet ve etkinlik alanını genişletmek için sancaklara kendi akrabalarını tayin ettirmişti. Bu kapsamda Pertekrek Sancağı'nın yönetimi, Süleyman Paşa'nın yeğeni Mustafa Bey'e[559] tevcih edilmişti. Fakat bölgede nüfuzunu arttırmak isteyen ve kendisinden Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşısı ve Ahılkelek idarecisi olarak bahsedilen Tayfur Bey[560], teamüllere aykırı olarak Pertekrek Sancağı'nı oğlu Ali Bey'in üzerine tevcih ettirerek Süleyman Paşa'nın yeğenini devre dışı bırakmıştı. Bu oldubittiden çok ciddi rahatsızlık duyduğu anlaşılan Süleyman Paşa, konuyla ilgili etraflı bir bilgi notunu Babıali'ye ulaştırmıştı. Bu hususta anlaşıldığına göre, Pertekrek'in yönetimini *"hîn-i fetihden beri"* yurtluk ve ocaklık olarak Süleyman Paşa'nın atalarına verilmekteydi. Pertekrek Sancağı'nın arazisi ve diğer ifadeyle *"mülkiyeti"* ailesinde olduğundan, Tayfur Bey'in entrikaları ile sancağın idaresinden yeğeni Mustafa Bey'in uzaklaştırılması, söz konusu teamüllerin yıkılması anlamına gelmekteydi. Mustafa Bey'in Pertekrek'te oldukça başarılı bir idareci profili çizdiğini özenle vurgulayan Süleyman Paşa, bölgedeki nüfuz alanını kısıtlamak isteyen Tayfur Bey'in tek bir adamını dahi seferlerde Osmanlı ordusuna destek için göndermediğini de bildirmekteydi. Açıkladığı nedenlerden dolayı, Pertekrek Sancağı'ndan Ali Bey'in uzaklaştırılması ve *ihkak-ı hak* yapılarak yeğeni Mustafa Bey'in göreve getirilmesi için tavsiye niteliği taşıyan ifadelerini oldukça süslü ve zarif bir üslup ile dile getirmekteydi[561]. Ayrıca Tayfur Bey'in Ahıska'dan bir zeameti üzerine tevcih ettirdiği fakat bu zeametin Süleyman Paşa'nın kapı kethüdası üzerinde olduğundan bölgedeki hassas güç dengesinin gözetilerek gerekli tevcihatın yapılmasına yönelik I. Abdülhamid'in doğrudan emri bulunmaktaydı[562]. Mustafa Bey'in ise Pertekrek Sancağı'na tekrar atanıp atanmadığı ile ilgili mevcut araştırmalarımızda net bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte, bu olayın ilerleyen kısımlarda anlatılacak olan Süleyman

---

[559] Belgede Süleyman Paşa'nın *"birâder-zâdesi Mustafa"* diye bahsedilen kişi, kardeşi Mehmed Bey'in oğludur. Zira, Pertekrek Sancağı'nın 21 Zilhicce 1190/31 Ocak 1777 tarihinde yurtluk ve ocaklık olarak verilmesi münasebeti ile düzenlenen belgede, Mustafa'nın Mehmed Bey'in oğlu olduğu açıkça vurgulanmaktadır. BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 84/5829.

[560] Mehmed Süreyya Bey'in Sicill-i Osmanî'de naklettiğine göre, daha sonradan *"Paşa"* unvanını alacak olan Tayfur Bey, Tuz Mehmed Paşa'nın kardeşidir. 1779 yılında Kapıcıbaşı olarak sipahiler ağalığı yapmıştır. 1786/87'de Kütahya'ya gönderilmiş ve Mayıs 1788'de vezirlik rütbesi ile İsmail Ordusu'na sevk memuru olarak atanmıştır. Akkerman Muhafızlığı da yapan Tayfur Bey, Kasım-Aralık 1789'da vefat etmiştir. Kayıtlara geçen tek oğlu ise Ali Bey'dir. Bk. Mehmed Süreyya, Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, C. 3, Matbaa-i Amire, 1311, s. 260-261.

[561] BOA, **HAT.**, nr. 6/203 B (27 Şevval 1194/26 Ekim 1780).

[562] BOA, **A.{AMD.**, nr. 25/14 (1197/1782-1783).

Paşa'nın valilik görevinden alınmasının istenmesi meselesinde Tayfur Bey ile aralarındaki münaferetin bir başlangıç noktası teşkil ettiği de vurgulanmalıdır.

Süleyman Paşa'nın Çıldır'daki iktidarına karşı içten içe kaynayan muhalefet halkasına Trabzon Valisi Canikli Ali Paşa da dâhil olmuştu. Canikli Ali Paşa'nın, Faş eski Muhafızı Abaza Mehmed Paşa'dan aldığı duyumlara göre, Süleyman Paşa ile Ahıska ahalisi arasında bazı uyuşmazlıkların çıktığını Babıali'ye iletmişti. Ancak daha önceden azledilmiş olan Abaza Mehmed Paşa'nın aktardığı bilgilerin doğruluğuna İstanbul'da ihtiyatlı yaklaşılmıştır. Abaza Mehmed Paşa'nın Canikli Ali Paşa'ya Süleyman Paşa ile ilgili gönderdiği haberlerin gerçeklik payının olup olmadığı, eğer haberler doğruysa neden kaynakladığının araştırılması gerektiği belirtilmiştir. Gerekli araştırmanın yapılması için Erzurum, Kars ve Çıldır taraflarındaki gelişmeleri takip etmek üzere görevlendirilmiş olan Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'ya haberlerin gerçeklik payını doğrulaması görevi verilmiştir. Erzurum Valisi Timur Paşa'ya da konuyla ilgili bilgilendirme yazısı yazılmış ve Süleyman Paşa ile Ahıska ahalisi arasındaki ihtilaf konularına dair ayrıntılı rapor sunması istenmiştir[563].

Babıali'de havadislere ihtiyatlı yaklaşılırken Canikli Ali Paşa tarafından gönderilen Süleyman Paşa'nın azline yönelik talep yazısı da İstanbul'a ulaşmıştı. Bu yazıda Canikli Ali Paşa, Süleyman Paşa'nın uzun zamandan beri Çıldır Eyaleti'nde valilik yaptığını, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını korumak için merkezî yönetimle uyum içerisinde çalıştığını vurgulamıştır. Canikli Ali Paşa'nın Süleyman Paşa ile ilgili yazısında, azli için yaptığı talebe Süleyman Paşa'nın yararlı hizmetlerinden bahsederek başlaması, Süleyman Paşa'nın Babıali tarafından himaye edildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Fakat Canikli Ali Paşa, Süleyman Paşa'nın, Dağıstan ve Ahıska taraflarında ahali arasında bazı karışıklıklar çıkardığını ve bölgedeki Rus tehlikesi göz önüne alındığında böylesine kritik bir süreçte ihtilal çıkmasının devlet menfaatleri ile uyuşmayacağını öne sürmüştür. Bölgedeki karışıklıkların nedenini veya boyutunu detaylandıran kuvvetli deliller sunamayan Canikli Ali Paşa, üstü kapalı biçimde ve her yönü etraflıca aydınlatılmış meşru bir sebep göstermeden Süleyman Paşa'nın azlini istemiştir. Canikli Ali Paşa, Süleyman

[563] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 83/36 (11 Muharrem 1197/17 Aralık 1782); **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 181, s. 108, (Evahir-i Muharrem 1197/Aralık 1782).

Paşa'nın Çıldır valiliğinden uzaklaştırılmasını ve yerine bölgede iktidar sahibi olabilecek, *devlete sadık!* birinin vali olarak atanmasını talep etmiştir[564].

Bölgeyle ilgili yapılan araştırmalarda, ihtilale dair[565] net bulgulara ulaşılamamış ancak bir huzursuzluk olduğuna dair tespitler yapılmıştır. I. Abdülhamid, konuyla ilgili kaleme aldığı hatt-ı hümayununda ihtilale karşı hazırlıklı olunmasını ve eğer böyle bir şey gerçekleşirse gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş ancak Süleyman Paşa'nın azline dair herhangi bir karar vermemiştir[566]. Süleyman Paşa'nın bundan sonraki süreçte görevine devam ediyor olması, I. Abdülhamid'in daha önceden firar ederek devlete karşı açıkça zararlı faaliyetlerde bulunmuş olan Canikli Ali Paşa'nın ve görevden azledilmiş olan Abaza Mehmed Paşa'nın yönlendirmeleriyle idarî tasarrufta bulunmadığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Süleyman Paşa, görevden alınmasına yönelik haberlere öncülük eden Abaza Mehmed Paşa ve Canikli Ali Paşa'nın kendisi aleyhindeki faaliyetlerine mukabele etmeyi bir kenara bırakmıştır. Tiflis Hanı Erekli Han'ın Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ikili bir politika benimseyip Tiflis ve Batı Gürcistan taraflarındaki Rus faaliyetlerini de göz önüne aldığında, Faş muhafızlığına Halil Paşa'nın yerine kendisine muhalefete rağmen Abaza Mehmed Paşa'nın getirilmesini teklif etmiştir. Bunu yaparken bölgedeki mevkidaşları ile arasının açılmamasına da özen gösterdiği anlaşılan Süleyman Paşa, eğer teklifi kabul edilmezse bu hususun aralarında gizli kalmasını Sadaret kethüdasına bildirmiştir[567]. Bir müddet sonra Abaza Mehmed Paşa'nın devlet nezdinde devam eden uygunsuz hareketleri nedeniyle Gönye mutasarrıflığından da alınmasına, Süleyman Paşa, yararlı hizmetlerde bulunduğunu ve bölgenin ahvaline hâkim olduğunu gerekçe göstererek karşı çıkmıştır[568].

Çıldır Eyaleti dâhilinde, Süleyman Paşa iç ve dış gelişmelerin yoğunluğu ile meşgul olurken, diğer yandan II. Katerina da bölgedeki dengeleri bütünüyle

---

[564] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 484/22 (9 Muharrem 1197/15 Aralık 1782); Canikli Ali Paşa'nın bu yöndeki talebine en uygun aday olarak kendi oğlu Mikdat Ahmed Paşa'yı önerdiği bir başka tahriratından anlaşılmaktadır. **AE.SABH.I.**, nr. 17/1480.

[565] Bu süreçte Çıldır Eyaleti'nde ihtilal çıktığı, Süleyman Paşa'nın Ahıska'dan ihraç edildiğine dair şayialar Babıali'ye ulaşmıştı. Bu asılsız ihtilâl haberlerinin yayılmasında Trabzon Valisi Canikli Ali Paşa'nın payının olduğu anlaşılmıştı. BOA, **HAT.**, nr. 1665/82.

[566] BOA, **HAT.**, nr. 28/1337 (11 Muharrem 1197/17 Aralık 1782).

[567] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 858/55 (7 Şaban 1197/8 Temmuz 1783).

[568] BOA, **HAT.**, nr. 12/445B (19 Ramazan 1197/12 Ağustos 1783).

değiştirecek bir hamle olan Tiflis Hanı Erekli Han'ı bir ittifak antlaşmasıyla himayesine çekecek şartların oluşması için çalışmalar yapmaktaydı. Süleyman Paşa Erekli Han'ın devlete sadakatle hizmet ettiğine dair görüş bildirse de Babıali, Erekli Han'ın el altından gizli faaliyetlerde bulunabileceğini değerlendirmekte ve kendisine tam manasıyla itimat edilmeden önce, gerekli araştırmaların Süleyman Paşa tarafından yapılmasını istemekteydi. I. Abdülhamid de konuyla ilgili olarak, vakit kaybedilmeden casusların bölgeye gönderilmesini ve sağlıklı bilgi akışının sağlanmanasını emretmiştir[569].

3. Rusya'nın Gürcistan Hamlesi ve Georgievsk Antlaşması

Erekli Han yönetimindeki Tiflis Hanlığı, esasında bölgede Rusya'nın yayılmacı politikası etkin bir biçimde uygulanmaya başlandığında önemli bir dönemece gelmişti. Erekli Han 1786-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'ya açıkça destek olarak tarafını çok önceden belli etmişti[570]. Ruslar Kafkasya'nın kuzeyindeki Terek hattına kadar tahkimatını yaptıktan sonra Tiflis'e kadar uzanan Ananur yolunu inşa ettirerek, askerini Gürcistan'a doğrudan intikal ettirecek bütün doğal engelleri ortadan kaldırmışlardı[571]. Artık II. Katerina'nın saltanatı boyunca arzu ettiği Rus-Gürcü ittifakının zemini oluşmuş ve kaynaklarda aktarıldığına göre de Erekli Han bu ittifak için Rus yetkililerden çok daha istekli olmuştur[572].

Georgievsk Antlaşması'na giden süreçte, Osmanlı Devleti ile ittifak yapan Revan ve Gence hanlıklarını Erekli Han kontrolü altına almıştı. Erekli Han'ın bu hamlesinden Açıkbaş (İmereti)'ı da işgal edebileceği endişesine kapılan Solomon (I), Tiflis tahtında hak iddiasında bulunan Aleksandr'ı desteklemeye başladı ve böylelikle

---

[569] BOA, **HAT**., nr. 18/820 (1197/1783).
[570] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 520.
[571] Özgür Türker, **a.g.e.**, s. 52-53; Rusların Ananur yolunu açtığına dair haberler ise Süleyman Paşa'ya yapılan muhalefet kapsamında yorumlanmakta ve Babıali'ye aktarılmaktaydı. Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'nın bildirdiğine göre, Tiflis'e on konak mesafe ve yalçın kayalar, ormanlık ve uçurum yerlerden geçen bu yolun *"dört beş devlet ittifâk ve iki yüz bin kîse akçe sarf ve yüz bin amele ta'yîn eyleseler on sene müddetde araba yürür yol açamayacakları güneş gibi zâhir"* olduğundan inşası mümkün değildi. Bu tür haberlerin yayılmasını sağlayan Süleyman Paşa ve Erzurum Valisi Timur Paşa hazineden fazla para çıkarmayı hedefledikleri, İshak Paşa tarafından iddia edilmiştir. **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri**, I, (haz. İsmet Demir…), Ankara 1992, s. 95-97.
[572] **The Balkans and Caucasus: Parallel Processes on the Opposite Sides of the Black Sea**, ed. Ivan Biliarsky, Ovidiu Cristea, Anca Oroveanu, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2012, s. 22.

Erekli Han'a muhalif bir iktidar odağını harekete geçirmiş oldu. Erekli Han'ın Revan üzerine sefer düzenlemiş olmasını iyi bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen Aleksandr isyan çıkardı. Ancak Erekli Han süratle Tiflis'e dönerek bu isyanı bastırdı. Bu bozgunla birlikte Kuba ve Derbend Hanı Fethali Han'a sığınan Aleksandr, el altından Rusya'nın desteğini almaya çalışmışsa da bunda başarılı olamadı. İşte bu gelişmeler doğrultusunda Aleksandr tehdidi karşısında Osmanlı Devleti ve İran'dan umduğu desteği bulamayan Erekli Han, bazı Gürcü beylerin tavsiyesine uyarak Rusya'dan himaye talebinde bulundu[573]. Erekli Han, Gürcistan'ın uzun yıllar Osmanlı Devleti ile İran arasında sıkıştığını, bu durumdan ancak Rusya'nın desteği ile kurtulabileceğini düşünüyordu. Gürcistan'ın Rusya'nın himayesine girme isteği II. Katerina'ya iletilmiş ve Çariçe bu isteği memnuniyetle karşılamıştı. Böylelikle Georgievsk Antlaşması'na giden yolun yapı taşları döşenmişti[574]. En nihayetinde Potemkin'in girişimleri ile Gürcistan'ı resmen Rus himayesine sokan Georgievsk Antlaşması imzalandı[575].

Kuzey Kafkasya'daki Giorgievsk Kalesi'nde 24 Temmuz 1783 tarihinde imzalanan ve 13 maddeden oluşan bu antlaşmaya göre, Tiflis Hanlığı, Rusya'nın himayesine girdiğini beyan ediyordu. Antlaşmanın birinci maddesine göre, Kartli ve Kaheti hâkimi Erekli Han İran veya başka bir devlete tabi olmaktan vazgeçecek, Rusya'ya sadakatle bağlı olacak ve gerektiğinde yardımcı olacaktı. Bu bağlılık karşısında Rusya da Erekli Han'ın taahhüdünü kabul etmiş ve onun sahip olduğu/olacağı varlıkların tamamının korunması konusunda güvence vermiştir (2. madde). Böylelikle antlaşmanın ilk maddesiyle karşılıklı sadakat ilkesi ve temel yükümlülükler belirlenmişti. Antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Gürcistan krallığı görevine gelecek kimseler, Rusya'ya elçi göndererek gerekli bilgilendirmeleri yapacaklardı. Rusya'dan kendilerine hediye olarak kâğıt, sancak, kılıç, asa ve kakım kaplı elbise gönderilecekti ve Rusya'nın himâyesi altında olduğuna ve sadakatten ayrılmayacağına dair Rus elçisinin önünde resmen yemin edecekti (3. madde). Sınırdaki Rus kumandanı veya Rus elçisinin bilgisi olmadan Gürcistan kralı diğer sınır

[573] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 145.
[574] Emre Nusel**, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkas Hanlıklarının Faaliyetleri**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2015, s. 89-91.
[575] **The Balkans and Caucasus: Parallel Processes on the Opposite Sides of the Black Sea…**, s. 22.

devletleri ile münasebet kurmayacak ve eğer böyle bir teşebbüste bulunacaksa yalnızca Rus kumandan ve elçisinin görüşleri doğrultusunda hareket edebilecekti (4. madde). Rusya ve Gürcistan daimî ikamet etmek üzere ülkelerine birer elçi gönderecek ve Rusya, Gürcistan elçisine diğer devlet elçileri gibi itibar gösterecek ve kıdemlere göre verilen rütbeden ona da verecekti (5. madde). Gürcistan kralının hâkimiyetinde yaşayan halkı Rusya, kendi müttefiki olarak kabul edecek ve Gürcistan halkının düşmanı olan devletleri Rusya kendi açısından düşman olarak tanımlayacaktı. Gürcistan kralı Osmanlı Devleti ya da başka bir devlet ile yaptığı antlaşmaların gereği olarak mülkî idare yetkisini, salyane ve diğer konulardaki yükümlülüklerini Rusya'ya devredecekti (6. madde). Gürcistan kralı, tüm askerleri ile birlikte Rusya'nın hizmetinde kabul edilmiştir. Bu nedenle kral Rus komutanların görüşleri doğrultusunda hareket ederek Rus halkını tüm kötülüklerden koruyacaktır. Gürcistan'ın refahı Rusya'nın yardımına bağlı olduğu için Gürcistan'da görev yapacak olan Rus yetkililere verilecek olan mansıb ve rütbeler kendi memurlarınınkinden üstün tutulacaktı (7. madde). Kartli ve Kaheti memleketinin başpiskoposu, Rusya'nın 8. derecede metropoliti ile aynı rütbeye denk sayılmıştı (8. madde). Kartli ve Kaheti'nin asilzadeleri Rusya'da, Rus asilzadelerin sahip oldukları haklardan yararlanacaktı (9. madde). Her iki taraf halkı isterlerse göç edebilecekler ve arzu ettikleri takdirde eski memleketlerine dönebileceklerdi. Rusya'nın aracılığıyla harp veya antlaşmalar kapsamında serbest bırakılan esirler ücretleri ödenerek vatanlarına gönderilecekti. Gürcistan kralı da yakınlarında esir düşenlere aynı muameleyi yapacaktı (10. madde). Her iki taraf da birbirlerinin memleketlerinde eşit şart ve imtiyazlara sahip olarak ticaret yapabileceklerdi (11. madde). On ikinci madde uyarınca antlaşma sonsuza kadar yürürlükte kalacak ve sonuncu madde olan 13. maddeye göre de antlaşmanın tasdiknameleri 6 ay veya mümkün olan en kısa süre içerisinde taraflar arasında onaylanacaktı[576].

Georgievsk Antlaşması ile birlikte, Gürcistan artık hem Osmanlı Devleti hem de İran ile olan tabiyet bağlarını sonsuza dek koparmış ve Rusya'nın koruyuculuğu altına girmiştir. Temmuz ayında imzalanan ve altı ay içinde mübadelesi ön görülen bu

[576] Özgür Türker, **a.g.e.**, s. 53-55; Z. Avalov, **Prisoyedineniye Gruzii k Rossii:** Petersburg 1906, s. 50-55; David Marshall Lang, **A Modern History of Soviet Georgia**, Grove Press, Inc., New York 1962, s. 37.

antlaşmayı 3 Ekim 1783 tarihinde II. Katerina onaylamıştır[577]. Osmanlı Devleti, Rusya'nın Erekli Han ile ittifak kurduğu bu antlaşmadan ve Erekli Han'ın tekrar eskiden olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin yanında kalmasına yönelik çabaların olumsuz sonuçlandığından Eflak voyvodasının gönderdiği havadisnâme ile bilgi sahibi olmuştur[578]. İlerleyen süreçte, aslen Vanlı olan Toman adında bir casusun gönderdiği haberlere göre, Rusya 12 elçisini göndererek hâkimiyetine aldığı Erekli Han'a hilat göndermiştir. Bu münasebetle yapılan hilat giyme merasiminde Tiflis sokakları süslenmiş, üç gün boyunca top ve tüfek atışları yapılmak suretiyle şenlikler tertip edilmiştir. Daha sonra Rus elçi heyeti Revan, Hoy ve Tebriz hanlarının yanına gitmek için Tiflis'ten ayrılmıştır. Tiflis'e intikal ettirilmesi planlanan Rus askerlerinin iaşelerini karşılamak üzere burada zahire ambarlarının inşasına başlanmıştır[579].

Bölgedeki bir diğer idareci olan Solomon (I)'un ise Rusya'ya karşı temkinli yaklaştığı, dönemi konu alan kaynaklara yansıyan bir hususdur[580]. Antlaşmayla birlikte Rusya, Azerbaycan hanlıklarına Gürcistan'ın artık Rusya'nın himayesinde olduğunu ve siyasetlerini bu yeni gelişmeyi dikkate alarak belirlemeleri konusunda gözdağı vermiştir. Erekli Han da Rus himayesini kabul etmesiyle birlikte Azerbaycan hanlarına, gönüllü olarak Gürcistan'a dolaylı olarak ise Rusya'ya itaat etmelerini teklif etmiştir. Bu teklifi kabul etmedikleri takdirde yaklaşan tehlikeden dolayı sorumluluk almayacağını bildirmiştir[581].

Rus desteğini en güçlü biçimde sağlamış olan Erekli Han, Revan üzerine olan faaliyetlerini, bölgedeki karışıklıkları fırsat bilerek yoğunlaştırmıştır. Gürcülerle

---

[577] Osman Köse, **a.g.e.**, s. 219-221; Rusya'nın Tiflis Hanı Erekli Han'ı aldatmış olduğu, Kartli-Kaheti (Gürcistan)'yi ilhak etmesiyle kendini belli edecektir. II. Katerina'nın ölümünden sonra (1796) Kafkasya'daki yayılmacı siyasetini hızlandıran Rusya'da, ilk olarak Çar I. Pavel (1796-1801) 18 Ocak 1801'de Batı Gürcistan'ın ilhak edilmesi yönünde bir manifesto ilan etmiştir. I. Pavel'in Mart 1801'de öldürülmesinden sonra Rusya'nın başına geçen Çar I. Aleksandr 12 Eylül 1801'de ikinci bir manifesto yayınlayarak Doğu Gürcistan'ın da Rusya'ya katıldığını bildirmiştir. K. Şükürov, **Türk Dış Politikası Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)**, 2009, s. 153; David Marshall Lang, **a.g.e.**, s. 39-40; J. F. Baddeley, **The Russian Conquest of the Caucasus**, Longmans, London 1908, s. 60-61.

[578] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. III, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 274-277.

[579] BOA, **HAT.**, nr. 10/339 (1197/1782-1783); **HAT.**, nr. 12/448K (1197/1782-1783).

[580] Örnek oluşturması açısından bk. Yakovaki Efendi, **Katerina Tarihi**, haz. Mehmet Mercan, Nobel Kitap, Ankara 2010, s. 157.

[581] Güntekin Cemil Kızı Necefli, **Azerbaycan Hanlıklarının Osmanlı Devleti ile Siyasi Alakaları, (XVIII. Asrın II. Yarısı)**, Nurlan Yayınları, Bakü 2002, s. 34.

mücadele eden Hüseyin Ali Han 9 Kasım 1783'te öldüğünde, 15 yaşındaki oğlu Gulam Ali, babasının defin işleri ile meşgul olurken Revan'ın ileri gelenleri kaleyi ele geçirmiş ve İsmi Han adında zengin, bölgede nüfuz ve itibar sahibi birini han olarak seçmişlerdi. Bu seçimi halk nezdinde meşrulaştıran esas gelişme, son dönemlerinde Hüseyin Ali Han'ın, Erekli Han ile bir antlaşma yapmış olmasıydı. Ancak veraset yoluyla Revan tahtında hak sahibi olan Gulam Ali'nin bu seçimi kabul etmemesi Revan'ı karmaşaya sürüklemişti. Revan'daki iktidar mücadelesinin alevlendiği sırada, bunu bir fırsat olarak gören Erekli Han, daha önceden de bir kez kuşattığı ancak Osmanlı Devleti'nin Revan'a verdiği destekten dolayı başarı elde edemediği Revan Kalesi'ni tekrar kuşatmıştır. Bu kuşatma sırasında, 3.000 Rus askeri Erekli Han'a destek olmak için Revan'a gelmişti[582]. Gelişmeleri yakından takip eden Süleyman Paşa, Erekli Han'ın eğer bu harekâtında başarılı olursa Azerbaycan'ın tamamını kontrol altına alabileceğine yönelik endişelerini Babıali ile paylaşmaktaydı. Bu nedenle, Revan ve Hoy taraflarına hemcivar olan Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa ile Muş Mutasarrıfı Maksud Paşa'ya mektup yazmış ve bölgeye yardım göndermelerini istemiştir[583].

Süleyman Paşa'nın tedbirlerinden haberdar olduğu anlaşılan Erekli Han, Tiflis'te bulunan Rusya temsilcisi Albay Stepan Burnaşeva'ya Osmanlı Devleti'nin önleyici tedbirlileri ile ilgili bilgi verdi. Burnaşeva bu bilgiler doğrultusunda 9 Şubat 1784'te Potemkin'e yazdığı mektubunda, edindiği bilgilere göre Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın temsilcileri yakın bir zamanda Revan tahtına oturan Gulam Ali Han'ı ziyaret etmişti. Güya, bu ziyaretin görünürdeki amacı Gulam Ali Han'ın babasının ölümünden dolayı taziyede bulunmaktı. Gerçekte ise Süleyman Paşa'nın adamları buraya Revan Hanlığı ve Osmanlı Devleti arasındaki bağı daha da kuvvetlendirmek için gelmişlerdi. Süleyman Paşa'nın adamları, bu temasın ardından bölgedeki hanların birleşip Erekli Han üzerine gitmeleri ve Osmanlı Devleti'nin de kendilerini destekleyeceğine yönelik bir planı hayata geçirmeyi amaçlamışlardı.

---

[582] Süleyman Paşa, Babıali'ye gönderdiği raporunda bu olayları aktarmıştı. BOA, **HAT.**, nr. 9/324G (27 Rebiülahir 1197/1 Nisan 1783); Ayrıca bk. Hasan Oktay, "Revan Hanlığı ve Hanları", **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Birlikte Yaşama Kültürü**, C. IV, Ankara, 2014, s. 157-158.

[583] BOA, **HAT.**, nr. 9/324G (27 Rebiülahir 1197/1 Nisan 1783).

Mektubun sonunda Burnaşeva, Potemkin'den II. Katerina'nın bu gelişmeler karşısında vakit kaybetmeden tedbir alması gerektiğini iletmesini istemiştir[584].

a. Georgievsk Antlaşması'ndan Sonra Süleyman Paşa'nın Tutumu ve Babıali'ye Raporları

Süleyman Paşa, Tiflis Hanı Erekli Han ile Rusya arasındaki yakınlaşmayı, Rus askerinin Ananur yolunu kullanarak yavaş yavaş Tiflis içlerine doğru girmekte olduğunu daha evvel haber vermişti. Lezgiler de bu yakınlaşmayı müteakip, Çıldır Eyaleti'ne gelmeye başladılar. Durumu İstanbul'a bildiren Süleyman Paşa raporunda, Lezgilerle eskiden beri aralarında sıkı dostuklar olduğunu, din gayreti ile hareket ettiklerini ve hizmette kusurları görülmediği için kendilerine gerekli olan tayinat ve bahşiş ödemelerinin aksatılmadığını belirtmekteydi. Bununla birlikte, Lezgilerin sayısı peyder pey artacağı için o nisbette ihtiyaç duyulan paranın artacağı aşikârdı. Bu nedenle Süleyman Paşa, tayinat ve bahşişleri ödemekte zorlandığı için Erzurum Gümrüğü'nden[585] borç almıştı. Karşılaşılan güçlüklerin kolaylıkla bertaraf edilmesi için Süleyman Paşa, görev yaptığı bölge ve çevresindeki tüm işlerin kendi üzerine havale edilmesini istemiştir. Bu sayede eskiden beri iyi ilişkiler geliştirdiği Azerbaycan hanlıklarıyla olan bağının çok daha kuvvetli hale gelebileceğini belirtmiştir[586].

Süleyman Paşa'nın Lezgileri koruyup kollaması önem arzetmekteydi. Zira Erekli Han, Tiflis'e Lezgilerin yaptığı yağma ve çapul hareketlerinden muzdarip

---

[584] Güntekin Cemil Kızı Necefli, **a.g.e.**, s. 38-39.

[585] Ahıska gümrük mukataası, 18. Yüzyılın başlarından itibaren Erzurum gümrük mukataasına bağlanmıştı (Neşe Erim, **Onsekizinci yüzyılda Erzurum Gümrüğü**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1984, s. 132). Bu nedenle Süleyman Paşa'nın valiliği döneminde de finansal açıdan Ahıska ile Erzurum arasında sıkı bir bağ kurulmuş ve gerek zahire tedariki gerekse nakit para akışı sağlanması için sürekli irtibat halinde kalınmıştır.

[586] BOA, **HAT.**, nr. 9/324B (27 Rebiülahir 1197/1 Nisan 1783); Ancak Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa, Süleyman Paşa'nın bu talebinin Lezgileri koruma bahanesiyle hazineden daha fazla para çıkarmaya yönelik bir hamle olduğunu Babıali'ye bildirmiştir. **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri**, I, (haz. İsmet Demir…), Ankara 1992, s. 95-97; Lezgiler, uzun bir süre Çıldır Eyaleti'nde kalmışlardır. Lezgilerin masrafları ciddi anlamda sorun teşkil etmiş ancak Süleyman Paşa tüm özverisiyle gerekli yardımların yapıldığını Babıali'ye bildirmiştir. **HAT.**, nr. 10/333C (19 Şevval 1197/17 Eylül 1783).

olduğu için oğlunu Lezgi lideri Ahmet Han'ın kızıyla evlendirmek istemiş ve bu vesile ile akrabalık bağı kurarak Lezgileri yanına çekmeyi hedeflemiştir[587].

Süleyman Paşa diğer yandan, Georgievsk Antlaşması imzalandıktan sonra, Tiflis havalisindeki gelişmeleri yakından izleyerek Babıali'ye aktarmaya devam etmiştir. Eskiden referans olduğu Erekli Han'ın Rusya ile ittifak kurması, şüphesiz Süleyman Paşa'nın üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmuştur. Yeni şartlar doğrultusunda keskin bir dönüş yapması beklenen Süleyman Paşa, ulaştırdığı bilgilerde itidalli bir dil ve üslup kullanmayı benimsemişti. Zira, Georgievsk Antlaşması imzalanmış olmasına rağmen, Rus askerlerinin Mozdok-Kızlar Kalesi ve Çerkezistan civarında olduğunu, Tiflis içlerine yönledirilmediklerini ifade etmekteydi. Rusların desteğini alan Erekli Han'ın Açıkbaş (İmereti) üzerine herhangi bir hareket düzenlemediğini belirtmekteydi. Ayrıca Georgievsk Antlaşması'ndan sonra bölgeye özel casuslar göndermekte güçlük çekmekte ve bundan dolayı da sağlıklı bilgi akışını sağlayamamaktaydı. Raporunda sunduğu duyumlara dair ifadeler ise civar hanlıklar ve Erekli Han ile yapılan muhaberelere dayanmaktaydı ki bu noktada sunulan bilgilere tam anlamıyla itimat edilemeyeceğini de belirtmekteydi[588].

Haber akışını sağlayamadığı için Süleyman Paşa derin bir sessizliğe bürünürken, Tiflis'e Rus askerlerinin girdiğine ve Erekli Han'ın hazırlık içerisinde olduğuna dair haberler Babıali'ye ulaşmaktaydı. İşte bu noktada Babıali, Süleyman Paşa'nın güvenilirliğini sorgulamaya başlamıştı. Sadrazam Halil Hamid Paşa, Süleyman Paşa hakkındaki bu şüpheleri netleştirmek için harekete geçti. Rus askerlerinin Çerkes memleketine girdiği, İran'a geçme arzusunda olduğu, Erekli Han'ın da hazırlık yaptığı gibi hususlarda duyum alındığını ve bunların gerçeklik payının olup olmadığını süratle bildirilmesi gerektiğini Süleyman Paşa'ya iletti. Sadrazam Halil Hamid Paşa aynı zamanda Süleyman Paşa'dan Erzurum Valisi Timur Paşa ile irtibat halinde olmasını ve birbirlerinden haberdar olarak bilgi toplamasını istemiştir. Diğer taraftan Erzurum Valisi Timur Paşa'ya Süleyman Paşa'nın Ruslarla veya Gürcülerle herhangi bir gizli bağının bulunup bulmadığını da sormuştu. Timur Paşa, Süleyman Paşa'nın tedbirli birisi olduğunu, Erekli Han ve Solomon (I)'un

[587] BOA, **HAT.**, nr. 10/349 (1197/1782-1783).
[588] BOA, **HAT.**, nr. 12/445A (19 Ramazan 1197/18 Ağustos 1783).

Osmanlı Devleti aleyhine bir faaliyetleri olursa bunu süratle İstanbul'a bildireceğini ancak kendisinin son gelişmelerle ilgili herhangi bir haber göndermemiş olmasının şüpheli bir durum olduğunu ifade etmiştir[589].

Kendisiyle ilgili şüphelerin yüksek sesle konuşulur hale geldiği esnada Süleyman Paşa, Çıldır ve havalisindeki gerçekçi gelişmeleri süratle Babıali'ye aktarmaya başladı. Rus-Erekli Han ittifakı karşısında nasıl bir taktik-strateji izleneceğini netleştirmek için kapsamlı bir rapor hazırlamıştı. Süleyman Paşa, Tiflis Hanı Erekli Han ve Açıkbaş Hanı Solomon (I)'un Rusya ile olan ilişkileri konusunda yaşadığı haber akışındaki zorluklara rağmen teferruatlı bilgiler toplayabilmişti. Yapabildiği istihbarat çalışması sonucunda Rusya, Erekli Han'a tam teçhizatlı 3.000 askeri yeni yapılan Ananur yolu üzerinden göndermişti ve bu birlikler Erekli Han'ın iki oğlu ve itimat ettiği tavadlarla beraber karşılanmıştı. Alınan duyumlara göre, Tiflis'e intikal eden bu askerler, İran ve Dağıstan'da barış görüşmeleri! yapmak için bölgeye sevkedilmişti. Ancak Rusların gerçek niyetlerinin bölgedeki Müslümanlara zarar vermek olduğu bilinmeliydi. Ayrıca bir Rus generalinin komutasında, Tiflis'e beş konak mesafede olan Kurav'da 35.000 askerin hazır olarak bekletildiği ve bahar geldiğinde harekete geçirilecekleri, Süleyman Paşa'nın aktardığı duyumlar arasındaydı. Ayrıca 12.000 askerin de Açıkbaş Hanı Solomon'un maiyetine gönderilecekleri, Süleyman Paşa'nın istihbarat çalışmasında edindiği bilgiler arasındaydı[590]. Kanaatimizce Süleyman Paşa'nın bölgeyle ilgili Babıali'ye aktardığı bilgiler doğru olmakla birlikte Erekli Han konusundaki çekingenliği ve halâ temkinli ve tedbirli bir yaklaşım içinde bulunması sorgulanmaya değer bir husus olmuştur.

Süleyman Paşa, Rusya'nın sadece Erekli Han ile olan ilişkilerini yakından izlemiyordu. Aynı zamanda Rusya'nın İran içişlerine yönelik siyasî hamlelerini de Kapı Kethüdası Tevkî Çelebi Mehmed Efendi vasıtasıyla Babıali'ye ulaştırmaktaydı. Bu minvalde şekillenen bir raporunda, Osmanlı Devleti'ne karşı olası bir Rus seferinde

---

589 Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 215-216.

590 BOA, **HAT.**, nr. 9/324C (27 Zilhicce 1197/23 Kasım 1783); **HAT.**, nr. 12/448O (1197/1782-1783); **HAT.**, nr. 25/1251D (5 Safer 1198/30 Aralık 1783); **HAT.**, nr. 25/1251F (5 Safer 1198/30 Aralık 1783). Rusya desteğini alan Solomon (I), diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nden gelebilecek tehlikeyi hesaba katarak I. Abdülhamid'e bağlılık ve sadakat mektubu göndermiştir. Mektubunda, Osmanlı Devleti'ne dostluk gösterdiğini, canla ve başla sadakatini devam ettirmek istediğini vurgulamıştır. **HAT.**, nr. 10/343 (1197/1782-1783).

İran'ın, Rusya'nın yanında yer alacağı ve bu şartlar doğrultusunda Gürcistan hâkimlerinin de İran'la birlikte hareket edeceklerine dair duyumlar alındığını belirtmişti. Bu tür duyumların doğrulanması için yapılan istihbarat çalışmalarında, Rusya'nın İran'la olan ilişkilerini geliştirmek için ticaret ve ittifak antlaşmaları yaptığı bilgisine ulaşılmıştı. Daha önceden de Babıali'ye aktarılan bu duyumların gerçeklik payını ortaya çıkarmak için Süleyman Paşa İran, Gürcistan ve konuyla ilgili diğer bölgelere itimat ettiği casuslarını sürekli göndermeye gayret etmekteydi. Süleyman Paşa, Azerbaycan hanlarına gönderilen Rus elçilerinin faaliyetlerinden Hoy Hanı Ahmed Han'ın mektubundan haberdar olmuştu. Ayrıca Süleyman Paşa'nın Azerbaycan'dan gelen casusları da bu bilgileri destekler mahiyette Rus elçilerin Azerbaycan hanlıklarıyla ilgilendiği ve çeşitli hediyeler gönderdiğini doğrulamıştı[591].

Süleyman Paşa'nın Gürcistan havalisi ile ilgili raporları, Babıali'de geniş çevrelerce incelenmiş ve görüşmelere konu edilmişti. Raporlarda ulaşılan bilgilerle ilgili değerlendirmelerde bulunan Tevkî Çelebi Mehmed Efendi, düşman askerlerinin Ahıska'ya üç dört saatlik bir mesafede olduğunu belirtmiştir. Eğer Osmanlı Devleti'ne karşı bir harekât başlarsa, alınan tüm önlemlere rağmen Çıldır, Kars ve Erzurum'daki Osmanlı varlığının böylesi bir saldırıya cevap vermekten yoksun olduğunu, bu ani gelişme karşısında, Anadolu'dan süratle asker gönderilmesine imkân olmadığını ifade etmiştir. Bu görüşleri Laleli Mustafa Efendi'nin de tasdik ettiğini Cevdet Paşa aktarmaktadır[592].

Süleyman Paşa'nın önerileri doğrultusunda şekillenen Osmanlı Devleti'nin Kafkasya siyasetini Rusya da yakından takip etmekteydi. Yapılan önerilere paralel olarak Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki hanlıklar arasında birlik kurup Rusya'ya karşı bir cephe oluşturacağını Petersburg yönetimi farkettiğinde hemen harekete geçti. İran'a elçi göndererek Tiflis Hanı Erekli Han'ın Osmanlı Devleti ile dost olmamasından dolayı ona kötü muamelede bulunulduğunu ve Kafkas hanlarını da kendisine karşı harekete geçirmeyi amaçladığını iletmiştir. Kafkas hanlarının taraflarını belli etmeleri ve Erekli Han ile iyi ilişkiler geliştirip geliştirmeyeceklerini tespit etmek için Rus elçisi İran'dan görüş aldı. Rus elçisi ayrıca İran yönetimine,

[591] BOA, **HAT.**, nr. 9/324D (27 Zilhicce 1197/23 Kasım 1783).
[592] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. III, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 42-43.

Kafkasya faaliyetlerindeki esas amaçlarının Karadeniz ticaretine ve Kafkasya vilayetlerine belli bir düzen vermek! olduğunu söyledi. Ardından Kafkas hanlarına iletilmek üzere Çariçe II. Katerina'nın hediyelerini takdim ederek temaslarını sonlandırdı. I. Abdülhamid ise Rusya'nın İran'a elçi göndermesini çok olumsuz bir gelişme olarak değerlendirmiş ve İran-Azerbaycan hanlarının Rusya ile ittifak kurmamasını temenni etmiştir[593].

b. Dağıstan'da Rusya'ya Karşı Mukavemet: Şeyh (İmam) Mansur

Rusların Kızlar ve Mozdok bölgesindeki tahkimatından sonra Dağıstan hanları da Rusların bu ilerleyişi karşısında endişeliydi. Osmanlı Devleti de hanlar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine yönelik bir politika benimsemişti. Osmanlı Devleti'nin esas gayesi, Rusya'nın bu parçalanmışlığı fırsat bilerek taarruzda bulunmasından doğabilecek tehlikleri ortadan kaldırmaktı. Bu doğrulta, Dağıstan hâkimlerinden Şemhal Han'ın güvendiği adamlarından olan Hacı İbrahim'den Azerbaycan hanlıklarının ve Dağıstan'ın durumu ve coğrafyası hakkında ayrıntılı bilgiler alınmıştır[594].

Hacı İbrahim'in aktardığı bilgilere göre, Kuba ve Şirvan Hanı Fethali Han'ın idarî merkezi Demirkapı/Derbend'di. Burası Gilan ve Astarhan denizinin batı sahilindedir. Buraların güneyinde ise İran bulunmaktadır. Bakü Kalesi de Fethali Han'ın kontrolündedir. Fethali Han'ın bir diğer yönetim birimi, Derbend'e dört konak mesafede olan Kuba'dadır. Reşt Kalesi ise Bakü'ye on konak mesafede olup Hidayet Han'ın hâkimiyetindedir. Fethali Han ile Hidayet Han arasında sıkı bir yakınlık bulunmaktadır. Mazenderan ve Gilan ise bu bölgenin güneyinden doğusuna kadar uzanmaktadır. Dağıstan Şemhali'nin hükûmet merkezi ise Demirkapı'ya iki konak mesafede olan Tarhu'dadır. Tarhu ile Demirkapı arasında Kaytak şehri bulunmakta olup buranın hâkimi de Usumi Han'dır. Şemhal'in kızı Fethali Han'ın oğlu ile evlendirilerek güçlü bir akrabalık bağı da kurulmuştur. Tarhu'ya bir konak mesafede olan Andrey şehri aynı zamanda Rus sınırındadır ve Şemhal'e tabidir. Kızlar Kalesi'nden Astarhan'a olan mesafe ise dört konaktır. Zikrolunan Kızlar Kalesi'nin iki önemli kapısı vardır. Bu kapılardan başlayan yollardan biri Derbend'e, bir diğeri

[593] Osman Köse, **a.g.e.**, s. 217.
[594] Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 110-111.

ise Çeçenistan'ın iç kısımlarını geçtikten sonra Çerkezistan'a varır. Çeçen halkı Müslüman olmakla birlikte 1782'de Ruslarla şiddetli muharebeler yaparak pek çok Rus askerini katl ve esir ettikten sonra Rusya'nın daha fazla kuvvetlenmesi nedeniyle mecburen sulh yaparak muharebeleri sonlandırmışlardır[595].

Rusların Çeçenlere yönelik bu saldırıları, Çeçenistan'da onlara karşı büyük bir direnişi örgütleyecek olan Şeyh (İmam) Mansur'u ortaya çıkaracaktı. Şeyh Mansur, sadece Ruslar karşısında bir direnişçi değil aynı zamanda geniş bir akis uyandıracak olan *"Müridizm"*[596] akımını başlatacaktır. Ruslar tarafından Oşurma (Uşurma) diye adlandırlan Şeyh Mansur, bir Çeçen köyü olan Aldi'de dünyaya gelmiştir. Arapça ve Kur'an-ı Kerim eğitimini babasından alan Mansur, Dağıstan'a giderek Nakşibendi tarikatına intisab etmiştir. Sıkı bir eğitim sürecini tamamlayan Şeyh Mansur, köyüne dönüp imamlığa ve yakın çevresinden başlayarak tüm Çeçenler arasında İslâmî görüşlerini yaymaya yönelik faaliyetlere başlamıştır. 1783 yılındaki bildirileri ile Ruslara karşı cihat ilan etmiştir. Bu bildirilerde, *"Allah'ın kullarına içki, zina, livata, yalan ve hırsılık haramdır. Moskof'a dost olmak haram, malını almak ve evlatlarını alıp esir etmek helâldir"*[597] diyerek Rusya'ya karşı direniş hareketini başlatmıştır. Güçlü hitabet yeteneği ile kitleler üzerinde inandırıcılığı olan Şeyh Mansur, kısa zamanda tüm kuzey Kafkasya'yı Ruslara karşı ayaklandırmayı başarmıştır[598]. Liderlik vasfına sahip olan ve zekâsıyla çok sayıda taraftar toplamayı başaran Şeyh Mansur, kurmuş olduğu ordudaki disipline de son derece önem vermekteydi. Askerlerine kahve, tütün gibi lükse giren ve rehavete sürükleyebilecek olan içecekleri kesin bir biçimde yasaklamıştı. Sıradışı taktikleri ve kendi ürettiği savaş müziği sayesinde Kafkas dağlarında ve ovalarında olağanüstü bir yankı uyandırarak binlerce kişiyi yanına çekmeyi başarmıştı[599]. Eğer istihbarat raporlarındaki bilgilere itibar edilirse,

---

[595] BOA, **HAT.**, nr. 10/336C (1197/1782-1783); Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 111.
[596] Müridizm hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Müridizm", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006.
[597] Şeyh Mansur'un görüşleri hakkında bk. Kesbî Haşim Mehmet Efendi, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes**, haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı, İstanbul 2012, s. 79-80.
[598] Cengiz Fedakar, **a.g.e.**, s. 130; Aytek Kundukh, **Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)**, haz. Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1987, s. 119.
[599] Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1574)**, C. 6, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 363.

kitleleri peşine takıp geniş bir yankı uyandıran İmam Mansur, bu derece şan ve şöhrete kavuştuğunda sadece 15-16 yaşlarındaydı[600].

Kafkasya'da etkili bir lider olarak ortaya çıkan Şeyh Mansur aynı zamanda İstanbul'da da ciddi bir merak konusu olmuştur. Babıali, ilk etapta Soğucak Muhafızı Ferah Ali Paşa ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa vasıtasıyla Şeyh Mansur hakkında bilgi toplamıştır[601]. Süleyman Paşa'nın Hazine Kâtibi İbrahim Efendi ile Babıali'ye ulaştırdığı bilgiler, Kesbî Haşim Efendi'nin Şeyh Mansur'a dair yukarıda bahsedilen bildirilerini ve kerametini doğrulaması bakımından kayda değerdir. Zira, Süleyman Paşa'nın Şeyh Mansur hakkında edindiği bu bilgileri aktardığı raporunda, Şeyh Mansur'un keramet göstererek Dağıstan ahalisini etkilemeye çalıştığı ve istihbaratın Dağıstan hâkimi Umm Han'ın adamlarından alındığı anlaşılmaktadır[602].

Şeyh Mansur ile ilgili bilgi edinmek için Ferah Ali Paşa tarafından görevlendirilen Enderun ağalarından Kadıoğlu Mehmed Ağa'nın sunduğu bilgiler daha ayrıntılıdır. Fakir gibi giyinmesi ve kendini belli etmemesi istenen Mehmed Ağa talimatlara birebir uyarak ulaştığı Şeyh Mansur'un yaşadığı yerin *"şahin kuşunun yuvası"* gibi yüksekçe bir kaya üzerinde kurulu olduğunu ifade etmiştir. Mehmed Ağa'nın Şeyh Mansur'un yanına neden gittiğini açıklamaya yönelik hikâyesi de oldukça ilginçtir. Şeyh Mansur'un evine vardığında kendini, aşk hastalığına düşen ve bu nedenle dağlarda dolaşan bir garip olarak takdim etmiştir. Şeyh Mansur'un derdine deva olacak hayır duasını almak için yanına misafir olarak geldiğini ifade etmiştir. Şeyh Mansur'un evinde misafir olduktan sonra, onun mütevazı bir aile yaşantısı

---

[600] BOA, **A.{AMD.**, nr. 26/53 (25 Receb 1199/3 Haziran 1785).

[601] Babıali, Şeyh (İmam) Mansur hakkında sadece Ferah Ali Paşa ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan bilgi almıyordu. Zira her iki valinin istihbarat raporlarında çelişkiler olması nedeniyle, bilgi akışını sağlayan kanallar çeşitlendirilmişti. Bu kapsamda Hoy Hanı Ahmed Han, Avar Hâkimi Umm Han ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han gibi Azerbaycan ve Dağıstan havalisinde devlete sadakatleri ile bilinen yöneticilerden de istifade edilmiştir. Ayrıntı için bk. Ahmet Yüksel, "Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur", **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 32. sayı, Ankara 2012, s. 183-184; Soğucak tarafından da İmam Mansur ile ilgili bilgilerin ulaştığı vakidir örnek oluşturması açısından bk. BOA, **A.{AMD.**, nr. 26/53 (25 Receb 1199/3 Haziran 1785).

[602] BOA, **HAT.**, nr. 21/1011A; **HAT.**, nr. 21/1011E (Zilkade 1199/Eylül-Ekim 1785); Cevdet Paşa da söz konusu bilgileri benzer biçimde aktarmaktadır. Ayrıntı için bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. III, İstanbul 1309, s. 215; İmam Mansur'un Çeçenler üzerinde etkili vaazlarda bulunarak cihad ilan ettiğine dair Süleyman Paşa'nın raporu için bk. **TS.MA.e.**, nr. 385/9 (29 Zilkade 1199/3 Ekim 1785).

olduğunu aktaran casus, çobanlıktan imamlığa uzanan hikâyesi hakkında bazı detayları aktardıktan sonra görüşlerini raporuna ilave etmiştir[603].

Babıali İmam Mansur ile ilgili çeşitli kanallardan haber toplayarak Kafkasya'da büyük bir akis uyandıran İmam Mansur'un faaliyetlerini öğrenmeye çalışmaktaydı. İmam Mansur Ruslarla savaşmadan yaklaşık bir ay kadar önce, maksadını I. Abdülhamid'e doğrudan açıklayan bir mektubu İstanbul'a ulaştırmıştı. Bu mektup, kendisi ve faaliyetlerini İstanbul'da merak ve ilgiyle izleyen kimselere önemli bilgiler sunmaktadır. Padişaha övgü dolu sözlerle mektubuna başlayan İmam Mansur, esas gayesinin I. Abdülhamid'in sağlığına duacı olmak ve Osmanlı Devleti'nin devamlılığını sağlamaya yönelik katkılarda bulunmak olduğunu ifade etmiştir. Bölgede Rusya'ya karşı onurlu bir direniş gösteren Müslümanların yardıma ve iaşeye muhtaç olduklarını ve Dağıstanlıların kendi aracılığı ile seslerini duyurmak istediklerini mektubunda bildirmekteydi. Biz fakiriz, Allahın emrettiklerini yerine getirir, yasakladığı şeyleri yasaklar, *"emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker ederiz"* diyerek kendisi ve tabiyetinde olan kişilerle ilgili bilgiler vermekte ve bir anlamda hak davası güttüklerini beyan etmekteydi. Hayırlı bir yolda ilerlediği için Allahın lütfu olarak Dağıstan halkı kendisine tabi olmuştu. I. Abdülhamid'in sağlığına ve devletin devamına duacı oldukları için padişahın *"İskender"*[604] unvanının tezahürü olarak kendilerine gereken yardımın yapılmasını ve unutulmamalarını dilemekteydi. Zira, İmam Mansur ve taraftarlarının gayretleri sayesinde *"kefere-i fecerenin cemiyetleri perişân"* olduğu ve daha da önemlisi devletlerinin şiddetli bir *"zelzele ve ihtilâl"* ile sarsıldığı gün gibi aşikardı. Bu başarının arkasında *"mucizât-ı Nebeviye ve kerâmet-i velâyet-i Ahmedi'ye"* vardı. Allahın yardımı yanlarında olduğu sürece kimsenin kendilerine üstün gelemeyeceğini ifade etmiş ve muzaffer olmak için dualarla mektubunu bitirmiştir[605].

Nogaylar arasında da şöhreti yayılan Şeyh Mansur, onları kendi tarafına meylettirmeyi başarmıştır. Müslüman olan Nogayların lideri Can Arslan Mirza da

---

[603] Kesbî Haşim Mehmet Efendi, **a.g.e.**, s. 79-80.
[604] İslâm literatüründe, cihanı kendi kılıçlarının gücüyle fetheden/dize getiren (İskender, Rüstem gibi) büyük hükümdarlar için İskender unvanı kullanılırdı. Ayrıntı için bk. Hayrunnisa Alan, "Sahipkıran", **DİA**, C. Ek-2, İstanbul 2019, s. 443-444.
[605] BOA, **A.{AMD.**, nr. 26/55 (Gurre-i Şaban 1199/9 Haziran 1785).

Şeyh Mansur'la haberleşmekteydi ve kabilesiyle birlikte Anapa'ya iki buçuk saatlik bir mesafede ikamet etmekteydi. Can Arslan Mirza, sahip olduğu 5.000 kişilik süvari birliğinden dolayı bölgede nüfuz ve iktidar sahibi bir liderdi. Can Arslan Mirza'nın süvarileri içerisinde Şeyh Mansur'un bir vekili bulunmaktaydı. Tahminlere göre 40.000 nüfusu olan Kabartay halkı, Çeçen ve Dağıstan sakinleri Nogaylarla birlikte Şeyh Mansur'a tabi olmuşlardı. Can Arslan Mirza, Şeyh Mansur'a her ne kadar hayranlık duysa da kabilesini kontrol edebilecek güce sahip olduğu gibi Osmanlı Devleti'ne sadakatle bağlı olduğu ve Babıali'nin yönlendirmesi olmadan Şeyh Mansur tarafına geçmeyeceği için kendisine güvenilmekteydi[606].

Kafkasya ahalisinin Şeyh Mansur'un etrafında toplanması, Rusları endişelendirmekteydi. Nitekim Ruslar, Şeyh Mansur'un sebebiyet vereceği tehlikeyi kavramış olacaklar ki Potemkin'in emriyle 8 Temmuz 1785'te Albay Pierre komutasındaki 7.000 kişilik Rus birliğini bölgeye göndermişlerdi. Yapılan savaşta, Rus birlikleri Çeçenler ve Kabartaylar tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı. Savaşta ele geçirilen 10 topun Ruslara geri verilmesinin ise Osmanlı Devleti'nin kararıyla mümkün olabileceğini Rus tarafına bildiren Şeyh Mansur, bu topları en yakındaki Osmanlı temsilcisi konumunda olan Soğucak muhafızına göndermişti[607]. Ruslara karşı mücadelesine kararlılıkla devam eden Şeyh Mansur, Terek hattı boyunca ilerleyerek 15 Temmuz 1785'te Kızlar Kalesi'ne 5 km. uzaklıkta olan Karginski tabyasını almayı başardı. Ancak, Ruslar tarafından çok kuvvetli tahkim edilmiş olan Kızlar Kalesi'ni ele geçirmeyi başaramadı. Ardından Mozdok ve Vladikafkas kalelerinin birleşme noktasında olan Kumkale (Georgievsk)'yi aldı. Bu başarılı harekât üzerine bölgeye takviye edilen Rus kuvvetleri karşısında Şeyh Mansur bir varlık gösteremedi. Ağustos 1785'te Kızlar Kalesi'ne yaptığı yeni saldırıda ağır bir yenilgiye uğradı. Bölgede efsaneleşmiş bir lider olan Şeyh Mansur, bu yenilgiyle birlikte Kabartay ve Kumukların desteğini, Rusların altın ve hediyelerle onları kendi tarafına çekmesiyle kaybetmiş ve Çeçenistan içlerine çekilmiştir[608]. Şeyh Mansur'un yapmış olduğu bu muharebeler ve yaşanan gelişmeleri, Süleyman Paşa her zaman olduğu gibi ulaşmaya

---

[606] BOA, **TS.MA.e.**, nr. 752/23 (22 Cemaziyelahir 1200/22 Nisan 1786).
[607] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 150-151.
[608] Ahmed Vâsıf Efendi, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakāikü'l-Ahbâr**, haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994, s. 364; Mustafa Aydın, "Şeyh Mansûr", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010, s. 61.

çalıştığı en doğru bilgileri Babıali'ye iletme gayreti içerisinde olmuştur. Süleyman Paşa, "Şeyh Mansur'un Kızlar Kalesi'ni zaptettiğine dair haberler yayıldığını, ancak bu haberin henüz kendisine ulaşmadığını" iletiyordu. Kendisine ulaşan emirler doğrultusunda bilgi toplamak için görevlendirdiği şahısların yakında döneceğine ve bu sayede söz konusu haberleri doğrulama imkânının hâsıl olacağına vurgu yapmayı da ihmal etmemişti[609].

Şeyh Mansur'un Ruslara karşı başarıları, Osmanlı Devleti tarafından her ne kadar heyecanla karşılansa da, Soğucak Muhafızı Ali Paşa, Şeyh Mansur'un faaliyetlerinin Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir savaşa neden olabileceğine yönelik kaygılarını Babıali'ye iletiliyordu. Şeyh Mansur ise bu esnada Ruslar üzerine yapacağı yeni akınlar hakkında İstanbul'a bilgilendirme yazıları göndermekteydi. 2 Kasım 1785'te Tatartop'ta Ruslarla yeniden savaşan Şeyh Mansur, bu sefer ağır bir yenilgiye uğratılmıştı. 1786 yılında, bir önceki savaşın rövanşını alan Şeyh Mansur, bu sefer Rusları Meye Nehri'nin gerisine çekilmeye mecbur bıraktığı gibi Rus Generali Grigov'u da esir almıştı[610]. Bundan sonraki süreçte patlak veren 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da Şeyh Mansur Ruslara karşı mücadele etmek için Anapa Kalesi'ne gelmiş ve Osmanlı Devleti'ne bağlılığını tekrar sunmuştur. Dağıstan halkının Ruslarla savaşmak için hazır olduğunu bildirmiştir[611]. Ne var ki bölgedeki sefer organizasyonunun Canikli Battal Paşa'nın isteksiz davranması nedeniyle akamete uğraması neticesinde Ruslar Osmanlı orduları karşısında galibiyet kazanmıştır. Anapa'nın düşmesiyle birlikte aralarında Battal Paşa ve İmam Mansur'un da bulunduğu çok sayıda Osmanlı askeri Ruslar tarafından esir edilmiştir. İmam Mansur daha sonra Petersburg'a götürülmüş, II. Katerina'nın emriyle Şisselburg Kalesi'ndeki zindana atılmış ve 13 Nisan 1794'te sağlık durumunun kötüleşmesi sonucunda vefat etmiştir. Dağıstan'daki mücadeleden böylelikle çekilen İmam Mansur'un ardından bölgedeki bazı hanlar ve kabileler Rus istilası ve Hıristiyanlık

[609] Ahmet Yüksel, **Rusların Kafkasyayı İstilası…**, s. 180.
[610] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 150-151.
[611] Cengiz Fedakar, **a.g.e.**, s. 174.

propagandasına karşı direnişe geçmişlerse de iyi teşkilatlanamamışlar bu cılız ve münferit hareketler arzu edilen sonuca ulaşamamıştır[612].

B. Çıldır Havalisinin Tahkimi ve Hanlıklarla Münasebetler

1. Çıldır, Faş, Sohum, Batum ve Soğucak'taki Faaliyetleri

Ocak 1771'de Çıldır valiliği görevine başlayan Süleyman Paşa, Kafkasya'daki görevini devlete *"sadık bir kul olma"* düsturuyla kusursuz bir biçimde yerine getirdi. Azerbaycan ve Dağıstan hanlıkları arasındaki hassas güç dengesini korumak, Rusya'nın bölgeye yönelik yayılmacı emellerine karşı politikalar üretmek ve bölgedeki idarî organizasyonda istikrarı sağlamak için vargücüyle çalıştı. Geogievsk Antlaşması ile Rusya'nın desteğini arkasına alan Tiflis Hanı Erekli Han konusunda ise daha ayrıntılı bir biçimde hesaplanmış siyasî stratejileri titizlikle uygulamakta ve zaman zaman yereldeki iktidarını korumak adına Osmanlı Devleti'nin çıkarları ile örtüşmeyecek bir biçimde onu koruyup kolladığı da vakiydi. 1784 yılına gelindiğinde ise aynı gayret ve hassasiyeti göstererek Kafkasya'daki gelişmelerle ilgili Babıali'ye istihbarat ve haber akışını sağlamakta ve diğer taraftan da Çıldır Eyaleti'nde 13 yıldır devam eden iktidarına karşı muhalefet hareketi de içten içe ivme kazanmaktaydı. Temel olarak belli başlı aksaklıklara rağmen görevini başarıyla sürdürüyor olması, Süleyman Paşa'ya karşı oluşan muhalefet zincirine Rus Çariçesi II. Katerina'yı da dâhil edecekti. Bu dönem itibariyle aşağıdaki satırlarda da detaylandırılacağı üzere Süleyman Paşa, gerek kendisine karşı gelişen muhalefetle gerekse de Osmanlı Devleti'nin Çıldır ve civarındaki istihkâmını güçlendirmekle meşgul olacaktır.

Bu görev tanımı kapsamında faaliyetlerine devam eden Süleyman Paşa, Hassa Silahşoru Dede Abdullah Ağa aracılığı ile Ahıska, Azgur, Ahılkelek ve Hırtos kalelerinin tamiri için gerekli olan meblağın 75.000 kuruş olduğunu Babıali'ye bildirmişti. Dede Abdullah Ağa ve kardeşi Haseki Süleyman Ağa, belirtilen bu kalelerin modernizasyon çalışmalarını sürdürmek ve kontrol etmek için aynı zamanda bina emini olarak da atanmıştı. İhtiyaçların dökümü ayrıntılı olarak sunulan defterler İstanbul'a gönderilmişti. Kaledeki eksiklikleri inceleyen mimarlar ve bina eminleri,

[612] Abdullah Temizkan, "Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur", **Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies**, C. IV/Sayı 8, Manisa 2013, s. 29-31.

süratle tamir edilmesi gereken kısımları tespit etmişlerdi. Kış mevsimi yaşandığı için kargirden yapılan duvarların tamiri mümkün değildi. Bu nedenle ilk etapta, kereste getirilmesine öncelik verilerek topların kurulması, tabyaların tesisi-tamiri ve ağaçla mümkün olan kısımlara ağrılık verilmesi planlanmıştı. Kışın tamir edilemeyecek kısımların da 1784 ilkbaharında tamamlanması öngörülmüştü. Bu bağlamda Süleyman Paşa, söz konusu 75.000 kuruşluk meblağın bir an evvel Çıldır'a gönderilmesini talep etmiştir. Buna mukabil, bu meselenin süratle çözümlenmesi gerekmektedir. Zira Süleyman Paşa, Gürcülerin ve Rusların muhtemel saldırıları karşısında savunma hattının zayıf kalabileceğini belirtmektedir. Süleyman Paşa, bu işlerin layığı ile yapılacağı noktasında padişah I. Abdülhamid'in aklında hiçbir şüphenin oluşmaması için, daha önce yaptığı yararlı hizmetleri mesnet olarak göstermiştir[613]. Aşama aşama gerçekleştirelecek tamiratın ilk etabının tamamlanması için 10.000 kuruş Hazine-i Amire'den gönderilmiştir[614]. Ayrıca zahire temini konusunda 128,29 ton buğday, 230,93 ton arpa ve 76,98 ton darının 5.583 kuruşluk bedelinin yarısının Erzurum'dan diğer yarısınında Çıldır'dan tahsil edilmesi istenmiştir[615].

Ahıska Kalesi'ne gönderilecek mevacib bedeli, esasında bölgedeki maddi darlığı ve uzun yıllar süren ihmali gözler önüne sermektedir. Ahıska Kalesi'nde görev

---

[613] BOA, **HAT.**, nr. 25/1251E (5 Safer 1198/30 Aralık 1783); **HAT.**, nr. 25/1251G (5 Safer 1198/30 Aralık 1783); **HAT.**, nr. 9/324J (16 Safer 1198/10 Ocak 1784); Söz konusu tamirat giderlerinin Erzurum'dan gönderilmesine yönelik teklif, bina emini tarafından Babıali'ye sunulmuştur. Mühimmatın sevki Trabzon iskelesi üzerinden yapılacakken, gemi Batum iskelesine gittiği için sevkiyat gecikmiştir. Batum üzerinden Ahıska ve Acara tarafına giden yolların dar ve bozuk olduğu ve daha önceden bu hat kullanılarak hiç sevkiyat yapılmadığı için gemi Batum'dan Trabzon'a geri gönderilecekti. Eski usul doğrultusunda bölgeye mühimmat sevki için kullanılan Trabzon iskelesinden Bayburt yolu kullanılarak Erzurum'a ve ardından Çıldır'a ve en nihayetinde de mühimmat ihtiyacı olan kalelere sevkedilmesi planlanmıştır. Nakliye masrafları ise Trabzon gümrüğü eminine havale edilmiştir. **HAT.**, nr. 25/1251J (Gurre-i Rebiülevvel 1198/24 Ocak 1784); I. Abdülhamid, bölgeye yapılacak olan tahkimat konusunda Erzurum Valisi Timur Paşa ile Süleyman Paşa'nın müşterek hareket etmelerini istemiştir. **HAT.**, nr. 1450/23; Bölgeye gönderilen mühimmatın içeriğinde, kurşun, barut ve top kundakları bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı Çıldır'a ulaşabilmişti ancak bu miktardaki mühimmat ihtiyacı karşılamaya yeterli değildi. **C.AS.**, nr. 1193/53305.

[614] BOA, **C.AS.**, nr. 281/11698 (6 Rebiülahir 1198/28 Şubat 1784); **C.AS.**, nr. 1193/53305; Haziran 1784'te 5.000 kuruş daha Tatar Osman vasıtasıyla bölgedeki kalelerin tamiri için gönderilmiştir. **AE.SABH.I.**, nr. 215/14219 (11 Şaban 1198/30 Haziran 1784); **HAT.**, nr. 16/720.

[615] BOA, **C.AS.**, nr. 1188/53038 (11 Cemaziyelevvel 1198/2 Nisan 1784); Ahıska, Hırtos ve Ahılkelek kalelerine, 25,66 ton buğday, 461,86 ton arpa, 153,95 ton erzen (darı) temin edilmesi ve 1.166,5 kuruşluk ücretlerinin mukataat malından karşılanması için Süleyman Paşa'ya emir çıkarılmıştır. **C.AS.**, nr. 324/13404 (28 Muharrem 1199/11 Aralık 1784); Bir yıl sonra, Ahılkelek, Azgur ve Hırtos kalelerinin Süleyman Paşa tarafından yaptırılan tamiratı esnasında ihtiyaç duyulan 91.899,5 kuruşluk meblağın Çıldır miri malından toplanması için çalışmalar yapılmıştır. **AE.SABH.I.**, nr. 73/5031 (28 Muharrem 1200/1 Aralık 1785).

yapan topçulara 18 yıldır mevacib bedellerinin ödenmediğine dair ilginç bir muhasebe kaydı bulunmaktadır. Ahıska Kalesi topçubaşı vekilinin kardeşi Salih Bey, durumun vehametinin İstanbul'a bildirilmesini Süleyman Paşa'dan istemiştir. Muhasebe kayıtlarında yapılan incelemeler, bu vahim ihmale çözüm üretildiğini göstermektedir. Bu kapsamda 1783-1786 yıllarına mahsuben 1.792,5 kuruşluk mevacib bedeli emval-i miriyeden havale olunmuştu. Ahıska'daki topçuların mevacib meselesinin çözüldüğüne dair Süleyman Paşa'nın bilgi vermesi, kendisine gönderilen emir doğrultusunda ihtiyaçların giderilmesi için çalışmalar yapılması emredilmiştir[616].

Faş, Batum, Soğucak ve Sohum kalelerindeki çalışmalar ise Ahıska, Azgur ve Ahılkelek kalelerindeki kadar net ve öngörülebilir biçimde ilerlememekteydi. Kaleye yardımcı olarak gönderilmesi planan yamaklar[617] konusunda yapılan çalışmalar belirsizliklerle doluydu. Zira bu konudaki tespitleri yapmak ve toplanacak yamakların yazılması görevi Serturnacı Osman Ağa ve Kâtip Hasan Efendi'ye verilmiştir. Osman Ağa ve Hasan Efendi'nin tespitlerine göre yamaklar, Çıldır Eyaleti dâhilindeki Acara-ı Ulyâ, Acara-ı Suflâ ve Mahaçel sancaklarından sekiz ilâ on günlük bir süre zarfında toplanabilecekti. Ancak Süleyman Paşa'nın bildirdiğine göre bu bölgenin ahalisi yaklaşık beş on yıldır itaatten çıkmış ve birkaç eşkıya, halkı kendilerine tabi etmişti. Eşkıya, bunun için pek çok zulüm yapmış ve halkın mallarını da gasbetmişlerdi. Ayrıca sancakbeylerine ödemeleri gereken imdad-ı hazariyye ve diğer vergilerini vermedikleri için isyanları çok daha aşikâr hale gelmişti. Bölgedeki karşıklıklardan dolayı asilerin üzerine gidilememişti. Bu nedenle aralarından yamak olarak yazılanlar, bu görevi beğenmeyip itibar etmedikleri için kalelere gitmemişlerdi. Zira, Soğucak Kalesi'nin Kırım taraflarında zorlu koşullara sahip bir bölge olması ve Sohum Kalesi'nin de Abaza memleketinin içlerinde bulunması nedeniyle bölgenin önde

---

[616] BOA, **MAD.d.**, nr. 17912, s. 1 (5 Cemaziyelahir 1201/25 Mart 1787); Çıldır/Ahıska, Erzurum ve Halep'te süratçi birliklerinin kurulması, Rus ordularının sınırlarda karşılanmasına ve bölgedeki kaleler kuşatılmadan önce yapılacak savunmalarda ateş gücünün arttırılmasına yönelik bir tedbirdi. Çıldır'daki sürat topçuluğunun kurulmasında Süleyman Paşa etkili olmuştu. Bu konular hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Ömer Gezer, Fatih Yeşil, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma", **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı 52, İstanbul 2018, s. 135-180.

[617] Sözlükte "yardımcı, çırak, çıraktan sonra gelen işçi" anlamındaki yamak tabiri, Osmanlı askerî teşkilâtında askerî sınıfların yardımcılarını veya adaylarını ifade etmektedir. Aynı zamanda yamak tabiri, esnaf zümreleri için de kullanılmakla birlikte, çalışmamızda askerî yardımcı anlamında kullanılmıştır. Yamak tabiri için bk. Feridun Emecen, "Yamak", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013, s. 310-311.

gelenleriyle birlikte omuz omuza verilerek muhafaza edilmesi gerekirken, söz konusu şikâyetlerden dolayı bölge ahalisi yamaklık yapmaya rağbet etmemekteydi. Sorunun çözülmesi için söz konusu sancaklarda nizam ve istikrarın sağlanması gerekmekteydi. Bu doğrultuda Süleyman Paşa üç çözüm yolu önermişti. Bunlardan ilki, bölgeye sert ve caydırıcı emirler gönderilmesiydi. İkincisi, Yeniçeri Ocağı'ndan Küçük Çavuş ağa veya bir başka kimseye görev verilerek eşkıya liderleri olarak bilinen Sürmanize Haseki Süleyman, Hemşioğlu Abdullah ve Mahaçel'den Serdaroğlu Taman isimli kimselerin cezalandırılmasıydı. Üçüncü önerisi ise, eğer bu konuda başarılı olunamayacaksa, asi liderleri ile uzlaşma sağlanarak kalelere atanacak yamaklara baş tayin edilmeleri, Süleyman Paşa tarafından İstanbul'a bildirilmiştir. Süleyman Paşa, bu konularda gereken hasassiyeti azamî gayretle gösterdiğini ve görülen aksaklıklarda bir payının olmadığını satır aralarında özenle vurgulamaktaydı. I. Abdülhamid, yamak meselesinin çözümü konusunda Süleyman Paşa'nın önerileri doğrultusunda gerekli adımların atılmasını istemişti[618].

İlerleyen günlerde, Süleyman Paşa'nın ikinci çözüm önerisi doğrultusunda eşkıya liderleri ve bazı taraftarlarına cezaî müeyyide uygulanarak yamakların toplanmasındaki engellerin ortadan kaldırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Sürmanize Haseki Süleyman, Hemşioğlu Abdullah ve Mahaçel'den Serdaroğlu Taman cezalandırılarak devletin tarafına çekilmiş ve yamak reisleri olarak Sohum ve Soğucak kalelerinde işbaşına getirilmişler ancak görev yerlerine henüz varmamışlardır. Konunun ciddiyetle takip edilmesi ve yamak reislerinin faaliyetlerinin denetimi için Yeniçeri Ocağı'ndan Küçük Çavuş görevlendirilmiştir. Diğer yandan Faş Kalesi'ne gönderilmesi planlanan toplam 1.500 yamaktan da hiçbiri buraya gitmemişti[619]. İlerleyen dönemde Süleyman Paşa'nın gayretleri neticesinde Soğucak Kalesi'ne 500 yamağın ulaştığı anlaşılmaktadır. Ancak gönülsüz olarak Soğucak'a gelen yamakların bir kısmı firar etmiş ve bir kısmı da vebadan dolayı ölmüştür. Anapa'dan İstanbul'a gelen Kırımlı Salih Reis'in raporundaki bilgiler, Soğucak Kalesi'de sadece 60-70 yamak kaldığına işaret etmektedir[620].

---

[618] BOA, **HAT.**, nr. 25/1251H, (5 Safer 1198/30 Aralık 1783).
[619] BOA, **HAT.**, nr. 25/1251J (Gurre-i Rebiülevvel 1198/24 Ocak 1784).
[620] BOA, **A.{AMD.**, nr. 28/41 (21 Cemaziyelahir 1201/10 Nisan 1787).

Süleyman Paşa diğer yandan da Sohum ve Faş kalelerine gönderilecek zahirenin teminini yakından takip etmiştir[621]. Kaledeki zahire ihtiyacına yönelik tespitleri, Sohum Muhafızı Keleş Ahmed Bey, Süleyman Paşa'ya iletmişti[622]. Sohum Kalesi'nin muhafazasında görev yapan askerlerin herhangi bir sıkıntı ve darlık durumunda ihtiyaç duyucakları 513,18 ton zahirenin bölgeye gönderilmesini talep etmiştir. Ancak Süleyman Paşa'nın bu talebi doğrultusunda yeterli miktarda zahire tedarik edilememişti. Sohum'a sevkedilen 25,66 ton buğday, kalede görev yapan askerlere dağıtıldığında yalnızca bir aylık ihtiyacı karşılayabilecek miktardaydı. Aynı zamanda Keleş Ahmed Bey'in ifade ettiği üzere son birkaç yıldır kalede görev yapan askerin ihtiyacını karşılayacak miktarda zahire sevki yapılmadığı için durum günden güne kötüye gitmekte ve adeta kıtlık başgöstermekteydi. Bu doğrultuda ortaya çıkan darlığı gidermek üzere Samsun iskelesinde bulunan 230,93 ton buğdaydan 76,98 tonunun Faş'a, 76,98 tonunun da Sohum'a gönderilmesi planlanmıştır. I. Abdülhamid, söz konusu ihtiyacın karşılanması için gerekli izni ve emri vermiştir[623].

Süleyman Paşa'nın, kalelerin tamiri, iaşe ve lojistik açıklarının giderilmesi için ağır bir malî külfetin altına girdiği aşikârdır. Süleyman Paşa'nın bu yöndeki ihtiyaçları finanse etmek için Çıldır Eyaleti'nde mutad olarak toplanan vergilerin yeterli olmadığını ayrıntılı bir biçimde anlatan yazısı, çekilen maddî darlığı gözler önüne sermesi bakımından dikkate değerdir. Konuyla ilgili hükümden anlaşıldığına göre, barış zamanlarında *"imdad-ı hazariyye"*[624] adı altında Çıldır Eyaleti'nde 80 kese akçe

---

[621] Bu bölgeye zahire, kalelerin tamiratı için alet-edavat ve işgücü talebi, I. Abdülhamid'in bu konularda süratle yapılması gerekenlerin yerine getirilmesini bildiren emri için bk. BOA, **A.{AMD.**, nr. 25/68.

[622] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 44/3153 (11 Rebiülevvel 1198/3 Şubat 1784); Sohum Muhafızı Keleş Ahmed Bey'in Süleyman Paşa'ya ilettiği bir diğer husus Sohum taraflarında Abazaların hareketleri olmuştur. Keleş Ahmed Bey'in amcasının oğlu Bekir Bey ile olan husumeti, Bekir Bey'in Abazalar ile ittifak yapmasıyla sonuçlanmıştır. Bekir Bey, Dadyan'a küçük kardeşi Rüstem'i 5.000 kuruş karşılığında rehin olarak vermiştir. Gerçekleşen saldırıyla Sohum tarafına yakın olan bir kale, Abazalar tarafından yıktırılmıştır. Süleyman Paşa yaşanan bu gelişmeler nedeniyle civar kalelerle birlikte bu kalenin de yeniden ihya edilmesi konusunda aracılık etmiş ve bina eminine gerekli izin ve emirlerin çıkarılmasını sağlamıştır. **C.AS.**, nr. 890/38251 (17 Receb 1198/6 Haziran 1784).

[623] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 44/3153 (11 Rebiülevvel 1198/3 Şubat 1784); Süleyman Paşa, ilerleyen yıllarda da Batum ve Faş kalelerine sevkedilecek zahirenin güvenle mahalline ulaştırılması için çalışmalarda bulunmuştur. Bu bağlamda, İsakçı anbarları ve Samsun iskelesinde mevcud bulunan unun bölgeye nakledilmesi hususundaki bir yazısı için bk. **C.AS.**, nr. 1176/52407 (5 Muharrem 1201/28 Ekim 1786).

[624] İmdâdiyye, Osmanlı vergi sisteminde savaş ve barış yıllarına yayılan ve birbirini tamamlayan iki kısma ayrılmıştır. Barış zamanında tahsil edilen İmdad-ı hazariyye, savaş yıllarına has bir vergi olan imdâd-ı seferiyyenin yaklaşık yarısıydı. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Tabakoğlu, "İmdâdiyye", **DİA**, C. 22, İstanbul 2000, s. 221-222.

toplanmaktaydı. Fakat bu meblağ, Süleyman Paşa'nın Çıldır ve civarındaki istihkâmı kuvvetlendirmek üzere giriştiği işlerin faturasını karşılamakta oldukça yetersiz kalmaktaydı. Bu açığı kapatmak üzere Babıali'ye sunulan ara formüle göre, sanki bölgede savaş varmış gibi sefer zamanlarında toplanan *"imdad-ı seferiyye"* vergisinin de imdad-ı hazariyyeye ilave olarak toplanmasını teklif etmiş ve olumlu cevap almıştı[625]. Diğer yandan Süleyman Paşa özverili çalışmalarıyla İstanbul'da dikkatleri üzerine toplamış ve I. Abdülhamid'in doğrudan iltifat ve ihsanlarına mazhar olmuştur. Bu kapsamda bölgedeki tamirat ve tahkimat faaliyetlerinde kullanılmak üzere kendisine I. Abdülhamid tarafından 7.500 kuruş tahsis edilmiştir[626]. Süleyman Paşa'nın Babıali ile olan yakın ilişkileri ilerleyen süreçte de devam etmiştir. İstanbul'da takdir gören Süleyman Paşa'ya, hazine kâtibi aracılığı ile 199 kuruş değerinde kıymetli kumaşlardan oluşan giyecekler ihsan edilmiştir[627].

Süleyman Paşa'nın civar kaleleri tahkim etmekte aceleci davranması ve eksikliklerin bir an evvel kapanmasına yönelik azamî gayretlerinin ne kadar yerinde tedbirler olduğunu, bölgeden gelen istihbarat raporları da destekler niteliktedir. Bölgeye gönderilen Abdullah'ın raporunda burayla ilgili havadisler detaylandırılmıştır. Öncelikli olarak Süleyman Paşa'nın yanına uğrayan Abdullah, İstanbul'dan Süleyman Paşa'ya gönderilen evrakları teslim etmiş ve Faş Muhafızı

---

[625] BOA, **C.ML.**, nr. 116/5159 (Evasıt-ı Rebiülahir 1198/Mart 1784).

[626] BOA, **C.DH.**, nr. 327/16336 (14 Cemaziyelahir 1198/5 Mayıs 1784); Ayrıca bu esnada Çıldır'a gönderilen hazinenin yol güvenliğinin sağlanması konusunda, Üsküdar'dan Çıldır'a varıncaya kadar tüm idarecilere ve görevlilere hitaben hüküm çıkarılmıştır. **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 181, s. 95 (Evasıt-ı Cemaziyelahir 1198/Mayıs 1784); Süleyman Paşa'ya sandık içerisinde değer ve kıymeti tam olarak kayıtlarda belirtilmeyen bir miktar altın gönderilmiştir. **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 182, s. 149; **C.DH.**, nr. 266/13279.

[627] Süleyman Paşa'ya hediye edilen eşyanın mikdarı ve cinsi şu şekildedir: 27,5 kuruş değerinde 1 adet Destâr-ı Hindî, 75 kuruş değerinde 1 adet Câr-şâl, 38 kuruş değerinde 2 adet Şam çetâri kaftan ve entâri ve üstâdiye, 20 kuruş değerinde 1 adet Çuka-yı Niş, 18,5 kuruş değerinde 1 adet Şâlî cübbe ma'a üstâdiye, 16,5 kuruş değerinde Şâlî çakşır, 3,5 kuruş değerinde 1 adet Sandal boğça. **Osmanlı Belgelerinde Karabağ**, haz. Kemal Gurukan…, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s. 116; Çetari/Çitari, ipekle karışık pamuk ipliği ile dokunmuş sarı ve kırmızı çubuklu bir kumaştır. Şam'da dokunan bu kumaş, İstanbul piyasasında rağbet görmekte ve makbul bulunmaktaydı. Şali, şal gibi keşmir keçisi yününden dokunmuş ince ve makbul bir yünlü kumaşın adıdır. Çakşır ise belden uçkurluğa geçirilmiş bir uçkur ile bağlanırdı. Diz kapağından aşağısında baldırı örten kısım birden daralır ve baldırı ayak bileğine kadar bir tozluk gibi sarardı. Askerî sınıftan olan kimselere verilen çakşırın rengi, rütbeye uygun olarak belirlenirken devlet adamlarına verilenlerde ise kişisel zevke göre renk seçimi yapılırdı. Ayrıntılı bilgi için bk. Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, İstanbul 1969, s. 59-60, 77, 214-215; Sandal, bir yolu ipek, bir yolu pamuk olan dallı ve desenli kumaş çeşididir. Fehmi Yılmaz, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Gökkubbe, İstanbul 2010, s. 566.

Halil Paşa'nın yanına gitmek için yola çıkmıştır. Bu esnada Ahıska'ya 18 saat uzaklıkta olan Cakuy (Chakvi/Çakvi)[628] isimli kasabaya İmereti (Açıkbaş) Hanı[629] Solomon (I) ansızın bir baskın vermişti. Çetin muharebelerin gerçekleştiği anlaşılan bu baskında, Solomon mağlub olmuştu. Yolculuğunu sürdüren Abdullah, Batum'a yönelmiş ve güzergâhında çok sayıda ceset görmüştü. Konuyla ilgili ayrıntıları Batum'da olan Abaza Mehmed Paşa'ya sormuştur. Abdullah, Solomon'un sayıları 8.000 civarında olan asker ile Cakuy Kasabası'nı basıp etrafı ateşe verdiğinde, durumu farkeden Abaza Mehmed Paşa'nın adamları ve Batum ahalisinden toplam 200 kişi ile birlikte süratle Cakuy ahalisinin yardımına gittiği bilgisini almıştır. Şiddetli bir muharebenin yaşandığını aktaran Abdullah, Solomon'un 712 adamını Abaza Mehmed Paşa'nın katlettiğini aktarmıştır. Bu tablo karşısında paniğe kapılan Solomon'un adamları firar etmeye başlamış ve Abaza Mehmed Paşa 50-60 kişiyi esir almakla birlikte sayıları 500-600 civarında olan binek hayvanlarını da ele geçirmiştir. Bu yenilginin rövanşını almayı hedefleyen Solomon, kendi memleketine dönüp adam toplamaya ve askerî kuvvetlerinin sayısını arttırmaya başlamıştır. Ne var ki ilerleyen süreçte, bölgede alınan tedbirlerin de caydırıcı etkisiyle Solomon, Abaza Mehmed Paşa'ya bir tavadını gönderip yaptığı yersiz hareketten dolayı pişmanlığını dile getirerek özür dilemişse de Abaza Mehmed Paşa, Solomon'un adamına itimat etmeyip yüz vermeyerek onu memleketine geri göndermiştir[630]. Bu başarısızlığın ve kayıpların akabinde Solomon, Cevdet Paşa'nın aktardığına göre, "*kalben pek ziyâde müte'essir ve münkesîr olmağla"* kahrından helâk olmuştur[631].

Süleyman Paşa, istihkâm ve savunmada eksikliklerin tamamlanması için aynı gayreti uzun süre devam ettirmiştir. Bölgedeki kalelerin tamiratı için büyük masrafların karşılanması, Süleyman Paşa'yı üstesinden kolaylıkla gelemeyeceği çeşitli arayışlara yöneltmiştir. Masrafları karşılamak için Süleyman Paşa'nın Babıali'den talep ettiği 55.000 kuruş, Erzurum Valisi Battal Hüseyin Paşa'nın ayak diretmesi

[628] Tatar-ı Asafi (Sadaret) Abdullah'ın Cakuy olarak bahsettiği yer, Batum-Faş arasında olan bugünkü Chakvi/Çakvi'dir.
[629] Tatar-ı Asafi Abdullah, raporunda Solomon (I)'u Gürcistan hanı olarak takdim etmiştir. Ancak Solomon, Batı Gürcistan'da Açıkbaş (İmereti) hanı olduğu için, metinde İmereti hanı ibaresi daha uygun olacağından bu şekilde yazılmıştır.
[630] BOA, **A.{AMD.**, nr. 25/41, (3 Receb 1198/23 Mayıs 1784).
[631] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. III, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 239.

nedeniyle sürüncemede kalmıştır. Canikli Ali Paşa'nın oğlu olan ve onun ölümünden sonra Erzurum valiliğine atanan Battal Hüseyin Paşa, babasının Hazine-i Amire hesabına kaydedilen muhallefat bedelinden karşılanarak Süleyman Paşa'ya aktarılması istenen 55.000 kuruşu, sadrazamın kendisine bir şukka yazmasına rağmen Çıldır'a göndermemiştir. Belgeden anlaşıldığına göre söz konusu meblağ, Battal Hüseyin Paşa'nın hesabına *"ihsân-ı hümâyûn"* olarak kaydedildiğinden Erzurum valisi oyalayıcı bir tavır takınmıştır. Fakat, Çıldır Eyaleti'nde Süleyman Paşa'nın yürüttüğü kapsamlı tamirat ve tahkimat çalışmaları, nakit ihtiyacını günden güne arttırmaktaydı. Durumun aciliyeti nedeniyle önce sadrazam talepte bulunmuş, sonrasında ise bir ferman çıkarılarak Battal Hüseyin Paşa'nın vakit kaybetmeden 55.000 kuruşu Darphane hesabına göndermesi ve oradan da Süleyman Paşa'ya ulaştırması emredilmiştir[632]. Bölgedeki iaşe ve nakit para sıkıntısı sadece Süleyman Paşa'nın yazışmalarında dillendirilen bir husus değildi. Zira, Faş'ta görev yapan yeniçerilerin zahire kıtlığından dolayı yaşadıkları sıkıntıların *"nihâyet derecesine"* ulaştığı Sohum'dan gelen tahrirata da yansımıştır. Erzurum Gümrüğü emini, elinde mal kalmadığı için Faş'a gönderilmesi istenen 1782-1784 senesi mevacibine mahsub olarak 5 kese akçe tutarındaki zahireyi bölgeye sevkedememişti. I. Abdülhamid, Faş'ta görev yapan yeniçerilerin daha fazla zorda kalmaması için, durumun Defterhane-i Amire'ye bildirilmesini ve çözüm yollarının aranmasını emretmiştir[633].

Süleyman Paşa'nın tamir ve tahkimi ile yakından ilgilendiği kalelerin bir diğeri de Çıldır-Kars arasında stratejik bir mevki olarak değerlendirilen Ardahan Kalesi olmuştur. Bölgedeki durumun hassasiyetine binaen buranın savunmasına önemli katkılar sunma potansiyeline sahip olan Ardahan Kalesi'ndeki ihtiyaçların tespit edilmesi işi Mimar Ağası Musa'ya havale edilmişti. Musa Ağa, bu konuda bilgi ve tecrübesine güvendiği Hassa mimarlarından Nuh Halife'yi, tabya ve siperleri zamanla

---

[632] BOA, **C.ML.**, nr. 576/23645 (Gurre-i Rebiülevvel 1200/Ocak 1786); Battal Hüseyin Paşa, nakit para konusunda ayak direttiği gibi, Şam Valiliği'ne atandığında da Çıldır ve havalisine ulaştırılacak olan mühimmatın naklinde sorun çıkarmıştır. Çıldır ve havalisine sevkedilmek üzere gönderilen mühimmatın bir kısmını zimmetine geçirerek Şam'a gitmiş ve bu nedenle eksik kalan mühimmat Çıldır ve civarının savunmasında zaafiyete neden olmuş, nihayetinde ise Süleyman Paşa'nın girişimleri sonucunda mühimmat mahalline ulaştırılmıştır. Bu konuların tafsilatı için bk. **AE.SABH.I.**, nr. 34/2600 (3 Cemaziyelevvel 1201/21 Şubat 1787); **C.AS.**, nr. 648/27260 (28 Cemaziyelevvel 1201/17 Nisan 1787).

[633] BOA, **HAT.**, nr. 25/1231.

tahrip olan Ardahan Kalesi'nde yapılacak keşif çalışmalarını tamamlaması için görevlendirmişti. Nuh Halife'nin yaptığı tespitlere göre Ardahan Kalesi'nde 108 topçu ve 68 cebeci görev yapmaktaydı. Kalede görev yapan personelin 1198/1783-1784 senesine mahsuben hakları olan 2.536,5 kuruş değerindeki mevacibleri Erzurum Gümrüğü mukataasından havale olunmuştu. Fakat Ardahan Kalesi'nden beklenen yararlılığın sağlanması için kalan mevacib bedelinin ödenmesi ve asker sayısının süratle arttırılması gerektiği, Nuh Halife'nin tespitleri arasındaydı. Ardahan Kalesi'ndeki çalışmalarını bir keşif defterinde toplayan Nuh Halife'nin İstanbul'a bildirdiğine göre tüm eksikliklerin giderilmesi için toplam 35.000 kuruş masraf yapılması gerekmekteydi[634].

Aradan çok geçmeden Süleyman Paşa'nın talebi doğrultusunda Ardahan Kalesi'ne 10 adet kebir ve şahi toplar Yeniçeri Ocağı tarafından tayin olunan bir çavuşun nezaretinde Trabzon'a ulaştırılmıştı. Trabzon Gümrüğü eminine yazılan hükme göre, topların bedeli ve nakliyesi, Trabzon Gümrüğü malından karşılanacaktı[635]. Yine aynı tarihlere tesadüf eden dönemde, Çıldır Eyaleti dâhilindeki kalelerin takviye ve istihkâmları için 500 kantar (28,22 ton) barut, 150 kantar (8,47 ton) kurşun, 150 aded sargı keçenin Enderun-ı Hümayun cephanesi mevcudundan gönderilmesi kararlaştırılmıştır[636]. Süleyman Paşa, kalede görev yapan askerin sayısını arttırmak için Acara ve civarındaki sancaklardan 500 piyade toplamış ve ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli yazışmaları yapmıştır[637]. Süleyman Paşa'nın taleplerine kayıtsız kalmayan Babıali, Çıldır kalelerinde kullanılmak için Hazine-i Amire'den 25.000 kuruş nakit para çıkararak Hassa Silahşoru Salih Bey'e, Süleyman Paşa'ya ulaştırmak üzere teslim etmiştir[638]. Süleyman Paşa'nın Nisan 1787 tarihli bir tahriratına göre, bu tarihte toplar mahallerine ulaştırılmıştı[639].

---

634 BOA, **C.AS.**, nr. 894/38481 (17 Cemaziyelevvel 1200/18 Mart 1786).
635 BOA, **C.AS.**, nr. 765/32322 (4 Şaban 1200/2 Haziran 1786); Mühimmatın miktarı artınca Erzurum Gümrüğü'nden de masrafların karşılanması istenmiştir. Mühimmatın nakliye güzergâhı, İstanbul'dan deniz yoluyla Trabzon'a, oradan Erzurum'a olacak şekilde ayarlanmıştı. Erzurum'da ise, Kars ve Çıldır tarafına gidecek olanlar ayrılıp Erzurum Gümrüğü emini vasıtasıyla mahalline ulaştırılmak üzere yola çıkarılacaktı. **C.AS.**, nr. 763/32214 (12 Şaban 1200/10 Haziran 1786).
636 BOA, **C.AS.**, nr. 309/12767 (9 Cemaziyelahir 1200/9 Nisan 1786).
637 BOA, **C.AS.**, nr.306/12644 (20 Şaban 1200/18 Haziran 1786).
638 BOA, **C.ML.**, nr. 559/22948 (7 Ramazan 1200/4 Temmuz 1786).
639 BOA, **C.AS.**, nr. 1092/48205 (27 Cemaziyelahir 1201/16 Nisan 1787).

Gönderilen 25.000 kuruş Süleyman Paşa tarafından teslim alındığında, 5.000 kuruşu Ahılkelek, Hırtos ve Azgur kalelerindeki piyadelerin ulufeleri için, geri kalan 20.000 kuruşu ise Ahıska'da geçici olarak ikamet eden Lezgilerin ihtiyaçlarının giderilmesi için harcanmıştır[640]. Daha sonraki süreçte, Lezgilerin hala Ahılkelek taraflarında kalmaya devam edip etmedikleri veya Dağıstan taraflarına dönüp dönmedikleri ise Babıali'de merak uyandıran bir konu olmuştur. Bu bağlamda, bölgeden sağlıklı bilgi akışının sağlanması için Süleyman Paşa'dan başka diğer iki önemli haber kaynağı, Erzurum Valisi Battal Hüseyin Paşa ve Van Valisi Ahmed Paşa taraflarından durumun tahkik ettirilmesi ve raporların İstanbul'a ulaştırılması istenmiştir[641]. Zira İstanbul'da, Umm Han ile Lezgi askerlerinin ayrı ayrı değerlendirildiğine ve masraf yapıldığına dair Süleyman Paşa'nın masraf göstermesine şüpheyle yaklaşılmıştır. Süleyman Paşa'dan yeniden giderlere dair açıklama istenmiştir. Süleyman Paşa, önceden yazdığı gerekçeleri biraz daha detaylandırmıştır. Buna göre Gürcistan'daki Vahan Kalesi'ne akın düzenleyen Umm Han'a ve Çıldır'da kalan 3.000 Lezgi askerlerine, konakladıkları süre boyunca yapılan masraflara ve civar kalelere toplam 25.000 kuruşun harcandığını tekraren ifade etmiştir[642]. Babıali'nin söz konusu 25.000 kuruşun üzerinde ısrarla durmasının nedeninde, Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'nın Süleyman Paşa'nın İstanbul'dan para koparmak için sürekli masraf kalemleri icat ettiğini öne sürerek çıkardığı şayia etkili olmuştur[643]. İshak Paşa'nın bu yönde iddialarda bulunmasının esas nedeni, daha sonraki süreçte Süleyman Paşa'nın görevden alınmasına yönelik bir zemin hazırlama hamlesidir. Çalışmamızın Çıldır'daki iktidar ve güç mücadelelerini konu alan kısmında, Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'nın bu faaliyetleri daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

---

[640] BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 192/12863 (23 Zilkade 1200/6 Eylül 1787); **C.AS.**, nr. 1180/52584 (16 Rebiülahir 1202/25 Ocak 1788).

[641] BOA, **HAT.**, nr. 21/1014.

[642] *"Umm Han'ın askeri başka ve Lezgi askeri başka mıdır? İkisi dahi fırka-i vâhide midir? Fırka-i vâhide olduğu hâlde hem zahire ve hem nakid akçe verilmesi ne hikmete mebnidir?"* BOA, **C.ML.**, nr. 109/4801 (24 Rebiülahir 1202/2 Şubat 1788); Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 134.

[643] İshak Paşa'nın Süleyman Paşa'nın hazineden fazla para çıkarmaya çalıştığına yönelik iddiaları hakkında bk. **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri**, I, (haz. İsmet Demir…), Ankara 1992, s. 95-97.

2. Çıldır Ulemasından Halil Efendi'yi Azerbaycan ve Dağıstan Hanlıklarına Göndermesi

Süleyman Paşa, Çıldır ve civarındaki bölgelerin tahkimatıyla ilgilenirken diğer yandan da bölgedeki yerel güç odakları olan hanlarla ilgili kapsamlı çalışmalar yürütmüştür. Çıldır ulemasından Halil Efendi'yi uzun bir yolcuğa gönderen Süleyman Paşa, hanların siyasî tutumlarını ve idarî tasarruflarını ayrıntılı bir biçimde tespit ettirme gayreti içerisinde olmuştur. Bu doğrultuda Babıali'ye bilgiler sunarak Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da uygulacağı politikaların şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Süleyman Paşa tarafından İstanbul'a 6 Temmuz 1784 tarihinde ulaştırılan rapor, bölgenin güvenliği bakımından hanlıklarla kurulması hedeflenen ittifaka dair kapsamlı ayrıntılar ihtiva etmektedir. Bu rapor, Süleyman Paşa'nın bölgedeki hanlıklarla temasa geçmesi ve onların desteğini yanına çekmeye yönelik faaliyetleri hakkında yol gösterici niteliğe sahiptir. Ruslar, Tiflis Hanı Erekli Han'ın kendilerine tabi olduğu için Ananur yolundan gönderilmek üzere bir miktar asker ve mühimmat taahhüdünde bulunmuşlardı. Ayrıca Azerbaycan hanları Tiflis üzerine herhangi bir yağma ve çapul hareketi gerçekleştirirlerse, doğrudan Rusya'ya karşı düşmanlık yapmış gibi kabul edileceğini tehditvâri bir dille bildirmek üzere elçi göndermişlerdi. Rusların bu hamlesine dair haberler, Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa, Erzurum Valisi Darendeli Mehmed Paşa ve Çıldır Valisi Süleyman Paşa'ya ulaşmış ve bilginin doğruluğu anlaşıldıktan sonra harekete geçilmiştir. Bu haberler üzerine Babıali, Azerbaycan ve Dağıstan hanları ile ahalisinin ittihâd-ı İslâm üzere olduklarını ve biraraya gelerek Rusya'ya karşı birleşmelerinin sağlanması için Süleyman Paşa'yı görevlendirmiştir. Ayrıca bu birliği tesis etmek amacıyla Azerbaycan ve Dağıstan hanlarına da gerekli emirler çıkarılmıştır. Hoy Hanı Ahmed Han'ın da ittifaka dâhil olması için Süleyman Paşa aracılığı ile İstanbul'dan hediyeler gönderilmiştir[644].

[644] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 3 (17 Şaban 1198/6 Temmuz 1784); Bu hediyeleri, Hassa Silahşorlarından Salih Bey'in mahalline ulaştırmakla görevlendirildiği, ancak hanlıklar arasındaki karşılıklardan dolayı beklenen süre içerisinde teşrifatı sahiplerine götüremediği anlaşılmaktadır. Bu konuda araştırma yapılmış ve Salih Bey'in yoluna devam edebilmesi için gerekli yardımların yapılması konusunda Süleyman Paşa gönderdiği tatarı vasıtasıyla araştırmalar yaptırmıştır. **HAT.**, nr. 27/1288 (1199/1784-1785).

Süleyman Paşa, Azerbaycan hanlıklarının tutumunu ve Tiflis Hanı Erekli Han'ın, Rusya ile geliştirdiği iş birliğini daha doğru bir şekilde kavrayabilmek için güvendiği adamlardan ulemaya mensup Halil Efendi'yi görevlendirmiştir. Halil Efendi, uzun bir yolculuğa çıkarak hanları tek tek ziyaret edip hususî meclislerine katılarak görüşlerini almıştır. Halil Efendi'nin gerçekleştirdiği temaslar doğrultusunda kayda geçirdiği bilgiler, Süleyman Paşa'nın hazinedarı İbrahim Efendi vasıtasıyla İstanbul'a ulaşıtırılmıştır. Halil Efendi'nin öncelikli görevi tüm Azerbaycan hanlıklarının Osmanlı Devleti yanında yer almasını sağlamak için Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ve Hoy Hanı Ahmed Han arasında bir ittifak kurmaktı. Bu doğrultuda ilk ziyaret Hoy Hanı Ahmed Han'a yapılmıştır. Halil Efendi burada iki gece kalmış ve Ahmed Han'ın hususî meclisinde Süleyman Paşa'nın ilettiği konuları görüşmüşlerdir. Hoy ve Karabağ hanlıkları arasında kız alıp vermeden dolayı akrabalık bağları kurulmuş olduğundan, Halil Efendi'nin bu hanları ittifaka dâhil etmesi zorlu bir çalışmayı gerektirmemiştir. İttifak çağrısına olumlu yanıt veren Hoy Hanı Ahmed Han, Dağıstan ümerasından Usumi Hanzâde Ali Bey, Cenketay Ahmed Han'ın kardeşi Ali Sultan ve Şemhalzâde Has Polad Bey, Nevsâl Mehemmed Hanzâde Sürhay Bey, Ali İskender Bey, Anzurey Beyi ve mevcudu 10.000 civarında olan Lezgi askerinin tüm mevcuduyla birlikte Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın maiyetinde olduğunu bildirmiş ve bu konuları açıklayan mektubunu Halil Efendi'nin yanına verdiği muteber adamıyla birlikte göndermiştir[645].

Halil Efendi buradan hareketle Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ı ziyaret etmiştir. İbrahim Halil Han, bölgedeki hanlar arasında askerî bakımdan en fazla nüfuz ve itibara sahip hanlardan biriydi. Bu ziyarette de yapılan görüşmeler, İbrahim Han'ın hususî meclisinde Karabağ'ın önde gelen kişilerinin katılımıyla Şuşa Kalesi'nde gerçekleşmiş ve beş gün sürmüştür. İletilen hususlar, Rusya tehdidi karşısında oluşturulacak ittifakın temel esaslarını belirlemesi bakımından önem arzetmektedir. Konuyla ilgili endişeleri Halil Efendi İbrahim Han'a aktardığında, var olan tehdit karşısında tarik-i müstakim üzere olan Müslümanların Nisâ Sûresi 59. Âyet'inin bir kısmı iktibas edilerek[646] bu emir doğrultusunda, *"ulü'l-emre itâat"* ederek bir araya

[645] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 3; **HAT.**, nr. 16/720, leff 2.
[646] Kur'ân-ı Kerîm'de Nisâ Sûresi'nin 59. Âyeti'nin tamamı şu şekildedir: *"Yâ eyyuhâ-llezîne âmenû atî'ûllâhe veatî'û-rrasûle ve ulî-l-emri minkum fe-in tenâza'tum fî şey-in feruddûhu ilallâhi ver rasûli*

geleceklerini ifade etmiştir. Böylelikle, dinî argümanlar kullanılarak Müslüman hanların, İslâm dünyasının en güçlü devleti olan Osmanlı Devleti'nin çatısı altında Rusya'ya karşı birleşmesinin sağlanması hedeflenmiştir. İbrahim Halil Han, Osmanlı Devleti tarafından böyle bir görev ile onurlandırılırsa gereğini yerine getireceğini ifade etmiştir[647].

Süleyman Paşa'yı temsilen Karabağ Hanı ile görüşmelere bu minval üzere devam eden Halil Efendi, görüşmenin devamında İbrahim Halil Han'dan ek güvenceler de almıştır. İbrahim Halil Han, Halil Efendi'ye, çok eski zamanlardan beri Süleyman Paşa ve Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa ile birlikte hareket ettiklerini ve her zaman uyum içinde çalıştığını ifade etmiştir. İbrahim Halil Han, geçmişte kurulmuş olan bu güçlü iş birliğinin gereği olarak Süleyman Paşa'nın gönderdiği Halil Efendi'nin yanına, güvendiği adamlarından Molla Mehemmed Efendi'yi vermiştir. Molla Mehemmed Efendi'nin görevi, Halil Efendi'ye diğer Azerbaycan hanlıklarına yapacağı ziyarette eşlik etmek, İbrahim Halil Han'ın Osmanlı Devleti'nin yanında olduğunu bildirmek ve Azerbaycan hanlarını da Osmanlı Devleti ile beraber çalışmaya ikna etmekten ibaretti[648]. İbrahim Halil Han, Halil Efendi ile yaptığı görüşmelerin içeriğini Hoy Hanı Ahmed Han'a da bildirmiştir[649].

Diğer yandan bölgedeki hanlıklar arasında olan iç çekişmeler de sonlandırılmaya çalışılmıştır. Zira, Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ile Derbend ve Kuba Hanı Fethali Han arasındaki şiddetli uzlaşmazlığı, Rusya tehlikesinin yükselişi karşısında Usumi Han aracılık ederek *"birbirlerimize adâvet ve muhâsamet şân-ı ehl-i İslâm değildir"* deyip sonlandırmaya çalışmıştır[650].

Halil Efendi'nin bu görüşmeden sonraki seyahat rotası da belirlenmiştir. Buna göre Halil Efendi, Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın yanına verdiği adamla birlikte, Şeki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han'a, Şamahı Hanı Ağası Han'a ve

---

in kuntum tuminûne billâhi velyevmi'l-âhiri zâlike hayrun ve ahsenu te'vîlân/Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir." **Kur'an-ı Kerim Meâli**, haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 97-98.

[647] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 1; **HAT.**, nr. 16/720, leff 2.

[648] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 1.

[649] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 2.

[650] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 3 (17 Şaban 1198/6 Temmuz 1784).

Mehemmed Said Han'a gitmiştir. Buralarda gerekli temaslar kurulduktan sonra, bu hanları temsilen yanına aldığı yeni adamlarla birlikte, Derbend ve Kuba Hanı Fethali Han'ı ziyaret etmişlerdir[651]. Hoy Hanı Ahmed Han ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han ile akrabalık bağları bulunan Tebriz hanının kardeşi ile Urmiye ve Nahçıvan hanları dâhil olmak üzere bölgenin tamamında etkin olan hanlar kendilerine tabiydiler. Hoy Hanı Ahmed Han, kendine bağlı olan Erdebil ve civarındaki yerler, Osmanlı Devleti'nin yardımını beklediği için bu yardım gerçekleşmezse, mecburen Rusya'ya tabi olacaklarını bildirmişti[652].

Bu temaslar sırasında toplanan bilgilerin tamamı yol güvenliğinden endişe edildiği için Derbend ve Kuba Hanı Fethali Han alınacak tedbirlere dair mektubunda detaylandıramadığı tüm ayrıntıları sözlü olarak Halil Efendi'ye ifade etmiş, Şeki ve Şirvan ile Şamahı hanları ise belirledikleri ilkeleri tüm ayrıntılarıyla Süleyman Paşa'ya mektup göndererek bildirmişlerdir[653].

Halil Efendi'nin Şeki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han'dan edindiği bilgilere göre, Tiflis Hanı Erekli Han eskiden beri kendilerine tabiydi. Yine Halil Efendi'nin edindiği izlenime göre, Erekli Han yalnızca Mehemmed Hasan Han'dan çekinmekteydi. Ancak bu dönemde Erekli Han'ın Rusya'ya tabi olması ve Şeki ve Şirvan Hanlığı'nın iç çekişmeleri dolayısıyla Tiflis üzerinde herhangi bir yaptırım güçleri kalmamıştı. Durumu değerlendiren Halil Efendi, Osmanlı Devleti tarafından Erekli Han'a karşı Şeki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han'ın desteklenmesi, iaşe ve lojistik ihtiyaçlarının karşılanması yönünde görüş bildirmiştir. Diğer yandan Mehemmed Hasan Han'ın, Ardahan'daki gelişmelerden de haberdar olduğu ve Süleyman Paşa'yı bilgilendirdiği anlaşılmaktadır. Mehemmed Hasan Han'ın ulaştırdığı bilgilere göre, Hazar Denizi'nde olan Rus tüccar gemilerine verilen emir uyarınca ticaret erbabının yüklerini bir gemide toplamaları, boş kalan gemilere ise un ve zahire yüklenip Babülebvab (Derbend) tarafına göndermeleri istenmiştir. Ancak Rusların bu yönde bir tahkimatı henüz gerçekleşmemiştir. Yalnızca Ruslara ait 16 topun bulunduğu bir gemi bölgede görülmüştür. Bundan sonraki süreçte, bahsi geçen

[651] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 3 (17 Şaban 1198/6 Temmuz 1784).
[652] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 3 (17 Şaban 1198/6 Temmuz 1784).
[653] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 3 (17 Şaban 1198/6 Temmuz 1784).

bölgelerdeki gelişmelere dair haber akışının sağlanmasından Şeki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han sorumlu tutulmuştur[654].

Mehemmed Hasan Han'dan İstanbul'a gelen daha ayrıntılı bilgilere göre, Halil Efendi burada beş gün konaklamış ve hanın hususî meclisinde Süleyman Paşa'nın kendisine bildirdiği konularla ilgili kapsamlı müzakereler yapmışlardır. Belgede geçen ifadeye göre Mehemmed Hasan Han'ın *"mahrem-i esrârı"* olan Abdullah Efendi, İsmail Efendi ve Hacı Mirza Mehemmed bu görüşmelerde hazır bulunmuşlardır. Bu görüşmelerden çıkan netice, mektupla İstanbul'a bildirilmiştir. Buna göre, Şeki ve Şirvan hanlarının eskiden beri Osmanlı padişahının hizmetinde bulunma onurunu taşıdıkları ifade edilmiştir. Ardından, geçmişte Osmanlı-İran münasebetlerinde, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak yararlılık gösterdikleri vurgulanmıştır. Daha önce Nadir Şah, Mehemmed Hasan Han'ın babası Hacı Çelebi Han üzerine saldırdığında, büyük bir muharebenin vuku bulduğunu, Şeki ve Şirvan Hanlığı'ndan pek çok şehit verilmesine rağmen İran şahının top ve mühimmatını geride bırakarak çekilmeye mecbur kaldığını anlatmıştır. Nadir Şah mağlub edildikten sonra, yine babası Hacı Çelebi Han zamanında Tiflis Hanı Erekli Han'ın da bir defa Car (Balaken)'da ve bir defa da Gence'de hezimete uğratıldığına ve böylelikle üstünlük sağlandığına değinilmiştir[655].

Hacı Çelebi Han'ın gösterdiği bu yararlılıktan memnun olan Osmanlı Devleti, kendisine teşrifât-ı hümayun kaideleri doğrultusunda hediyeler göndererek sembolik anlamda da ifade ettiğini Mehemmed Hasan Han aktarmıştır. Georgievsk Antlaşması'ndan sonra, Tiflis Hanı Erekli Han'ın Rusya'ya tabi olarak intikam almaya kararlı bir şekilde niyetlendiği değerlendirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Rusya'nın desteğini sağlayarak hanlıkları istila etme niyetinde olan Erekli Han, Ananur yolunu tamir ettirerek bölgede üstünlük sağlamayı hedeflemekteydi. Bu değerlendirmeler ışığında Mehemmed Hasan Han, topraklarının Erekli Han ve Rusya istilasına açık kalmaması için asker toplayacağını ve gerekli hazırlıkları yapacağını beyan etmiştir[656].

---

[654] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 1.
[655] Mahmud İsmailov, **Azerbaycan Tarihi**, çev. Vefa Kurban, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 255.
[656] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 2.

Halil Efendi'nin Şeki ve Şirvan Hanlığı'ndan sonraki durağı Şamahı Hanlığı olmuştur. Şamahı Hanı Ağası Han ile kapsamlı bir görüşme gerçekleştiren Halil Efendi'nin buradaki ziyareti iki gün sürmüştür. Aynı zamanda buradaki görüşmelere, Şamahı Hanı Ağası Han'ın kardeşi Mehemmed Said Han da dâhil olmuştur. Her iki han da *"ehl-i sünnet vel-cemâ'at"* olduklarını vurgulayarak Osmanlı padişahına bağlılıklarını yine Karabağ Hanı İbrahim Halil Han gibi *"ulu'l-emre itâ'at"* kavramını ön plana çıkarak vurgulamışlardır. Şeki ve Şirvan hanı ile mutabakata varılan hususlara kendilerinin de dâhil olduklarını söylemişlerdir. Mehemmed Said Han bu görüşmelerde ayrıca, Rusya'nın askerlerini Kızlar, Mozdok ve civar kalelerde topladıklarını ifade etmiştir. Sürhay Hanzade Mehemmed Han oğlu Abdullah Bey'in ifadesiyle söz konusu kalelerdeki birliklerin başında *"Potemkin gavadı"* bulunmakta ve komutasındaki birliklerinin mevcudunun 100.000 civarında olduğunu bildirmekteydi. Rusya buradaki tahkimatını meşru bir zemine oturtmak ve hanların muhalefetini önlemek için Dağıstan, Şirvan ve Derbend hanlarına elçiler göndererek her birine çeşitli hediyeleri, Halil Efendi'nin buraya gelmesinden 20 gün önce ulaştırmıştı. Ancak bu elçilerin bekledikleri teveccüh, hanlar tarafından kendilerine gösterilmemişti. Rus Generali Potemkin, burada umduğunu bulamayınca Derbend ve Kuba Hanı Fethali Han'a elçi göndermiş ve bilvesile Kızlar Kalesi sakinlerinden Hacı Mirza Bey ile bir mücevher enfiye kutusu ve bir miktar nakit parayı ulaştırmıştır. Rusya'nın bu son teşebbüsünün Halil Efendi'nin, Kuba Hanı Fethali Han'ın yanına gelmeden beş gün evvel gerçekleştiğini, Şamahı hanı Halil Efendi'ye bildirmiştir[657].

Şamahı Hanı Ağası Han'dan Süleyman Paşa'ya gönderilen başka bilgiler, Derbend, Bakü, Gilan ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerindeki Rus faaliyetlerine dair daha fazla ayrıntı sunmaktadır. Bakü sahillerinde birkaç defa Rus gemileri boy göstermişti. Bu gemilerden birinin içerisinde, 20 top ve sayıları 100'den fazla asker vardı. Esasında Bakü civarında görülen tam teşekküllü Rus gemilerinin gerçek amacının ne olduğu tam olarak tespit edilememişti. Ancak, bölge üzerindeki varlıklarını güçlü bir şekilde hissettirmeyi hedefledikleri, durumu izah eden en makul açıklama olmalıdır. Diğer yandan bölgede sadece Tiflis Hanı Erekli Han'ın Rusya ile iş birliği içerisinde olmadığı, Gilan Hanı Hidayet Han'ın da Rusya ile yakın ilişkiler

[657] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 2.

geliştirdiği anlaşılmaktadır. Gilan hanı ile Rusya arasındaki mutabakatın somut göstergesi olarak Rusya'ya ait 100 askerin Hidayet Han'ın yanında bulundurulduğu görülmektedir. Hatta Hidayet Han'ın yakın adamlarından biri, bahsi geçen Rus birliğinin başında seraskerlik dahi yapmaktaydı. Bu esnada Erekli Han da boş durmayıp Azerbaycan hanlıkları üzerine bir harekât gerçekleştirmişti. Erekli Han'ı kullanarak Osmanlı topraklarına sızma gayreti içerisinde olan Rusya'nın bu girişimi, Şeki ve Şirvan hanının gösterdiği başarılı savunma neticesine amacına ulaşamamıştır. Rus tehdidi karşısında, Çelebizade Mehemmed Hasan Han, Şuşa Hanı İbrahim Halil Han ve diğer hanlar ile Dağıstan ümerası ittifak kurmuşlardır. Rusya, şartlar elvermediği için amacına ulaşamasa da Erekli Han ile kurduğu iş birliğini güçlendirmek gayesiyle hediyeler göndermeye devam etmiştir. Bölgeden ulaşan diğer haberlere göre, Şeki ve Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han'ın Erekli Han'ı ve Derbend bölgesini gözetim altında tutacağı anlaşıldıktan sonra Rusya, Erekli Han'a taç, taht, kılıç, demir topuz (debbuz), donatılmış at ve saat gibi hediyeler göndermiştir. Aynı zamanda, Erekli Han'ın çocukları da ihmal edilmemiş onlara hazine, değerli mücevherler ve hediyeler gönderilmiştir[658].

Rusya ve Erekli Han'ın faaliyetlerine set çekmek için ittifaka dâhil olan Dağıstan ümerasının aldığı tedbirlere dair gelen bilgilere göre: Sürhay Han'ın torunlarından Ömer Bey, Dağıstan'ın Tiflis'e yakın Çarukale? denilen yerleşim yerinde sayıları 10.000'den fazla silahlı Lezgi askeri toplamıştı. Ancak Ömer Bey'in bölgeyi tahkim etmek üzere çağırdığı Lezgiler bu kadarla sınırlı kalmamış ve zamanla sayıları artmıştı. Söz konusu tahkimat hakkında Süleyman Paşa'yı bilgilendiren Ömer Bey, ne zaman ve nasıl harekete geçeceklerini ve bölgeye intikal ettirilecek süvari birliklerinin neden geciktiğine de açıklık getirmişti. Süvari birliklerinin yol güzergâhında bulunan üç nehrin debileri yükseldiği için söz konusu gecikmenin yaşandığını bildirmişti. Süvarilerin sevkindeki aksaklıkların üstesinden gelinmesi için 1785 Haziran ayında üç nehrin debilerinin azalacağını ve o vakit geldikten sonra gerekli sevkiyatın tamamlanacağını iletmiştir[659].

---

[658] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 1.
[659] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 3 (17 Şaban 1198/6 Temmuz 1784).

Süleyman Paşa bu durumu İstanbul'a aktarmış ve Çarukale? civarına sevk edilen Lezgi taifesinin bahşiş ve günlük giderlerinin karşılanması, komutanlarına da hilat, bahşiş ve hediyeler gönderilmesi ile birlikte hepsinin tayinat ve ulufeye ihtiyaçlarının nasıl çözüme kavuşturulacağını iletmişti[660].

Georgievsk Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın Kafkasya'daki stratejik işbirlikçisi haline gelen Erekli Han'ı korumak ve yönlendirmek için Budnaşyev'i maiyetine verdiği ve onun aracılığı ile Süleyman Paşa'yla irtibat kurduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa'nın bölgedeki diğer hanlarla ittifak arayışlarına denk gelen bu süreçte Budnaşyev'in Tiflis'te 3.000 askerle ikamet ettiği ve Erekli Han ile beraber Gürcistan'daki nizamı korumakla görevli olduğu Süleyman Paşa'ya ulaşan haberler arasındaydı. Eğer Tiflis ve Gürcistan taraflarına Osmanlı Devleti'ne bağlı unsurların bir tecavüzü olursa gereken cevap verilecekti. Bu konuda Budnaşyev, doğrudan Rus İmparatoriçesi II. Katerina tarafından tam yetkili kılınmıştı. Tiflis hanının yanındaki Rus temsilcisinden Süleyman Paşa'ya gelen tahriratta, Erekli Han'ın Rusya'ya tabi olduğu, eğer kendisine dostluk gösterilirse Rusya'nın dostluğunu, düşmanlık gösterilirse de Rusya'nın düşmanlığını kazanacağı te'kiden bildirilmişti. Rusya ile Erekli Han arasında kurulan dostluğu kuvvetlendirmek ve güvence altına almak için Erekli Han'ın iki oğlu (Mirian ve Bribe?) rehin olarak II. Katerina'nın yanına gönderilmişti. Rusya'nın Tiflis'e yerleşme sürecinde, İrim adındaki başka bir yüzbaşının da Gürcistan'ın muhafazası için Erekli Han'ın maiyetine verildiği ve Yüzbaşı İrim'in komşuluk hukukundan kaynaklanan kuvvetli bağlara mütenasip olarak güçlü bir iş birliği kurmak için faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır[661].

1785 yılı içerisinde, Hoy Hanı Ahmed Han'ın Süleyman Paşa'ya gönderdiği mektupta, Tataristan ve Lehistan'ı istila eden Rusya'nın Tiflis Hanı Erekli Han ile kurduğu ittifakın neticesi olarak bölgede daha da avantajlı konuma gelmemesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Azerbaycan hanlıklarının yekvücud olarak Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması ve Rusya'ya karşı harbe girişmesi için hanlara,

---

[660] BOA, **HAT.**, nr. 16/720, leff 3 (17 Şaban 1198/6 Temmuz 1784).

[661] BOA, **HAT.**, 16/720, leff 3 (17 Şaban 1198/6 Temmuz 1784); Erekli Han'ın oğullarının II. Katerina'ya gönderildiğine dair gelen bilgi, Osmanlı istihbarat kaynaklarıyla da doğrulanmıştır. Bk. **HAT.**, 16/720, leff 2.

Süleyman Paşa'nın Hazine Kâtibi İbrahim Efendi vasıtasıyla hediyeler gönderilmiştir. Bu amaç doğrultusunda Dağıstan, Azerbaycan ve Gürcistan taraflarındaki hanlara birer adet murassa saat, 1.000 adet cedid-i nısfiyye ve 1.000 adet de cedid-i rubiyye gönderilmiştir[662].

Süleyman Paşa'nın hanlıklar arasında kurmaya çalıştığı birlik, esasında bölgedeki Rusya ve Erekli Han tehdidinden kaynaklanmaktaydı. Erekli Han bundan sonraki süreçte daha aksiyoner bir tutum takınarak Revan'ı hâkimiyeti altına almaya çalışacaktır.

3. Erekli Han'ın Revan Harekâtı

Revan tahtının Hüseyin Ali Han'ın ölümüyle boşalması, beraberinde iktidar çekişmelerini de alevlendirmişti. Hüseyin Ali Han'dan sonra tahta geçen Gulam Ali Han ve diğer Azerbaycan hanları, Erekli Han'ın Ruslara yakınlaşması ve saldırgan hareketleri dolayısıyla rahatsızlık duymaktaydı[663]. Gulam Ali Han ve kardeşinin katliyle neticelenecek olan olaylar böylelikle başlamıştı.

Gulam Ali Han'ın Revan'da iktidara gelmesiyle birlikte, tahtın en güçlü adaylarından biri olan Ahmed Sultan, Revan'ı terketmek zorunda kalmıştı. Ahmed Sultan, Revan Hanlığı'nın en zengin ve en etkili feodal beylerinden biriydi ve Aras Nehri'nin diğer tarafında görkemli bir konağı bulunmaktaydı. Revan'da çıkan bu karışıklığı fırsata çevirmeyi planlayan Erekli Han kendisine sadık bir Ermeni olan Mirza Görgin'i, Ahmed Sultan'a gönderdi ve kendisinin Revan tahtına geçmesini istediğini ve bu amaç doğrultusunda gerekli yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirdi. İkili bir siyaseti benimseyen Erekli Han, diğer yandan Gulam Ali Han'a emir göndererek Nahçıvan tahtına geçmesini istediği Abbas Kulu Han'a yardım etmesini istedi. Gulam Ali Han harekete geçtiğinde Nahçıvan tahtında bulunan Cafer Kulu Han, Hoy Hanı Ahmed Han'dan yardım istediği için, Gulam Ali Han Revan'a çekilmek zorunda kaldı. Gulam Ali Han'ın bu teşebbüsünün başarısızlıkla neticelenmesi Revan

---

662 Cemal Gökçe, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1, İstanbul 1979, s. 106-107; Osman Köse, **a.g.e.**, s. 214; Osmanlı Devleti'nin gönderdiği hediyeler bunlarla sınırlı kalmamış, tüm Azerbaycan, Dağıstan ve İran'daki hanlıklara da çeşitli hediyeler gönderilmiştir. **Osmanlı Belgelerinde Karabağ,** haz. Kemal Gurukan…, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009, s. 125-128.

663 Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 261-262.

soyluları arasında memnuniyetsizliğe sebep oldu. Gulam Ali Han, selefi Hüseyin Ali Han döneminde Erekli Han'a ödenen vergileri ödemedi. Diğer yandan Hoy Hanı Hüseyin Ali Han'ın kızını oğluyla evlendirerek akrabalık bağı kurdu ve gelecekte Revan üzerinde Hoy Hanlığı'nın daha etkili olabileceği bir pozisyon belirledi. Gulam Ali Han'ın Erekli'ye vergi ödememesi, Revan'ı Hoy Hanlığı'nın etkisine açık hale getirmesi ve en nihayetinde de bu konulardan rahatsızlık duyan muhalif bloğun Erekli Han tarafından desteklenmesi, Gulam Ali Han ve kardeşi Ahmed Han'ın bir ihtilal neticesinde katletilmesiyle sonuçlandı[664]. İhtilalin çıkmasında, Revan'a gelen Mirza Görgin'in muhalif tarafa yaptığı tezviratın büyük ölçüde etkili olduğu bölgeden gelen istihbarat raporlarına yansımıştır[665].

Gulam Ali Han'ın öldürülmesiyle birlikte Rusya'nın müttefiki olan Erekli Han'ın Revan üzerindeki nüfuzunu arttıracağı Osmanlı Devleti tarafından hesaplanmakta ve bu doğrultuda bölgedeki gelişmeler yakından takip edilmekteydi. Erekli Han, Mirza Görgin'in komutasında çok sayıda askerini Revan'ı hâkimiyeti altına almak için göndermiş ancak başarı elde edememişti. Her ne kadar Erekli Han Revan'da Gürcü nüfuzunu yerleştirmekte başarısız olsa da Osmanlı Devleti, yeni bir harekât düzenleme ihtimaline karşı ihtiyatlı davranmayı merkeze alan bir politika izlemekteydi. Bu doğrultuda, Süleyman Paşa, Kars Muhafızı Mustafa Paşa ve Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa koordineli olarak bölgedeki gelişmeleri takip etmekte ve gerekli tedbirleri almak için çalışmalarını sürdürmekteydi.[666] Zira, Tiflis Hanı Erekli Han'ın çok sayıda asker topladığı Ahıska'da duyulduğu andan itibaren, Tiflis hanının bu hamlesine karşı gerekli tedbirlerin alınması için harekete geçilmiştir. Bu doğrultuda Çıldır ve Ahılkelek kalelerinin muhafazasının güçlendirilmesi gerektiği Süleyman Paşa ve Çıldır Eyaleti'ndeki yerel yöneticiler tarafından bildirilmiştir. Bölgedeki istihkâmın takviye edilmesi için Karahisar, Tortum, Pasin ve Erzincan sancakları züemasına ve tımarlılarına, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın emri altına verildiklerine

---

[664] Fuad Aliyev, Urfan Hasanov, **İrevan Hanlığı**, Bakü 2007, s. 104-106; Hasan Oktay, "Revan Hanlığı…", s. 158-159; Gulam Ali Han'ın ölümünün ardından Erekli Han'ın bölgede daha fazla güç kazanmasını önlemek için Dağıstan hanları ile irtibat kurulması ve Çıldır civarındaki Osmanlı istihkâmları ile koordineli bir çalışma sürdürülmesi istenmiştir. Ayrıntı içn bk. BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 6/552.

[665] BOA, **HAT.**, nr. 28/1333 (13 Şevval 1198/30 Ağustos 1784).

[666] Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 262; Bu çalışmalara daha sonra Erzurum valisi olarak atanan Canikli Ali Paşa da dahil olmuştur. BOA, **HAT.**, nr. 28/1322 (10 Zilkade 1198/25 Eylül 1784).

dair buyruldular gönderilmiştir[667]. Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'ın yaptığı tahkikatın sonuçlarına göre Revan'daki karışıklıklar durulmaya başlamış, lakin artmaya devam ederse Süleyman Paşa ve Kars Muhafızı Mustafa Paşa'nın bölgeye intikal etmek üzere hazır bekledikleri Babıali'ye bildirilmişti. Osmanlı Devleti'nin ittifakta güvendiği Hoy Hanı Ahmed Han da, Babıali'den sefer emri gelirse Süleyman Paşa gibi hazır beklediğini ve üzerine düşen askerî yardımı yapacağını ifade etmiştir. Ahmed Han'a göre, Osmanlı Devleti bu yıl içerisinde sefer düzenlemese bile Erekli Han'ın Revan Kalesi'ni ele geçirmesi hiçbir zaman mümkün değildi[668].

Revan'daki taht mücadelesini kontrol altına alan Osmanlı Devleti, yine Gulam Ali Han'ın 12 yaşındaki kardeşi Muhammed'i han olarak tayin ettirdi. Bu tayinin gerçekleşmesinde, Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa ve Hoy Hanı Ahmed Han önemli rol oynamışlardı. Muhammed Han'ın bu şekilde Revan tahtına getirilmesi, bölgenin tekrar Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına geçmesini sağlaması bakımından önemli bir hamle olmuştur. Nitekim Muhammed Han, kendisinden önceki Revan hanlarının aksine Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler geliştirmek için İstanbul'a gönderdiği mektubunda, babası döneminde Erekli Han ile olan anlaşmaya bağlı kalmayacağını ve yalnızca Osmanlı Devleti'ne tabi olduğunu açıkça dile getirmişti[669]. Revan'daki gelişmelerin bu şekilde ilerlemesine Süleyman Paşa da kayıtsız kalmamıştı. Süleyman Paşa, Muhammed Han'a yazdığı mektupta *"Seni oğlum sayarak her zaman samimiyetimi kanıtlamaya çalışacağım"* diyerek *"para ve hediyeler gönderdiğini"* yazmıştı[670]. Süleyman Paşa böylelikle Osmanlı Devleti ile Revan Hanlığı arasında kurulan iyi ilişkileri daha da güçlendirmek için faaliyetlerde bulunmuştu. Hoy Hanı Ahmed Han ve bölgedeki diğer hanlar, Muhammed Han'ın yaşça küçük olması nedeniyle bölgenin düşman istilasına açık olduğunu belirtmişlerdi. Bu tehdidi önlemek için Revan'ın geçici olarak doğrudan Osmanlı idaresine bağlanması veya muktedir bir hanın idareye getirilmesi gibi seçenekler de o dönemde konuşulmuştu[671].

---

667 BOA, **C.DH.**, nr. 249/12428 (7 Ramazan 1198/25 Temmuz 1784); 1784 yılının Ramazan ayında gerçekleşen büyük Erzincan depreminden dolayı bölgeden yardım toplanması kolay olmamıştır. Süleyman Paşa'nın tatarı Ali Ağa'nın depremle ilgili raporu için bk. BOA, **A.{AMD.**, nr. 25/79.
668 BOA, **HAT.**, nr. 19/860 (13 Zilkade 1198/28 Eylül 1784).
669 Hasan Oktay, "Revan Hanlığı…", s. 159.
670 Fuad Aliyev, Urfan Hasanov, s. 106-107.
671 BOA, **HAT.**, nr. 28/1324 (3 Zilkade 1198/18 Eylül 1784); **HAT.**, nr. 28/1322 (10 Zilkade 1198/25 Eylül 1784).

Muhammed Han'ın Revan tahtına çıkmasıyla birlikte, bölge Osmanlı Devleti'nin yörüngesinde kalmaya devam etmiştir. Revan'da başarı elde edemeyen Erekli Han'ın üzerine Azerbaycan-Dağıstan hanları ve bilhassa Lezgiler saldırı düzenleyeceklerdir.

4. Açıkbaş (İmereti) Tahtı Meselesi ve Tiflis'e Lezgilerin Saldırısı

Lezgileri Tiflis üzerine yönlendiren sebeplere değinmeden önce Gürcistan'ın idarî durumu ve bölgedeki Rus etkinliği hakkında temel noktalara temas edilmesi daha doğru olacaktır. Bölgeden gelen raporlarda detaylandırıldığına göre, Tiflis üzerine Lezgi saldırısının gerçekleştiği esnada Gürcistan idarî bakımdan iki merkezî güç etrafında toplanmış bulunmaktaydı. Gürcistan'ın bir kısmı, Tiflis Hanı Erekli Han'a tabiydi. Diğer kısmı olan Açıkbaş (İmereti) ise arkasında varis bırakmadan ölen Solomon (I)'un yerine geçen David'e tartışmalı bir biçimde bağlanma aşamasındaydı. Zira David, Gürcistan hâkimiyeti iddiasında bulunarak bölgede karışıklıklara sebebiyet vermişti. Aynı zamanda Erekli Han gibi Rusya'ya tabi olmuş ve 1783 Georgievsk Antlaşması ile Erekli Han'a tanınan hakların aynısı kendine verilmişti. Ayrıca, Petersburg yönetimi de David'e Rusya'nın himayesi altında olduğu için Osmanlı Devleti'nin kendisine hiçbir şekilde dokunamayacağına dair güvence vermişti[672].

Açıkbaş tahtında yaşanan iktidar çekişmelerinde Osmanlı Devleti de boş durmamaktaydı. Bölgenin idaresine getirilebilecek isimlerden biri olan Keyhüsrev bu esnada misafir olarak İstanbul'da ağırlanmakta ve Solomon'dan sonra Açıkbaş tahtına geçip geçemeyeceği konusu etraflı bir biçimde görüşülmekteydi. Solomon'un Rusya ile ittifak kurarak Gürcistan'ı içerisinden çıkılması zor olan bir karmaşaya sürüklediğine dikkat çekilmekteydi. Keyhüsrev ise, babasının ve diğer aile büyüklerinin Osmanlı Devleti'ne sadakatle hizmette bulunması nedeniyle Açıkbaş tahtının İstanbul'daki en güçlü adayıydı. Yapılan mülakatta Keyhüsrev'e, Solomon'un yerine geçmek istediği takdirde, bölgedeki tavadlardan ve akrabalarından destek olacak kimselerin olup olmadığı, eğer var ise halkın desteğini sağlayıp sağlayamayacağı sorulmuştur. Keyhüsrev ise cevap olarak, ailesini ve vatanını

[672] BOA, **HAT.**, nr. 25/1228A (5 Muharrem 1199/18 Kasım 1784).

bırakarak gurbeti tercih edip İstanbul'a iltica etmesinin sebebinin Osmanlı Devleti'ne sadakatten kaynaklandığını, Rusya ile ittifak eden Solomon'un helâk olduğunu ve Allah'ın onu hıyanetinden dolayı kahretmesini dilediğini ifade etmiştir[673].

Keyhüsrev sözlerinin devamında, bölgedeki tavadların önceden de kendisini tahta geçirmek istediklerini ancak Solomon'un şerrinden çekindikleri için buna cesaret edemediklerini dile getirmiştir. İsimlerini tek tek saydığı, asker ve iktidar sahibi tavadların, kendisi Açıkbaş tahtına aday olduğunda halkın desteğini çekmek için tereddüt göstermeyeceklerinden emindi. Hatta Dadyan ve Gürel meliklerinin Solomon'a tabiyetleri de samimiyetten uzak, mecburiyete dayalı bir bağlılıktı. Keyhüsrev, Osmanlı Devleti şayet kendisini desteklerse, yerelde de güçlü bir destek alabileceğine inanmaktaydı[674]. Mülakatta her ne kadar samimi olarak düşüncelerini ifade etse de, Babıali bölgeyle ilgili daha temkinli adımlar atma yönünde bir politika izlemiştir. En nihayetinde, bölgenin içinden çıkılması güç bir kaosa sürüklenmemesi ve Rusya ile yeni bir anlaşmazlık çıkmaması için David'in Açıkbaş tahtına gelmesine ses edilmediği anlaşılmaktadır[675].

Gürcistan havalisinin David'le birlikte Rusya'nın yörüngesine girmesi, bölgede dikkatle izlenmekte ve bu nedenden dolayı bilhassa Lezgiler'in huzursuzlukları Tiflis üzerine yönelecek biçimde artmaktaydı. Dağıstan tarafından Lezgiler ve Dağıstan reisleri mütemadiyen Çıldır Eyaleti'nde toplanmaya başladılar ve Haziran 1784'e gelindiğinde Tiflis topraklarına saldırdılar. İstanbul'daki Rus Elçisi Bulgakov, Tiflis Hanı Erekli Han'ın Rusya'ya tabi olduğunu, kendilerine gelen zararın Rusya'ya gelmiş gibi kabul edileceğini yapılan mükâlemede dile getirmiştir. Reisülküttap ise Dağıstan ahalisinin ve Lezgilerin ehl-i İslâm olduklarını ve Osmanlı Devleti'nden yardım istemeleri durumunda buna kayıtsız kalamayacaklarını ifade etmiştir[676]. Lezgilere karşı ciddi bir varlık gösterme konusunda tereddütleri bulunan Erekli Han, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'dan saldırıları durdurması için yardım istedi. Ne var ki durumdan daha önce Süleyman Paşa vasıtasıyla haberdar olan Osmanlı

---

673 BOA, **A.{AMD.**, nr. 29/6.
674 BOA, **A.{AMD.**, nr. 29/6.
675 Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. III, s. 242.
676 *"Dağıstan ve Lezgi halkı ehl-i İslâm'dan olmalarıyla Devlet-i Aliyye'den isti'âne eylediklerinde haklarında i'ânet[den] bî-dirîğ kılınacağını"* ayrıntı için bk. BOA, **A.{AMD.**, nr. 25/82 (1198/1784).

yönetimi, Lezgilerin Tiflis'e yönelik saldırılarını önlemek için herhangi bir teşebbüste bulunmadı. Lezgileri durdurmak için herhangi bir güç devreye girmediğinden, Lezgilerin Tiflis saldırıları daha da arttı[677]. Diğer yandan Babıali, Lezgi saldırılarıyla ilgili Rus elçisinin talepleri hakkında Süleyman Paşa ile bilgi paylaşımında bulunmuştu[678].

Bölgeden gelen havadisler, Lezgilerin Tiflis üzerine yaptıkları yağma hareketi hakkında dikkate değer ayrıntılar sunmaktadır. Tiflis Hanı Erekli Han'ın Ruslarla işbirliği yapması ve bölgedeki faaliyetlerinden dolayı onu cezalandırmak isteyen Avar hâkimi Umm Han ve Cenketay hâkimi Ali Sultan, Akkuşa Kadısı-karındaşı ve Dağıstan reisleri ittifak ederek 20.000 kadar Lezgi askeriyle Tiflis üzerine yürümüştür. Tiflis hanının madenleri olan Gümüşhane Kalesi'ni ele geçirip 400 kadar askerini katledip, 1.000 kadarını da esir almışlardır. Etrafta bulunan değerli eşyaları ele geçirmişler ve oradan Lori Kalesi üzerine hücum etmişlerdir. Tiflis Hanı Erekli Han bu saldırı karşısında fazla bir varlık gösterememiş ve firar etmek zorunda kalmıştır[679]. Osmanlı sınırlarına, iaşe kıtlığından dolayı Ahılkelek'e gelen Dağıstan reisleri ve Lezgilere Süleyman Paşa vasıtasıyla Osmanlı Devleti iaşe desteği yapmak durumunda kalmıştır. Diğer yandan, bu ittifak dâhilinde olan Dağıstan reislerinden Umm Han, Ali Sultan ve Akkuşa kadısı gibi sayıları on civarında olan önemli kimselere rütbelerine göre çeşitli hediyeler verilmiştir. Silahları ve atları zayi olan askerlere de silah ve at verilmiştir[680].

Süleyman Paşa'nın Dağıstan rüesasına ve Lezgi liderlerine hediyeler vermekteki amacı, Tiflis üzerine olan yağma hareketinin daha ileri noktalara gitmesini önlemeye yönelikti. Zira Süleyman Paşa, merhum Sadrazam Halil Hamid Paşa'ya Tiflis'e yönelik harekâtı haber verdiğinde, Sadrazam paşa Lezgilere ilişilmemesini

---

[677] Bu dönemde İstanbul'a, Rusların 55.000 asker ile Ahıska taraflarına yöneleceklerine dair gerçekliği doğrulanmamış duyumlar iletilmişti. BOA, **A.{AMD.**, nr. 27/12 (1199/1784-1785). M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 147; Süleyman Paşa, Lezgilerin Çıldır Eyaleti'ne gelmeleriyle birlikte durumu İstanbul'a bildirmiştir. Lezgilerin Tiflis Kalesi'ne saldırıları için kendisinden ısrarla top, mühimmat ve zahire yardımı istediklerini, Babıali'nin emri doğrultusunda kendilerine iyi davranıldığını ve 5-10 gün askerlerinin iaşe ihtiyaçlarının karşılandığını iletmiştir. Ayrıca kendilerine hediye ve bahşiş gibi ikramlar için 46.000 kuruş harcandığını ve Çıldır sınırındaki sancakların reayasının da bu nedenle büyük bir sıkıntı yaşadığını belirtmiştir. Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 231.

[678] BOA, **HAT.**, nr. 24/1225.

[679] BOA, **HAT.**, nr. 19/879 (24 Zilhicce 1199/28 Ekim 1785).

[680] BOA, **HAT.**, nr. 27/1307 (29 Rebiülahir 1199/11 Mart 1785).

ifade etmiş ve Süleyman Paşa da hayret içerisinde kalmıştı. Çünkü Tiflis Hanı Erekli Han Rusya ile antlaşma imzaladığı için aralarında soğukluk vardı. Ancak, Rusya'nın Kafkasya'daki gelişmeleri bahane edip daha büyük bir gaileye sebebiyet vermesi, Osmanlı Devleti'nin menfaatleri ile uyuşmadığından bu yönde görüş sunulduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Paşa da bu doğrultuda hediyeler vererek Tiflis üzerine yönelen harekâtı teskin etmeyi hedeflemiştir[681].

Süleyman Paşa, kış mevsiminde olunduğu için Lezgilerin Çıldır'da ikametlerine izin vermiştir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı seferinin olmadığını, Dağıstan ahalisinin ve Lezgilerin Osmanlı tabiyetinde olduklarını ve bu nedenle Tiflis üzerine harekâtta daha da ileriye gidilmemesini istemiştir. Lezgiler ve Dağıstan rüesası, Osmanlı Devleti'ne bağlı oldukları için bu emre itaat edeceklerini Süleyman Paşa'ya belirtmişlerdir. Kış mevsiminin geldiğini, askerlerinin çoğunun yaralı olduğunu ve bu nedenle bahara kadar Çıldır'da kalmak istediklerini ısrarla Süleyman Paşa'ya vurgulamışlardır. Bahar mevsimine kadar Çıldır'da kalmak isteyen Lezgiler, burada kontrol altına alınamamıştır. Süleyman Paşa'nın bildirdiğine göre Çıldır'daki kazaları ve köyleri dahi tahrip ettiklerinde kendi aralarında da karmaşa çıkınca, Akkuşa kadısı ve Carutale reisleri, beraberlerinde olan ve sayıları 5.000'i bulan askerler ile memleketlerine dönmüşlerdi. Fakat Avar hâkimi Umm Han ve Cenketay hâkimi Ali Sultan, 10.000 asker ile Çıldır'da kalmışlardı[682]. Bir başka arşiv kaydında, Lezgilerin yağma hareketlerini bu kadar arttırmaları, bölgedeki zahire kıtlığına bağlanmaktadır[683]. Diğer yandan Lezgiler, yağma ve çapul hareketlerini sadece Çıldır ve havalisinde değil Revan'ı da içine alacak şekilde genişletmişlerdi. Revan hanı bu nedenle Revan Kalesi'nin istihkâmını güçlendirmiş ve Hoy Hanı Ahmed Han'dan da yardım almıştır[684].

Bir müddet Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın yanında ikamet eden Avar hâkimi Umm Han ve Cenketay hâkimi Ali Sultan'a Osmanlı topraklarında kaldıkları

---

[681] **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (Karabağ-Şuşa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Revan, Kuba, Hoy)**, C. 1, haz. İsmet Demir…, Ankara 1992, s. 123.

[682] **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları…**, s. 124-125; Erzurum Valisi Battal Paşa'nın bildirdiğine göre, Çıldır'da kışın konaklayacak olan Umm Han'ın maiyetinde 12.000 asker vardı. **HAT.**, nr. 25/1244; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. III, s. 248-249.

[683] BOA, **HAT.**, nr. 20/947.

[684] BOA, **HAT.**, nr. 28/1340 (11 Muharrem 1200/4 Kasım 1785).

uzun süre boyunca gerekli erzak-iaşe yardımı yapılmıştır. Aralık 1785'de tekrar harekete geçen Umm Han ve Ali Sultan, Tiflis ve Açıkbaş havalisinde bazı kaleleri muhasara etmişlerdir. Ancak yine yeterli sayıda askerlerinin bulunmaması ve teçhizat eksikliğinden dolayı çekilmek zorunda kalmışlardır[685].

Her ne kadar çekilmek zorunda kalsalar da Lezgilerin son harekâtı ile ilgili Süleyman Paşa'nın Babıali'yi bilgilendirdiği yazısı önemli ayrıntılar sunmaktadır. Lezgiler, Vahan Kalesi[686] başta olmak üzere Tiflis dâhilindeki kalelere büyük miktarda zarar veren bir harekât düzenlemişlerdi. Ahılkelek'e çekilirken, Erekli Han Lezgileri sıkı bir takibe alarak Surum? boğazı denilen geçidin giriş ve çıkışını kapatıp onları imha etmeyi planlamışsa da Lezgiler bu kuşatmayı aşarak Ahılkelek'e ulaşmayı başarmışlardı. Süleyman Paşa bu harekât esnasında Lezgilerin, ganimet ve esirler elde ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Lezgiler, Erekli Han'ın halasının çocukları olan Abaşidze ailesinden Keyhüsrev'i ve kardeşi David'i aileleri ile birlikte esir almışlardı. Lezgilerin ellerinde bulundurdukları bu kozun, aynı zamanda diplomatik kanalların açılmasına ve antlaşma için müzakerelere başlanmasına vesile olarak kullanılması öngörülmüştür[687].

Esirler ve ganimetlerle Tiflis'ten çekilen Lezgiler, Ahıska'daki Süleyman Paşa'ya müracaat ederek kışı Osmanlı topraklarında geçirmek istediğini iletmiştir. Ancak Süleyman Paşa bu isteği, iaşe eksikliği, Lezgi askerinin sayısının çok fazla olması ve Osmanlı Devleti'nin Tiflis'i almak için gerekli hazırlık yapmamış olduğunu ileri sürerek Dağıstan'a geri dönmelerini istemiştir. Avar hâkimi Umm Han, Ocak 1786'da durumu İstanbul'a bildirerek, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın bu hareketine anlam veremediğini, hayrete düştüğünü ve hanlıkların birlikte Tiflis'i zapt edebilecekleri yönündeki şikâyetlerini iletmiştir. Ayrıca Umm Han, I. Abdülhamid'e *"Eğer kıyâmet kopar ise dahi Devlet-i Aliyye'nin ubûdiyet ve istikāmet ve sadâkatinden nükûl etmeyeceğimiz, ardımıza düşmeyeceğimiz ma'lûm-ı alî oldukda tezâyid-i ferah ve hidmet için âdemimizin bilâ tehir ircâ'ını rica ederiz ve her umûrda emr u fermân sizindir bizler hidemât-ı aliyyenize kā'imleriz vesselâm"* diyerek

[685] BOA, **HAT.**, nr. 28/1338 (29 Muharrem 1200/2 Aralık 1785).
[686] Vahan Kalesi, Açıkbaş hududuna yakın bir mahaldedir. BOA, **HAT.**, nr. 25/1245.
[687] BOA, **HAT.**, nr. 20/971 (14 Rebiülevvel 1200/15 Ocak 1786).

bağlılığını bildirmiştir. Ancak I. Abdülhamid, Lezgilerin bir müddet daha Çıldır'da ikamet ettikten sonra çeşitli hediyelerle memleketlerine geri gönderilmesini emretmiştir.[688]

Süleyman Paşa'nın Lezgilere yeterince destek vermediği yönündeki bu şikâyet, İstanbul'daki dengeler göz önüne alındığında açıklığa kavuşturulabilir. Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın azledilmiş olması ve yerine getirilen Hazinedar Şahin Ali Paşa'nın Lezgilerin yaptıkları olaylara vakıf olmaması Süleyman Paşa'ya karşı olumsuz bir görüşe sebebiyet vermiştir. Hâlbuki Süleyman Paşa bu saldırıları daha evvel Sadrazam Halil Hamid Paşa ile paylaşmış ve Lezgilere devletin bilgisi dâhilinde gerekli yardımların yapıldığını ancak Kafkasya'da uygulanan politika gereği kendisine emir gelmedikçe, Tiflis'e olası bir müdahalesinde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile karşı karşıya kalma tehlikesinden dolayı pasif bir siyaset izlemiştir[689].

İlerleyen dönemde, Çıldır ve havalisindeki iaşe kıtlığı artarak devam etmiştir. Lezgilerin bölgede yerleşmesi ve iki seneyi aşan misafirlikleri ile birlikte artan zahire kıtlığını, Süleyman Paşa'nın hazırladığı rapor tüm ayrıntılarıyla gözler önüne sermektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışma, Ahıska, Ahılkelek, Azgur ve Hırtos kalelerinde bir kile dahi zahire kalmadığını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir. Eksiklikler tespit edildikten sonra, zahirenin nereden ve nasıl getirileceği de ayrıntılı olarak planlanmıştır. Zahire kıtlığının yaşanması, Erzurum Gümrüğü'nden, *bedeliye* ve *cizye* adı altında tek bir akçe ödenmemiş olmasına bağlanmaktadır. Yaklaşan kış mevsimi nedeniyle nakliyenin yapılamama endişesi paylaşılmış ve Erzurum-Kars'tan nakledilecek zahire sevkiyatının hızlandırılması planlanmıştır. Ahıska ve Ahılkelek'e 76,98'er ton buğday, 51,3'er ton erzen (darı), 138,56'şar ton arpa gerekmekteydi. Hırtos ve Azgur için 51,32'şer ton buğday, 25,66'şar ton erzen, 92,37'şer ton arpaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu zahirenin, yarısı Çıldır Eyaleti'nden diğer yarısı da Erzurum Eyaleti'nden toplanacak ve miri fiyat[690] üzerinden yapılan hesaba göre 5.583'er kuruş olmak üzere toplam 11.166 kuruş ödeme yapılacaktı. 1200

---

[688] BOA, **HAT.**, nr. 18/811 (14 Rebiülevvel 1200/15 Ocak 1786); Cemal Gökçe, **a.g.e.**, s. 84-86.
[689] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. III, s. 244.
[690] Mirî fiyat, Osmanlı mali sisteminde bir malın satışında uygulanan taban fiyattı. Osmanlı döneminde fiyat politikası hakkında bk. Mustafa Öztürk, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, haz. Yavuz Ercan…, Elazığ 1996, s. 221-240.

(1785/1786) yılı hesabına kayıtlı olmak üzere Çıldır Eyaleti'nden 1.026,4 ton buğday ile 1.385,6 ton arpanın mübayaası münasebetiyle 23.333 kuruşluk bedeli, hazineden karşılanmıştı. Hatta Sivas Eyaleti'nden de 1.539,5 ton buğday ve 2.771,2 ton arpa için 40.000 kuruşluk hazine tezkiresi yazılmış ancak henüz ödeme yapıldığına dair herhangi bir muhasebe kaydına rastlanılmamıştır. Süleyman Paşa, Kars ve Magazberd kalelerinin iaşesi ile de ilgilenmiştir. Bu kaleler için 1198 (1783/1784) senesine mahsuben yine miri fiyat üzerinden bedeli belirlenen 513,18 ton buğday ve 923,72 ton arpa, 1200 (1785/1786) senesine mahsuben de 1.026,4 ton buğday ile 1.385,6 ton arpa gönderilmiştir[691]. Çıldır'daki durumun hassasiyetini bilen Babıali, Süleyman Paşa'nın raporunda detaylandırdığı eksikliklerin tamamlanması için gerekli adımları atmıştır.

Lezgilerin Tiflis üzerine harekâtı, bir yandan Çıldır'da karışılık ve kıtlığa sebep olurken diğer yandan da Erekli Han'ın Rusya ile yaptığı Georgievsk Antlaşması'nı sorgulamasına ve izlediği politikaları revize etmesine neden oldu. Erekli Han'ın yeniden Osmanlı tarafına yönelmesi, II. Katerina'nın Süleyman Paşa'nın azlini istemesini beraberinde getirdi. Lezgilerin Tiflis harekâtı, bölgedeki siyasî tansiyonu yükseltmekle sınırlı kalmadı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Rusya'yı yeniden karşı karşıya getirdi ve Rusya'nın Süleyman Paşa'nın azledilmesine dair talebine meşruiyet sağladı.

5. II. Katerina'nın Süleyman Paşa'yı Azlettirmeye Yönelik Girişimleri

Süleyman Paşa'nın azledilmesine yönelik II. Katerina'nın Osmanlı Devleti'nden talepte bulunmasını hazırlayan etmenler, aynı zamanda Erekli Han'ın yeni politikalarıyla da iç içe gelişen olayların sonucunda ortaya çıkmıştır. Erekli Han, Rusya ile yaptığı antlaşmayla, Osmanlı Devleti'nin gözünde kendisini potansiyel bir tehdit haline dönüştürmüştü. Dağıstanlıların-Lezgilerin saldırıları, İran idaresinin yeni bir hanedan etrafında toplanması gibi gelişmeler üst üste geldiğinde Erekli Han, siyasî stratejilerini yeniden kurgulamaya mecbur kaldı. Rusya ile yaptığı antlaşmayı tekrar değerlendiren Erekli Han, Georgievsk Antlaşması'nda elde ettiği kazanımların yeni koşullar açısından yeterli bir teminat oluşturmadığı kanaatine vardı. Keskin bir siyasî manevra yaparak yönünü İstanbul'a çeviren Erekli Han'ı bu yönde adım atmaya

[691] BOA, **C.AS.**, nr. 1092/48205 (27 Cemaziyelahir 1201/16 Nisan 1787).

cesaretlendiren esas motivasyon ise dostluk elini uzatan Süleyman Paşa'dan aldığı olumlu sinyal olmuştur. Süleyman Paşa, Rusya'nın Erekli Han'a gereken askerî yardımı yapamayacağını anlamasına rağmen onun, sınırlarını güvence altına alacak adımları atmasına izin vermişti. Bu hamleye kayıtsız kalmayan Erekli Han, Kasım 1786'da Süleyman Paşa'ya bir iyi niyet mektubu göndermiştir[692]. Lezgilerin harekâtı dolayısıyla Tiflis üzerindeki baskılar gittikçe artarken, Rusya'nın ise 1785 yılında Gence Kalesi'ne saldırmak için asker tedarik edip Erekli Han'ın da desteğini almaya çalışması, onun bu politikalarını değiştirmesinde etkili olan gelişmeler arasında zikredilmelidir[693].

Rus kaynaklarına dayalı olarak aktarılan bulgular, Süleyman Paşa'nın bu iyi ilişkilerin sonucu olarak Erekli Han'dan bazı taleplerinin olduğunu ortaya koymaktadır. Öncelikli olarak Gürcistan'daki güvenliği sağlamak için Erekli Han'dan Rusya'ya rehin olarak gönderdiği iki oğlunu çağırmasını, Tiflis Hanlığı sınırları dâhilinde bulunan Rus askerlerini ülkesinden göndermesini istemişti. Eğer bu şartları yerine getirirse Süleyman Paşa, Dağıstanlıların ve Lezgilerin saldırılarından Erekli Han'ı korumayı taahhüt etmekteydi. Erekli Han, iki Gürcü prensini Süleyman Paşa'ya göndererek bu konulara dair daha ayrıntılı görüşmeler yaptı. Erekli Han, diğer yandan da II. Katerina'dan çekindiği için bu görüşmelerin Süleyman Paşa ile aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını düzeltmek için yapıldığını Rusya'ya iletmekteydi[694]. Diğer yandan yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sunma ve devlete hizmet etmenin mutluluğunu yaşamak için, Ejderhan ve Kızlar Kalesi civarındaki Rus faaliyetlerine dair ayrıntılı bir istihbarat raporunu Süleyman Paşa'ya göndermiştir. Erekli Han, bu raporda dostluğunu açıkça bildirmekte, en doğru havadislerin toplanması için canla başla çalışacağını ifade etmekte ve ikili siyasetinin yönünü Rusya'yı aldatacak biçimde değiştirmekteydi[695]. Erekli Han her ne kadar Süleyman Paşa ile gelişen olumlu ilişkilerini Rusya'dan gizli biçimde sürdürmeye çalışsa da Petersburg yönetimi bunlardan haberdardı. Bu nedenle İstanbul'daki Rus elçisi Bulgakov, II. Katerina'ya

---

692 Özgür Türker, **Güney Kafkasya'da Rusya-İran…**, s. 61; Güntekin Cemil Kızı Necefli, **Azerbaycan Hanlıklarının…**, s. 45.
693 BOA, **HAT.**, nr. 2/58 A (5 Şaban 1199/13 Haziran 1785).
694 Özgür Türker, **a.g.e.**, s. 61-62.
695 **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri**, I, (haz. İsmet Demir…), Ankara 1992, s. 129-130.

gizli olarak gönderdiği bir mektubunda Süleyman Paşa'nın Kafkasya'daki Rus çıkarları açısından büyük bir tehlike arzettiğini açıkça yazmıştı. Bulgakov bu mektupta, mutlaka görevden el çektirilmesi gerektiğini dile getirerek Süleyman Paşa'yı II. Katerina'nın hedef tahtasına oturtmuştur[696].

II. Katerina, Süleyman Paşa'nın Kafkasya hanlarını Osmanlı Devleti'nin yanında toplamasını ve Tiflis'i yağma eden Lezgilere destek olmasını dikkatle ve endişe ile izlemekteydi[697]. Bölgedeki Rus çıkarlarının zarar görmemesi için harekete geçen II. Katerina, 18 Mayıs 1786 tarihinde İstanbul'daki elçisi Bulgakov aracılığı ile bir nota gönderdi. Daha önceden Osmanlı Devleti'ne Tiflis'in Rus tabiyetinde olduğu ve buralara gelecek zararın Rusya'ya verilmiş gibi sayılacağı dile getirilmesine[698] rağmen Osmanlı Devleti sessizliğini koruyarak olaylara müdahalede bulunmamış ve Tiflis Hanlığı büyük zararlar görmüştü. Notada, Babıali'nin kayıtsız kalması nedeniyle Tiflis'teki zararları telafi etmek ve adaleti sağlamak için II. Katerina'nın gereken hazırlıkları yapmakta gecikmeyeceği ifade edilmiştir. Bulgakov, Süleyman Paşa'yı kendilerine bağlı olan Erekli Han'ın topraklarında şiddet uygulayan ve kötülükler yapan Lezgilere yardım ederek suç işlediğini, bu saldırılardan dolayı Osmanlı Devleti'nin kendisini cezalandırıp cezalandırmayacağını ve görevden alınıp alınmayacağını sordu[699]. Bu olay nedeniyle eğer Babıali inisiyatif alıp gereğini yapmazsa II. Katerina'nın, Süleyman Paşa'ya karşı kuvvet kullanmakta haklı olacağı sonucunu çıkaracağını ve hiç tereddütsüz kuvvet kullanacağını Bulgakov Babıali'ye bildirmiştir. Yapılacak olan müdahalenin sorumluluğu da, zararları telafi etme

---

[696] Özgür Türker, **a.g.e.**, s. 62.

[697] Bu konuda II. Katerina'nın Erekli Han tarafından bilgilendirildiği anlaşılmaktadır. Erekli Han, Süleyman Paşa'nın Dağıstan ve Azerbaycan taraflarını kışkırtarak kendisi üzerine saldırttığını, yaşadığı mağduriyetin Osmanlı Devleti'nin bu politikasından kaynaklandığını ve Süleyman Paşa'nın azledilmesi gerektiğini II. Katerina'ya bildirmiştir. BOA, **HAT.**, nr. 1393/55668.

[698] Mesela Rusya'nın bu konudaki taleplerini dile getirdiği bir mükâleme için bk. BOA, **A.{AMD.**, nr. 25/82 (1198/1784); Bu konuların görüşüldüğü bir mükâlemede Rus Elçisi Bulgakov, Süleyman Paşa'nın Dağıstan halkını kışkırtmasından dolayı olayların bu raddeye geldiğini dile getirdiğinde Reis Efendi, Lezgilerin eskiden beri Tiflis hanıyla sorunlarının olduğunu ve muharebeler yaptıklarını dolayısıyla son zamanlarda vukubulan olaylardan Süleyman Paşa'nın sorumlu tutulmasının anlamsız olduğunu söyleyerek mukabelede bulunmuştur. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. III, s. 246; Ahmed Cavid, **Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavid Bey'in Müntehabatı)**, haz. Adnan Baycar, İstanbul 2004, s. 563.

[699] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. IV, s. 344.

konusunda adım atmayan, bu nedenle Rusya ile iyi bir uyum ve dostluk içerisinde olmamayı arzu eden Osmanlı Devleti'ne yüklenecekti[700].

Osmanlı Devleti bu notaya karşı kayıtsız kalmaya devam etmiş gibi görünse de arka planda konuyla ilgili uzun meşveretlerin yapıldığı anlaşılmaktadır. I. Abdülhamid, Rusya'ya verilecek cevaplar konusunda tek başına inisiyatif almaktan kaçınmış, konunun meşveret meclisinde tüm bürokratların görüşleri doğrultusunda karara bağlanmasına özen göstermiştir[701]. Uzun müzakerelerin neticesinde, Bulgakov kendinden çok emin biçimde beklediği cevabı ancak Temmuz 1786'da alabilmiştir. Osmanlı Devleti bu cevapta, Rusya ile önceden ve sonradan yapılmış antlaşmalar ile sözleşmelerde, Tiflis hanı ve devletlerini ilgilendiren hiçbir hükmün bulunmadığının açık olduğunu belirtmiştir. Bunun da ötesinde Tiflis Hanı Erekli Han kendisine gönderilen teşrifat, berat, kaftan, sarık ve kılıcı kabul etmiş, Babıali'ye bağlılığını bildiren fermanı da halkın huzurunda okumuştur[702]. Mayıs 1786'da Bulgakov, Süleyman Paşa'nın cezalandırılması veya görevden alınmasına yönelik teklifi, iki devlet arasındaki iyi komşuluk ilişkileriyle bağdaşmayan ve diplomatik üsluba uygun olmayan bir biçimde yapmıştı. Esasında elçinin talebi ve üslubu, Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik planlarını icra etmek için Süleyman Paşa'nın azledilmesini vasıta ve bahane olarak kullanmak istediğini aşikâr hale getirmekteydi. Eskiden beri Osmanlı Devleti'nin vassalı olan Tiflis hanını Rus hükûmeti, aldatmakta ve yanıltmaktaydı. Rusya Tiflis topralarına askerî birlikler sevkederek Azerbaycan ve Dağıstan halkını kendi çıkarları için kullanmayı hedeflemekteydi. Açıktan veya gizli olarak bölgedeki hanlara temsilciler ya da mektuplar göndererek Osmanlı sınırlarını alt üst etmekteydi. Bunu yaparken de iki devlet arasında geçerli olan antlaşmaların birinci maddesindeki *"bundan böyle taraflardan biri diğerinin ne açıktan ne gizliden içişlerini karıştırıcı zararlı harekette bulunmayacaktır"* hükmünü dikkate almamaktaydı. Rusya'nın bölgedeki bu faaliyetleri ve Süleyman Paşa'nın azline yönelik talebi, iki devlet

[700] Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1774-1802)**, C. 6, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011 s. 656.

[701] I. Abdülhamid, Süleyman Paşa'nın baharda Lezgilerin bölgeden ayrılacağını bildirdiği için Rus elçisine baharda gönderileceklerinin söylenmesi nasıl olur? diye sormuştu. Padişahın bu konuda tek başına karar vermekte çekinceli davrandığını tevsik etmesi bakımından bahsi geçen belgedeki ayrıntılar önemlidir. BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 4/377.

[702] Notada atfedilen teşrifat teslimi ve beraberinde uygulanan görkemli törenin ayrıntıları için bk. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet…**, C. II, s. 65.

arasındaki antlaşmalarla ve dostlukla hiçbir şekilde bağdaşmamaktaydı. Eğer Süleyman Paşa, söz konusu antlaşmalara aykırı olan en ufak bir faaliyette bulunsaydı, Babıali zaman kaybetmeden Rus hükûmetinin herhangi bir teşebbüste bulunmasına izin vermez ve Rusya ihlali tespit etmeden önce Süleyman Paşa'yı cezalandırırdı. Rusya antlaşmalarla belirlenen şartların dışına çıkarak hakkaniyete aykırı biçimde davranmakta ve taahhütlerini bozmaktadır. Osmanlı Devleti, meşru müdafaa hakkını kullanarak Rusya'nın karşısında duracağından, mukavele, mütareke ve barış antlaşmalarının şartlarını ihlal edecek bir davranış ile suçlanamazdı. Bu koşullar altında Rusya eğer bir hamle yaparsa, geçerli barış antlaşmalarını ihlal ettiği için saldırgan taraf olma konumuna düşecek ve Osmanlı Devleti herhangi bir sorumluluk kabul etmeyecekti. Bu durum tüm dünya için açık ve netti[703].

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya verdiği cevap gayet sağlam temeller üzerine oturtulmuştu. Bu cevabın satır aralarında Rusya'nın Erekli'yi aldattığı ve yanılttığı vurgulanarak, Georgievsk Antlaşması'nı Osmanlı Devleti'nin tanımadığı açıkça Rusya'ya bildirilmişti. Diğer yandan Babıali, geçerli antlaşmalara aykırı bir davranışı bulunmayan Süleyman Paşa'yı, Bulgakov'un diplomatik usul, üslup ve teamüllere aykırı biçimde sunduğu nota doğrultusunda görevden almak bir yana, her türlü baskı ve müdahaleye rağmen Çıldır valiliğinde tutmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yönelik politikalarına mütenasip olarak Süleyman Paşa'nın Erekli Han ile yakınlaşması Azerbaycan hanları tarafından hoş karşılanmamış, sanki düşmanla işbirliği yapmış gibi algılanmıştır. Ancak bu durum Osmanlı merkezî yönetiminin Süleyman Paşa'ya verdiği emirler doğrultusunda gelişmiştir.

a. Lezgilere ve Hanlıklara Gönderilen Teşrifat Meselesi

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Süleyman Paşa'nın azline yönelik diplomatik temaslar devam ederken, diğer yandan da hanlıklar ile yakınlaşmayı sağlayacak olan hamleler de arka planda devam etmekteydi. Azerbaycan hanlarını ve Lezgi beylerini sağlam bir biçimde Osmanlı siyasetinin yörüngesine oturtmak için I. Abdülhamid'in isteği doğrultusunda İstanbul'da hazırlanan hediyeler, Çıldır'a

[703] Johann Wilhelm Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 656-657.

gönderilmiştir. Bu hediyeleri götüren Hassa Silahşorlarından Salih Bey'in[704] yanında Çıldır'a gidip dönen Canikli Ahmed'in takririndeki bilgiler oldukça ilginçtir. Azerbaycan hanlarına ve Lezgi beylerine Süleyman Paşa vasıtasıyla teslim edilmek üzere 50.000 kuruş değerindeki çeşitli hediyeler Çıldır'a ulaştırılmıştır. Bu hediyelerin sahiplerine verilmesinin tam zamanıdır. Eğer geç kalınır, mayıs ayı gelirse geçilecek olan nehirlerin debileri artacağı için bölgeye ulaşma imkânı güçleşecektir. Bu tehlikeye rağmen Süleyman Paşa'nın işi ağırdan almak için elinden gelen gayreti gösterdiği rivayet edilmektedir. Canikli Ahmed Bey'in aktardığına göre Süleyman Paşa'ya bu hediyeler ulaştığında, teşrifatı teslim almış ve mühürlerini açmıştır. Lezgi beyleriyle Hoy Hanı Ahmed Han'a gönderilen teşrifata ve arta kalan bir kısmına Süleyman Paşa el koyarak sahiplerine göndermemek için bahaneler aramaya başlamıştır. Ertesi gün hediyeleri sahiplerine vermemek amacıyla Rusya'nın Tiflis'e çok sayıda asker gönderdiğini gerekçe göstererek akçeye muhtaç olduğu için gelen nakit parayı harcadığını söylemiştir. Canikli Ahmed, Süleyman Paşa'nın bu tavrını, aşikâr bir biçimde parayı zimmetine geçirme niyetinde olduğuna yormuştur[705].

Süleyman Paşa'nın hediyelerin bir kısmına el koyduğuna dair şayia, Babıali'yi de karıştırmıştır. Durumun araştırılması için Babıali'den bir kapıcıbaşının Çıldır'a gönderilmesi istendiğinde kimse gitmek istememiştir. Zira kapıcıbaşılar, eğer Süleyman Paşa hediyeleri zimmetine geçirdiği halde *"sahiplerine teslim edildi ve buna dair evrakı daha sonra İstanbul'a göndereceğim sen İstanbul'a dön"* derse hiçbir netice elde edemeyiz, bundan dolayı gitmek istemiyoruz demişlerdi. Kendileri rütbe bakımından düşük kaldıkları için işi layığı ile takip edemeyeceklerinden Süleyman Paşa'nın kâtibi Çelebi Efendi'nin liyakatli olduğu ve Erzurum ile Çıldır'daki mühimmat ve zahireyi kontrol etme bahanesiyle gönderilebileceği önerilmiştir. Bu sayede, Süleyman Paşa ile irtibata geçildiğinde teşrifatın akıbeti de sorulabilecek ve gerekirse yeniden muhataplarına ulaştırılması için emir çıkarılabilecekti[706]. Yazışmaların devamında, konuyla ilgili Babıali'yi bilgilendiren Süleyman Paşa

[704] Salih Bey'in, Çıldır Eyaleti dâhilinde Hasköy'de Numan adında bir sarraç tarafından öldürülmesi nedeniyle Çıldır'dan İstanbul'a dönemediği anlaşılmaktadır. Salih Bey'in ölümü, Süleyman Paşa'yı ve Babıali'yi uzun süre meşgul etmiştir. BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 184, s. 226, 229 (Evail-i Rebiülahir 1202/Ocak 1788).
[705] BOA, **HAT.**, nr. 1441/59216.
[706] BOA, **HAT.**, nr. 1430/58554.

şayiaların asılsız bir varsayımdan ibaret olduğunu ispatlayacak malumat sunmuştu. Zira Hoy, Tebriz, Urmiye hanları arasında ve Derbend hâkimi Fethali Han ile Şamahı-Şirvan hanları arasındaki çekişme ve ihtilal yol güvenliğini tehlikeye düşürdüğü için hediyelerin mahalline ulaştırılması gecikmiştir. Bölgedeki karışıklıklar sonlandığında Süleyman Paşa, teşrifat-ı hümayunu sahiplerine ulaştırmıştır[707].

C. Son Dönemeç: 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı

Süleyman Paşa'nın valilik süreci boyunca mücadelelerle geçen hayatı, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki hesaplaşmanın bir anlamda rövanşı olan 1787-1792 savaşı esnasında sonlanacaktır. Kırım'ın 1783 yılında Rusya tarafından ilhakını kabullenemeyen Osmanlı Devleti, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve devamında diplomatik alanda alınan müteselsil mağlubiyetleri sonlandırmak adına yeniden Rusya'nın karşısına çıktı. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı döneminde, Süleyman Paşa yine her zaman olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin Kafkasya sınır tahkimi için ilerleyen yaşına rağmen vargücü ile çalışacaktır. Süleyman Paşa merkezli bir anlatımla 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nın anlatılacağı bu başlıkta, Çıldır Eyaleti'nde alınan tedbirlere, Erekli Han'ın hızına yetişilmesi güç manevralarına ve Rusya lehine olan faaliyetlerine değinmeden önce büyük fotoğrafı görebilmek adına ana hatlarıyla savaşın gelişimin incelemek yerinde olacaktır.

Dönemin siyasî atmosferi göz önüne alındığında, Rusya'nın Karadeniz'e açılması ve sıcak denizlere doğru bir adım atması[708], Akdeniz ticaretinde geniş bir etkinlik alanına sahip olan Fransa ve İngiltere'nin dikkatle izlediği gelişmelerdendi[709]. Zira Fransa, İngiltere ve Prusya, Tuna Nehri'nin Rusya karşısında bir sınır olarak belirlenmesi gerektiği konusunda diplomatik faaliyetlerde bulunuyorlardı. Rusya'nın yeniden Osmanlı Devleti'ni mağlup etmesi, her iki devletin çıkarları ile uyuşmamaktaydı[710]. Bu siyasî iklimi değerlendirmeyi hedefleyen Osmanlı Devleti'ni 1787-1792 savaşında yenilgiye sürükleyecek beklenmedik gelişme, Avusturya'nın

---

[707] BOA, **HAT.**, nr. 27/1286 (19 Receb 1201/7 Mayıs 1787).
[708] İdris Bostan, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", **Belleten**, C. LIX/S. 225 (Ağustos 1995), s. 353-394.
[709] Dönemin İngiliz politikaları hakkında bk. Ahmet Dönmez, **Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform 1833-1841**, İstanbul 2014.
[710] Kemal Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri**, İstanbul 1985, s. 149-169.

Rusya ile ittifak kurarak cepheye dâhil olmasıdır[711]. Esasında Osmanlı Devleti, savaş yaklaşırken II. Katerina'nın diplomatik temaslarını dikkat ve ciddiyetle takip etmekteydi. II. Katerina'nın Avusturya ile olan temasları, Dubrovnik konsolosunun Rus kaptanlarından aldığı duyumları Babıali'ye aktarmasıyla öğrenilmişti. Alınan bilgilere göre 16 Mayıs 1787'de Kırım'a bağlı Gerson'da II. Katerina Avusturya İmparatoru II. Josef ile görüşmüştü[712].

II. Katerina'nın Gerson'da II. Josef ile görüşmesini Babıali açıkça bir meydan okuma olarak değerlendirmiş ve Osmanlı Devleti'nin savaş kararını hızlandırmıştı[713]. Ziyaretin olumsuz sonuçlar doğuracağı anlaşılınca, İngiltere, Fransa ve Prusya'nın eğilimlerini tespit etmek için diplomatik temaslar başlamıştır. Elçilerle birlikte yapılan mükâlemede, Rusya'nın asıl niyetinin savaş çıkarmak olduğu konusu gündeme alınmıştır. Rusya'nın, Tiflis hanını kral ilan ederek Dağıstan ve Gürcistan'ı Erekli Han'a bağlama niyetinde olduğuna dair değerlendirmeler yapılmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında geçerli olan antlaşmalara tamamen aykırı olan bu politika karşısında Avrupa devletlerinin nasıl bir tutum takınacaklarını hükûmetlerine sormaları mükâlemeye katılan elçilerden istenmiştir. Konuyla ilgili elçilerden tek tek görüş alınmış, İngiliz elçisi Rusya'nın Dağıstan'ı, Lezgileri ve Azerbaycan hanlarını himaye altına almaya çalıştığına dair görüş sunmuştur. Söz konusu mükamelemede, Özi'deki tuz meselesi ile birlikte savaşı başlatacak olan notada yer alan maddeler görüşülmüş ve bir anlamda elçilerin nabzı ölçülmüştür[714].

Osmanlı Devleti'nin 1787-1792 savaşını başlatmasının temelinde, Kırım'ın Rusya tarafından 1782'de işgal ve ardından (1783) ilhak edilmesi ve ilk kez bir İslâm

---

[711] Rusya ile ittifak kuran Avusturya, savaştaki askeri gücünü arttırmak için vargücüyle asker toplamaktaydı. Avusturya İmparatoru, Frankfurt içlerinden, Çek ve Moravya eyaletlerinden çok sayıda askeri cepheye sevkedeceği ordusuna katmaktaydı. Avusturya askeri birliklerinin başına ise General Laudon, kumandan olarak tayin edilmişti. BOA, **A.{AMD.**, nr. 29/22 (11 Safer 1202/23 Ekim 1787).

[712] BOA, **A.{AMD.**, nr. 28/45 (9 Şaban 1201/27 Mayıs 1787); II. Katerina bu ziyareti, diplomatik bir heyetle birlikte gerçekleştirmişti. Çariçe, onuruna kurulan *"Bizans'a giden yol"* yazılı zafer taklarının altından geçerek Gerson ve Sivastopol'daki yeni Rus üslerini ziyaret etmişti. Virginia H. Aksan, **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 172.

[713] BOA, **HAT.**, nr. 1430/58565; Osmanlı Devleti'nin bu ziyareti açıkça bir meydan okuma olarak algılamasına neden olan provoke edici yazı, Rus kaynaklarında *"İstanbul yolu"* olarak geçmektedir. Ayrıntı için bk. Sinan Yüksel, "II. Ekaterina'nın Kırım Seyahati (1787)", **History Studies/International Journal of History**, C. XII, Sayı 3, Samsun 2020, s. 1345.

[714] BOA, **HAT.**, nr. 1430/58565.

toprağının kaybedilmesini kabullenememiş olması yatmaktaydı. Cevdet Paşa'nın oldukça yerinde tespitiyle, 1787-1792 savaşını görünürde meşrulaştırıcı amillerden bir diğeri de Erekli Han ile Süleyman Paşa arasındaki sürtüşmeden dolayı Rusya'nın Çıldır valisinin azledilmesi yönündeki baskıları karşısında Osmanlı Devleti'nin dirayetli davranarak Süleyman Paşa'yı görevine devam ettirmesi yatmaktaydı[715].

Bundan sonraki süreçte İngiltere ile Prusya'nın da Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaşa teşvik etmesi ve devlet adamlarının da aynı görüş etrafında birleşmesi neticesinde, Reisülküttap Süleyman Fevzi Efendi, 27 Temmuz 1787'de Rus Elçi Bulgakov'a, elçinin hiç de alışık olmadığı bir üslup ve tarzda ültimatom verdi. Osmanlı Devleti, bu ültimatomda Rusya ile uzlaşmazlık konusu olan hususları tek tek sıralamış ve derhal çözüme kavuşturulmasını istemişti. Toplam yedi maddelik bu ültimatomda Osmanlı Devleti, Eflak-Boğdan'a Rus müdahalesinden duyduğu rahatsızlığı, ticarî konulardaki uyuşmazlıkları ve en nihayetinde Rus askerinin Tiflis'ten çıkması ve Erekli Han'ın himaye edilmemesini istemişti. Bu mülakattaki talepleri Rusya kabul etmeyince Osmanlı Devleti, Rus elçisini tutukladı ve savaş resmen ilan edildi[716]. Ancak dönem itibariyle Osmanlı malî yapısının ve finansal imkânlarının bu savaşın giderlerini karşılama konusunda oldukça yetersiz olması nedeniyle savaş ilanının ekonomik açıdan tam anlamıyla desteklenemeyeceği de aşikârdı[717].

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya verdiği yedi maddelik ültimatoma bakıldığında, iki devlet arasındaki uyuşmazlık alanlarının esasında Kırım ve Balkanlar üzerinde kesiştiği görülmektedir. Savaşın seyri ve neticesini belirleyen muharebeler de Balkanlar'daki gelişmeler doğrultusunda şekillenmiştir. Osmanlı Devleti, dönemin yetenekli devlet adamlarından Sadrazam Koca Yusuf Paşa komutasında Avusturya karşısında Mehadiye ve Şebeş muharebeleriyle parlak başarılar kazansa da karşısındaki ittifak bloğunun bir diğer önemli mensubu olan Rusya, bu başarıları gölgeleyecek askerî kazanımlar elde etmişti[718]. Osmanlı askerî yönetiminin bu

[715] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. IV, s. 283-284.
[716] İsmail Hakkı Uzunçarşılı**, Osmanlı Tarihi**, c. IV/1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 501; Ahmet Vasıf Efendi, **Mehasinül Asar ve Hakaikül Ahbar,** haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 385-387.
[717] Nilüfer Alkan Günay, "Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792)", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XXIII, Sayı 23, Bursa 2012, s. 269-281.
[718] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 532-534.

savaştaki esas talihsizliği, Grigori Potemkin[719], Pyotr Rumyantsev, Aleksandr Suvorov, Nikolay Repnin ve Fyodor Fyodorovich Ushakov gibi parlak generallerin karşısında savaşıyor olmasıydı. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da sahada olan bu kadro, muharebe alanını eski tecrübelerinden dolayı çok iyi tanımaktaydı. General Potemkin'in idaresindeki Rus orduları, 1789 yılında Özi Kalesi'ni ele geçirmeyi başardı[720] ve kaledeki herkesin katledildiğini öğrenen I. Abdülhamid, bu felaket haberine dayanamayarak felç geçirip öldü[721] ve yerine III. Selim geçti[722]. Ruslarla birleşen Avusturya kuvvetleri ise Ağustos 1789'da Fokşan'da Osmanlı ordularını mağlub etti. Boğdan içlerine ilerleyen Potemkin, Yaş'ta bir karargâh kurarak savaşı iki yıl boyunca buradan yönetti. İsmail, Akkerman, Bender[723] ve Anapa'nın Rusların eline geçmesi, Baserabya'nın işgal edilmesi ve Belgrad Kalesi'nin de Avusturya'nın kontrolüne geçmesiyle cephede Osmanlı Devleti ağır bir mağlubiyet aldı[724].

Savaşın gidişatını ve neticesini belirleyen gelişmeler Balkan cephesinde yaşanmakla birlikte, Kafkasya cephesinde de Osmanlı Devleti bölgedeki çıkarlarını korumak için kapsamlı tahkimat gerçekleştirdi. Kafkasya cephesinde, serasker olarak tayin edilen Süleyman Paşa, kritik derecede önemli hamleler yaparak olası bir Rus

---

[719] Divan-ı Hümayun tercümanı tarafından Lehistan'da neşredilen gazetelerden tercüme edilen havadisler, Potemkin ile birlikleri hakkında önemli detaylar vermektedir. Gerson ile Kılburun arasındaki nehrin kenarına, sayıları 20.000-30.000 civarında olan Rus askerî birliğinin konumlandırılacağı ve bu birliklerin başına Potemkin'in getirileceği yazmaktadır. BOA, **A.{AMD.**, nr. 29/22 (11 Safer 1202/23 Ekim 1787).

[720] Cengiz Fedakâr, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri" **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı 46, s. 119-136; Frederic Hitzel, "Defense la Place Turque D'Oczakow par un Officier du Genie Français (1787)", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri: Uluslararası I: 1-3 Haziran 1988**, Samsun 1990, s. 639-655.

[721] Fikret Sarıcaoğlu, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s. 34-37.

[722] III. Selim hakkında genel bir değerlendirme için bk. Kemal Beydilli, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", **Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi**, (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010, s. 27-57.

[723] Cengiz Fedakar, "1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", **Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan: 75. Doğum Yılı 50. Akademik Yılı**, İstanbul 2013, s. 382-393; Cengiz Fedakar, "Belgrad Kalesi'nin İşgali (1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rus Savaşlarında)", **History Studies International Journal of History**, C. XI, Sayı 4, Samsun 2019, s. 1153-1178.

[724] 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya harpleri hakkındaki literatür için bk. Galina Grebenshchikova, "Russian and Ottoman Empires Maritime Politics and Russian-Turkish Relations in 1774-1787", **Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013, Türk Denizcilik Tarihi**, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 17-23; İbrahim Ethem Çakır, "Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşları'nda (1787-1792) Ruscuk Kazâsının Lojistik ve Sefer Organizasyonuna Katkısı", **XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildirler**, C. IV/II. Kısım Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 859-891.

saldırısı karşısında direnmek için önlemler aldı. Ancak, 1791'de öldüğü için savaşın neticelerini göremedi.

1. Kafkasya Cephesi'nde Savaşın Seyri: Gürcistan ve Tiflis Seraskerliği

Osmanlı Devleti'nin, 1787-1792 savaşında Kafkasya cephesindeki askerî harekâtının ağırlık noktası, Anapa seraskerliğinde olmakla birlikte[725], Süleyman Paşa'nın Gürcistan ve Tiflis Seraskerliği ise Osmanlı sefer organizasyonunda stratejik önemde olmuştur.

Süleyman Paşa'nın seraskerlik dolayısıyla ilgi alanına giren en önemli konulardan biri Erekli Han'dı. Zira Erekli Han, daha önceden de bahsedildiği üzere Rusya'nın himayesine girmişti. Savaş başladığında, Kafkasya cephesindeki üstünlük mücadelesinde Erekli Han'ın önemi, hem Osmanlı Devleti hem de Rusya tarafından kavranmıştı. Bu doğrultuda, İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki diplomatik meselelerin önemli gündem maddelerinden birini de Erekli Han ve Tiflis meselesi oluşturmaktaydı. Savaşın yaklaştığı günlerde Rusya elçisi başvuruda bulunarak Erekli Han'ın Rusya'nın himayesinde olduğuna dair bir fermanın verilmesini Reiüsülküttap Süleyman Feyzi Efendi'den istemiştir. Bulgakov'un bu talebi meşveret meclisinde gündeme alınmış ve yazılı olarak cevap verilmesi uygun görülmüştür. Süleyman Feyzi Efendi, Rusya dış işlerinin verilen fermanlardaki ibareleri farklı yorumlayarak manipüle ettiğini bildiğinden titiz bir çalışma yürütmüştür. Ferman, Rus elçisinin tercümanına verildikten birkaç gün sonra, *"mahmî"* ibaresi Rus tarafında rahatsızlık uyandırmıştır. Zira sefer zamanında da Erekli Han Rusya ile ittifak halinde olduğundan bunun düzeltilmesi istenmiştir. Süleyman Feyzi Efendi ise sefer zamanlarında Eflak, Boğdan ve Adalar reayasının Rusya ile ittifak ettiklerini ancak daha sonra Osmanlı Devleti'ne tabiyetlerini bildirdiklerini öne sürerek elçinin talebine olumlu karşılık vermemiştir. Erekli Han her ne kadar Rusya ile yakın ilişkiler geliştirse de Osmanlı Devleti tarafından gönderilen hilat ve teşrifatı kabul etmiş ve Osmanlı Devleti'ne tabi olmaktan dolayı iftihar ettiği kayıtlara geçmişti. Reisülküttap Süleyman Feyzi Efendi'nin bu yönde verdiği

[725] 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Anapa ile ilgili bk. Cengiz Fedakâr, **Kafkasya'da İmparatorluklar…**, s. 101-185.

cevaplar, esasında Erekli Han'ın tarafsızlığını sağlamaya ve Rusya'nın Kafkasya cephesinde elinin güçlenmesini önlemeye yönelik diplomatik hamlelerdi[726].

Osmanlı-Rus savaşının başlamasıyla birlikte, Kafkasya'daki Rus harekâtını, General Palakin ve Albay Rebinder yönetmekteydi. 1787 yılında Kuban, Anapa ve Tsemez hattı üzerinden üç koldan saldıraya geçen Ruslar, güçlü bir Çerkes direnişi ile karşılaştılar. Bu güçlü Çerkes direnişi Taman'dan Rusları çekilmeye mecbur bıraktı ve halk büyük bir sevinçle evlerine taşınmaya başladı. Diğer yandan Kuban ve Kılburun taraflarında da Rusya'ya karşı ciddi bir direniş gösterilmişti[727]. Bu saldırılarda büyük kayıplar veren Rus birlikleri, 10.000 kişilik takviye kuvvetin yetişmesiyle Eylül 1787'de yeniden saldırıya geçerek Kuban kıyısındaki Çerkes köylerini tahrip ettiler. Bölgeki Osmanlı savunma hattının ağırlık noktası olan Anapa'ya Köse Mustafa Paşa görevlendirildi ve Çerkesler tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı[728].

Anapa bölgesinde Rus saldırılarının başlamasıyla birlikte, Osmanlı savunma hattının bir diğer aktörü ise Çıldır Valisi Süleyman Paşa olmuştur. Süleyman Paşa, Gürcistan ve Tiflis seraskerliği görevine getirilerek bölgedeki sefer organizasyonunda önemli bir göreve atanmıştı. Süleyman Paşa'ya seraskerliğin verilmesi, Tiflis Hanlığı'nın ortadan kaldırılması ve Erekli Han tarafından Rusya'ya verilecek olan desteğin kesilmesi amacına matuftu. Zira, savaş başladığı için barış döneminde belirlenen politikalar rafa kaldırıldığı *"Tiflis hanı mâddesinin bu def'a tedbîri başka görülüp hân-ı mersûmun aralıkdan külliyen kaldırılması lâzım geldiği"* için yeni bir stratejinin uygulanması gerekmekteydi. 17 yıldır görevini başarıyla sürdüren Süleyman Paşa'nın bu konuda üstüne düşeni layığıyla yerine getireceğine Babıali'nin inancı tamdı. Dönem itibariyle Osmanlı Devleti taraftarı olan Azerbaycan ve Dağıstan hanları, Tiflis'e yönelik uygulanacak yeni politikanın eksiksiz bir biçimde sürdürülmesi için Süleyman Paşa'nın emrine verilmişti. Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın adamları Süleyman Paşa'nın yanında bulunmaktaydı. İbrahim Halil Han,

[726] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. IV, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309, s. 13-16.
[727] Abaza ve Anapa taraflarına giden tüccar sefaini reislerinden Mustafa Reis'in takriridir. Ayrıntı için bk. BOA, **A.{AMD.**, nr. 29/18 (11 Muharrem 1202/23 Ekim 1787).
[728] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 154.

ayrıca Umm Han'a dostça bir mektup yazıp Süleyman Paşa'nın yanında olduğunu bildirmiş ve onu da Süleyman Paşa ile birlikte hareket etmeye davet etmişti[729].

Süleyman Paşa'nın gayretleri neticesinde Osmanlı Devleti'nin tarafına çekilmiş olan Dağıstan hanlarından Umm Han, sefer zamanında kendisine gelen daveti, emir telakki ederek gereğini yerine getirmek için vakit kaybetmeden harekete geçmiştir. Süleyman Paşa'ya gönderdiği mektupta Umm Han, Tiflis tarafına ve Rusların kontrolünde olan Kızlar Kalesi ve diğer mahallere akınlarda bulunmak için hazır olduğunu, Osmanlı Devleti'ne bağlı bulunduğunu ve gelecek olan emir doğrultusunda hareket edeceğini bildirmiştir. Umm Han mektubunda ayrıca, bölgedeki gelişmeler hakkında istihbarî nitelikteki bilgileri de Süleyman Paşa'ya aktarmıştır. Hanlıklar arasındaki güç dengesinde kendisinin İbrahim Halil Han ile ittifak kurduğunu, Kuba Hanı Feth Ali Han'ın ise Tiflis Hanı'yla müttefik olduklarını ve Rusya'ya haber göndererek ittifak teklifinde bulunduğunu aktarmıştır. Umm Han tahriratının devamında, Kuba hanının kendi topraklarını korumak amacıyla Rusya ile ittifak kurmaya çalıştığını ve Erekli Han ile samimi bir müttefiklik ilişkisi geliştirme niyetinde olmadığını yazmıştır. Ayrıca Umm Han, bölgelerinde *"Moskovlu'ya sedd olacak"* en kuvvetli ve kudretli gücün Feth Ali Han olduğunu raporuna derç etmiştir. Umm Han, aynı zamanda Tiflis üzerine yapılacak olan harekâtın detaylarına dair Süleyman Paşa'dan bilgi sormuş ve *"gazâ vü cihâd bi'l-cümle mü'minîn üzerlerine vâcib"* olduğundan Dağıstan ahalisinin birlik içerisinde hareket edeceklerini ifade etmiştir. Harekât stratejisinin belirlenmesi ve tarafına iletilmesi konusunda Süleyman Paşa'ya gerekli emirlerin yazılmasını Babıali'den istemiştir[730].

Bununla birlikte Umm Han, Osmanlı Devleti'ne sunduğu bağlılığın gereği olarak hemen hazırlıklara başlamıştır. Bu doğrultuda Umm Han, sayıları 30.000'den fazla olan asker toplamıştır. Umm Han, Gürcistan tarafında daha önceden de bahsedilen ve Ruslar açısından stratejik öneme sahip olan Ananur yolunu, eğer İstanbul'dan emir gelirse tahrip etmek için hazırlıklarını süratle tamamlamıştı. Sefer

---

[729] BOA, **HAT.**, nr. 27/1308 (23 Muharrem 1202/4 Kasım 1787); **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları…**, s. 131-132.

[730] **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları…**, s. 136; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. IV, s. 33-34.

esnasında herhangi bir zafiyet yaşanmaması için, yaklaşan kıştan dolayı izlenecek harekât tarzının en az üç ay önceden kendisine bildirilmesini Babıali'den istemiştir[731].

Şuşa ve Karabağ Hanı İbrahim Halil Han, Süleyman Paşa'nın yanında yer almaktaydı. Kuba Hanı Fethali Han[732], Şeki-Şirvan Hanı Mehemmed Hasan Han ile Erekli Han'ın İbrahim Halil Han'a karşı kurdukları ittifakı kırma imkânı varken bu konuda Süleyman Paşa'nın neden sessiz kaldığına dair sorularını da Süleyman Paşa'ya yöneltmekten çekinmemiştir. Fakat Süleyman Paşa her daim Babıali'den gelen emirler doğrultusunda hareket etme eğiliminde olduğu için kendi başına inisiyatif almak istememiş olmalıdır[733].

Süleyman Paşa'nın seraskerliğinde birleştirilen hanların, Ruslara karşı koymak için gerekli askerleri topladıkları zaman Çıldır Eyaleti'ne gelecek olmaları ise kafaları karıştırmaktaydı. Zira, çok sayıda Lezgi'nin yeniden eyalette konaklayacak olması nedeniyle nakit para ve zahire ihtiyacının bölgenin fakir ahalisinin karşılamaya kudreti olmadığı bilinen bir gerçekti. Bu doğrultuda, ortaya çıkan maliyeti karşılamak ve Çıldır Eyaleti'nin yağma ve talan tehlikesinden korunmasını sağlamak için Dağıstan askerlerinin Çıldır, Erzurum ve Kars eyaletlerine dağıtılmasına yönelik bir çözüm geliştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır[734].

Aynı tarihlerde Ahıska tarafından İstanbul'a dönen Sadaret tatarı Abdurrahman'ın aktardığı bilgiler, Gürcistan içlerindeki gelişmelere dair ayrıntılar sunmaktadır. Rusların Gürcistan'dan çekildikleri esnada, onlarla birlikte ayrılmak istemeyen bir Rus askeri, Ahılkelek'e firar etmiş ve yakalanarak Süleyman Paşa'nın huzuruna getirilip sorguya çekilmiştir. Ruslar geri çekilirken, Çerkes beylerinden biriyle haber göndererek kendileri ile beraber bölgeden ayrılmalarını istemişler ve

---

[731] BOA, **HAT.**, nr. 27/1308 (23 Muharrem 1202/4 Kasım 1787).

[732] Fethali Han'ın bu dönemde de geçmişte olduğu gibi bölgedeki diğer hanlar ile aralarındaki anlaşmazlıklar devam etmekteydi. Babıali'nin Fethali Han'ın yereldeki sorunları gidermesi için devreye girdiği, tavsiye niteliğindeki bir hükümden anlaşılmaktadır. BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 185, s. 39.

[733] BOA, **HAT.**, nr. 27/1308 (23 Muharrem 1202/4 Kasım 1787).

[734] **Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları…**, s. 137; Bununla birlikte Süleyman Paşa'ya seraskerliği döneminde masrafları karşılaması için para gönderilmeye devam edilmiştir. 25.000 kuruşu Muş Mutasarrıfı Maksud Paşazade Murat Paşa tarafından olmak üzere toplam 95.000 kuruş, Süleyman Paşa'ya teslim edilmiştir. BOA, **C.DH.**, nr. 96/4756; Ayrıca, Kuban hanına 25.000, Çıldır Nüzül eminine 25.000, Soğucak tarafına 8.000 kuruş gönderilmiştir, **HAT.**, nr. 194/9586; **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 191, s. 40.

bazıları da bu çağrıya uyarak eşyalarını satmaya başlamışlardır. Süleyman Paşa, konuyla ilgili araştırma yapmak üzere bir Terekeme'yi Tiflis'e göndermiş ve Rus askerlerinin tamamen bölgeyi terkettiğine dair bilgiyi doğrulamıştır[735].

Kafkas cephesindeki Osmanlı sefer organizasyonu bağlamında Süleyman Paşa ile ilgili Babıali'nin idarî tasarruflarına da değinilmesi zaruridir. Zira, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda olduğu gibi bu savaşta da komuta kademesinde bir istikrarsızlığın olduğu ve savaşı idare eden Serasker rütbesindeki kumandanların değiştirildiği görülmektedir. Süleyman Paşa özelinde de bu yerleşmiş tutum, bir istisna teşkil etmemektedir. Süleyman Paşa'nın önce Gürcistan ve Tiflis seraskerliği görevine getirilmesi, ardından sağlık sorunlarına dair duyumların artması ve kendisine muhalif olanların bunu güçlü bir argüman olarak aleyhine kullanmaları kısa süre içerisinde göreve tayin ve azil sonucunu doğurmuştur. Mesela bölgeden gelen havadislerde, Süleyman Paşa'nın sağlık sorunlarının günden güne kötüye gittiğine dair havadisler İstanbul'da duyulmuş[736] ve itibar edilmiştir.

Süleyman Paşa, seraskerlikten azline yönelik faaliyetleri dikkatle izlemekte ve bu durum karşısında bazı stratejik hamleler yapmaktan geri durmamaktaydı. Sefere Süleyman Paşa'nın yanında iştirak etmek isteyen Umm Han 25.000 adamıyla kışı Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'ın yanında geçirmişti. Çıldır'a gitmek üzere yola çıkmak için Umm Han niyetlendiğinde Süleyman Paşa'nın seraskerlikten azledilmesine yönelik arayışlar da tüm yoğunluğu ile devam etmekteydi. Kısa süreliğine görevden alınan Süleyman Paşa, seraskerliği yeniden uhdesine almak için Umm Han ile irtibata geçip kendisinin seraskerlikten azledildiğini ve Ahılkelek'e gelmek için Umm Han'ın meşru bir gerekçesi kalmadığını iletmiştir. Bir anlamda İstanbul'a, bölgede hanlıklarla kurduğu ittifakı dağıtma yönünde aba altından sopa gösteren Süleyman Paşa, muhalifleri azli için çalışırken kendisinin de boş durmayacağı mesajını vermekteydi[737].

---

[735] BOA, **A.{AMD.**, nr. 29/20 (26 Muharrem 1202/7 Kasım 1787); **TS.MA.e.**, nr. 520/37 (26 Muharrem 1202/7 Kasım 1787).
[736] BOA, **HAT.**, nr. 33/1603 (5 Cemaziyelevvel 1202/12 Şubat 1788).
[737] BOA, **HAT.**, nr. 24/1221.

30 Mart 1788 tarihinde Süleyman Paşa'nın yerine daha önce Karaman valiliği yapan[738] Erzurum Valisi Es-Seyyid Ahmed Paşa'nın serasker olarak atanmasında, Süleyman Paşa'nın ilerleyen yaşından dolayı sefer organizasyonunda beklenen yararlılığı sağlayamadığı gerekçe gösterilmişti[739]. İki ay gibi kısa bir sürenin ardından Nüzül Emini[740] Halil'e, görevinin seraskerlik bünyesinde olduğu ve yeniden serasker olarak Süleyman Paşa'nın tayin edilmesi nedeniyle Erzurum Valisi Es-Seyyid Ahmed Paşa yerine Süleyman Paşa'nın maiyetinde görevine devam etmesi istenmiştir[741]. Süleyman Paşa'nın bundan sonraki süreçte de seraskerlik görevi devam etmiş ve Erzurum'dan maiyetine alaybeyleri ve yeniçeri ortaları gönderilmiştir[742]. Bundan sonraki dönemde seraskerlik görevine devam ediyor olması, Süleyman Paşa'nın Umm Han'ı geri göndermeye yönelik hamlesinin işe yaradığını göstermektedir. Diğer yandan seraskerlik makamına yapılan atamalardaki istikrarsızlığın, sefer organizasyonunda zafiyete neden olduğu da rahatlıkla söylenebilir.

Süleyman Paşa yeniden serasker olarak atanınca Umm Han'ı Ahılkelek'e davet etmiştir. Ancak Umm Han, Süleyman Paşa'nın bu şekilde davranması karşısında içerlemiş ve Ahılkelek'e gelmeyi reddetmiştir[743]. Karabağ Hanı İbrahim Halil Han da Tiflis'i zaptetmek için zamanın uygun olduğunu, eğer nakit para ve cephane ihtiyacından dolayı Süleyman Paşa çekingen davranıyorsa kendilerinin bunu karşılayabileceğini ifade etmiştir. Tiflis'ten Rus nüfuzunu söküp atma fırsatı doğmuşken bu durum değerlendirilmezse Süleyman Paşa'nın Osmanlı Devleti'ne hesap veremeyeceğini dile getirmiştir. Konuyla ilgili gelişmelerin detaylandırıldığı

---

738 BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 184, s. 144 (Evasıt-ı Şevval 1201/Ağustos 1787).

739 BOA, **C.AS.**, nr. 1102/48718 (22 Cemaziyelahir 1202/30 Mart 1788); Süleyman Paşa'nın seraskerlikten azlinin arka planında iki şikâyetin dikkate alındığı anlaşılmaktadır. Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa ve Erzurum Valisi Es-Seyyid Ahmed Paşa'nın tahriratında *"fütûr ve illet-i mizâcı hasebiyle umûr-ı memuriyeti idarede kusuru olacağını müş'ir"* görevini layığı ile yerine getiremeyeceği yazdığından Babıali, Süleyman Paşa'yı seraskerlik görevinden azletmeyi gündemine almıştır. Ancak, Dağıstan ve Azerbaycan hanları ile olan ittifakın devamlılığını sağlamak için Süleyman Paşa'nın Çıldır Valiliği görevine devam etmesi uygun görülmüştür. **HAT.**, nr. 24/1182; **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 191, s. 4.

740 Nüzül, Osmanlı malî sisteminde hububattan alınan avarız türü bir vergidir. Nüzül Emini, ordu için toplanan nüzül zahiresini ordu adına teslim alan kişidir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ömer İşbilir, "Nüzül", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007, s. 311-312.

741 BOA, **C.AS.**, nr. 1132/50297 (11 Şaban 1202/17 Mayıs 1788).

742 BOA, **HAT.**, nr. 39/1970 (27 Receb 1203/23 Nisan 1789); BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 188, s. 134.

743 Umm Han, Süleyman Paşa'nın bu siyaseti karşısında *"şimdi hicâb etmez mi ki beni tekrar istiyor"* diyerek tepkisini dile getirmiş ve Ahılkelek'e gelmeyi reddetmiştir. BOA, **HAT.**, nr. 24/1221.

istihbarat raporunda, Süleyman Paşa'nın Ahıska havalisini kendi malikânesi gibi gördüğü ancak yerine alternatif olarak düşünülen vezirlerin bölgenin özelliklerini bilemeyeceğine değinilmiştir. Süleyman Paşa'nın Tiflis üzerine düzenlenecek seferde bu derece ayak diretmesinin altında yine devletten destek almadığı için sefer masraflarını karşılayamama bahanesi yatmaktadır. Silahşor Ebubekir, Erekli Han Tiflis'in kapılarını açıp Osmanlı Devleti'ne teslim etse dahi Süleyman Paşa'nın bunu kabul etmeyeceğini gözlemlemiştir[744]. Esasında Süleyman Paşa'nın bu yönde bir tutum sergilemesi, Babıali'ye ulaşan diğer raporlarla açıklığa kavuşturulabilecektir. Zira Süleyman Paşa, Erekli Han'ın her koşulda Rusya ile uyumlu bir siyaset izlediği ve aralarında güçlü bir müttefiklik ilişkisi bulunduğunu yazmıştır[745]. Bu nedenden dolayı Erekli Han üzerine sefer düzenleyip yüklü bir malî külfetin altına girmek istemediği düşünülebilir.

Tiflis üzerine bir sefer düzenlemesi için kurulan baskılara göstermelik bir karşılık vermek için Süleyman Paşa, ufak çaplı bir yağma ve çapul harekâtı gerçekleştirmiştir. Tiflis'e yönelik belirlenen politika doğrultusunda Rus birliklerinin Gürcistan'a intikalinde stratejik bir konumda olan Daryal Geçidi'nin imha edilmesi, Süleyman Paşa'nın öncelikli olarak ilgilendiği konular arasındaydı. Süleyman Paşa, 1788 yılında bu geçidin imha edilmesi için Tiflis'e akınlar düzenledi[746]. Bu vesile ile Süleyman Paşa'nın yolu yeniden Erekli Han ile kesişti. Tiflis üzerine akın düzenleyen Süleyman Paşa başarılı olmuş ve Erekli Han'ın aman dilemesini sağlamıştır[747]. Erekli Han, Çıldır'a, İstanbul'a, ve Erzurum'a elçilerle mektup göndermiş, iki akrabasını rehin olarak Çıldır'a vermiş, Ruslarla tüm bağını kopardığını ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kendisini affetmesini talep etmiştir. Bu doğrultuda Süleyman Paşa, Erekli Han'ın samimi olup olmadığını öğrenmek için gerekli araştırmalara başlamış ve İstanbul'u bilgilendirmiştir. Süleyman Paşa, eğer Erekli Han'ın talebi kabul görmezse cezalandırılması için gerekli hazırlıklara başlayacağını bildirmiştir. Diğer yandan

[744] BOA, **HAT.**, nr. 24/1221.
[745] BOA, **HAT.**, nr. 194/9626.
[746] BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 185, s. 115 (Evail-i Şaban 1202/Mayıs 1788); M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 153; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. IV, s. 89.
[747] Erekli Han'ın sulh talebinde bulunduğuna dair bir duyum için bk. BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 366/25586.

Süleyman Paşa ve Erekli Han'ın bu yakınlaşması, bazı Azerbaycan ve Dağıstan hanları tarafından tepkiyle karşılanmıştır[748].

Ananur yolu ile ilgili Erekli Han'a yöneltilen taleplere de Ananur yolunu Rusların inşa ettiğini ve bu nedenden dolayı yolun tamiratını yapamayacağını, aynı zamanda yıkıp harap etmeye de kudretinin bulunmadığını ifade etmiştir. Bu konuda istihbarat raporlarına yansıyan gerekçeye göre Erekli Han'ın iki oğlu Rusya'nın elinde rehindi. Yolun tamiri meselesi, esasında Erekli Han'ın Osmanlı Devleti ile Rusya arasında izlediği ikircikli siyasetin bir yanısması olarak değerlendirilmekteydi. Esasında Ananur yolunun tamir edilmesi gereken kısımlarında sadece kereste ile onarımın yapılabilieceği, köprü ve bağlantı noktalarının tamiri gerekirse bu işin birkaç yıl devam edeceği öngörülmekteydi. Erekli Han'ın asıl maksadı, Rusya bölgeye intikal ederse *"ben engel olamadım"* diye bahane edip Rus tabiyetine girmekti. Eğer Osmanlı Devleti Rusya'yı yenerse o zaman Osmanlı Devleti'ne tabi olacaktı[749]. Erekli Han'ın gerçek niyetinin farkında olan Süleyman Paşa, affına dair talebi İstanbul'a ilettiğinde, Erekli Han'ın affedildiğine veya cezalandırılması gerektiğine dair alınacak kararın kendisine kesin bir biçimde bildirilmesini istemiştir[750].

Her ne kadar Erekli Han'ın Rusya ile münasebetini kestiği ve Osmanlı tabiyetine geçmek istediğine dair taleplerine itimat edilmese de, Rusya'nın yanında yer alma ve Kafkasya cephesinde etkin bir tehdit unsuru olma ihtimalinin ortadan kalkması, bölgedeki sefer organizasyon planında değişikliğe gidilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu doğrultuda, Erekli Han üzerine sefer düzenleme ihtimali ortadan kalktığı için Süleyman Paşa'nın maiyetine gönderilen Erzurum Vilayeti tımarı ve zeamet erbabının başka bir yere tayin edilmesi düşünülmüştür[751]. Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'dan da başına başbuğ tayin ettiği 1.000 askeri Rumeli cephesine sevketmesi istenmiştir[752].

---

[748] Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 236-237.
[749] BOA, **HAT.**, nr. 24/1221; Erekli Han'dan Ananur yolunu yıkması, esasında padişah taraftan istenmişti. Zira daha önceden de affedildiği halde hilelerinden vazgeçmeyen Erekli Han'ın aman dilemesini samimi bulmayan III. Selim, yine de kendisine bazı şartlar öne sürülerek müsaade edilmesini istemiştir. Bu şart, Rusların yaptığı yolu yıkmasıdır. Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 243-244.
[750] BOA, **HAT.**, nr. 180/8119.
[751] BOA, **C.AS.**, nr. 993/43434 (15 Ramazan 1204/29 Mayıs 1790).
[752] BOA, **C.AS.**, nr. 152/6726 (12 Zilkade 1204/24 Temmuz 1790).

Umm Han'ın liderliğinde toplanan Dağıstanlılar, bölgedeki güvenliği sağlamak için Mozdok ve Kızlar kalelerindeki Rus birliklerinin Osmanlı topraklarına girmesini ve Erekli Han'ın Rusya'nın yanında savaşa katılmasını engellemesi bakımından önemli bir caydırıcı unsur oldu[753]. Her zaman olduğu gibi ikili bir siyaset izleme yolunu tutan Erekli Han, Rusya'dan da para ve asker yardımı talebinde bulundu. Rusya'dan istediği yardımı alamayan Erekli Han, Rus aleyhtarı Gürcü beylerinin de tavsileyelerine uyarak savaşta tarafsızlığını ilan etti[754]. Aslında Erekli Han, özellikle Revan ve Gence olmak üzere Azerbaycan hanlıkları üzerindeki emellerini uygulayabilmek için Osmanlı Devleti'nin kendisine olası bir müdahalesini önlemeyi amaçlamıştı[755].

2. Belirsizlikler İçinde Çıldır Eyaleti: Süleyman Paşa'nın Azledilmesine Yönelik Talepler

Çıldır valiliğini 20 yıldan fazla devam ettiren Süleyman Paşa, son dönemlerinde yaşının ilerlemiş olması sebebiyle eskisi kadar faal bir idarecilikte bulunamamıştır. Süleyman Paşa'nın yaşı konusunda herhangi bir bulguya rastlanılmamış olsa da yaşının 80-90 arasında olabileceği varsayılabilir. Çıldır'da bulunan Rikab-ı Hümâyun kethûda vekili Salih Ağa'nın 12 Şubat 1788 tarihli tahriri, hem Süleyman Paşa'nın savaş dönemindeki sağlık durumu hem de Çıldır Eyaleti'yle ilgili önemli ayrıntılar sunmaktadır.

Salih Ağa'nın aktardığına göre, Süleyman Paşa'nın sağlık durumunu kötüleşmiş, muharebeyi sürdürebilecek veya organize edebilecek güç ve kuvveti yoktu. Artık son derece yaşlanmış olan Süleyman Paşa'nın yorgun kalbi bu yoğunluğu kaldırabilecek durumda değildi. Kendi başına yürüyemecek duruma gelen Süleyman Paşa, başkalarının desteği ile dışarı çıkabilmekteydi. Salih Ağa'nın aktardığına göre, eğilip kalkmaya da mecali kalmamıştı. Süleyman Paşa'nın ileri yaşından kaynaklanan sağlık sorunlarından dolayı sefer hazırlıklarını tamamlamak bir yana hiçbir biçimde

[753] Diğer taraftan Umm Han ve diğer Dağıstan hanlarına (Şemhal Han, Cenketay hâkimi Ahmed Han ve Ali Sultan, Usumi Han ve Gazi Kumuk Han) gönderilen hükümlerde, bölgeye gönderilen Kuban ve Anapa seraskeri Erzurum ve Trabzon Valisi Abdullah Paşa ile koordineli olarak hareket etmeleri istenmiştir. BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 194, s. 321.
[754] M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 153-154.
[755] Güntekin Cemil Kızı Necefli, **a.g.e.**, s. 52-58.

hareket etmeye tâkati yoktu. Savaşta yararlılık göstermesi için Erzurum Yeniçeri Ağası Osman Ağa Ahıska'ya gönderilmiş ancak Süleyman Paşa, yardımına ihtiyaç olması halinde çağrılacağını söyleyerek Osman Ağa'yı geri göndermişti. Salih Ağa, Ahıska ve çevresindeki kale ve palankalarda hiç asker bulunmadığını, Süleyman Paşa'nın maiyetinde ise sayıları ancak 300-400 civarında olan adamlarının olduğunu yazmıştır. Süleyman Paşa'nın sefer organizasyonunda bu derece duyarsız kalması, Salih Ağa'nın bazı sorular ve eleştiriler yöneltmesine neden olmuştur. Süleyman Paşa, *"kendilerinden daha fazla bilgiye sahip olduğu için mi yoksa Osmanlı Devleti'nin kudretinden bir şüphesi bulunduğu için mi asker toplanmasına müsaade etmemiştir, ya da başka bir gerekçesi mi vardır? bilelim"* diyerek Salih Ağa sorularını sıralamaktadır[756].

Bundan sonraki aşamada, tamamiyle kişisel yorum ve çıkarımlarını raporuna derç eden Salih Ağa, asker toplanması konusunda Süleyman Paşa'nın bu denli duyarsız kalmasının Lezgilere duyduğu güvenden kaynaklanabileceğini ifade etmiştir. Eğer Süleyman Paşa, Lezgilerin kendisine asker olacağını düşünüyorsa büyük bir yanılgı içerisindedir. Çünkü Lezgiler, hiçbir savaş döneminde tek bir liderin komutası altında toplanıp düzenli birlikler halinde savaşmamışlardır. Hiçbir savaşta etkin ve caydırıcı bir askerî güç oluşturamayan Lezgilerin ancak çalma, çırpma ve çapul gibi hareketlerle ünlenmiş olduklarını dile getirerek ağır eleştiri ve ithamlarda bulunmuştur[757].

Süleyman Paşa'nın Çıldır'daki faaliyetleri ile ilgili İstanbul'daki belirsizlikleri arttıran bir diğer önemli gelişme, Erekli Han ile Süleyman Paşa arasındaki yakınlaşmaydı. Hatta bu yakınlaşma, hem Babıali hem de bölgedeki Osmanlı askerî yönetimi tarafından Süleyman Paşa hakkında gizlice araştırma yapılması mecburiyetini ortaya çıkarmıştır. Ordudaki duyumların ve gizlice yapılan araştırmaların neticesinde, Süfyan Ağa[758] ve İsmail Ağa'nın konuyla ilgili

[756] BOA, **HAT.**, nr. 33/1603 (5 Cemaziyelevvel 1202/12 Şubat 1788).
[757] BOA, **HAT.**, nr. 33/1603 (5 Cemaziyelevvel 1202/12 Şubat 1788).
[758] Süfyan Ağa, Kapıcıbaşılık görevinde bulunmaktaydı. Ahıska'ya, Süleyman Paşa'nın 1203-1788/1789 yılında yeniden vali olarak atanadığını bildirmek üzere gönderilmişti. Süfyan Ağa, yakın tarihte Çıldır'da bulunduğu için Babıali'ye bilgi aktarmış olmalıdır. Süleyman Paşa'nın faaliyetleri ile ilgili kendisinden bilgi istendiğinde dönüş yolunda olduğu için biraz ayak direttiği anlaşılmaktadır. BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 18/1586.

takrirlerinde de doğrulanan bilgiler Sadaret'e ulaştırılmıştır. Süleyman Paşa'nın izlediği politikanın net biçimde anlaşılması ve üzerindeki şüphelerin kalkması için Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'dan da bilgi istenmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Süleyman Paşa'nın görevde kalıp kalmayacağı veya yerine Tayfur Paşa'nın getirilebileceğine yönelik varsayımların sağlam bir temele oturtulması ve Çıldır Eyaleti'ndeki yönetimin geleceğinin belirlenmesi planlanmıştır. Sadrazam Paşa ise konuyla ilgili tahririnde, Erekli Han'ın *"hilekâr bir mel'ûn"* olduğu görüşündeydi. Konuyla ilgili net bir kanıya varılamadığı için neticelendirilmesinin ancak *"Rikâb-ı hümâyûn"*da[759] gizli bir mecliste karara varılması istenmiştir[760]**.** Süfyan Ağa ile İsmail Ağa'nın tahriratı müzakere edildiğinde Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'ya Çıldır Eyaleti'nin kendisine rütbe-i vala-i vezaretle vekâleten verilmesi konusunda isteğinin olup olmadığı sorulmuştur. İshak Paşa, Süleyman Paşa'nın yerine geçirilmesine yönelik teklife mesafeli davranmış ve konunun net bir biçimde açıklığa kavuşturulması için gerekli istihbarat çalışmalarını yapmaya başladığını söylemekle yetinmiştir. I. Abdülhamid ise, Süleyman Paşa ve Erekli Han arasındaki münasebetlerin büyük bir gizlilikle araştırılmasını istemiştir[761]. Diğer yandan Süleyman Paşa'yla ilgili bundan sonraki tasarruflarında I. Abdülhamid, gerekli tahkikatın bitmesini ve Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'dan gelecek cevapların net bir şekilde alınmasını beklemeye yönelik bir yol izleme eğilimindedir[762].

---

[759] Sefer zamanlarında ordunun başında göreve giden sadrazama İstanbul'da vekâlet eden görevliye Rikâb-ı Hümâyûn kaymakamı denilirdi. Arşiv belgelerinde geçen *"rikâb-ı hümâyûn"* tabiri, padişahın huzurunda görülen işleri tarif etmekteydi. Abdülkadir Özcan, "Rikab", **DİA**, C. 35, İstanbul 2008, s. 110-111.

[760] Konuyla ilgili meclis, Şeyhülislamın konağında toplanmıştır. Esasında bu toplantıda sefer masrafları ile ilgili çok ayrıntılı görüşmeler yapılmıştır. Tiflis meselesi ise, orduya gönderilecek paranın tedariği ile ilgili konular görüşüldükten sonra gündeme alınmıştır. Tiflis meselesi gizlice görüşülecek olduğundan, meşverete katılan devlet adamlarının bir kısmı toplantıdan ayrıldıktan sonra gündeme getirilmiştir. Tiflis konusu ve Süleyman Paşa'nın azli meselesini, kaptan paşa, kethüda bey, defterdar efendi, tersane emini, darphane nazırı, eski harameyn muhasebecisi Mehmed Efendi ve Mektubi-i Sadr-ı Ali İbrahim Efendi, şeyhülislam ve kaymakam paşanın huzurunda müzakerelerde bulunmuşlardır. Süleyman Paşa'nın durumu görüşülmüş ve konuyla ilgili sadrazamın tahriratı okunmuştur. Çıldır Valiliği için İshak Paşa ile Tayfur Paşa'nın düşünüldüğü ancak Tayfur Paşa'nın Çıldır valiliğini istemekten vazgeçtiği için Erzurum'a tayin edildiği, İshak Paşa'nın ise net bir cevap vermediği görüldüğünden yine İshak Paşa'dan cevap beklenmesi uygun bulunmuştur. BOA, **HAT.**, nr. 20/955A; **HAT.**, nr. 20/955C.

[761] BOA, **HAT.**, nr. 22/1023 (1203/1788-1789).

[762] BOA, **HAT.**, nr. 19/870.

İstanbul'da Çıldır Valiliği için ismi geçen İshak Paşa ise bu esnada, 5-6.000 askerle Bayezid'den hareket edip Revan'ın güney batısında bulunan Sürmelü'ye çadır kurmuştu. İshak Paşa'nın bu hamlesi karşısında Revan Hanı Muhammed Han karşılık vermek için 15.000 askeriyle harekete geçmiştir. Revan'la ilgili bu gelişmeler konusunda, Muhammed Han'ın adamı Mehmed tarafından Süleyman Paşa bilgilendirilmiştir. Alınan duyumlara göre, Osmanlı Devleti'ne bağlılıktan sapmak istemeyen ve kendisine daha evvel Anadolu Beylerbeyiliği payesi dahi tevcih edilen Revan Hanı Muhammed Han[763], 500 süvarisini İshak Paşa'dan korunmak için göndermiştir. Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa, Muhammed Han'ın sayıları 300'den fazla olan askerini katletmiş ve birçoğunu da esir alarak bölgedeki köyleri yağmalamıştır. Revan hanı da intikam almak için harekete geçmiş ve İshak Paşa tarafından yağma edilen karyeleri yeniden kontrolü altına almıştır. Bölgedeki gelişmelere dair bu duyumlardan hareketle Babıali, fitne ateşinin büyümemesi için Erzurum Valisi Abdullah Paşa'ya ve İshak Paşa'ya hüküm göndermiştir[764]. Aynı zamanda tahta yeni geçen III. Selim de İshak Paşa'nın Revan'a yönelik girişimlerinden duyduğu rahatsızlığını dile getirmiştir[765]. Revan hanı, Erekli Han'ın baskısından dolayı Osmanlı Devleti'nden himaye talebinde bulunduğu ve kabul gördüğü için dostluğa mügayir hareketlerden kaçınması, İshak Paşa'dan istenmiştir[766]. Süleyman Paşa'nın yerine alternatif aday olarak düşünülen İshak Paşa'nın bu harekâtı, Revan Hanlığı başta olmak üzere bölgede Osmanlı ittifak halkasındaki hanlarla olan münasebetlerin zarar görebileceği ihtimalini doğurmuş ve Çıldır valiliği konusunun sürencemede kalmasını etkileyen amillerden biri olmuştur.

Gizlilik içerisinde yürütülen faaliyetler kapsamında, Babıali'nin Süleyman Paşa ile ilgili alacağı kararı belirlerken sadece Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'ya bağlı kalmadığı, Osmanlı arşiv belgelerindeki satır aralarında sunulan bilgilerden

---

[763] Revan Hanı'nın Osmanlı Devleti'nin himayesine sığınmasının altında, Erekli Han'ın Revan'a yönelik izlediği baskıcı politika yatmaktadır. Erekli Han'ın Revan politikasının arka planındaki tasarlayıcı güç ise Rusya'ydı. Bu nedenle Revan Hanı Muhammed Han, Osmanlı Devleti'nin himayesine ihtiyaç duymuştur. Hasan Oktay, "Revan Hanlığı ve Hanları", **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Birlikte Yaşama Kültürü**, C. IV, Ankara, 2014, s. 159-160.

[764] BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 192, s. 91, **C.HR.**, nr. 46/2256 (Evahir-i Safer 1204/Kasım 1789); **C.HR.**, nr. 38/1883.

[765] *"Kaymakam Paşa, muktezasınca cevâb verüb Bayezid (Mutasarrıfına) tenbih edesiniz hana ta'addî eylemesün"* BOA, **HAT.**, nr. 1388/55227.

[766] BOA, **C.HR.**, nr. 46/2256 (Evahir-i Safer 1204/Kasım 1789); **C.HR.**, nr. 38/1883.

anlaşılmaktadır. Zira, Süleyman Paşa'nın faaliyetleri kapsamında bir anlamda Cenketay Hâkimi Ahmed Han'ın da ağzı aranmıştı. Bu doğrultuda Cenketay Hâkimi Ahmed Han'dan Süleyman Paşa'nın yerini doldurabilecek ve kendilerinin de bağlılılıklarını devam ettirebilecek nitelikte bir aday olup olmadığı sorulmuştur. Ahmed Han, Dağıstan'ın Ahıska'ya bir aylık mesafede olduğu için Süleyman Paşa'nın faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmadıklarını bildirmiştir. Yerine getirebilecek aday konusunda ise bilgisinin olmadığını ifade etmiştir[767]. Ahmed Han'ın bu yönde görüş bildirmesi, esasında bölgedeki yerel bağlantıları mobilize edebilecek ve hanları Osmanlı siyasetinin yörüngesinde tutabilecek güçlü bir alternatif bulunmadığını tevsik etmesi bakımından kayda değerdir.

Süleyman Paşa ile ilgili bu gizli tahkikat devam ederken padişah I. Abdülhamid ölmüş yerine III. Selim geçmişti. Ahmet Yüksel'e göre Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'dan alındığı muhakkak olan tahriratta, Süleyman Paşa'nın hataları tek tek sıralanmıştı. Süleyman Paşa, valilik görevi süresi boyunca Kafkasya hududuna çeki düzen vermek için tüm gayretiyle çalıştığını ispat etmek amacıyla her yıl yeni bir sorun olduğunu ileri sürmekten geri durmamaktaydı. Ancak belgelerde belirtilenlerin aksine, Süleyman Paşa devlet menfaatlerine uygun olan hiçbir iş yürütmemekte, İstanbul'a aktardığı bilgilerin aksine davranmaktaydı. Bu konudaki kanaatine dair somut bir örnek sunma gayreti içerisinde olan İshak Paşa, son 4-5 yıldır gönderilen para ve hediyelerle Dağıstan ve Azerbaycan hanlarının devletin yanına çekilmesi ve Rusya'dan intikam alınması gerekirken, Süleyman Paşa bu konuda samimi davranmadığı için hanların hareketleri yağma ve çapuldan öteye geçememişti. Rusların tabiyetine giren Erekli Han'ın zarar görmesi, Süleyman Paşa'nın kişisel çıkarlarıyla uyuşmadığı için etkili bir biçimde Erekli Han'ın üzerine gitmekten kaçınmıştı. İşte bu nedenlerden dolayı I. Abdülhamid zamanında Çıldır Valiliği'ne Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'nın veya Tayfur Paşa'nın getirilmesi yönünde emir çıkarılsa da zaman ve şartlar tam anlamıyla bu tür bir becayişe izin vermediğinden görevinde kalmasına göz yumulmuştur. III. Selim'in de Çıldır valisinin değiştirilmesini istemesine rağmen Süleyman Paşa'nın görevinde kalmaya devam etmesi, Dağıstan ve Azerbaycan hanları ile yerelde kurduğu güçlü münasebetlerin

[767] BOA, **HAT.**, nr. 213/11656 (8 Ramazan 1203/2 Haziran 1789).

zarar görebileceği yönündeki endişelerden ve bölgedeki özel durumlara dair derin vukufiyetinden kaynaklanmıştır. Zira, Süleyman Paşa'nın yerinin doldurulması ve bölgedeki hassas dengelerin korunması sanıldığı kadar kolay bir iş değildi[768]. İshak Paşa'nın Çıldır'daki yönetimin değiştirilmesine yönelik kişisel görüşlerini sunduğu raporu, aynı zamanda kendisinin Süleyman Paşa'nın makamında gözü olduğunu ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir[769].

Erzurum valisi Abdullah Paşa, Süleyman Paşa'nın görevinden azledilmesi talebini son dönemde Tiflis Hanı Erekli Han ile olan münasebetlerine bağlamıştı. Süleyman Paşa, Erekli Han'ın Rusya'nın Kafkasya'daki güzergâhı olan Ananur yolunu kapattığı bilgisini daha önce iletmişti ancak Abdullah Paşa da gerçek olmadığı halde bu bilgiyi iletmiştir. Erzurum Valisi Abdullah Paşa, Süleyman Paşa'nın aleyhinde İstanbul'a gönderdiği takrirde, Süleyman Paşa'nın Tiflis Hanı Erekli Han ile ittifak içerisinde olup birlikte hareket ettiklerini, sürekli devletten hazine ve yardım talep ettiğini, Çıldır'da seraskerlik unvanıyla makamı işgal ettiğini ve Tiflis Hanı Erekli Han'ın kötülüğünü istemediğini bildirdi. Hatta Osmanlı Devleti'nden böyle bir talep gelse bile, Süleyman Paşa'nın Tiflis'in kapıları açık dursa dahi saldırmayacağını iddia ediyordu. Ayrıca Abdullah Paşa, Süleyman Paşa'nın Tiflis, Revan ve çevresindeki hanlarla olan yakınlığının Beyazid Mutasarrafı İshak Paşa'dan sorulduğunu da iletiyordu[770].

Erzurum Valisi Abdullah Paşa, Süleyman Paşa'yla ilgili bu bilgiler dışında Çıldır Valiliği'nin de Akkerman muhafızı ve Selânik mutasarrıfı Tayfur Paşa'ya kendisine yapılacak gizli bir tahrirle tevcih olunmasını talep etmekteydi[771]. Ayrıca İstanbul'a gönderilen bir diğer takrirde, Süleyman Paşa'nın Tiflis Hanı Erekli Han'dan edindiği bilgi kadarıyla Rusya'nın bölgeye hücum edebileceğini bahane ettiği,

---

[768] Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 238-239; Süleyman Paşa hakkında yapılan tahkikat neticesinde III. Selim, Çıldır ve Tiflis meselelerinden haberdar olmasına rağmen, bölgede kilit öneme sahip olan ve sadakatinden dolayı övdüğü Süleyman Paşa'yı, hassas dengeleri koruması için yeniden Çıldır Valiliği'ne atamıştır. BOA, **C.DH.**, nr. 50/2487 (Evahir-i Cemaziyelevvel 1204/Şubat 1790); **A.{AMD.**, nr. 29/73 (5 Cemaziyelevvel 1204/21 Ocak 1790); bu atamanın arka planında Süleyman Paşa'nın Dağıstan hanlarını birleştirmesi ve Erekli Han karşısında onları caydırıcı bir güç haline getirmesinin etkili olduğu düşünülebilir. **HAT.**, nr. 180/8105.

[769] Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa'nın Süleyman Paşa hakkında, daha önceden de ithamlarda bulunduğu bir diğer tahriratı için bk. BOA, **HAT.**, nr. 12/437 (12 Zilhicce 1197/8 Kasım 1783).

[770] BOA, **HAT.**, nr. 1393/55668 (24 Şaban 1203/20 Mayıs 1789).

[771] BOA, **HAT.**, nr. 1393/55668 (24 Şaban 1203/20 Mayıs 1789).

Çıldır'dan azledilmesinde bir mahsur bulunup bulunmadığı ve bölgede valiliğe şayan birinin olup olmadığı aktarılmıştır. Bunun yanı sıra Erzurum Valisi Abdullah Paşa'nın bildirdiğine göre Çıldır Eyaleti'nin öteden beri Atabeglerin tasarrufunda bulunduğunu, Süleyman Paşa'nın 20 yıla yakın valilik yaptığını ve yalnızca Atabeg hanedanından olan Hasan Paşa'nın oğulları İshak Paşa ve Mehmed Sabit Bey'e itibar edilebileceği[772] belirtilmiştir.

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde Rus Çariçesi II. Katerina, Çıldır Valisi Süleyman Paşa'nın görevden alınmasını talep etmişti. Osmanlı Devleti içerisinde de, Erzurum Valisi Abdullah Paşa başta olmak üzere, o bölgedeki diğer idarecilerin Süleyman Paşa ile ilgili iddialarına rağmen III. Selim de yine I. Abdülhamid gibi Süleyman Paşa'yı görevinde bırakmıştır. Bu durum, Çıldır Eyaleti'ni uzun yıllardır İshak Paşa (I.) soyundan gelen idarecilerin yönetmiş olmasına ve Süleyman Paşa'nın muhallefatının iade edilmeyeceği şüphesine bağlanabilir.

3. Süleyman Paşa'nın Vefatı ve Çıldır'da İktidar Mücadelesi

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, hastalanan ve yaşı da oldukça ilerleyen Süleyman Paşa, 1 Mart 1791'de eceliyle vefat etmiştir[773]. Süleyman Paşa'nın vefatıyla birlikte hanesi ve hazinesi mühürlenmişti. Çünkü o dönemde vefat eden valilerin mal varlıkları mirî malı sayılmakta ve terekesi tam olarak tespit edilip borçlarının hesabı yapıldıktan sonra varislerine hakları iade edilmekteydi. Süleyman Paşa'nın vefatını İstanbul'a bildiren arzın satır aralarında, 20 yılı aşkın süre valilik yapan Süleyman Paşa'nın arkasında bıraktığı Çıldır Eyaleti'ne dair dikkate değer ayrıntılar sunmaktadır. Tiflis tarafındaki tehditler ve Erekli Han ile giriştiği mücadelede cephesini güçlendirmek için Dağıstan askerini Ahıska'da toplayan Süleyman Paşa tüm mal varlığını onların giderleri için karşıladığı gibi aynı zamanda Ahıska halkını da bu malî külfete ortak etmişti. Bundan dolayı reayanın elindeki kaynaklar eriyip gitmiş ve oldukça perişan duruma düşmüşlerdi. Çıldır Eyaleti'ne bağlı nahiye ve kazalar harap hale gelmişti. Süleyman Paşa'nın vefatı, Çıldır ahalisi arasında derin bir üzüntüye sebep olmakla birlikte, Şerif Mehmed Bey ve Ahıska kadısının aktardığına göre halk itaatten çıkmaya niyetlenmişti. Çıldır Eyaleti'nde

[772] BOA, **HAT.**, nr. 1385/54957.
[773] BOA, **HAT.**, nr. 273/16020 (14 Şaban 1205/18 Nisan 1791).

Süleyman Paşa'nın ölümünün ardından ortaya çıkan aksaklıkları gidermek için uzun süredir kapıcıbaşılık görevini ifa eden oğlu Mehmed Şerif Bey'in Çıldır Valisi olarak atanmasını, Ahıska ahalisi ve kadısı Babıali'den istemiştir[774].

Mehmed Şerif Bey'in Ahıska ahalisi tarafından vali adayı olarak önerilmesinde, Süleyman Paşa'nın Dağıstan hanları ile kurduğu sağlam ittifakı sürdürebilecek olması en önemli gerekçe olarak sunulmuştur. Zira, ahalinin ve Ahıska kadısının aktardığına göre Çıldır ve civarındaki istikrarın sağlanması için Dağıstan askerinin Ahıska'da kalması gerekmekteydi. Süleyman Paşa'nın Dağıstan hanları ile kurduğu ittifakın güçlü bir biçimde korunması ise ancak Mehmed Şerif Bey'in valiliğe atanmasıyla mümkün olabilecekti. Mehmed Şerif Bey, babasının yaşlılığı ve hastalığı dolayısıyla Çıldır Valiliği'ndeki işleri yönetmekte ve hassas dengelere vakıf bulunmaktaydı. Aynı zamanda halk nezdinde *"pederi gibi muktedîr"* biri olarak görülmekte ve tabanda meşruiyetini sağlamış bulunmaktaydı. Açıklanan nedenlerden dolayı Mehmed Şerif Bey'in babasının yerine geçirilmesi, yerelden talep edilmiştir[775].

Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan bulgular, Çıldır valiliği için iktidar ve güç oyunlarının işi daha karmaşık bir hale soktuğunu göstermesi bakımından dikkate değer ayrıntılar sunmaktadır. Süleyman Paşa'nın ölüm haberini ve yerine oğlu Mehmed Şerif Bey'in geçmesine yönelik halkın taleplerini İstanbul'a götürmek için yola çıkan Kapı Kethüdası İbrahim Bey, yol güzergâhında bulunan Oltu'ya gelip mola verdiğinde burada alıkonulmuştur. Oltu Beyi İshak Paşa, İbrahim Bey'i 17 gün süreyle hapsetmiş ve bu esnada da kardeşi Sabit Bey'i Çıldır valiliğine kendisini tayin ettirmek amacıyla İstanbul'a göndermiştir. Diğer yandan Süleyman Paşa'nın vefat haberini alan Trabzon Valisi Abdullah Paşa[776], oğlu Mehmed Bey'i Babıali'yi bilgilendirmek için İstanbul'a göndermiştir. Bu gelişmelerden sonra serbest bırakılan Kethüda İbrahim Bey İstanbul'a vardığında, İshak Paşa'nın kardeşi Sabit Bey'in elinde Ahıska kadılığının

[774] BOA, **HAT.**, nr. 273/16020 (14 Şaban 1205/18 Nisan 1791).
[775] BOA, **HAT.**, nr. 273/16020 (14 Şaban 1205/18 Nisan 1791).
[776] İshak Paşa'nın Çıldır Valiliği'ne atandığını bildiren hükümden anlaşıldığına göre, Babıali'nin Süleyman Paşa'nın vefatından Abdullah Paşa aracılığı ile haberdar olduğu anlaşılmaktadır (BOA, **HAT.**, nr. 204/10636). Bununla birlikte söz konusu hükümde Abdullah Paşa, Erzurum Valisi ve Anapa Seraskeri olarak görev yaptığından bahsedilmektedir. (BOA, **C.DH.**, nr. 26/1297 28 Receb 1205/2 Nisan 1791). Kapı Kethüdası İbrahim Bey ise Abdullah Paşa'nın aynı zamanda Trabzon Valiliği'ni de uhdesinde bulundurmasından dolayı, kendisinden Trabzon Valisi olarak bahsetmektedir (**HAT.**, nr. 273/16020 14 Şaban 1205/18 Nisan 1791).

ilamı bulunmadığını ifade etmiştir. Kendisini alıkoyan İshak Paşa hakkında olumsuz propagandaya devam eden İbrahim Bey, İshak Paşa'nın *"idâreye adem-i iktidârı olduğu cümlenin ma'lûmları olmakdan nâşi"*dir diyerek halkın Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Şerif Bey'i vali olarak görmek istediğini iletmiştir[777]. Süleyman Paşa'nın ölüm haberini Babıali'ye İshak Paşa'dan önce ulaştırdığı anlaşılan Abdullah Paşa, yerine Mehmed Şerif Bey'in geçirilmek istendiğini ve kendisinin de Süleyman Paşa'nın oğluna kefil olduğunu bildirmiştir[778].

Süleyman Paşa'nın vefat haberinin İstanbul'a ulaşmasıyla birlikte Çıldır Valiliği konusu, Babıali gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Süleyman Paşa'nın yerine yapılacak atama, esasında Osmanlı Devleti'nin hassas dengeler üzerine kurduğu Kafkasya politikasını da doğrudan ilgilendirdiği için ince hesapların ve ayrıntılı değerlendirmelerin yapıldığı bir sürece dönüşmüştür. İstanbul'da konuyu müzakere edilmek üzere kurulan mecliste, öncelikli olarak Çıldır Eyaleti'ndeki güç dengelerine vakıf olan adayların belirlenmesi kararlaştırılmış ve gerekli bilgilerin toplanması için çalışmalara başlanmıştır. Bu doğrultuda Çıldır ve havalisindeki bilgilere vakıf olan Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Süfyan Ağa ve Kapı Kethüdası Mustafa Ağa, yapılacak olan toplantıya bilgilerine başvurulmak üzere çağrılmışlardır. Meşveret meclisinde, Süleyman Paşa'nın oğlu Kapıcıbaşı Şerif Mehmed (18-20 yaşlarında), El-hac Ali Paşa'nın torunu, eski Çıldır Valisi Hasan Paşa'nın oğlu İshak Paşa (40 yaşında)[779], Hassa Silahşorlarından İshak Paşa'nın kardeşi Mehmed Sabit Bey (30-32 yaşında), Mustafa Bey (30-40 yaşlarında) ve Puska/Poska Beyi Sadık Bey öne çıkan adaylar arasındaydı. Yapılan ön incelemede, Sadık Bey ile Mustafa Bey vali olamayacakları değerlendirilerek elenmiş ve Çıldır Valiliği için Şerif Mehmed Bey, İshak Paşa ve Sabit Bey kalmıştı[780].

---

[777] BOA, **HAT.**, nr. 273/16020 (14 Şaban 1205/18 Nisan 1791).
[778] BOA, **C.DH.**, nr. 26/1297 (28 Receb 1205/2 Nisan 1791).
[779] Enverî tarihinde İshak Paşa her ne kadar Süleyman Paşa'nın oğlu olarak gösterilse de aslında daha önce Çıldır valiliği yapmış olan Hasan Paşa'nın oğludur (**Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)**, (haz. Ü. Filiz Bayram), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 797) İshak Paşa'nın babası eski Çıldır Valisi Hasan Paşa'dır ve bu bilginin tashih edilmesi gerekmektedir.
[780] BOA, **C.DH.**, nr. 26/1297 (28 Receb 1205/2 Nisan 1791); **HAT.**, nr. 272/15923; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 283-284.

Üç aday arasında seçim yapma durumu belirince, müzakerelere adaylarla ilgili daha fazla ayrıntı yansımıştır. Şerif Mehmed Bey, babasının ihtiyarlığı ve hastalığı nedeniyle uzun zamandır Çıldır'daki işleri yönetmekteydi fakat 18-20 yaşında olması onun açısından dezavantaj oluşturduğundan diğer adaylar üzerine yoğunlaşılmıştır. Müzakerelerde İshak Paşa, Tarih-i Cevdet'te ve arşiv vesikalarında geçen ifadeyle *"ahmak bir adam"* olarak değerlendirilmekte ve kardeşi Sabit Bey ise *"âkil ve reşîd"* olarak görülmekteydi. İstanbul'daki değerlendirmelerde esas alınan bir diğer husus ise, o dönemde geçerli olan usule göre vefat eden valilerin malları mirî malı olarak kabul edilmekte ve mütevaffa valinin geride bıraktığı mal varlığının eksiksiz bir biçimde ortaya çıkarılması gerekmekteydi. Bu nedenden dolayı, Şerif Mehmed Bey, Çıldır Valiliği'ne getirilirse varis olduğu için babasının mal varlığını tam olarak ortaya çıkarma konusunda zafiyet gösterebileceği değerlendirilmekte ve Sabit Bey ön plana çıkmaktaydı. Bu esnada İstanbul'da bulunan Sabit Bey, Rikab kethüdası tarafından çağrılmış ve neden geldiği kendisine sorulmuştur. Sabit Bey Süleyman Paşa'nın vefatından dolayı İstanbul'a geldiğini ve ağabeyi İshak Paşa'nın vali olarak atanmasını istirham etmek için geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine Rikab kethüdası, Sabit Bey'e *"senin büyük kardeşin sükûtî bir âdem imiş efendilerimiz seni irade ederlerse ne dersin"* diye sormuştur. Sabit Bey beklemediği bu sual karşısında, ağabeyi adına gelmişken kendisi için gelmiş gibi olacağını, bu durumun adetlerine uymayacağını ve halk arasında da hilekârlık olarak algılanacağı için itibarının zarar göreceğini beyan ederek bu teklifi kabul etmek istememiştir. Eğer valilik görevi ağabeyi İshak Paşa'ya verilirse elinden gelen katkıyı sunacağını ifade etmiştir[781].

İstanbul'daki görüşmelerin arka planında Çıldır Valiliği'ne yapılacak atamada, Süleyman Paşa'nın mal varlığının belirlenmesi ve miriye aktarılması konusu da uzun uzadıya görüşülmüştür. Sabit Bey ile yapılan mükâlemede, ağabeyi İshak Paşa Çıldır Valiliği'ne atanırsa Süleyman Paşa'nın mal varlığının net olarak tespit edilmesi konusunda oğulları ile koordineli olarak çalışacaklarını, eğer tahmin edilen 300 keseden az çıkarsa bölgedeki zahire ihtiyacı kapsamında ilave edilmesi gereken miktarın İshak Paşa ve Sabit Bey'in mallarından tamamlanacağını ifade etmiştir.

[781] BOA, **HAT.**, nr. 123/5047; **C.DH.**, nr. 26/1297 (28 Receb 1205/2 Nisan 1791); Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 284-285.

Süleyman Paşa'nın özellikle mirası konusu oldukça hassas bir mesele haline gelmiştir. Sabit Bey, Süleyman Paşa'nın oğullarının babalarından kalan tüm mal varlığına devlet tarafından el konulduğuna yönelik dedikoduların çıkarılmaması için hassas davranılması gerektiğini mülakatta özenle vurgulamıştı. Süleyman Paşa'nın varisleri, bu tür bir mağduriyeti dillendirirlerse bölgede huzursuzluğa sebebiyet verebileceklerinden Sabit Bey, bu konunun incelikle ve hassasiyetle çözülmesi konusunda uzlaşmacı bir tavır takınmıştır. Şartlar bu şekilde konuşulduktan sonra konuyla ilgili son karar III. Selim'e bırakılmıştı. Çıldır Valiliği diğer bölgelerin valilikleri ile karşılaştırılamayacak derecede stratejik bir öneme sahip olduğundan atanacak yeni valinin bölgedeki sancak beyleri, civar hanları ve ocakzadeleri ile uyum içerisinde çalışması gerekmekteydi. Gelen hatt-ı hümayun doğrultusunda Mirmiran rütbesinde olan İshak Paşa'nın vezaret rütbesiyle Çıldır Valiliği'ne getirilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Oltu ve Bayezid Mutasarrıfı İshak Paşa, vezaret rütbesi ile Çıldır Valisi olarak atanmış ve kardeşi Sabit Bey'e de kapıcıbaşılık görevi verilmiştir[782]. İshak Paşa'nın Babıali ile olan münasebetlerini sürdürmesi ve işlerini yürütmesi için Kapı Kethüdalığı görevine ise Süfyan Ağa getirilmiştir[783]. İshak Paşa'nın Çıldır Valiliği'ne atandıktan birkaç gün sonra çıkarılan hükümden anlaşıldığına göre, kendisinden tamamlaması istenen ilk iş, selefi Süleyman Paşa zamanında bölgeye gönderilen ve çeşitli müşkillerden dolayı ulaştırılamayan hediyelerin Dağıstan hanlarına süratlice teslim edilmesi ve Dağıstan hanlarıyla kurulan güçlü irtibatı devam ettirmesi olmuştur[784].

4. Çözülemeyen Düğüm: Süleyman Paşa'nın Muhallefatı Meselesi

Süleyman Paşa vefat ettiğinde, yerleşmiş olan uygulamalara göre görevdeyken vefat eden valilerin mallarına devlet el koymakta ve alacak verecek hesapları tamamlandıktan sonra kalan miktarı varislere iade etmekteydi. Süleyman Paşa için de bir istisna teşkil etmeyen bu kuralın işletilmesi, aşağıda detaylandırılacağı üzere içerisinden çıkılamayan bir sorun yumağı haline gelmiştir. Esasında bu

[782] BOA, **C.DH.**, nr. 26/1297 (28 Receb 1205/2 Nisan 1791); **HAT.**, nr. 210/11304; **HAT.**, nr. 272/15976; Süleyman Paşa'nın vefatından sonra Çıldır valisinin belirlenmesine yönelik çalışmaların 40 gün kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. İshak Paşa'nın atanma kaydı için bk. **A.RSK.d.**, nr. 1589, s. 18; **A.RSK.d.**, nr. 1698D, s. 2 (5 Şaban 1205/9 Nisan 1791); **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 186, s. 171.
[783] BOA, **HAT.**, nr. 209/11118.
[784] BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 194, s. 411.

dönemdeki uygulamalara bakıldığında, uzak vilayetlerdeki merkezî Osmanlı idaresinin nüfuzuyla orantılı olarak muhallefat bedelleri ya hiç gönderilmemekte ya da göstermelik bir mikdar darphaneye ulaştırılmaktaydı[785]. Merkeze uzak ve bu nispette de adeta pamuk ipliği ile bağlı olan Ahıska'dan Süleyman Paşa'nın muhallefatını çıkarmak Babıali için adeta çözülemeyen bir düğüm haline gelecektir.

İshak Paşa Çıldır Valiliği'ne getirildiğinde, Süleyman Paşa'nın muhallefatına dair yapılacak işlemler, İstanbul'da bazı uzlaşmazlıklara neden olmuştu. Bu dönemde yapılan araştırmalar sonucunda Süleyman Paşa'nın muhallefatı 600 kese akçe olarak belirlenmişti. Kapı Kethüdası Süfyan Ağa aracılığı ile söz konusu meblağın Darphane-i Amire'ye ulaştırılması istenmişti. Muhallefatın 450 kesesi muhaleffat bahası, 150 kesesi de *"vezâret ve mansıb teşekkürü"* olarak Darphane-i Amire'ye kaydedilmesi ve bu şekilde taksitle ödenmesi planlanmıştır. Fakat bu ödeme planını III. Selim tepkiyle karşılamıştır. Hatt-ı hümayundan anlaşıldığına göre III. Selim, vezaret ve mansıb teşekkürü olarak belirlenen kısıma itiraz etmekteydi. Devletin rütbe ve mansıplarını akçe ile satmaya rızası olmadığını söyleyen III. Selim, *"bir devlet görevlisine makam para ile satılırsa ondan nasıl iş isteriz"* diyerek itirazını gerekçelendirmiştir. İshak Paşa'nın fukaraya zulmetmemesi, Çıldır tarafının muhafazasını sağlaması ve bir ihtilal olursa bastırması şartıyla göreve getirilmesi gerektiğini söylemiştir. Şayet İshak Paşa kendisinden beklenen yararlılığı gösterirse o zaman vezaret teşekkür akçesinin kendisine bir *"ihsân-ı hümâyûn"* olarak verileceğinin bildirilmesini istemiştir[786]. III. Selim'in İshak Paşa'nın tayini meselesi ile ilgili bu hattında ihtilal vurgusu yapması, Süleyman Paşa'nın çocuklarının yeni atamadan dolayı rahatasızlık duyacaklarının farkında olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Zira, İshak Paşa'nın Çıldır Valiliği'ne atandığı duyulduktan sonra Mehmed Şerif Bey'in tepkisi bu konuda III. Selim'in doğru bir öngörüde bulunduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Süleyman Paşa'nın muhallefatı ile ilgili İstanbul'daki görüş ayrılıkları sonlandırıldıktan ve İshak Paşa vali olarak atandıktan hemen sonra, Çakırcıbaşı Mehmed Emin Efendi muhallefatın zabtıyla görevlendirilmiştir. Çakırcıbaşı Mehmed

[785] XVIII. yüzyılın sonlarında Bağdat Valiliği'nde yaşanan değişim ve beraberindeki malî konularla ilgili değerlendirmeler için bk. Süheyla Yenidünya Gürgen, **Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmed Said Halet Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 204-205.
[786] BOA, **HAT.**, nr. 200/10231.

Emin Efendi ve Mehmed Şerif Bey'e hitaben çıkarılan hükümde Süleyman Paşa'nın muhallefatının eksiksiz biçimde tespit edilmesi ve deftere kaydedilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Süleyman Paşa uzun yıllar valilik ve seraskerlik gibi önemli görevleri yürüttüğünden yüksek miktarda servet biriktirdiğine dair dedikoduların olduğu ve bu mirasın gizlenmesi gibi bir durumla karşılaşılmaması için gerekirse Çıldır Valisi İshak Paşa'dan yardım alabileceği Mehmed Emin Efendi'ye bildirilmiştir. Olası aksaklıklar durumunda hem Mehmed Şerif Bey'e hem de Mehmed Emin Efendi'ye cezaî yaptırımların uygulanacağı, bahsi geçen hükümde vurgulanmıştır[787].

İstanbul'da Çıldır Eyaleti'ndeki hassas dengeler gözetilerek atılan adımlar devam ederken İshak Paşa'nın Çıldır Valiliği'ne atandığı duyulduğunda, Süleyman Paşa'nın oğlu Mehmed Şerif Bey cephesinde derin kırılmalara neden olmuştur. Süleyman Paşa'nın mal varlığının miriye zabtedilmesiyle ilgili yaşananlar, Mehmed Şerif Bey'in babasının servetini devletten kaçırmaya yönelik çabasını ve ahalinin talepleri olmasına rağmen İshak Paşa'nın vali olarak atanması karşısında yaşadığı hayal kırıklığını tevsik etmesi bakımından üzerinde önemle durulmaya değerdir.

Mehmed Şerif Bey İshak Paşa'nın Çıldır Valiliği'ne tayin edildiğini öğrenince babası Süleyman Paşa'dan kalan tüm malları ve nakit parayı yanına alarak ata yurdu Livane'ye firar etmiştir. İshak Paşa'nın durumu Babıali'ye bildiren tahriratından anlaşıldığına göre, Mehmed Şerif Bey'in Livane tarafına firarı esasında Süleyman Paşa'nın işareti doğrultusunda gerçekleşmiştir. Süleyman Paşa sağlığında, devletten kaçırdığı zahire bedellerini Livane'de sakladığı için Mehmed Şerif Bey rotasını Livane'ye çevirmiş olmalıydı. Gelişmeleri yakından izleyen İshak Paşa, Mehmed Şerif Bey'in Livane'de de durmayabileceği ve Faş tarafına kaçabileceği ihtimalini değerlendirerek Faş Muhafızı Hacı Şahinoğlu Mustafa Paşa'ya konunun hassasiyet ve nezaketini bildiren bilgilendirici bir yazı yazmıştı. Süleyman Paşa'nın servetinin yeniden Ahıska'ya getirilmesinde ısrarcı davranan İshak Paşa, Livane beylerine de aynı doğrultuda yazılar göndermişti. Aynı zamanda söz konusu meblağın Ahıska'ya ulaştırılması konusunda da Mehmed Şerif Bey'e emir çıkarmıştı. Konuyu

[787] BOA, **AE.SSLM.III**, nr. 119/7249 (19 Şaban 1205/23 Nisan 1791).

İstanbul'a bildirmek üzere İshak Paşa tarafından gönderilen Mehmed Sabit Bey, gelişmelerin detaylarını tek tek burada anlatmıştır[788].

Mehmed Şerif Bey ve İshak Paşa cephesinde Süleyman Paşa'nın muhallefatıyla ilgili gelişmelerin seyri yukarıda anlatıldığı gibi ilerlerken, konuyla ilgili bir başka görevli olan Çakırcıbaşı Mehmed Emin Efendi daha fazla ayrıntı aktarmıştır. Mehmed Şerif Bey'in Süleyman Paşa'nın servetini gizlemesi ve Çakırcıbaşı Mehmed Emin Efendi'nin beklenenden düşük bir rakamla İstanbul'a dönmesiyle birlikte durumdan emin olunamadığı için ifadesine birkaç kez başvurulduğu anlaşılmaktadır[789]. Çakırcıbaşı Mehmed Emin Efendi, Ahıska'ya gittiğinde serveti tam olarak tespit edebilmesi için mevcud validen ve ahaliden sağlıklı bilgilerin alınması gerekmekteydi. Mehmed Emin Efendi, konuyla ilgili malumat sahibi olan kimseleri ve Süleyman Paşa'nın *"mahrem-i esrârı"*na vakıf yakınlarını Ahıska Kalesi'nde toplamıştır. İstediği bilgileri almakta güçlük çeken Mehmed Emin Efendi, çeşitli eza ve tazyik ile kaledekileri konuşturmaya çalıştığında, Süleyman Paşa'nın malının mühürlendiğini ve içeriği ile ilgili kendilerinin bilgilerinin olmadığı cevabını almıştır. Gizlenen malların varlığından haberdar olmadıklarını bildiren Süleyman Paşa'nın yakınları, son zamanlarda hastalığı nedeniyle paranın harcanmış olabileceğini dile getirmişler ve Livane'ye firar eden Mehmed Şerif Bey'in muhallefatı kaçırıp kaçırmadığı konusunda malumat sahibi olmadıklarını tekraren vurgulamışlardır. Bunun ardından Mehmed Şerif Bey, Ahıska'ya İshak Paşa tarafından davet edildiğinde, babasından kalan tüm mal varlığının Ahıska'da ikamet ettiği sarayında olduğu ve kendisinde hiçbirşeyin olmadığı cevabını vermiştir. Zan altında kalan Çakırcıbaşı Mehmed Bey, Süleyman Paşa'nın daha fazla malının çıkacağına dair öngörüsü olsa Ahıska'da bir yıl daha kalacağını ve *"mâl-ı mirîye hıyânet"* etmeyeceğini, görevinde gerekli titizlik ve hassasiyeti gösterdiğinin Çıldır sakinlerinden teyit edilebileceğini dile getirmiştir[790].

---

[788] BOA, **HAT.**, nr. 1401/56466; **HAT.**, nr. 1401/56459.

[789] III. Selim, Çakırcıbaşı Mehmed Efendi'ye muhallefat konusunun tekrar sorulmasını istemiştir. Konuyla ilgili tereddütleri bulunan III. Selim, aynı zamanda Sabit Bey'den de sorularak Çakırcıbaşı Mehmed Efendi'nin aktardığı bilgilerin doğruluğunun tespit edilmesini istemiştir. BOA, **HAT.**, nr. 1411/57373.

[790] BOA, **HAT.**, nr. 1409/57200; Mehmed Şerif Bey'in Livane'de sakladığı düşünülen malların ve nakit paranın mübaşire teslim edilmesini salık veren bir hüküm için bk. **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 196, s. 272.

İshak Paşa Çıldır'da göreve başladığında, içinden çıkılması zor olan sorunlar yumağı sadece Süleyman Paşa'nın serveti ve Mehmed Şerif Bey'in Livane'ye firarı ile sınırlı değildi. Süleyman Paşa'nın yerelde kurduğu karmaşık ve çok yönlü hizipler nezdinde İshak Paşa'nın meşruiyet kazanması sanıldığı kadar kolay olmayacaktı. Süleyman Paşa'nın eskiden beri gerek duydukça Dağıstan askerlerini ve Lezgileri yanında toplaması ve onları Gürcistan içlerine akınlar için yönlendirmesi hem hanlar ile Lezgileri hem de Çıldır ahalisini memnun etmekteydi. Fakat İshak Paşa göreve başladıktan bir müddet sonra, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sonlanmış ve Rusya ile Yaş Antlaşması imzalanmıştı. Antlaşmanın beşinci maddesinde Osmanlı Devleti, Tiflis hanına bağlı olan topraklarda Ahıska valisi ve serhat birlikleri tarafından açık veya gizli olarak hiçbir gerekçe ile huzursuz edilmeyeceğine dair güvence vermiştir[791]. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikasında önemli değişiklikleri önceleyen bu taahhüdün akabinde, daha önceden hainliği nedeniyle güvenilmez bulunan Erekli Han, Yaş Antlaşması'nın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra kaleme alınan hükümde *"sadakatin timsâli"* olarak övgülere mazhar olmuştur. Eskiden beri Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Erekli Han'ın mütevveffa Süleyman Paşa'nın kötü muamelesi nedeniyle Osmanlı kulluğundan vazgeçtiğini, şimdi ise yeni Çıldır Valisi İshak Paşa ile yakın bir dostluk geliştirdiğinin Babıali tarafından çok iyi bilindiği vurgulanmıştır. Erekli Han ile İshak Paşa arasında kurulan bu dostluk, esasında savaştan yorgun düşmüş olan devletin özellikle Rusya ile yeni uzlaşmazlıklarla meşgul olmak istememesi veya Kafkasya politikasındaki tutarsızlıklarla izah edilmektedir[792].

Yaş Antlaşması'yla birlikte Kafkasya ile ilgili Rusya'ya verilen taahhütler ve Erekli Han ile kurduğu yakın münasebetler, esasında yeni Çıldır Valisi İshak Paşa'nın bölgedeki etkinlik ve nüfuz alanını doğrudan etkileyecek nitelikteydi. Tiflis üzerine yapılan çapul hareketlerinin sonlanması aynı zamanda Lezgilerin memnuniyetsizliklerini ve Çıldır valisine olan bağlılıklarını zedelemekteydi. Süleyman Paşa ve ailesi ile yakın ilişkiler geliştirmiş olan Lezgiler de Çıldır Valisi olarak Mehmed Şerif Bey'i görmek istemekteydi. İshak Paşa ise, Lezgilerle karşılıklı

[791] BOA, **HAT.**, nr. 274/16120C; **Osmanlı- Rus Antlaşmaları 1700–1834 (A. DVNS. DVE. d, 83/1 Numaralı Rûsiyye'nin Ahidnâmesi Defteri)**, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayın No: 4, İstanbul 2019, s. 356; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 335.

[792] Ahmet Yüksel, **a.g.e.**, s. 244-245; M. Sadık Bilge, **a.g.e.**, s. 157-158.

güvene dayalı sağlam temeller üzerine kurulmuş ilişkiler geliştirememekteydi. Bu nedenle Lezgilerden dolayı ortaya çıkan boşluğu doldurmak için Erekli Han ile irtibat kurarak Hristiyan sekbanını Çıldır'a getirdi. İshak Paşa'nın bu hamlesi, Çıldır ahalisinin muhalefetini artırdı ve Mehmed Şerif Bey tarafına meyl etmelerini sağladı. İshak Paşa'nın Hristiyanların önünü açmasıyla birlikte, Çıldır'da mezalime başlamaları memnuniyetsiz toplum katmanlarındaki muhalefeti daha ileri bir noktaya taşıdı. Gelişmleri yakından takip eden Mehmed Şerif Bey ise bir yandan Lezgileri yanına toplayarak taraftarlarını arttırmaktaydı. Nihayetinde İshak Paşa, Gürcü sekbanları ile Mehmed Şerif Bey üzerine bir hareket düzenlediğinde, Çıldır ahalisinin tamamı kendisini yalnız bıraktı. Mehmed Şerif Bey, sağladığı güçlü destekle İshak Paşa'nın yönlendirdiği Hristiyan askerleri mağlup ettiğinde İshak Paşa Ardahan'a firar etmek zorunda kaldı. Ardahan ahalisi de İshak Paşa'yı kabul etmedi. Yönünü memleketi olan Oltu'ya çeviren İshak Paşa burada da tutunamamış, Erzurum'a gelip Seyyid Ahmed Paşa'ya iltica etmiştir. Durumu Osmanlı Devleti öğrendiğinde İshak Paşa'yı Çıldır Valiliği görevine yeniden getirmek istemişse de Kars ve Ahıska ahalisi, İshak Paşa'nın zulmünden şikâyetçi olduklarını ittifakla Mehmed Şerif Bey'i vali olarak tanıdıklarını bildirmişlerdir. Olayların daha fazla büyümesini istemeyen Osmanlı yönetimi, bu oldubittiyi kabul ederek Mehmed Şerif Bey'in Çıldır Valiliği'ni onaylamıştır[793].

Mehmed Şerif Bey'in Çıldır Valiliği'ne getirilmesiyle birlikte bölgedeki dengeler değişmiş olmakla beraber, konumuz itibariyle babası Süleyman Paşa'nın mirası ile ilgili idarî tasarrufları üzerinde durulması daha yerinde olacaktır[794]. İshak Paşa'nın valiliği döneminde çözüme kavuşturulamayan bu konu Mehmed Şerif Paşa'ya intikal etmiştir. Ancak Mehmed Şerif Paşa, babasından kalan malların tespiti ve Darphane-i Amire'ye intikali konusunda isteksiz davranmıştır. III. Selim tarafından 9 Eylül 1793 tarihinde Çıldır Valisi Mehmed Şerif Paşa'ya gönderilen emirde, babası Süleyman Paşa'nın nakden ödemesi gereken muhallefat bedeli olan 195.000

[793] Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. V, s. 284-286; Mehmet İnbaşı, **a.g.m.**, s. 87-88; Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği'ne vezaret rütbesiyle 12 Ağustos 1792'de atandığına dair kayıt için bk. BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1589, s. 18.

[794] Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır'daki siyasi faaliyetleri için bk. Seydi Vakkas Toprak, "Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği", **Belleten**, C. LXXXIII/Sayı 296 (Nisan 2019), Ankara 2019, s. 153-172.

kuruşun[795] taksitlerle ödenmesi için bir ödeme planının hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bu plan doğrultusunda 1. taksit 1 Muharrem 1207 (19 Ağustos 1792)-29 Cemaziyelahir 1207 (11 Şubat 1793), 2. taksit 29 Cemaziyelahir 1207 (11 Şubat 1793)-29 Şevval 1207 (9 Haziran 1793), 3. taksit 1 Zilkade 1207 (10 Haziran 1793)-30 Rebiülevvel 1208 (5 Kasım 1793) olarak belirtilmiştir. Bu hesap doğrultusunda, her bir taksit dönemi için ödenecek meblağ 48.750 kuruştan ibaretti. Ancak arşiv kayıtlarına göre Mehmed Şerif Paşa, üçüncü taksitin de zamanı gelmesine rağmen henüz bir ödeme yapmamıştır. Bu doğrutluda üç taksitin toplam miktarı olan 146.250 kuruşun en kısa sürede mübaşire teslim edilerek Darphane-i Amire'ye gönderilmesi istenmiştir[796].

Muhallefatın ödenmesine yönelik işlemlerin, İshak Paşa'nın da kapı kethüdalığını yapmış olan ve Mehmed Şerif Paşa döneminde de aynı görevi sürdüren Süfyan Ağa ile koordineli bir biçimde yapıldığı anlaşılmaktadır. Süfyan Ağa'nın takririnde dile getirdiği hususlar arasında, kendisine de bohça baha olarak 15 aydır herhangi bir ödeme yapılmadığını ve bu durumun Mehmed Şerif Paşa döneminde de devam ettiğini ifade etmesi dikkate değerdir. Mehmed Şerif Paşa daha sonra Süfyan Ağa'ya 60 kese akçe tutarında bir meblağı göndermiş ve 15 kesesi onun alacaklarına mahsub edilerek kalan meblağın Darphane-i Amire'ye aktarılması öngörülmüştür. Ancak Süfyan Ağa'nın alacakları 200 keseyi bulduğundan söz konusu 60 kesenin tamamen kendi hesabına geçirilmesini talep etmiştir. Geri kalan meblağın da yukarıda belirlenen ödeme planındaki takvime uygun olarak gönderilmesi kararlaştırılmıştır[797].

Kağıt üzerinde Süleyman Paşa'nın muhallefatı bir kalem darbesiyle halledilmiş gibi görünse de Mehmed Şerif Paşa'nın valiliği döneminde bu konuda hiç mesafe alınamamıştır. Babası gibi bölgede devletin menfaatlerini koruma noktasında istikrarlı bir idarecilik profili çizemeyen Mehmed Şerif Paşa'nın valilikten azli gündeme geldiğinde, yine söz konusu muhallefat meselesi gündeme alınmıştır. Yapılan değerlendirmelerde, Mehmed Şerif Paşa'nın babasının muhallefatına dair

[795] Mehmed Şerif Paşa söz konusu 195.000 kuruşu Darphane-i Amire'ye beşer aylık vadeyle dört taksit halinde ödemeyi taahhüd etmiştir. Bk. BOA, **TS.MA.e.**, nr. 1231/21.
[796] BOA, **C.DH.**, nr. 36/1755 (2 Safer 1208/9 Eylül 1793); BOA, **C.DRB.**, nr. 9/410 (17 Muharrem 1208/25 Ağustos 1793).
[797] BOA, **C.DRB.**, nr. 9/410 (17 Muharrem 1208/25 Ağustos 1793).

taksitleri ödemediği aynı zamanda Süfyan Ağa'nın birikmiş alacaklarıyla ilgili herhangi bir işlem yapmadığı görülmüştür. İran'da ortaya çıkan Ağa Muhammed Han'ın Tiflis'e yönelik saldırılarından dolayı Çıldır'da sığınmacı konumunda olan Gürcüleri esir gibi alıp satan Mehmed Şerif Paşa'nın tüm bu faaliyetleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde kendisinin devlet adabı bilmeyen *"ayak takımından"* olduğu kanaatine varılmış ve azline karar verilmiştir[798]. Dolayısıyla Mehmed Şerif Paşa'nın azlini meşrulaştıran gerekçelerden biri olan Süleyman Paşa'nın muhallefatı meselesinin sürencemede kaldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

[798] BOA, **HAT.**, nr. 205/10779; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C. VI, Dersaadet 1309, s. 228.

SONUÇ

Kafkasya ile Türklerin etkileşime geçmelerinin tarihi serüveni, 7. yüzyıla kadar gitmektedir. Hazarların bu dönemden itibaren Kafkasya'daki siyaset sahnesinde etkin olmalarıyla, Türkler bölgeye daha yoğun bir biçimde yerleşmeye başlamışlardır. XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selçukluların Kafkasya'ya yönelik akınları bölgedeki dengeleri değiştirmiş, Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın seferleriyle Kafkasya'nın bir bölümü Selçuklu yönetimine girmiştir. Selçuklu-Gürcü mücadelesinin başlamasıyla birlikte, Kraliçe Tamara'nın *"Atabeg"* unvanı vererek Kıpçakları Gürcistan'ı Selçuklu Devleti karşısında savunmaları için istihdam etmiştir. Böylelikle Süleyman Paşa'nın eski ataları, bölgedeki siyasî organizasyon içerisinde yer almaya başlamıştır. Türk boylarının bölgeye yayılması ve zaman zaman farklı idarelere girmeleriyle bu dönemden itibaren Kafkasya'nın etnik anlamda daha da Türkleştiğini vurgulamanın yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. 1578 yılında Osmanlı fetihlerinin Kafkasya'ya ulaşmasına kadar Atabeg hanedanına mensup idareciler, bölgedeki gelişmelere yön vermişlerdir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra da Süleyman Paşa'ya kadar gelen uzun silsile ile yine idarecilik yapmaya devam etmişlerdir. Çalışma kapsamında ortaya konulan bu bulgular ışığında, Osmanlı Devleti'nden çok önceki dönemlerde, Kafkasya'da yerleşen Türk-İslâm unsurunun Osmanlı fetihlerini kolaylaştırdığını öne sürmek de yanlış olmayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin 1578 yılında Kafkasya'daki fetihleriyle birlikte Çıldır Beylerbeyiliği kurulmuştur. Kafkasya'daki ve doğu sınırlarındaki Osmanlı çıkarlarının korunmasında önemli bir misyonu yerine getiren bu beyliğin idaresinde, İshak Paşa'nın da mensubu olduğu Atabeg hanedanından olan kişiler görev almıştır. Yerleşmiş bir gelenek haline gelen bu uygulamanın doğal sonucu olarak, İshak Paşa hanedanından olan Süleyman Paşa, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Çıldır Valisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Çıldır'a adeta kök salmış bir aileye mensup olan Süleyman Paşa, valilik görevine gelmeden önce Livane Beyliği yapmış ve idarecilik tecrübesi kazanmıştır. Gençliğinde bölgeyi yakından tanıyan, yerel güç odakları ile sıkı bağlantılar kuran Süleyman Paşa, Livane Beyliği döneminde başlayan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Solomon (I)'a karşı etkili bir mücadele vererek bölgede

parlak bir figür olarak sivrilmiş ve akabinde Çıldır Valiliği'ne atanmıştır. 5 Ocak 1771'de valilik görevine getirilen Süleyman Paşa, 20 yılı aşkın süreyle aralıksız olarak makamında kalmayı başarmıştır. Aşağıda da detaylandırılacağı üzere hem Osmanlı merkezî yönetimiyle hem de yerel güç odaklarıyla çok yönlü ilişkiler geliştirmesi, hassas bir güç dengesi kurması ve her daim politikalarını rasyonel bir zemine oturtmayı başarması, liyakatli ve dirayetli olması Süleyma Paşa'nın görevinde uzun süre kalmasını sağlayan etmenler arasındadır.

Süleyman Paşa'nın Çıldır valiliğine getirildiği dönem, esasında XVIII. yüzyılın başarından itibaren Osmanlı Devleti'nin kuzeyinde ciddi bir tehdit olarak beliren Rusya'nın yayılmacı politikalarına hayatiyet kazandırdığı bir sürece tesadüf etmekteydi. Göreve başladığında, Osmanlı tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı tüm yoğunluğu ile devam etmekteydi. Süleyman Paşa savaş esnasında, Dağıstan ve Azerbaycan hanlarını, kendi liderlidiğinde oluşturulacak ittifak halkasına dâhil etmeyi başarmıştır. Diğer yandan iaşe ve lojistik bakımından oldukça kötü durumda olan savunma hattının bu yöndeki zafiyetini kapatmak için tüm gücüyle çalışmıştır. Ne var ki Balkan ve Kafkas cephelerinde cereyan eden bu savaştan mağlup ayrılan taraf Osmanlı Devleti olmuştur. Osmanlı Devleti'ni siyasî, askerî ve malî bakımdan ağır bir mükellefiyetin altına sokan bu savaşta alınan müteselsil mağlubiyetler, en nihayetinde 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla tescillenmiştir. Rusya'nın Küçük Kaynarca Antlaşması kapsamında elde ettiği kazanımlar, bölgedeki güç ve iktidar oyunlarındaki dengeleri değiştirmiş, yeni bir geçiş ve adaptasyon sürecinin yaşanmasını gerekli kılmıştır. Süleyman Paşa, bu sürecin yönetilmesinde merkezî idare ile Kafkasya arasında adeta bir köprü vazifesi görmüştür.

Askerî ve diplomatik alanda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı kayıplar, Rusya'nın emperyal politikalarını daha açık ve güçlü bir biçimde uygulamasına elverişli bir zemin oluşturdu. 1783 yılında Kırım'ın Rusya'ya ilhakıyla birlikte, Osmanlı Devleti bir taraftan ilk kez bir İslâm yurdunu kaybetmenin şaşkınlık ve öfkesini yaşarken diğer yandan da Kafkasya politikasını revize etmeye mecbur kalmıştı. Zira bu yönde yapılan tespitler, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'yı Kırım Hanları üzerinden izlediğini, 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesinden sonra

bu bağlantının koptuğunu ve Kafkasya'nın stratejik önemini arttırdığını ortaya koymaktadır. İstanbul'un isteği doğrultusunda Süleyman Paşa'nın Alake Ovası'nın coğrafî konumuna dair ayrıntılı tasvirleri, Osmanlı merkezî yönetiminin Kafkasya coğrafyası ile ilgili yetersiz bilgiye sahip olduğunu tevsik eden iyi bir örnek niteliği taşımaktadır. Bu yöndeki bilgi eksikliğinin temelindeki sebeplerin bir diğeri de Kafkasya'nın İstanbul'a oldukça uzak bir mesafede bulunmasıdır. İşte bu noktada, Babıali'ye bilgi akışının sağlanması ve adım adım yaklaşan Rus tehlikesi karşısında Kafkasya'daki Osmanlı çıkarlarının korunmasında Süleyman Paşa kritik bir rol üstlenmiştir. Her bakımdan zorluklarla dolu olan bu süreçte Süleyman Paşa, bir yandan geniş istihbarat ağı sayesinde edindiği bilgileri kapsamlı raporlar halinde Babıali'ye göndermekte diğer yandan da merkezden gelen emirler doğrultusunda bölgede hassas güç dengeleri kurmaktaydı. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ikili bir siyaset izleyen ve Süleyman Paşa'nın valiliği süresince en çok mücadele ettiği Tiflis Hanı Erekli Han'ın devre dışı bırakılması ve Kafkasya'daki hanlıkların Osmanlı siyasetinin yörüngesine alınması için gayretle çalışmaktaydı. Hanlıklardaki iç çekişmelerin sonlandırılması, *"ulu'l-emre itâ'at"* edilmesi ve Rusya'nın karşısında birlik sağlanması için Babıali ile koordineli bir biçimde çalışmaktaydı.

Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki siyasî ve stratejik hamlelerini uluslararası güç dengelerini de dikkate alarak, esnek, geçişken ve her daim yeni koşullara uyumlu bir biçimde yeniden tasarlamaktaydı. Bu sürecin doğru biçimde yönetilmesinde Süleyman Paşa'nın katkılarının payı büyüktü. Süleyman Paşa'nın bilhassa Erekli Han'a karşı geliştirdiği politikalar, Rusya tarafından dikkatle izlenmekteydi. 1783 Georgievsk Antlaşması'ndan sonra Rusya'ya tabi olan Erekli Han'a karşı takip ettiği politikalar, İstanbul ve Petersburg arasındaki diplomatik hatlarda gerilimi arttırmıştı. Süleyman Paşa, Rusya'nın desteğini arkasına alan Tiflis Hanı Erekli Han konusunda ayrıntılı şekilde hesaplanmış siyasî stratejileri titizlikle uygulamakta ve zaman zaman yereldeki iktidarını korumak adına Osmanlı Devleti'nin çıkarları ile örtüşmeyecek biçimde onu koruyup kolladığı da vaki idi. Diğer yandan Osmanlı Devleti de Erekli Han'ın tüm zikzaklı politikalarının ve Rusya ile kurduğu ikili oyunların elbette farkındaydı. Fakat devletlerarası güç muvazenesini göz önünde bulundurarak Erekli Han'ı ortadan kaldırmak yerine pasifize etmeyi menfaatlerine daha uygun

bulmaktaydı. Süleyman Paşa da merkezin bu eğilimini bildiği için Erekli Han'a karşı izlediği politikaları esnek ve net olmayan bir biçimde belirlemiş olmalıdır.

1784 yılına gelindiğinde ise aynı gayret ve hassasiyeti göstererek Kafkasya'daki gelişmelerle ilgili Babıali'ye istihbarat ve haber akışını sağlamakta, diğer taraftan da Çıldır Eyaleti'nde 13 yıldır devam eden iktidarına karşı muhalefet hareketi de içten içe ivme kazanmaktaydı. Nihayetinde Süleyman Paşa'nın muhaliflerinden oluşan kervana, II. Katerina da katılmıştır. Erekli Han'ın yaşadığı mağduriyetlere sebebiyet verdiği için Rus Elçi Bulgakov, bir nota ile Osmanlı Devleti'nden Süleyman Paşa'nın valilik görevinden azledilmesini istemiştir. Osmanlı Devleti, bölgedeki hükümranlık haklarına açıkça bir müdahale niteliği taşıyan Rus notasına karşı, yine aynı sertlik ve tonda bir notayla karşılık vermiştir. İki devlet arasında geçerli olan antlaşmalar uyarınca Rusya'nın Erekli Han'ı himayesine alması mümkün değildir. Dolayısıyla teknik olarak Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Erekli Han ile Süleyman Paşa arasındaki sürtüşmeleri gerekçe gösteren Rusya'nın talebi doğrultusunda Çıldır Eyaleti'nde yönetim değişikliğine gidilemezdi. 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'na sebebiyet veren gelişmelerin arka planında, Rusya'nın haksız ısrarını sürdürmesinin payı elbette vardı.

Süleyman Paşa'nın 20 yıl süreyle Çıldır valiliğini sürdürmesi, esasında bölgede kilit öneme sahip bir misyonu üstlenmesiyle açıklanabilir. Zira, çağdaşı valilere bakıldığında Canikli Ali Paşa örneğinde olduğu gibi, değişik yerlere göreve gönderilmeleri sıkça görülmekteyken Süleyman Paşa'nın bu kadar uzun süre Çıldır'da kalması, onun bir idareci olarak uyguladığı politikaları rasyonel zemine oturtmasıyla açıklanabilir. Süleyman Paşa'nın yolsuzluk yaptığı, seferleri bahane ederek zimmetine para geçirdiği, zaman zaman Erekli Han'ın üzerine gidilmesi noktasında isteksiz davrandığı gibi şikâyetler Babıali'ye ulaşsa da görevinde kalmaya devam etmiştir. Azline yönelik alternatif arayışlarında yerini dolduracak kimsenin bulunamaması, valilikte devam etmesini sağlamıştır. Süleyman Paşa, Kafkasya, Azerbaycan ve Dağıstan hanları ile güçlü ittifaklar kurarak Rusya karşısında bölgenin dirayetli bir biçimde durmasına katkı sunmuştur. Defaatle yapılan azil teşebbüslerinde konunun düğümlendiği nokta, esasında buydu. Bölgedeki hassas denklemin içerisinden Süleyman Paşa çıkarıldığında, Kafkasya'da kurulan dirlik ve düzen dağılacağı için

hakkındaki tüm ithamlara rağmen yerini doldurabilecek alternatif bir vali bulunamamıştır.

1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Süleyman Paşa, Çıldır Valiliği görevinin yanı sıra, Gürcistan ve Tiflis Seraskerliği'ni de üstlenmiştir. Yaşı artık iyice ilerlemiş olan Süleyman Paşa, gerek kendisine yapılan muhalefetin gerekse gündelik yaşamını sınırlayan amansız hastalıkların tesiriyle seraskerlik görevinden kısa süreli olarak alınmıştır. Ne var ki Babıali, Kafkasya cephesindeki sefer organizasyonundan Süleyman Paşa'yı çektiğinde, Dağıstan ve Azerbaycan hanları arasındaki birliğin dağıldığını ve cephede büyük bir zafiyet çıktığını görünce onu tekrar Serasker olarak atamaya mecbur kalmıştır. 1787-1792 savaşındaki bu git-geller ve alternatif arayışların neticesiz kalması, Süleyman Paşa'nın bölgede adeta pamuk ipliği ile birbirine bağlanmış dengeler kurduğunu ve ustalıkla kullandığını göstermesi bakımından zikredilmeye değerdir. 1 Mart 1791'de vefat ettiğinde de Babıali açısından Süleyman Paşa'nın yerini doldurmak kolay olmamıştır. Çeşitli tevatürlere konu olan gizemli serveti ise ölümünün ardından çözülemeyen bir düğüm olarak kalmaya devam etmiş, halefi İshak Paşa ile oğlu Mehmed Şerif Bey'i karşı karşıya getirmiştir.

5 Ocak 1771'de Çıldır Valiliği görevine başlayan Süleyman Paşa'nın, Kafkasya'daki görevini devlete *"sadık bir kul olma"* düsturuyla yerine getirmeye çalıştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Azerbaycan ve Dağıstan hanlıkları arasındaki güç dengesini korumak, Rusya'nın bölgeye yönelik yayılmacı emellerine karşı politikalar üretmek ve bölgedeki idarî organizasyonda istikrarı sağlamak için vargücüyle çalıştı. Çalışmamız kapsamında mercek altına alınan Süleyman Paşa örneğiyle, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikalarında XVIII. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşüme Çıldır Eyaleti'nin ne şekilde ayak uydurduğu ve yön verdiği açıklığa kavuşturulmaya gayret edilmiştir. Son olarak tasnif çalışmaları devam eden Osmanlı Arşivleri'nde, araştırmacılara sunulacak yeni belgelerin bu çalışma kapsamında varılan hükümleri değiştirebileceği göz ardı edilmemelidir.

KAYNAKÇA

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

1. Mühimme Kalemi Defterleri (A.{DVN.MHM.d.)

A.{DVN.MHM.d., nr. 86, 166, 171, 954.

2. Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d.)

A.{DVNS.MHM.d., nr. 179, 180, 181, 182, 184, 185, 186, 188, 191, 192, 194, 196.

3. Bab-ı Asafi Mühimme Kalemi (A.{DVN.MHM.)

A.{DVN.MHM., nr. 299/162, 300/92.

4. Bab-ı Asafi Mektubî Kalemi (A.{MKT.)

A.{MKT., nr. 122/48, 137/5.

5. Bab-ı Asafi Âmedî Kalemi (A.{AMD.)

A.{AMD., nr. 20/11, 21/28, 23/45, 23/56, 24/24, 24/27, 24/29, 24/61, 24/64, 24/67, 25/14, 25/27, 25/41, 25/60, 25/68, 25/79, 25/82, 26/53, 26/55, 27/12, 28/41, 28/45, 29/6, 29/18, 29/20, 29/22, 29/73.

6. Bab-ı Asafi Sadaret Kethüdalığı Kalemi (A.{SKT.)

A.{SKT., nr. 27/17.

7. Ali Emiri Tasnifi (AE.)

AE.SMST.II., nr. 2/146.

AE.SMHD.I., nr. 193/15131.

AE.SMST.III., nr. 196/15431, 235/18588, 314/25209, 360/28839, 368/29245, 368/29257.

AE.SABH.I., nr. 4/377, 6/552, 17/1480, 18/1586, 34/2600, 44/3153, 58/4114, 59/4164, 65/4570, 73/5031, 84/5829, 95/6499, 177/11786, 192/12863, 215/14219, 224/14852, 286/19251, 304/20436, 310/20829, 314/21126, 347/24281, 363/25320-2, 366/25586.

AE.SSLM.III, nr. 119/7249.

8. Cevdet Tasnifi (C.)

C.AS., nr. 36/1659, 37/1679, 57/2665, 152/6726, 211/9023, 281/11698, 306/12644, 309/12767, 324/13404, 329/13624, 358/14807, 428/17797, 473/19742, 479/19998, 543/22735, 576/24242, 648/27260, 743/31239, 744/31277, 763/32214, 765/32322, 789/33416, 890/38251, 894/38481, 899/38746, 913/39430, 919/39711, 952/41359, 988/43129, 993/43434, 1003/43879, 1003/43908, 1015/44454, 1066/46944,

1068/47012, 1070/47096, 1092/48205, 1102/48718, 1112/49242, 1132/50262, 1132/50297, 1135/50393, 1154/51306, 1173/52260, 1176/52407, 1180/52584, 1180/52620, 1188/53038, 1193/53305, 1200/53736, 1202/53842.

C.BH., nr. 88/4201.

C.DH., nr. 8/394, 24/1163, 26/1297, 36/1755, 50/2487, 95/4707, 96/4756, 104/5196, 137/6825, 204/10171, 220/10988, 221/11041, 235/11750, 249/12428, 266/13279, 290/14451, 306/15258, 310/15500, 311/15517, 312/15551, 314/15666, 327/16336, 330/16485, 347/17324.

C.DRB., nr. 9/410.

C.HR., nr. 10/465, 16/769, 37/1847, 38/1883, 46/2256, 76/3780 leff 1-5, 80/3995, 81/4011, 83/4128, 86/4257, 123/6147, 130/6465, 132/6564, 152/7583.

C.ML., nr.109/4801, 116/5159, 576/23645, 559/22948.

C.MTZ., nr. 2/99, 3/137, 19/916.

C.SM., nr. 175/8780.

C.ZB., nr. 40/1951, 78/3851.

9. Hatt-ı Humayun (HAT)

HAT., nr. 2/58 A, 3/82, 4/94B, 4/94C, 4/94G, 4/94I, 4/94İ, 4/94M, 4/97, 5/170, 6/203A, 6/203 B, 7/226, 7/228A, 8/278, 9/324B, 9/324C, 9/324D, 9/324G, 9/324İ, 9/324J, 10/331, 10/333C, 10/334, 10/335, 10/336C, 10/339, 10/343, 10/349, 12/437, 12/445A, 12/445B, 12/448K 12/448O, 13/449B, 16/720, 17/745, 17/747, 18/811, 18/820, 18/827, 19/860, 19/870, 19/873, 19/879, 20/926, 20/947, 20/948, 20/955A, 20/955C, 20/971, 21/1006, 21/1011A, 21/1011E, 21/1014, 22/1023, 23/1108, 24/1182, 24/1221, 24/1225, 25/1228A, 25/1244, 25/1245, 25/1251D, 25/1251F, 25/1251E, 25/1251G, 25/1251H, 25/1251J, 27/1286, 27/1288, 27/1292, 27/1301, 27/1307, 27/1308, 28/1322, 28/1324, 28/1333, 28/1336, 28/1336A, 28/1336B, 28/1337, 28/1338, 28/1340, 28/1345, 28/1346, 29/1388, 33/1603, 39/1970, 123/5047, 180/8105, 180/8119, 194/9586, 194/9626, 200/10231, 204/10636, 205/10779, 209/11118, 210/11304, 213/11656, 272/15923, 272/15976, 273/16020, 274/16120C, 814/37263D, 1107/44643, 1385/54957, 1388/55227, 1393/55668, 1401/56459, 1401/56466, 1409/57200, 1411/57373, 1429/58503, 1429/58511, 1429/58520, 1429/58520A, 1430/58554, 1430/58565, 1441/59216, 1450/23, 1665/82.

10. Ruûs Kalemi Defterleri (A.RSK.d.)

A.RSK.d., nr. 1589, 1601, 1604, 1698D.

11. Nâme-i Hümâyûn Defterleri (A.{DVNS.NMH.d.)

A.{DVNS.NMH.d., nr. 9/128, 9/246.

12. İbnülemin Tevcihat (İE.TCT.)

İE.TCT., nr. 14/1603, 24/2574, 25/2698-1, 25/2699-1.

13. İbnülemin Hat (İE.HAT.)

İ.E.HAT., nr. 5/435.

14. Tahvil (Nişan) Kalemi Defterleri (A.DVNS.NŞT.d)

A.DVNS.NŞT.d., nr. 16.

15. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA)

TS.MA.d., nr. 10343, 2411/0101.

TS.MA.e., nr. 17/86, 18/04, 83/36, 384/31, 385/9, 425/38, 426/2, 484/22, 500/19, 520/37, 560/81, 656/40, 656/41, 705/13, 705/23, 858/55 913/32, 1231/21.

B. TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

Kaynarca, Aynalı Kavak, Bükreş, Edirne, Petersburg Muahedeleri, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (TTK), Y/135,

C. KİTAP ve MAKALELER

ABABAY, Feridun, **Çıldır Tarihi**, Kadıoğlu Matbaası, Ankara 1987.

AFYONCU, Erhan, "Silâhdar İbrâhim Paşa", **DİA**, C. 37, İstanbul 2009.

AHMED CAVİD, **Osmanlı-Rus İlişkileri Tarihi (Ahmet Cavid Bey'in Müntehabatı)**, haz. Adnan Baycar, İstanbul 2004.

AHMED CEVDET PAŞA, **Kırım ve Kafkas Tarihçesi**, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1890.

AHMED CEVDET PAŞA, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.

AHMED CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, C. I-VI, Dersaadet Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1309.

AHMED RESMÎ EFENDİ, **Hulâsatü'l İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)**, haz. Osman Köksal, Ankara 2011.

AHMED VÂSIF EFENDİ, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakāikü'l-Ahbâr, 1774-1779 (H. 1188-1193)**, haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.

AHMED VÂSIF EFENDİ, **Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakāikü'l-Ahbâr**, haz. Mücteba İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994.

AKSAN, Virginia H., **Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870**, çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

AKTEPE, Münir, "Prut Seferi ile İlgilı Ba'zı Belgeler", Tarih Dergisi, S. 34, İstanbul 1984.

AKÜN, Ömer Faruk, "Koçi Bey", **DİA**, C. 26, Ankara 2002.

AKYOL, Ufuk, **Müstakil Kırım Hanlığı (1772-1783)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

ALAN, Hayrunnisa, "Sahipkıran", **DİA**, C. Ek-2, İstanbul 2019.

ALİ EMİRÎ EFENDİ, **Osmanlı Doğu Vilâyetleri**, Yay. haz. Abdulkadir Yuvalı-Ahmet Halaçoğlu, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2008.

ALİYEV, Fuad, Urfan Hasanov, **İrevan Hanlığı**, Bakü 2007.

ALLAHVERDİ, Reyhan Şahin, **Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2012.

ALLEN, W. E. D., **The Caucasian Borderland**, The Geographical Journal, Vol. 99, No. 5/6 (May-Jun., 1942).

ALLEN, William Edward David-MURATOFF, Paul, **Caucasian Battlefields (A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921)**, Cambridge University Press, New York 2010, s. 18;

ALLOUCHE, Adel, **Osmanlı-Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi**, çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul 2001.

ALPTEKİN, Coşkun, "Atabeg", **DİA**, C. 4, İstanbul 1991.

ANCHABADZE, George, **The Vainakhs (The Chechen and Ingush)**, Caucasian House, Tbilisi 2009.

ANDREEVSKAGO, I. E., "Bulgakov, Yakov Ivanovich", **Entsiklopvdichvsshy Slovar**, Tom IV^{A}, S. Petersburg 1891.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman (F. Giese Neşri), haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.

ARSLAN, Ali, "İnguşlar", **DİA**, C. 22, İstanbul 2000.

ARTAMONOV, M. I., **Hazar Tarihi Türkler, Yahudiler, Ruslar**, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

ASLAN, Mahir, "Rusya'nın Bir Karadeniz Devleti Olması Sürecinde Grigoriy Aleksandroviç Potemkin (1768-1791)", **Karadeniz Araştırmaları**, XV/59, Güz 2018.

AŞURBEYLİ, Sara, "Şirvanşahlar", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010.

ATEŞ, Abdurrahman, "XVIII. yy.'ın İkinci Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri (1774-1779)", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt X, S. 3, Afyon 2008.

AVALOV, Z. **Prisoyedineniye Gruzii k Rossii:** Petersburg 1906.

AYDEMİR, Oğuz-İŞİPEK, Ali Rıza, **1770 Çeşme Deniz Savaşı**, Denizler Kitabevi, İstanbul 2006.

AYDIN, Mahir, "Faş Kalesi", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, ed. Halil İnalcık-Nejat Göyünç-Heath W. Lowry, C. 6, İstanbul 1986.

AYDIN, Mahir, "Kaleler", **Osmanlı Askeri Tarihi Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918**, ed. Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.

AYDIN, Mustafa, "Sohum", **DİA**, C. Ek-2, İstanbul 2016.

AYDIN, Mustafa, "Şeki", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010.

AYDIN, Mustafa, "Şeyh Mansûr", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010.

AYDIN, Mustafa, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2005.

BABINGER, Franz, **Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı**, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul 2003.

BADDELEY, John F., **The Russian Conquest of The Caucasus**, Longmans, Green and Co, London 1908.

BALA, Mirza, "Çerkesler", **M.E.B. İslâm Ansiklopedisi,** C. 3, İstanbul 1977.

BARTHOLD, W., "Abazalar", **M.E.B. İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1978.

BEDİRHAN, Yaşar, **Kafkasya ve Büyük Selçuklu Devleti'nin Kafkasya Politikası**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya 1999.

BERDZENİŞVİLİ, Nikoloz-CANAŞİA, Simon, **Gürcüstan Tarihi**, Sorun Yayınları, İstanbul 2000.

BERKOK, İsmail, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.

BEYDİLLİ, Kemal, "III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar", **Nizâm-ı Kadîm'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi**, (ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010.

BEYDİLLİ, Kemal, "Küçük Kaynarca Antlaşması", **DİA**, C. 26, Ankara 2002.

BEYDİLLİ, Kemal, "Mehmed Emin Paşa, Yağlıkçızade", **DİA**, C. 28, Ankara 2003.

BEYDİLLİ, Kemal, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri**, İstanbul 1985.

Bİ, Mahmut, **Kafkas Tarihi**, Cilt 1-2, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

BİLGE, M. Sadık, **Osmanlı Devleti ve Kafkasya**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005.

BİLGE, Mustafa L., "Azak", **DİA**, C. 4, İstanbul 1991.

BİLGİN, A., Azmi-HACIEMİNOĞLU, Necmettin, "Kıpçaklar (Kıpçak Türkçesi)", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002.

BOECK, Brian J., "Containment vs. Colonization Muscovite Approaches to Settling the Steppe", **Peopling The Russian Periphery**, (ed. Nicholas B. Breyfogle, vd.), New York 2007.

BOGATYREV, Sergei, "Ivan IV (1533-1584)", **History of Russia, Volume I**, ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, 2006.

BOSTAN, İdris, "Rusya'nın Karadeniz'de Ticarete Başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu (1700-1787)", **Belleten**, LIX/225, Ankara 1995.

BOYLE, John Andrew, "The Mongol Invasion of Eastern Persia 1220-1223", Ars Orientalis vol. I, Michigan 1954.

BOZKURT, Nebi, "Kozak", **DİA**, C. 26, Ankara 2002.

BROOK, Kevin Alan, **The Jews of Khazaria**, Rovman-Littlefield, London 2018.

BROSSET, M., **Histoire De La Georgie**, Imprimerie De L'academie Imperiale Des Sciences, S. Petersbourg 1849.

BUSHKOVITCH, Paul, "Peter the Great and the Northern War", **History of Russia Vol. II, Imperial Russia, 1689-1917**, ed. Dominic Lieven, Cambridge 2006.

CEZAR, Mustafa, **Mufassal Osmanlı Tarihi**, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

CLOT, Andre, **Muhteşem Süleyman Osmanlı'nın Altın Çağı**, çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2005.

CRUMMEY, Robert O., **The Formation of Muscovy 1034-1613**, Routledge Taylor-Francis Group, London and New York 2013.

CURTIN, Jeremiah, **The Mongols in Russia**, Little Brown and Company, Boston 1908.

ÇAKIR, İbrahim Ethem, "Osmanlı-Rus-Avusturya Savaşları'nda (1787-1792) Ruscuk Kazâsının Lojistik ve Sefer Organizasyonuna Katkısı", **XVII. Türk Tarih Kongresi, Ankara: 15-17 Eylül 2014: Kongreye Sunulan Bildirler**, C. IV/II. Kısım Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", **Vakanüvis: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches**, Kafkasya Özel Sayısı, C. II, 2017.

ÇAYCIOĞLU, Serdar Oğuzhan, **Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.

ÇELİK, Yüksel, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, XV, İstanbul 2006.

ÇEŞMÎ-ZÂDE MUSTAFA REŞÎD, **Çeşmî-zâde Tarihi**, haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.

ÇETİN, Cemal, "Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci", **Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür: Prof. Dr. Nejat Göyünç'e Armağan**, Konya 2013.

ÇİÇEK, Kemal, "Özdemiroğlu Osman Paşa", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007.

ÇORUHLU, Tülin, "Tuğ", **DİA**, C. 41, İstanbul 2012.

ÇÜNATÜKO Met (İzzet), **Kafkas Tarihi**, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1916.

DAĞLI, Yücel-KAHRAMAN, Seyit Ali, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, C. 2, 1. ve 2.Kitap (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

DANIŞMAN, Zuhuri, **Koçi Bey Risalesi**, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

DAVIES, Brian L., **The Russo-Turkish War, 1768-1774 Catherine II and the Ottoman Empire**, Bloomsbury, London 2016.

DAVIES, Brian, "Muscovy at War and Peace", **History of Russia**, Vol. I, ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, 2006.

DAVISON, Roderic H., "Russian Skill and Turkish Imbecility": The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered", **Slavic Review**, XXXV/3, (September 1976).

DEDOĞLU, Azad, **Ahıska Bölgesinde Kıpçakların Tarihi (XI-XVI. Yüzyıllar Arası)**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, Konya 2018.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, **Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

DEVLET, Nadir, "Tsarist and Soviet Russia's Approach to Turkish History", Eurasian Studies, Vol. 2, No. 4, Winter 1995/96.

DIEHL, Charles, **Bizans İmparatorluğunun Tarihi**, İlgi Yayınları, İstanbul 2006.

DIMNIK, Martin, "The Rus' Principalities (1125-1246)", **History of Russia,** Volume I, ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, 2006.

DÖNMEZ, Ahmet, **Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi Diplomasi ve Reform 1833-1841**, İstanbul 2014.

DUĞLAT, Mirza Haydar, **Tarih-i Reşidî**, Selenge Yayınları, İstanbul 2006.

DUKAS, **Bizans Tarihi**, çev. Vl. Mirmiroğlu, İstanbul Matbaası, İstanbul 1956.

DUNLOP, D. M., **Hazar Yahudi Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul 2008.

DURSUN, Davut, "Kafkaslar", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001.

DURSUN, Davut, "Lezgiler", **DİA**, C. 27, İstanbul 2003.

EASTMOND, Antony, **Royal Imagery in Medieval Georgia**, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1966.

EFENDİZADE, Oktay, "Gence", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996.

EMECEN Feridun, "Şahin Giray", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010.

EMECEN, Feridun M., "Son Kırım Hânı Şahin Giray'ın Îdâmı Mes'elesi ve Buna Dâir Vesikalar", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, [Prof. Dr. M.C. Şehâbeddin Tekindağ Hatıra Sayısı]**, S. 34, İstanbul 1983/1984.

EMECEN, Feridun, "Çıldır Eyaleti", **DİA**, C. 8, İstanbul 1993.

EMECEN, Feridun, "Selim I", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009.

EMECEN, Feridun, "Selim II", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009.

EMECEN, Feridun, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", **Genel Türk Tarihi**, C. 6, ed. Hasan Celâl Güzel-Ali Birinci, Ankara 2002.

EMECEN, Feridun, "Yamak", **DİA**, C. 43, İstanbul 2013.

Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme), (haz. Ü. Filiz Bayram), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2014.

EREL, Şerafettin, **Dağıstan ve Dağıstanlılar**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.

ERİM, Neşe, **Onsekizinci yüzyılda Erzurum Gümrüğü**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1984.

FAROQHI, Suraiya, **The Ottoman Empire and the World Around It**, I. B. Tauris, London 2004.

FARROKH, Kaveh, **Iran at War**, Osprey Publishing, Oxford 2011.

FEDAKAR, Cengiz, "1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rus Savaşları'nda Bender Kalesi", **Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan: 75. Doğum Yılı 50. Akademik Yılı**, İstanbul 2013.

FEDÂKAR, Cengiz, "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri", **Karadeniz Araştırmaları,** Yaz 2015, Sayı 46.

FEDAKAR, Cengiz, "Anapa", **DİA**, C. Ek-1, İstanbul 2016.

FEDAKAR, Cengiz, "Belgrad Kalesi'nin İşgali (1787-1792 Osmanlı-Avusturya, Rus Savaşlarında)", **History Studies International Journal of History**, C. XI, Sayı 4, Samsun 2019.

FEDAKÂR, Cengiz, "Hotin Kalesi'nin Sükûtu (1768-1774 Osmanlı-Rus Harpleri'nde)", **Bozkırın Oğlu Ahmet Taşağıl'a Armağan**, ed. Tuğba Eray Biber, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2019.

FEDÂKAR, Cengiz, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches**, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/Special Issue on Caucasia.

FEDÂKAR, Cengiz, "Limni Müdafaası (1770), **History Studies**, Volume 11, Issue 5, October 2019.

FEDAKÂR, Cengiz, "Mora İsyanı", **Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan'a Armağan**, haz. Hayrunnisa Alan-Ömer İşbilir-Zeynep Aycibin-Muhammet Ali Kılıç, Kronik, İstanbul 2018.

FEDAKAR, Cengiz, "Son Kırım Hanı Şahin Giray'ın Muhallefatına Dair", **İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan**, İstanbul 2008.

FEDÂKAR, Cengiz, **Bender Kalesi (1768-1774)**, Kitabevi, İstanbul 2019.

FEDAKÂR, Cengiz, **Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

FISHER, Alan W., **The Russian Annexation of the Crimea 1772-1783**, Cambridge University Press, London 1970.

FISHER, Alan, **Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars**, Isis Press, İstanbul 1998.

FISHER, Alan, **Kırım Tatarları**, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

FİRUZOĞLU, Safarov R., "Kırım ve Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na Göçler", **Osmanlı**, C. 4, Ankara 2002.

GADZHIYEV, V. G., **Russko Dagestanskie Otnoshenija XVIII-nach. XIX**, Moskow 1988.

GEZER, Ömer, YEŞİL, Fatih, "Osmanlı İmparatorluğu'nda "Sürat" Topçuluğu I (1773-1788): Top Döküm Teknolojisi, Bürokratik Yapı ve Konuşlanma", **Osmanlı Araştırmaları**, Sayı 52, İstanbul 2018.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Süleyman I.", **M.E.B. İslâm Ansiklopedisi**, C. 11, İstanbul 1979.

GÖKÇE, Cemal, **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayını No: 1, İstanbul 1979.

GREBENSHCHIKOVA, Galina, "Russian and Ottoman Empires Maritime Politics and Russian-Turkish Relations in 1774-1787", **Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 26-29 Eylül 2013, Türk Denizcilik Tarihi**, C. IV, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

GRIGORIANTZ, Alexandre, **Kafkasya Halkları, Tarihî ve Etnografik Bir Sentez**, Sabah Kitapları, İstanbul 2000.

GROUSSET, Rene, **The Empire of the Steppes a History of Central Asia**, Rutgers University Press, New Jersey 2002.

GÜMÜŞ, Nebi, "Son Gürcü Kralı II. Solomon'un Ruslara Karşı Mücadelesi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 22, Konya 2006.

GÜNAY, Nilüfer Alkan, "Osmanlı Yönetiminin Bursalı Zenginlerden Borç Alma Girişimi (1787-1792)", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XXIII, Sayı 23, Bursa 2012.

GÜNDÜZ, Tufan, "Tahmasb", **DİA**, C. 39, İstanbul 2010.

GVOSDEV, Nikolas K., **Imperial Policies and Perspectives towards Georgia, 1760-1819**, Macmillan Press, London 2000.

HALİM GİRAY, **Gülbün-ü Hânân (Kırım Hanları Tarihi)**, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları: 3, İstanbul 2013.

HAMMER, J. Von, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. I-II, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

HEWITT, George, **The Abkhazians**, Routledge, New York 2013.

HİTZEL, Frederic, "Defense la Place Turque D'Oczakow par un Officier du Genie Français (1787)", **İkinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri: Uluslararası I: 1-3 Haziran 1988**, Samsun 1990.

HOCA SADEDDİN, **Tacü't Tevârih**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1862.

HOSKING, Geoffrey, **Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla**, çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

HUGHES, Lindsey, "Russian Culture in the Eighteenth Century", **History of Russia Vol. II, Imperial Russia, 1689-1917**, ed. Dominic Lieven, Cambridge 2006.

INSIMOF, Sergei, **Kafkas Kılavuzu**, (Nakleden Binbaşı Sadık), Erkan-ı Harbiye Umumiye Talim ve Terbiye Dairesi, İstanbul 1926.

İLGÜREL, Mücteba, "Hamza Paşa, Silâhdar", **DİA**, C. 15, İstanbul 1997.

İLGÜREL, Mücteba, "İstimâlet", **DİA**, C. 23, İstanbul 2001.

İLGÜREL, Mücteba, "Levent", **DİA**, C. 27, Ankara 2003.

İNALCIK, Halil, "Eyalet", **DİA**, C. 11, İstanbul 1995.

İNALCIK, Halil, "Kırım Hanlığı", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569), **Belleten**, C. 12, S. 46, Ankara 1948.

İNALCIK, Halil, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahitname Meselesi", **Belleten**, C. VIII, S. 30, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1944.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

İNALCIK, Halil, **Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

İNBAŞI, Mehmet, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 7, S.1.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Beylerbeyi", **DİA**, C. 6, İstanbul 1992.

İSMAİLOV, Mahmud, **Azerbaycan Tarihi**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

İŞBİLİR, Ömer, "Nüzül", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007.

İVECAN, Raif, **Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (1724-1746)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış) Doktora Tezi, İstanbul 2007.

JAIMOUKHA, Amjad, **The Chechens A Handbook**, Caucasus World Peoples of the Caucasus, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2005.

JELAVICH, Barbara, **Russia and the Formation of Romanian National State 1821-1878**, Cambridge 1984.

JORGA, Nicolae, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Nilüfer Epçeli, C. 2-4, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

KAFESOĞLU, İbrahim, **Harezmşahlar Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.

KAHN, Andrew and RUBIN-DETLEV, Kelsey, **Catherine the Great: Selected Letters**, Oxford University Press, Oxford 2018.

KALLEK, Cengiz, "Kantar", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001.

KALLEK, Cengiz, "Kile", **DİA**, C. 25, Ankara 2002.

KARADENİZ, Yılmaz, **İran Tarihi (1700-1925)**, Selenge Yayınları, İstanbul 2012.

KARAGÖZ, Rıza, **Canikli Ali Paşa**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.

KARAGÖZ, Rıza, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1993.

KARAMANLI, Hüsamettin M., "Gürcistan", **DİA**, C. 14, İstanbul 1996.

KARATEPE, Şükrü, **Osmanlı Siyasî Kurumları**, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

KÂTİP ÇELEBİ, **Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l-Bihar**, haz. Orhan Şaik Gökyay, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1973.

KAVIK, Muhittin, "XVIII. Yüzyılda Kazak-Kalmuk Mücadeleleri", **Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. 2, S. 3, Ocak 2020.

KEEP John L. H., **Soldiers of the Tsar Army and Society in Russia 1462-1874**, Clarendon Press, Oxford 1985.

KEFELİ İBRAHİM BİN ALİ EFENDİ, **Tevârih-i Tatar Han ve Dağıstan ve Moskov ve Deşt-i Kıpçak Ülkelerinindir**, Yayım Yeri ve Yılı Yok.

KEMALOĞLU, İlyas, "Sibir Hanlığı", **DİA**, C. Ek-2, İstanbul 2016.

KESBÎ HAŞİM MEHMET EFENDİ, **Ahvâl-i Anapa ve Çerkes**, haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı, İstanbul 2012.

KHODARKOVSKY, Michael, "Non-Russian Subjects", **History of Russia Vol. I, From Early Rus' To 1689**, Cambridge 2006.

KHODARKOVSKY, Michael, "The non-Christian Peoples on the Muscovite Frontiers", **History of Russia Volume I, From Early Rus' To 1689**, Cambridge 2006.

KIEL, Hedda Reindl, "Gedik Ahmed Paşa", **DİA**, C. 13, İstanbul 1996.

KILIÇ, Orhan, "Ocaklık", **DİA**, C. 33, İstanbul 2007.

KILIÇ, Remzi, **Kanuni Devri Osmanlı-İran Münasebetleri (1520-1566)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.

KILIÇ, Ümit, "Oltu'da Arslan Paşa Külliyesi", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 5, S. 17, Ankara, Bahar 2008.

KIRLANGIÇ, Hicabi, **İdrîs-i Bidlîsî Selim Şâh-nâme**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Fars Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1995.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-I (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 10, Ankara 2008.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, "Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-II (1268-1578)", **Bizim Ahıska**, Yıl: 4, S. 11-12, Ankara 2008.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Kars Tarihi**, C. I, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Yukarı-Kür ve Çoruh Boyları'nda Kıpçaklar İlk-Kıpçaklar (M. Ö. VIII.-M. S. VI. yy.) ve Son-Kıpçaklar (1118, 1195) ile Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükûmeti (1267-1578) (Ahıska/Çıldır Eyâleti Tarihi'nden)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi-Sa. 121, Ankara 1992.

KOÇU, Reşat Ekrem, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, İstanbul 1969.

KONUKÇU, Enver, "Berke Han", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992.

KONUKÇU, Enver, **Kara ve Akkoyunluların Yurdunda**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

KORKMAZ, Telli, "Rusya'da Osmanlı'nın Yararlanamadığı Bir İsyan Pugaçev İsyanı (1773-1775)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, Sayı 43, Ankara 2018.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Ata", **M.E.B. İslâm Ansiklopedisi**, C. 1, İstanbul 1978.

KÖSE, Ensar, "Osmanlı Devleti ve Solomon I: İmeret'te Hâkimiyet Mücadelesi (1752-1768)", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S. 60, İstanbul 2014/2.

KÖSE, Osman, "Osmanlı Devleti Tarafından Kırım ile İlgili Rusya'ya Verilen Resmi Belge "Sened" (1784)", **History Studies**, 2/2.

KÖSE, Osman, "XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri, **Türkler Ansiklopedisi**, C. I, Ankara 2001.

KÖSE, Osman, **1774 Küçük Kaynarca Andlaşması**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

KÖYMEN, Mehmet Altay, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara 1989.

KRAVETS, Maryna, "Devlet Giray II", **The Supplement to the Modern Encyclopedia of Russian, Soviet and Eurasian History**, ed. Bruce F. Adams, Vol. 8.

KUCAK, Ömer, **Çıldır Sancağı (1830-1877)**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum 2018.

KUNDUKH, Aytek, **Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)**, haz. Tarık Cemal Kutlu, Gözde Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1987.

Kur'an-ı Kerim Meâli, haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.

KURAT Akdes Nimet, "Avarlar", Yay. haz. Serkan Acar, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. XXVI, S. I, Temmuz 2011.

KURAT, Akdes Nimet, **IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara 1992.

KURAT, Akdes Nimet, **Prut Seferi ve Barışı 1123 (1711)**, C. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1951.

KURAT, Akdes Nimet, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

KURTULUŞ, Rıza, "Kerim Han Zend", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002.

KURTULUŞ, Rıza, "Kumuklar", **DİA**, C. 26, İstanbul 2002.

KURU, Selim Sırrı, "Sünbülzâde Vehbî", **DİA**, C. 38, İstanbul 2010.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, **Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1993.

LAMB, Harold, **Moğolların Efendisi Cengiz Han**, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2006.

LANG, David Marshall, **A Modern History of Soviet Georgia**, Reader in Caucasian Studies in the University of London, New York 1962.

LEVIATOV, V. N., **Ocherki po istorii Azerbajdzhana v XVIII veke**, Baku 1948.

LEWIS, Bernard, **Tarihte Araplar**, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

LOWRY, Heath W., **Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583**, Boğaziçi Üniveristesi Yayınları 3. Basım, İstanbul 2005.

LOWRY, Heath W.-EMECEN Feridun, "Trabzon", **DİA**, C. 41, İstanbul 2012.

LÜTFİ PAŞA, **Tevârih-i Âl-i Osman**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1341.

МАЛОВ А. В., **Русско-польская война 1654-1667**, Mockba 2006.

MANTRAN, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

MARSHALL, Alex, **The Russian General Staff and Asia, 1800-1917**, Routledge, Abingdon 2006.

MASSIE, Robert K., **Büyük Petro**, çev. Hakan Abacı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

MATTHEE, Rudi, "The Ottoman-Safavid War of 986-998/1578-90: Motives and Causes", **International Journal of Turkish Studies**, V. 20, Nos. 1&2, 2014.

MERÇİL, Erdoğan, **Büyük Selçuklu Devleti**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016.

MERT, Özcan, "Canikli Hacı Ali Paşa ve Ailesi", **DİA**, C. 7, İstanbul 1993.

MINORSKY, V., "Caucasica III: The Alan Capital Magas and the Mongol Campaigns", **Bulletin of the School of Oriental and African Studies**, University of London, Vol. 14, No. 2, 1952.

MORGAN, David, **Medieval Persia 1040-1797**, Routledge, Oxon 2016.

MURPHEY, Rhoads, "Süleymân's Eastern Policy", **Süleyman The Second and His Time**, ed. Halil İnalcık-Cemal Kafadar, The Isis Press, İstanbul 1993.

MUSTAFA KESBÎ, **İbretnümâ-yı Devlet (Tahlil ve Tenkidli Metin)**, haz. Ahmet Öğreten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.

NAROCHNITSKIY, Aleksey, **Istoriya narodov Severnogo Kavkaza s drevneyshih vremen do konca XVIII,** V. Moscow-Nauka, 1988.

NECATİ EFENDİ, **Târih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi)**, haz. Erhan Afyoncu, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

NECEFLİ, Güntekin Cemil Kızı, **Azerbaycan Hanlıklarının Osmanlı Devleti ile Siyasi Alakaları, (XVIII. Asrın II. Yarısı)**, Nurlan Yayınları, Bakü 2002.

NEWBY, Gordon, *"*Lezgh, also Lezghin*"*, **A Concise Encyclopedia of Islam**, Oneworld Publications, Oxford 2002.

NICHOLS, Johanna, **Ingush-English and English-Ingush Dictionary**, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2004.

NİŞANCI MEHMED PAŞA, **Siyer-i Enbiya-i İzam ve Ahval-i Hulefa-i Kiram**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1873.

NOVOLSELTSEV, A. P., "XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

NUSEL, Emre**, 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkas Hanlıklarının Faaliyetleri**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2015.

OKTAY, Hasan, "Revan Hanlığı ve Hanları", **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Birlikte Yaşama Kültürü**, C. IV, Ankara, 2014, s. 157-158.

OKTAY, Hasan, "Revan Hanlığı ve Hanları", **Tarihte Türkler ve Ermeniler: Birlikte Yaşama Kültürü**, C. IV, Ankara, 2014.

ORTAYLI, İlber, "Süleymân And Ivan: Two Autocrats of Eastern Europe", **Süleyman The Second and His Time**, ed. Halil İnalcık-Cemal Kafadar, The Isis Press, İstanbul 1993.

Osmanlı Belgelerinde Karabağ, haz. Kemal Gurukan…, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul 2009.

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dair Arşiv Belgeleri, I, (haz. İsmet Demir…), Ankara 1992.

Osmanlı- Rus Antlaşmaları 1700–1834 (A. DVNS. DVE. d, 83/1 Numaralı Rûsiyye'nin Ahidnâmesi Defteri), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yayın No: 4, İstanbul 2019.

OSTROWSKI, Donald, "The growth of Muscovy (1462-1533)", **History of Russia, Volume I**, ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press 2006.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Melikşah", **DİA**, C. 29, İstanbul 2004.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Çehrin Seferi", **DİA**, C. 8, İstanbul 1993.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Hassa Ordusu", **DİA**, C. Ek-1, İstanbul 2016.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Rikab", **DİA**, C. 35, İstanbul 2008.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Serdengeçti", **DİA**, C. 36, İstanbul 2009.

ÖZDER, Mustafa Âdil, **Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları**, Erzurum 1971.

ÖZTÜRK, Mustafa, "Osmanlı İktisadında Fiyatları Etkileyen Unsurlar", **Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı**, haz. Yavuz Ercan…, Elazığ 1996.

ÖZTÜRK, Yücel, "Bayezid II", **DİA**, C. 25, İstanbul 2002.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, **Peçevi Tarihi**, C. 2, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.

PERRY, John R., **Karim Khan Zand A History of Iran, 1747-1779**, The University of Chicago Press, Chicago 1979.

PETROV, A. N., **Voina Rossii s Turtsiei i Pol'skimi Konfederatami 1769-1774**, Vol. 1, St. Petersburg 1866.

PIATIGORSKY, Jacques-SAPIR Jacques, **Hazar İmparatorluğu VII.-XI. Yüzyıllar Atlı Bir Kavmin Gizemi**, çev. Hande Güreli, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2007.

PRITSAK, Omeljan, "1491-1532 Yıllarında Osmanlı-Moskova İlişkileri", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

RAYFIELD, Donald, **Edge of Empires a History of Georgia**, Reaktion Books, London 2012.

RESULZADE, Mehmed Emin, **Kafkasya Türkleri**, Yay. haz. Yavuz Akpınar-İrfan Murat Yıldırım-Selahattin Çağın, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

RIASANOVSKY, Nicholas V.-STEINBERG Mark D., **Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze**, çev. Figen Dereli, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2014.

ROMANIELLO, Matthew P., "Military Servitors in the Middle Volga Region", **Peopling the Russian Periphery**, ed. Nicholas B. Breyfogle, Abby Schrader and Willard Sunderland, Routledge, New York 2000.

RUSSELL, Major Frank S., **Russian Wars with Turkey**, Henry S. King-Co., London 1877.

SALIS, Renzo Sertoli, **Muhteşem Süleyman**, çev. Şerafettin Turan, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları Sayı: 143, Ankara 1963.

SARAY, Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

SARICAOĞLU, Fikret, **Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001.

SAUNDERS, J. J., **The History of the Mongol Conquests**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1971.

SERTKAYA, Osman Fikri, "Kırım'ın Rusya'ya İlhakına Dâir 17 Ekim 1783 Tarihli ve Knez Grigori Potemkin İmzalı Osmanlı Türkçesiyle Yazılmış Ferman", **XV. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Eylül 2006 Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. 2, Ankara 2010.

SEVERCAN, Şefaettin, "Keşfî'nin Selim-nâme'si", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 3, Kayseri 1989.

SEVİM, A.-BOSWORTH, C. E., **The Seljuqs and the Khwarazm Shahs, History of Civilizations of Central Asia**, Volume IV, Paris 1998.

SHAW, Stanford, "Iranian Relations with the Ottoman Empire in the Eighteenth and Nineteenth Centuries", **The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic**, Cambridge University Press, Cambridge 1991.

SHAW, Stanford, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, V. I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808**, Cambridge University Press 1976.

SOTAVOV, N. A., "The Circum-Caspian Areas within The Eurasian International Relationships at the time of Peter The Great and Nadir-Shah Afshar", **Iran and the Caucasus**, Vol. 5, New York 2007.

SOTAVOV, N. A., **Severnyi Kavkaz-North Caucasus in the Russian-Iranian and Russian-Turkish Relations in the 18th Century**, Vostochnaia Literatura Publishing, Moscow 1991.

SUBAŞI, Ömer, XIII. Yüzyılda Güney Kafkasya'da Selçuklu İzleri: "Atabeglik Müessesesi ve Atabegler", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches**, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/Special Issue on Caucasia.

SULTANOVİÇ, Jamuhanov Suleyman, "Çeçenistan", **DİA**, C. 8, İstanbul 1993.

SÜMER, Faruk, "Akkoyunlular", **DİA**, C. 2, İstanbul 1989.

SÜMER, Faruk, "Karakoyunlular", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001.

SÜMER, Faruk, "Tuğrul Bey" , **DİA**, C. 41, İstanbul 2012.

SÜMER, Faruk, "Uzun Hasan", **DİA**, C. 42, İstanbul 2012.

SÜREYYA Mehmed, **Sicill-i Osmanî**, C. 1, C. 4, Matbaa-i Amire, 1308.

SÜREYYA, Mehmed, **Sicill-i Osmanî**, C. 2, C. 5, Yay. haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

SÜREYYA, Mehmed, **Sicill-i Osmanî**, C. 3, Matbaa-i Amire, 1311.

SVANIDZE, Mikheil-KACHARAVA, Nana, "1775-1779 İran-Osmanlı Savaşı Sırasında Osmanlıların Gürcistan Kralı II. Erek'le ve Güney Kafkasya'daki Hanlarla Olan İlişkileri" **XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010**, Ankara 2015.

SYKES, P. M., **History of Persia**, Macmillan and Co., London 1915.

SZEMERENYI, Oswald, **Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian-Skudra-Sogdian-Saka**, Verlag Der Österreichischen Akademie Der Wissenschaften, Wien 1980.

ŞAKUL, Kahraman, "Ottoman Perceptions of the Military Reforms of Tipu Sultan and Şahin Giray", **New Trends in Ottoman Studies: Papers Presented at the 20th CIEPO Symposium Rethymno**, 27 June- 1 July 2012, Yunanistan 2014.

Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi Mür'i't-Tevârih C. 3, (haz. Münir Aktepe), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1981.

ŞEMSEDDİN SAMİ, "Kafkas", **Kamus-ül A'lâm**, C. 5, İstanbul 1896.

ŞEVKET, Şâkir, **Trabzon Tarihi**, haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul 2013.

ŞÜKÜROV, K., **Türk Dış Politikası Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)**, 2009.

TABAKOĞLU, Ahmet, "İmdâdiyye", **DİA**, C. 22, İstanbul 2000.

TAŞAĞIL, Ahmet, "Hazarlar", **DİA**, C. 17, İstanbul 1998.

TEMİZKAN, Abdullah, "Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur", **Sûfî Araştırmaları-Sufi Studies**, C. IV/Sayı 8, Manisa 2013.

The Balkans and Caucasus: Parallel Processes on the Opposite Sides of the Black Sea, ed. Ivan Biliarsky, Ovidiu Cristea, Anca Oroveanu, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle 2012.

TIZLAK, Fahrettin, **Osmanlı Döneminde Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1775-1850)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.

TOGAN, Zeki Velidî, **Umumî Türk Tarihi'ne Giriş**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.

TOMPKINS, Stuart Ramsay, **Russia Through the Ages From the Scythians to the Soviest**, Prentice Hall, Inc., New York 1940.

TOPAKTAŞ, Hacer, **Dersaadet'te Son Leh Elçisi: Francıszek Piotr Potocki'nin Elçiligi Ekseninde Osmanlı-Leh Diplomatik İlişkileri ve Uluslararası Boyutu (1788-1793)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2012.

TOPRAK, Seydi Vakkas, "Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği", **Belleten**, Cilt: LXXXIII, S. 296, Ankara Nisan 2019.

TURAN, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969.

TURAN, Şerafettin, "Bayezid II", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992.

TÜRKER, Özgür, **Güney Kafkasya'da Rusya-İran Nüfuz Mücadelesi (1779-1813)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

ULUÇAM, Abdüsselâm, "Arslan Paşa Külliyesi", **DİA**, C. 3, İstanbul 1991.

ULUDAĞ, Süleyman, "Müridizm", **DİA**, C. 32, İstanbul 2006.

UNAT, Faik Reşit, "Kırım Tarihi veya Necati Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi", **Tarih Vesikaları**, C. 3, Sayı 14, İstanbul 1944.

UYANIK, Feyzullah, **Tuna'nın Kuzeyine Yönelik Osmanlı Siyaseti ve Eflak-Boğdan Özerkliğinin Restorasyonu (1774-1834)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri**, TTK Basımevi, Ankara 1969.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II-III, IV/I, V, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullâh Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774), (haz. Muharrem Saffet Çalışkan), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2000.

(Vekāyi'nüvis) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildinin Metin ve Tahlili (1187–1197/1774–1783), (haz. Hikmet Çiçek), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış), Doktora Tezi, Erzurum 2018. (1197/1782-1783).

VERNADSKY, George, **Rusya Tarihi**, Selenge Yayınları, İstanbul 2015.

VOLTAIRE, **The History of Peter the Great Emperor of Russia**, çev. Tobias Smollett, Auckland 2013.

WEEKS, Theodore R., "Managing Empire: Tsarist Nationalities Policy", **History of Russia, Volume II**, ed. Dominic Lieven, Cambridge University Press, 2006.

YAKOVAKİ EFENDİ, **Katerina Tarihi**, haz. Mehmet Mercan, Nobel Kitap, Ankara 2010.

YAKUBOVSKIY, A. Y., **Altın Ordu ve İnhitatı**, Maarif Basımevi, İstanbul 1955.

YENİDÜNYA GÜRGEN, Süheyla, **Devletin Kahyası, Sultanın Efendisi Mehmed Said Halet Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.

YILMAZ, Fehmi, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Gökkubbe, İstanbul 2010.

YUVALI, Abdulkadir, “Geyhatu Han”, **DİA**, C. 14, İstanbul 1996.

YÜCEL, Mualla Uydu, “Kıpçaklar”, **DİA**, C. 25, İstanbul 2002.

YÜCEL, Yaşar-SEVİM, Ali, **Osmanlı Klâsik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

YÜKSEL, Ahmet, “Osmanlı İstihbarat Ağı ve İmam Mansur”, **OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 32. sayı, Ankara 2012.

YÜKSEL, Ahmet, **Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Osmanlı İstihbarat Ağı**, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.

YÜKSEL, Sinan, “Don Kazaklarının Azak’ı İşgalleri (1637-1642)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, S. 49, C. 30, Ankara 2011.

YÜKSEL, Sinan, “II. Ekaterina’nın Kırım Seyahati (1787)”, **History Studies/International Journal of History**, C. XII, Sayı 3, Samsun 2020.

YÜKSEL, Sinan, “Rusya’nın Kırım’ı İlhakı (1873)”, **Asya Araştırmaları Dergisi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 3/Sayı 2, Ankara 2019.

YÜKSEL, Sinan, **Rusya’nın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2011.

ZEYREK, Yunus, **Târîh-i Osman Paşa Özdemiroğlu Osman Paşa’nın Kafkasya Fetihleri (H. 986-988/M. 1578-1590) ve Tebriz’in Fethi (H. 993/M. 1585)**, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1574)**, C. 2-6, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

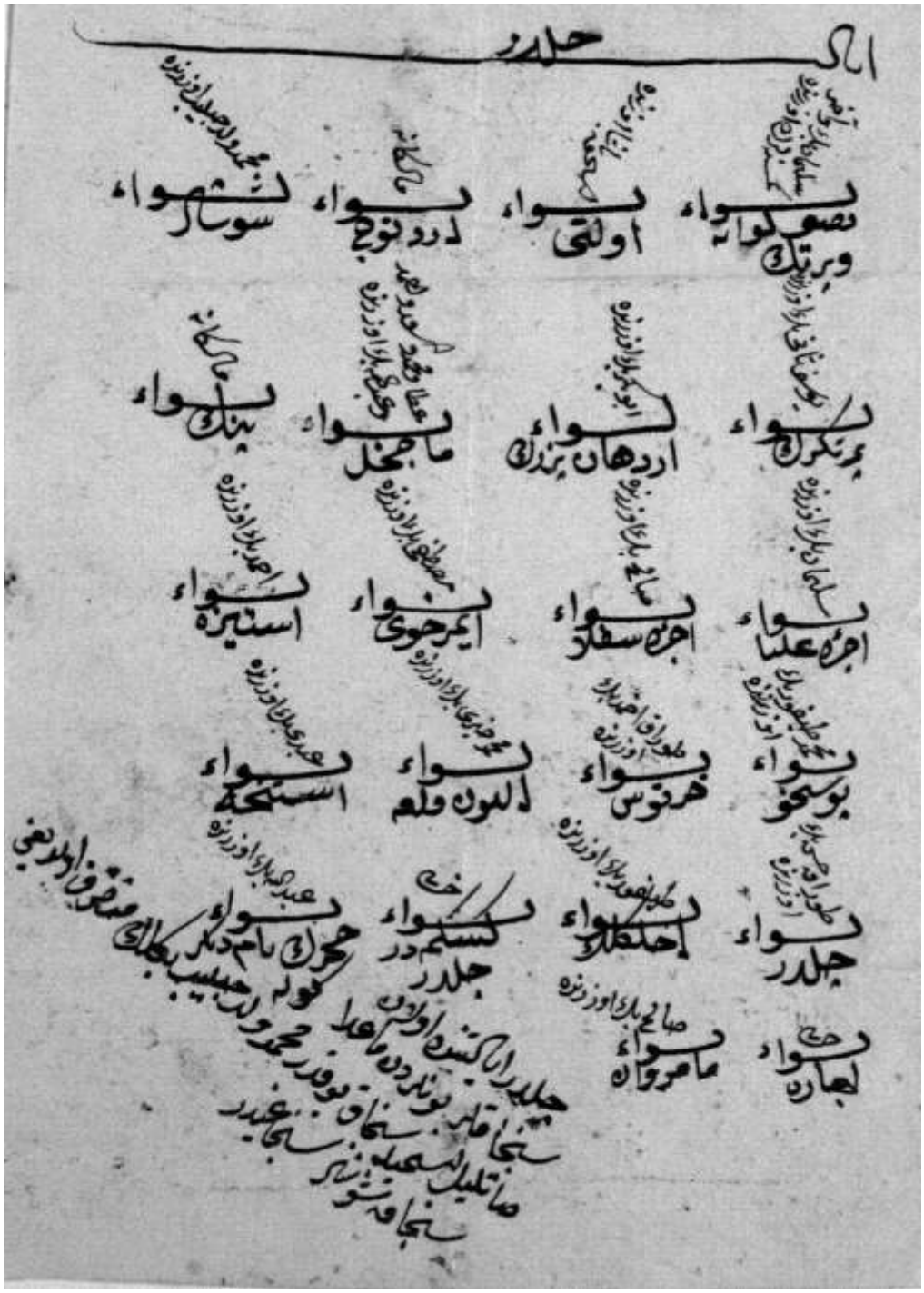
EKLER

Ek 1: Doğu Anadolu, Kuzey İran ve Kafkasya Haritası.

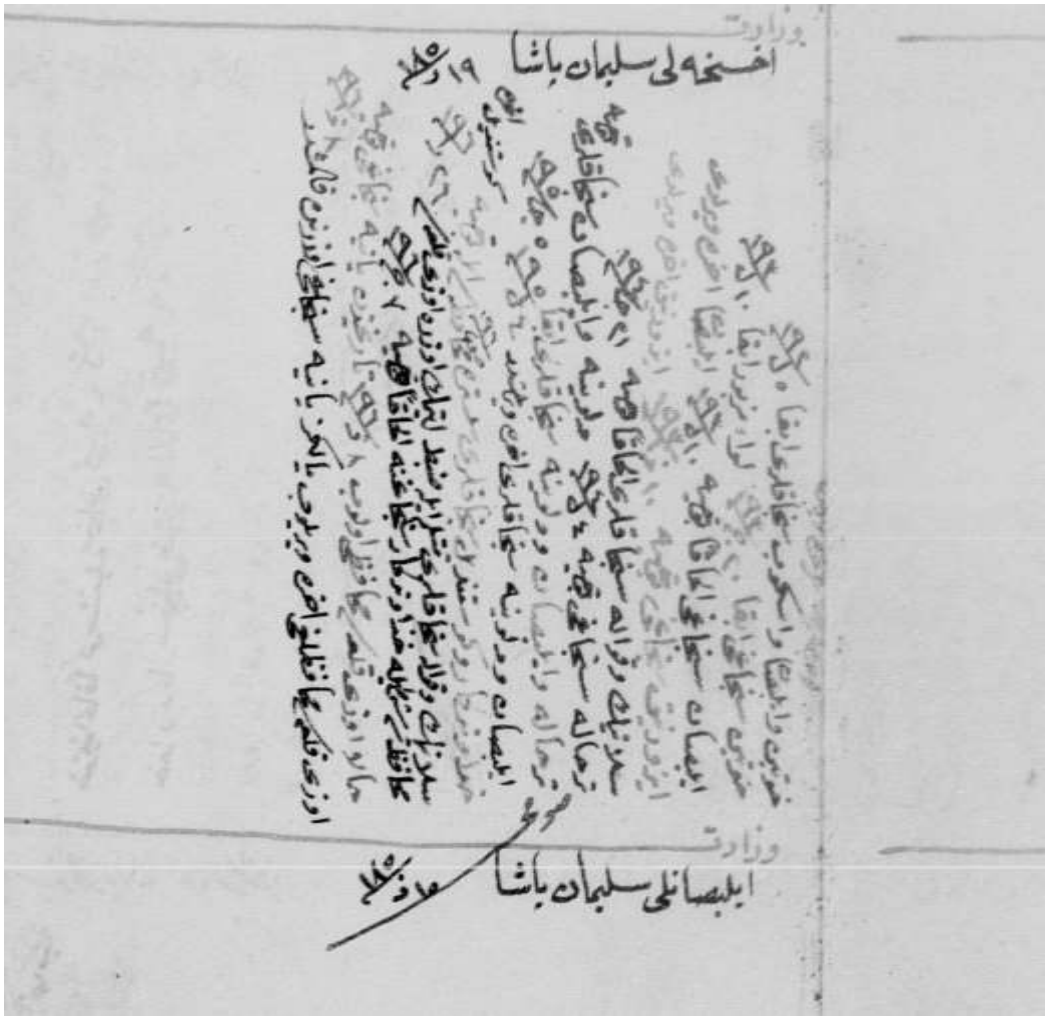
BOA, **HRT.h.**, nr. 103A/1.

EK 2: Çıldır Eyaleti Sancak İdarecileri.

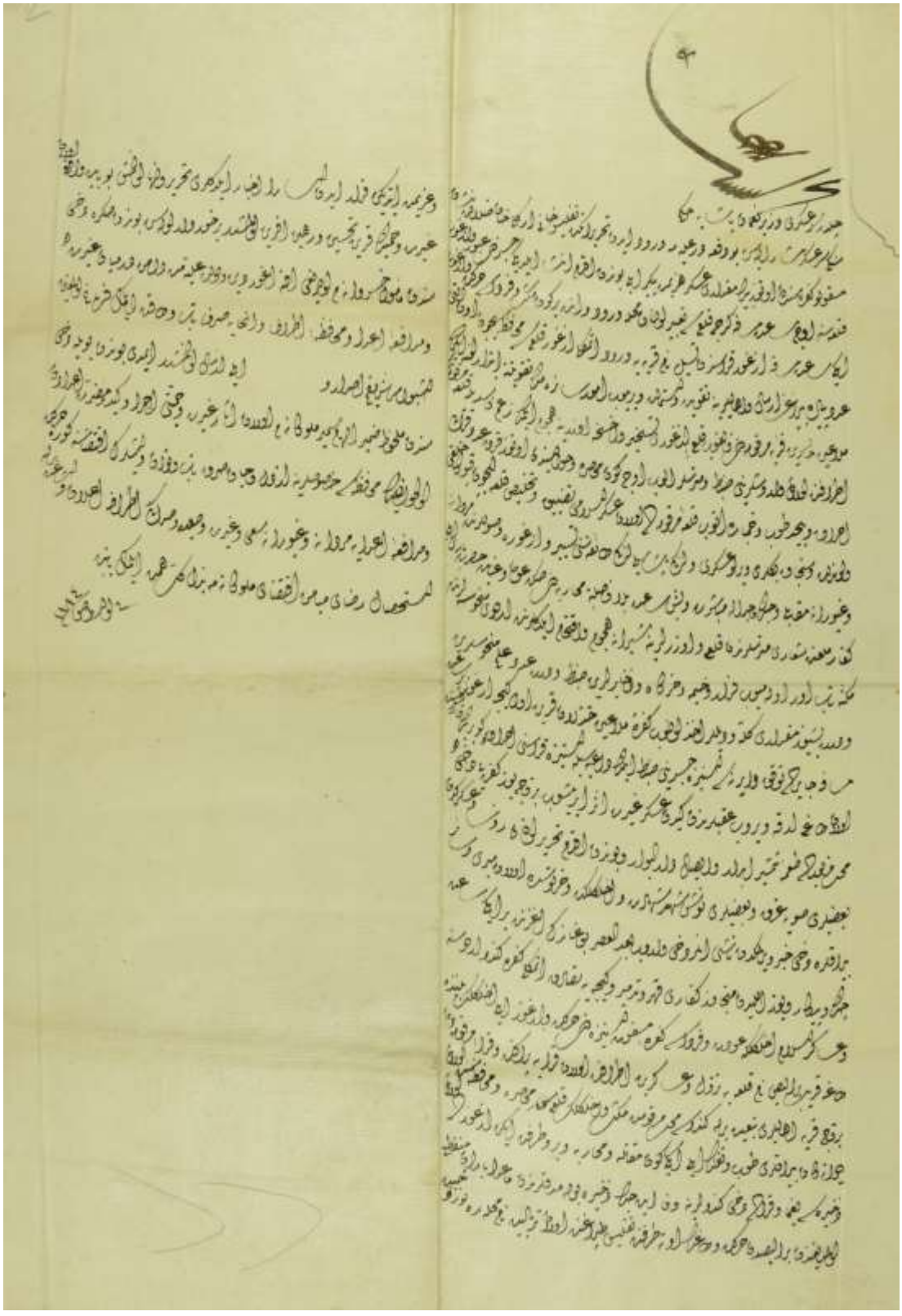
BOA, **TS.MA.d.**, nr. 10343.

Ek 3: Ahıska'lı Süleyman Paşa'nın atama kaydı.

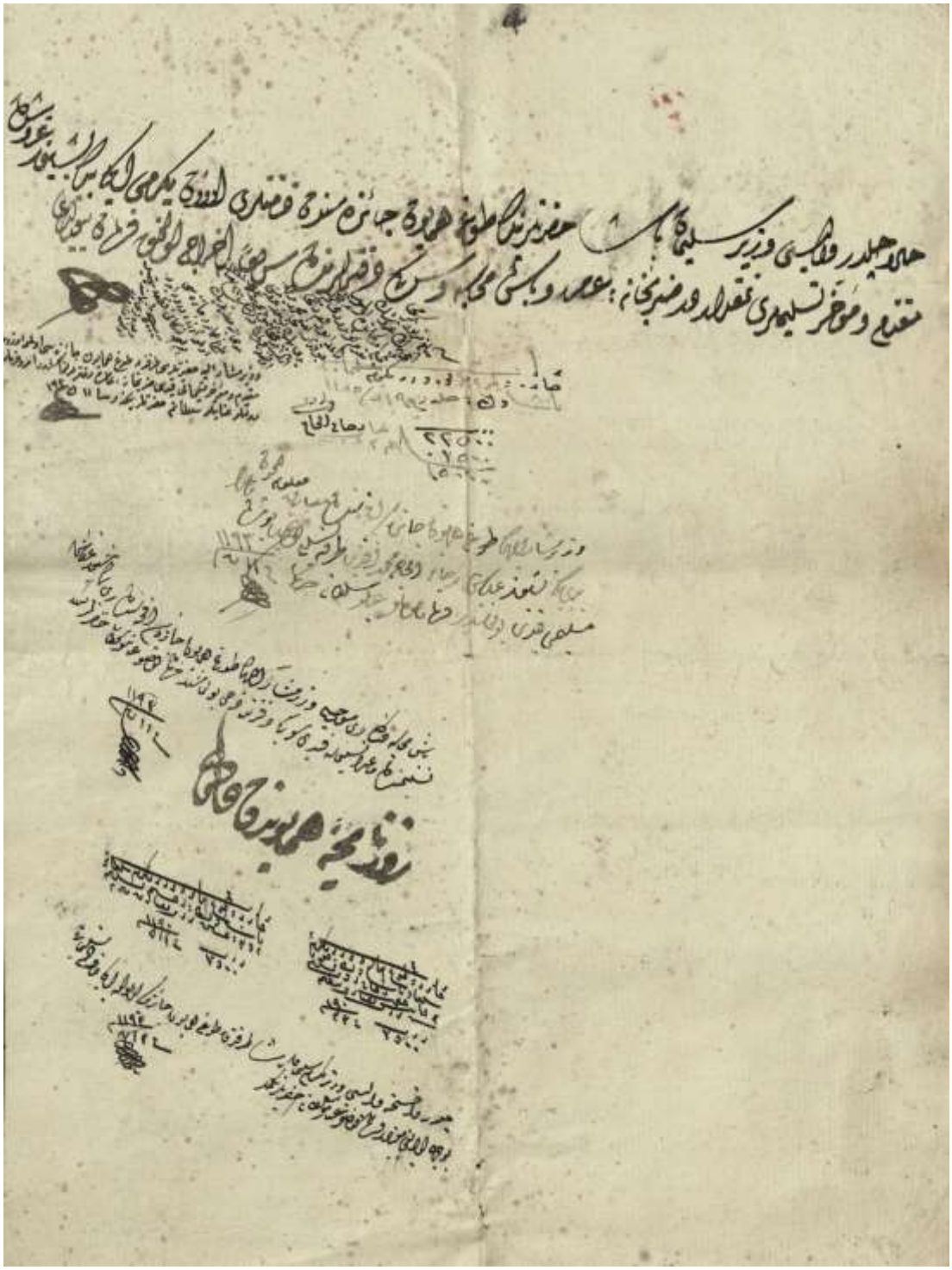
BOA, **A.RSK.d.**, nr. 1601, s. 7.

Ek 4: Aspindza muharebesine dair bilgiler.

BOA, **C.AS.**, nr. 743/31239 (Evasıt-ı Safer 1184/Haziran 1770).

Ek 5: Süleyman Paşa'nın zimmetindeki Tuğ-ı Hümayun caizesinin teslimine dair.

BOA, **AE.SABH.I.**, nr. 58/4114 (8 Ramazan 1193/19 Eylül 1779).

Ek 6: Süleyman Paşa'nın Tiflis Hanı Erekli Han hakkındaki görüşleri.

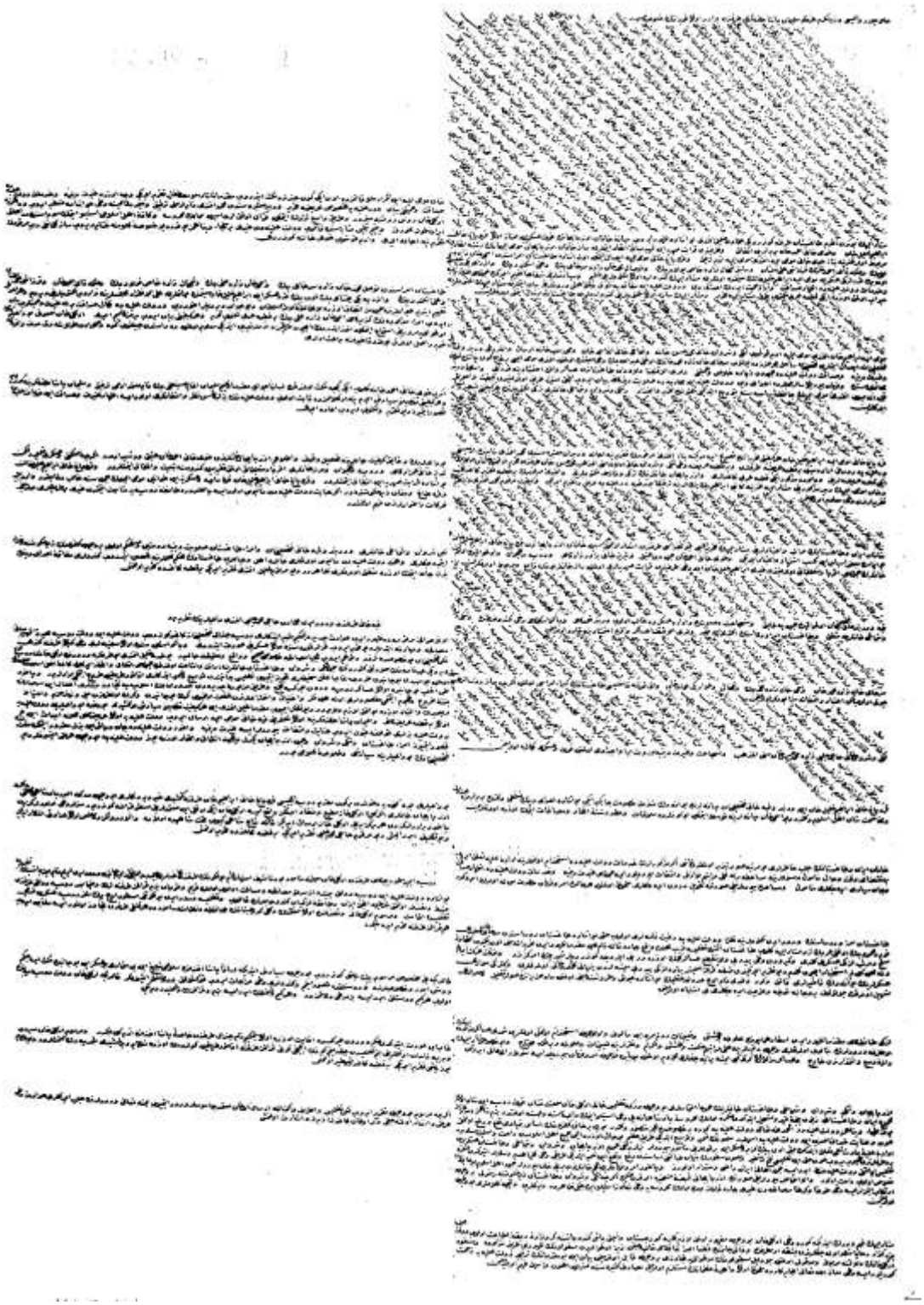
BOA, **AMD.**, nr. 24/29 (8 Cemaziyelahir 1197/11 Mayıs 1783).

Ek 7: Süleyman Paşa'nın Abaza yamaklar için önerdiği çözüm yolları.

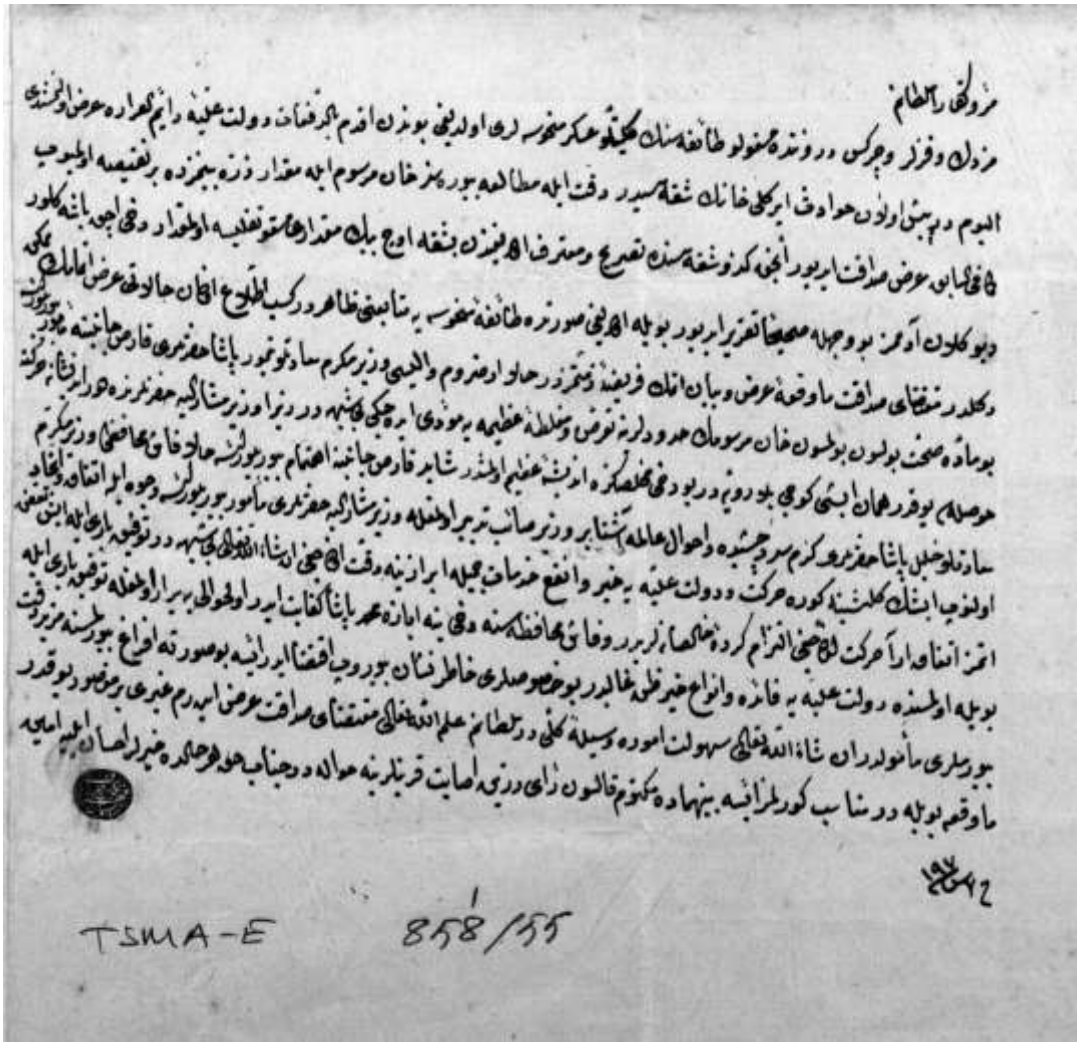
BOA, **HAT.**, nr. 25/1251H (5 Safer 1198/30 Aralık 1783).

Ek 8: Ulemadan Halil Efendi'nin Dağıstan ve Azerbaycan hanlarını Süleyman Paşa ile ittifaka davet etmesi ve hanlar hakkındaki ayrıntılı raporu.

BOA, **HAT.**, nr. 16/720.

Ek 9: Süleyman Paşa'nın Tiflis ve Gürcistan'da Rusların faaliyetlerine ve Faş muhafızının belirlenmesine yönelik görüşleri.

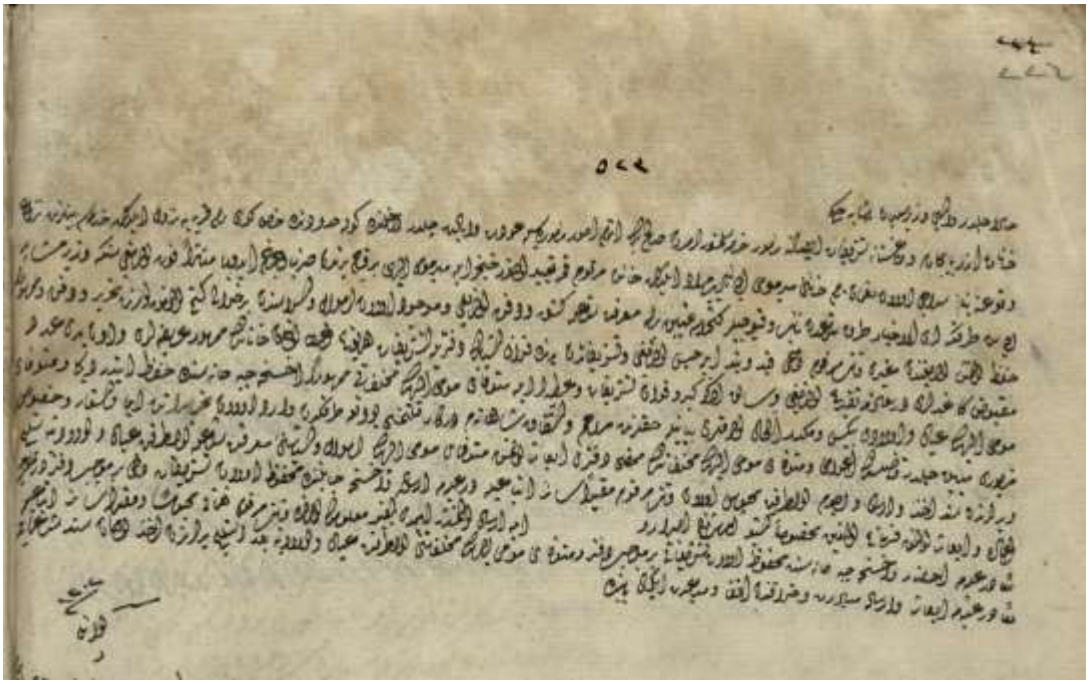
BOA, **TS.MA.e.**, nr. 858/55 (7 Şaban 1197/8 Temmuz 1783).

Ek 10: Şeyh Mansur'un I. Abdülhamid'e gönderdiği mektup.

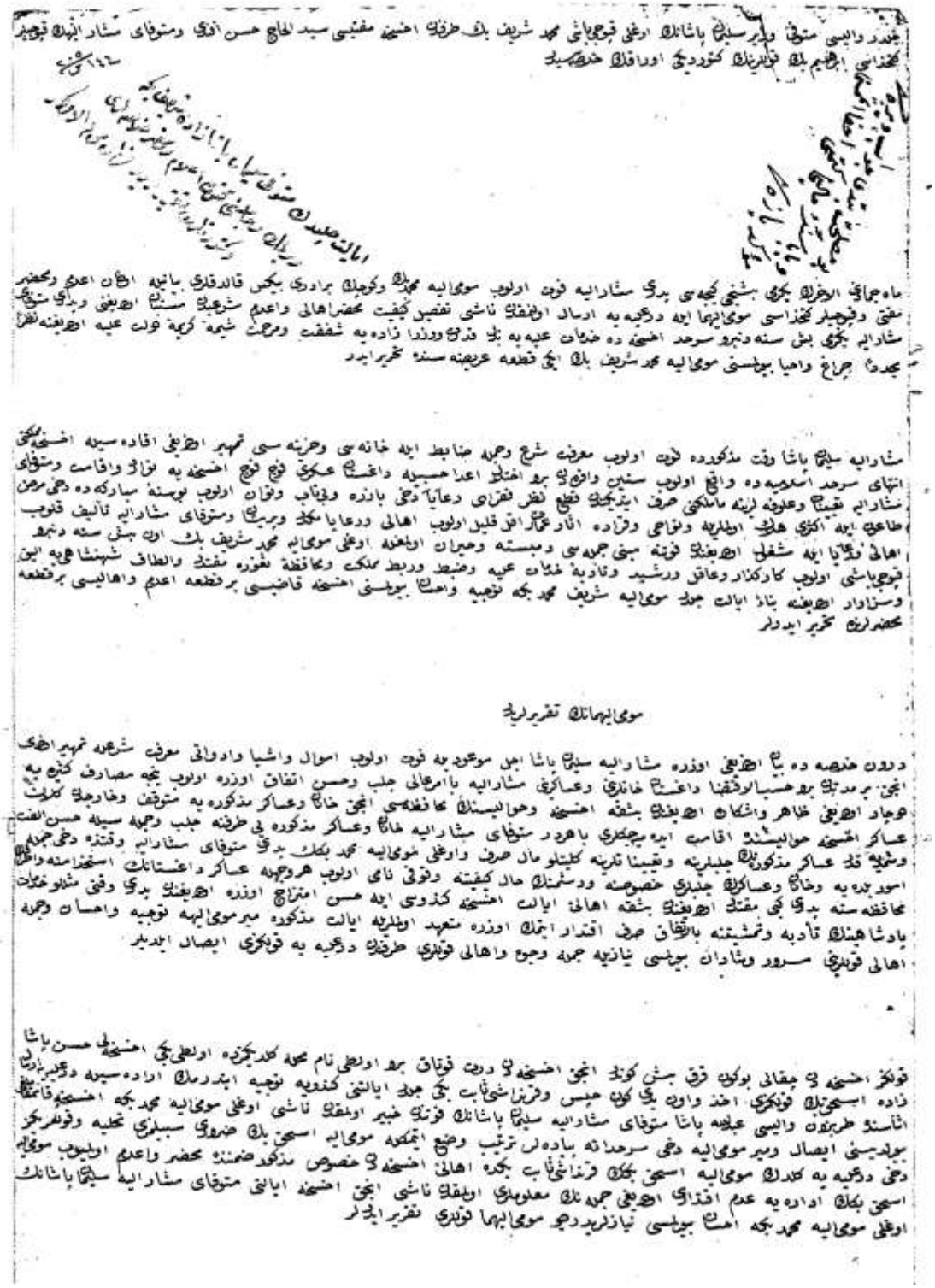
BOA, **AMD.**, nr. 26/55 (Gurre-i Şaban 1199/9 Haziran 1785).

Ek 11: Azerbaycan ve Dağıstan hanlarına hediyeler götüren ve Süleyman Paşa'yı uzun süre meşgul eden Salih Bey'in katli meselesi.

BOA, **A.{DVNS.MHM.d.**, nr. 184, s. 226, (Evail-i Rebiülahir 1202/Ocak 1788).

Ek 12: Şerif Mehmed Bey'in babası Süleyman Paşa'nın 25 Cemaziyelahir 1205/1 Mart 1791 tarihinde vefat ettiğini bildiren yazısı.

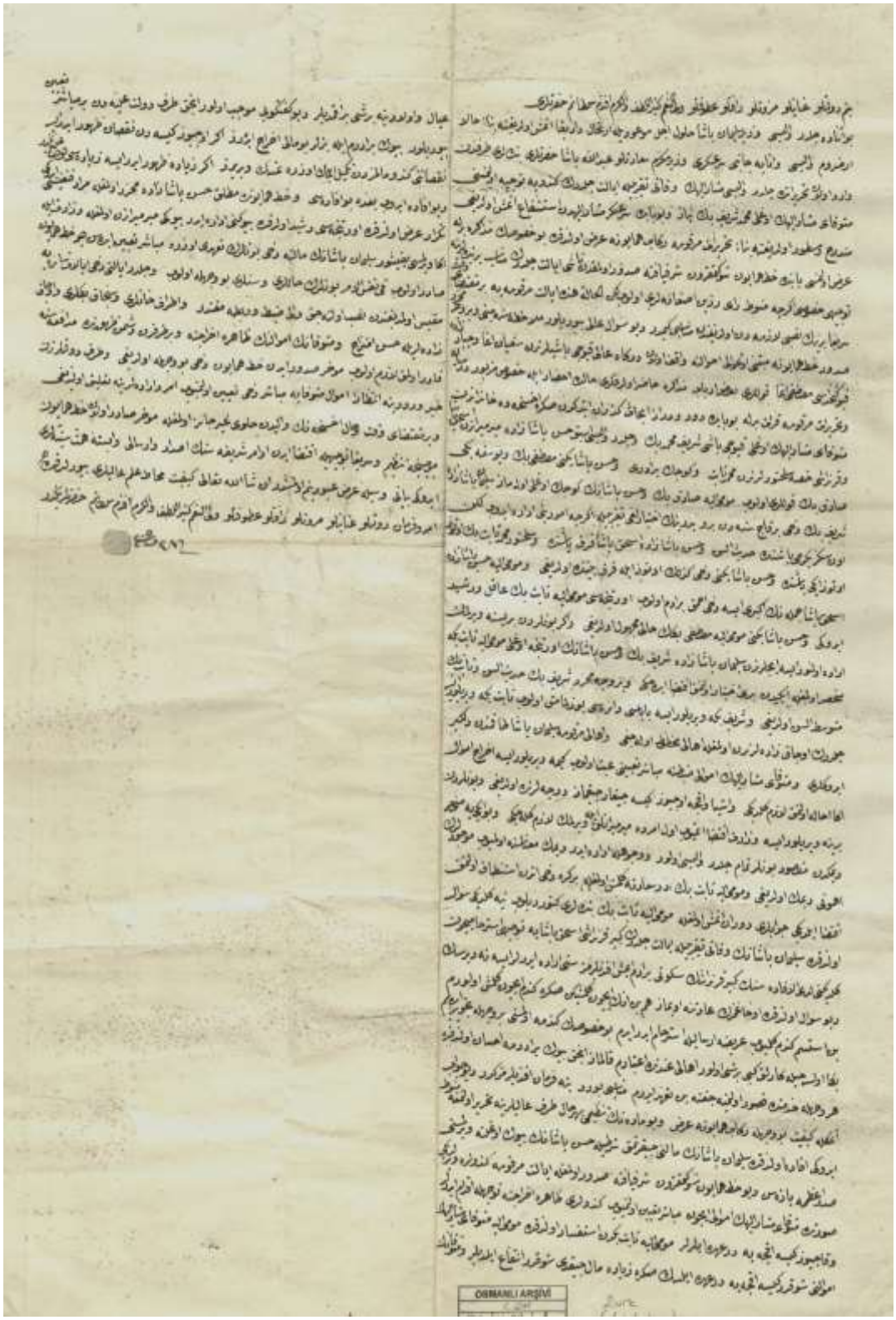
BOA, **HAT.**, nr. 273/16020.

Ek 13: İshak Paşa'nın atanması sırasında, III. Selim'in makam ve mansıbların parayla satılamayacağına dair ikazı.

BOA, **HAT.**, nr. 200/10231.

Ek 14: Süleyman Paşa'nın vefatından sonra İshak Paşa'nın Çıldır Valiliği'ne atanması.

BOA, **C.DH.**, nr. 26/1297.

Ek 15: Süleyman Paşa'nın muhalleffatının nakdî bedeli olan 195.000 kuruşun oğlu Şerif Mehmed Paşa'nın taksitlerle ödemesine dair III. Selim'in emri.

BOA, **C.DH.**, nr. 36/1755.